МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 83

Видавничий дім
«Гельветика»
2026

Журнал включений до Переліку наукових фахових видань України відповідно до Наказу МОН України
№ 928 від 11 червня 2026 року (додаток 14) строком на три роки
з 01 червня 2026 року по 31 травня 2029 року з присвоєнням категорії «Б».
Кластер: Право.
Спеціальності: D8 Право, D9 Міжнародне право.

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний університет
Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Міжнародного університету
протокол № 4 від 4 листопада 2026 року.

Головний редактор: Діденко Лариса Василівна – доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри цивільно-правових дисциплін та статистики Міжнародного університету, Україна

Члени редакційної колегії: Тицька Яна Олександрівна – доктор наук, доцент, декан факультету права та економіки, професор кафедри державно-правових дисциплін (за сумісництвом) Міжнародного університету, Україна; **Федотов Олексій Павлович** – доктор наук, професор, професор кафедри морського, митного та інформаційного права, начальник науково-дослідної частини Національного університету «Одеська юридична академія», Україна; **Філатов Віктор Вікторович** – доктор наук, професор, професор кафедри публічного та приватного права Університету митної справи та фінансів, Україна; **Качурінер Вікторія Львівна** – кандидат наук, доцент, доцент кафедри морського та міжнародного права Міжнародного університету, Україна; **Сафончик Оксана Іванівна** – доктор наук, професор, професор кафедри приватного права Національного університету «Одеська юридична академія», Україна; **Пасечник Олена Владиславівна** – доктор наук, професор, в.о. завідувачки кафедри морського та міжнародного права Міжнародного університету, Україна; **Warren G. Lavey** – Doctor of Science, Professor, Adjunct Professor University of Illinois, Urbana-Champaign, IL, USA; **Лукасевич-Крутник Ірина Степанівна** – доктор наук, професор, завідувач кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету, Україна; **Спасова Катерина Іванівна** – кандидат наук, доцент, доцент кафедри приватного права Національного університету «Одеська юридична академія», Україна; **Балтаджи Поліна Миколаївна** – кандидат наук, доцент, професор кафедри державно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ, Україна; **Мальський Маркіян Маркіянович** – доктор наук, доцент кафедри європейського права факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка, Україна; **David Ramiro Troitino** – PhD, Professor, Jean Monnet and UNESCO Professor, Tallinn University of Technology, Estonia; **Bílková Veronika** – Head of the Department of Public International Law, Head of the Department of Public International Law, Czech Republic; **Завальнюк Ігор Вікторович** – доктор юридичних наук, суддя Одеського окружного адміністративного суду; професор кафедри державно-правових дисциплін Міжнародного університету, Україна

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету»,
допускається лише з письмового дозволу редакції.

У разі передрукування матеріалів посилання на
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1551 від 09.05.2024 року

Ідентифікатор медіа: R30-04395

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Міжнародний гуманітарний університет
(вул. Фонтанська Дорога, 33, м. Одеса, e-mail: mgu_rektorat@ukr.net, Тел.: +38 (048) 719-88-38).

Мови видання: українська, англійська.

Адреса редакції:
Міжнародний університет
вул. Фонтанська дорога 33, каб. 402, м. Одеса, 65009, Україна.
Телефон: +38 (098) 985-01-58, www.vestnik-pravo.mgu.od.ua

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.
Серія «Юриспруденція», 2026
© Міжнародний університет, 2026

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12:352(477)
DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.1

Стечишин А. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права та публічного управління (сумісник)
Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила»
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-0550-4390

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ІНСТИТУЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. У статті здійснено теоретико-правове осмислення місцевого самоврядування як інституційного механізму взаємодії держави та громадянського суспільства. Обґрунтовано, що його правова природа не зводиться до нижчого рівня державного управління або до сукупності муніципальних органів. Місцеве самоврядування є конституційно гарантованою формою територіальної самоорганізації публічної влади, в межах якої потреби жителів перетворюються на юридично значущі рішення, а загальнодержавна політика набуває конкретного змісту з урахуванням місцевих умов. Запропоновано розглядати цей механізм як єдність суб'єктів, правових норм, процедур участі, ресурсів, комунікаційних зв'язків, гарантій та результатів взаємодії. Визначено три напрями руху публічно значущої волі. Висхідний напрям охоплює виявлення, узгодження і представлення інтересів громади. Низхідний забезпечує дію конституційних гарантій, державних стандартів, фінансового вирівнювання та контролю за законністю. Горизонтальний напрям створює простір партнерства органів місцевого самоврядування з громадськими організаціями, ініціативними групами, бізнесом та іншими громадами. Доведено, що громадянська участь має інституційне значення лише за умови реального впливу на рішення, мотивованої відповіді влади та можливості громадського контролю. Розкрито правосоціалізаційну функцію місцевого самоврядування, завдяки якій участь у справах громади формує громадянські компетентності, відповідальність і довіру. Сформульовано критерії належної взаємодії, до яких віднесено автономію громади, субсидіарність, ресурсну спроможність, інклюзивність, прозорість, підзвітність, пропорційність державного нагляду та стійкість зворотного зв'язку. Встановлено ризики формалізації участі, домінування організованих меншин, надмірної адміністративної опіки та воєнної рецентралізації. Зроблено висновок, що інституційна зрілість місцевого самоврядування визначається не кількістю процедур, а здатністю забезпечити безперервне перетворення суспільної ініціативи на відповідальне публічне рішення.

Ключові слова: місцеве самоврядування, громадянське суспільство, публічна влада, територіальна громада, громадянська участь, субсидіарність, громадянська освіта, демократична легітимність.

Постановка проблеми. Місцеве самоврядування посідає особливе місце в організації публічної влади. Воно діє у правовому полі держави, виконує значну частину публічних завдань і водночас виражає здатність територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення. Саме набір цих функцій і робить місцеве самоврядування інституційним простором, у якому держава і громадянське суспільство не лише розмежовують сфери відповідальності, а й постійно узгоджують інтереси, ресурси та способи реалізації публічних цілей. Якщо керуватися нормою Конституції, що право громади пов'язане з самостійним вирішенням питань місцевого значення [1], то йдеться не про делеговану адміністративну функцію, а про самостійну форму здійснення народовладдя.

У теорії держави і права взаємодію держави та громадянського суспільства часто пояснюють через протиставлення владного і невладного, публічного і приватного, організованого примусу і вільної самоорганізації. Така схема має пізнавальне значення, проте недостатньо пояснює місцевий рівень. Територіальна громада одночасно є соціальною спільнотою, носієм спільного інтересу та первинним суб'єктом місцевого самоврядування. Утворені нею органи наділені публічно-владними повноваженнями, але їхня легітимність походить не тільки із закону. Вона щоденно підтверджується або послаблюється через доступність послуг, відкритість рішень, здатність реагувати на звернення жителів і забезпечувати справедливий розподіл місцевих ресурсів.

Проблема набуває особливої ваги в умовах децентралізації, воєнного стану та підготовки до повоєнного відновлення України. Передання повноважень і ресурсів громадам створило нові можливості для місцевої ініціативи, але не усунуло ризиків адміністративної залежності, нерівності спроможності, локального політичного домінування та формального характеру участі. Воєнні потреби об'єктивно посилюють координаційну роль держави, однак тривале використання надзвичайних моделей управління може звузити автономію громад і послабити суспільну відповідальність за місцеві рішення. Раніше не вирішеною повною мірою залишається теоретико-правова проблема визначення структури, напрямів дії та критеріїв належності місцевого самоврядування саме як цілісного механізму взаємодії держави й громадянського суспільства, а не лише як системи органів або набору форм громадянської участі.

Стан дослідження. У сучасній правничій науці, місцеве самоврядування переважно розглядається через інституційний, партисипативний, комунікативний і ціннісно-освітній підходи. Для прикладу Т. Дідич визначає громадянське суспільство як активного учасника правоутворення, що забезпечує зв'язок між суспільними потребами та змістом правових норм [4]. К. Владовська і С. Мельник досліджують взаємодію державної влади та місцевого самоврядування крізь призму розмежування повноважень, організаційної самостійності й необхідності узгодження державних і місцевих інтересів [5]. Іноземні вчені К. Анселл та

А. Геш обґрунтовують концепцію спільного врядування, у межах якої публічні рішення виробляються через інституціоналізовану співпрацю органів влади із суспільними суб'єктами [6]. А. Фанг розкриває різні моделі громадянської участі та наголошує, що їхня результативність залежить від складу учасників, способу комунікації й реального впливу громадськості на рішення [7]. В. Галстон пов'язує якість демократичної участі з громадянською освітою, політико-правовими знаннями та сформованістю навичок відповідальної поведінки [9]. Також серед вчених популярним є підхід, відповідно до якого децентралізація і місцеве самоврядування є чинниками демократичного розвитку та суспільної стійкості, однак потребують достатніх ресурсів, правових гарантій, підзвітності й збереження автономії громад в умовах війни [12; 14; 15].

Водночас місцеве самоврядування ще недостатньо досліджене саме як цілісний інституційний механізм взаємодії держави та громадянського суспільства, що зумовлює потребу в конкретизації його структури, напрямів функціонування, правових гарантій і критеріїв ефективності.

Мета статті. Метою статті є теоретико-правове обґрунтування місцевого самоврядування як інституційного механізму взаємодії держави та громадянського суспільства, визначення його структури, напрямів функціонування, принципів і критеріїв належності, а також з'ясування значення громадянської участі й громадянської освіти для демократичної легітимності місцевої публічної влади.

Виклад основного матеріалу. Розкриваючи поставлену перед нами мету, слід чітко розмежувати категорії «місцевого самоврядування», «місцевого управління» та «громадської самоорганізації». Так, місцеве управління охоплює всю сукупність управлінських процесів на відповідній території, включно з діяльністю органів державної влади. Натомість громадська самоорганізація виникає з вільної ініціативи людей і не обов'язково передбачає владні повноваження. Власне, місцеве самоврядування поєднує обидва ці виміри. Воно виростає із самоорганізації територіальної спільноти, але набуває інституційної форми, компетенції, бюджету, майна та юридичної відповідальності. Завдяки цьому суспільний інтерес може бути не тільки висловлений, а й перетворений на загальнообов'язкове рішення в межах громади.

Європейська хартія місцевого самоврядування визначає його через право і реальну спроможність місцевих влад регулювати та управляти суттєвою часткою публічних справ під власну відповідальність і в інтересах місцевого населення [2]. Український законодавчий підхід також поєднує гарантоване державою право з реальною здатністю територіальної громади вирішувати питання місцевого значення [3]. У цій формулі важливі обидві складові. Право без організаційної та фінансової спроможності залишається декларативним. Спроможність без правових гарантій може бути ситуативною і залежною від політичної волі центральних органів. Тому місцеве самоврядування є не відокремленням громади від держави, а правовим способом забезпечення її самостійності всередині цілісного публічного порядку.

На нашу думку, місцеве самоврядування як інституційний механізм взаємодії держави та громадянського суспільства слід визначати як конституційно гарантовану систему територіально організованої публічної влади, правових процедур і сталих комунікаційних зв'язків, через яку громада виявляє та узгоджує спільні потреби, перетворює їх на публічні рішення, бере участь у виконанні й контролі цих рішень, а держава встановлює правові гарантії, забезпечує загальні стандарти, ресурсне вирівнювання та нагляд за законністю. Це визначення дає можливість уникнути двох крайностей. Перша полягає в ототожненні місцевого самоврядування з місцевим підрозділом державного апарату. Друга вбачає в ньому майже приватну автономію громади, не пов'язану із загальними правами людини, публічними стандартами та інтересами держави.

Структуру запропонованого механізму утворюють кілька взаємозалежних елементів. Суб'єктний елемент охоплює територіальну громаду, її жителів, місцеві ради, голів, виконавчі органи, старост, органи самоорганізації населення, громадські об'єднання, ініціативні групи, місцевий бізнес та компетентні органи держави. Нормативний елемент включає конституційні положення, закони, статути громад, регламенти, місцеві програми та інші акти, які визначають межі компетенції й процедури взаємодії. Процедурний елемент охоплює вибори, громадські слухання, місцеві ініціативи, консультації, звернення, електронні петиції, громадські бюджети, дорадчі органи та форми спільного виконання програм. Ресурсний елемент складають фінанси, майно, інформація, професійні знання, час і організаційні можливості учасників. Гарантійний елемент забезпечує судовий захист, підзвітність, прозорість, недискримінацію, доступ до інформації та контроль за законністю. Результативний елемент відображає прийняті рішення, якість послуг, рівень довіри, спроможність громади й реальний вплив участі на публічну політику.

Взаємодія в межах цього механізму відбувається у трьох напрямах. Висхідний напрям починається з повсякденних потреб жителів. Через індивідуальні звернення, громадські об'єднання, професійні спільноти, органи самоорганізації населення та виборні інституції ці потреби виявляються, обговорюються, узагальнюються і набувають форми публічної вимоги. Відповідно громадянське суспільство виступає не зовнішнім спостерігачем, а учасником утворення місцевого права. Як наслідок, Т. Дідич слушно пов'язує місце громадянського суспільства в правоутворенні з безпосереднім та опосередкованим впливом на прийняття, зміну або скасування норм [4, с. 26]. На місцевому рівні такий вплив має особливу інтенсивність, оскільки предмет рішення є близьким до повсякденного досвіду, а наслідок часто можна безпосередньо оцінити.

Низхідний напрям охоплює рух конституційних принципів, законодавчих вимог, державних стандартів і ресурсів до рівня громади. Держава гарантує самоврядування, визначає засади компетенції, захищає права людини, забезпечує фінансове вирівнювання та цілісність публічної політики. Однак цей напрям не повинен перетворюватися на адміністративну опіку. Державний нагляд є виправданим настільки, наскільки він спрямований на законність, захист прав, безпеку і належне використання публічних ресурсів. Контроль за доцільністю власних рішень громади, якщо інше прямо не випливає з делегованих повноважень, суперечив би самій ідеї самоврядування. Саме тому взаємодія державної та місцевої влади потребує не лише формального розмежування компетенції, а й партнерських процедур координації [5, с. 155].

Горизонтальний напрям виникає між суб'єктами, які не перебувають у відносинах владного підпорядкування. Він охоплює партнерство місцевої ради з громадськими організаціями, ініці-

ативними групами, закладами освіти, бізнесом, професійними середовищами та іншими громадами. У такій взаємодії ресурси й знання розподілені між багатьма учасниками, тому орган місцевого самоврядування не завжди є єдиним джерелом рішення. Його завдання полягає також у створенні чесних правил співпраці, збалансуванні нерівних можливостей і забезпеченні публічної відповідальності. Модель спільного врядування розроблена іноземними вченими К. Анселлом та Е. Гешем показує, що результат співпраці залежить від попереднього досвіду конфлікту або кооперації, стимулів до участі, балансу сил і ресурсів, лідерства та інституційного дизайну [6, p. 558]. Для громади це означає, що саме відкриття консультативного майданчика ще не створює партнерства. Необхідними є довіра до процедури, доступ до однакової інформації та зрозумілий зв'язок між обговоренням і рішенням.

У межах запропонованої моделі слід розрізняти три форми взаємодії – участь, консультацію та співвирішення. Участь є найбільш загальним поняттям і охоплює одержання інформації, висловлення позиції, формування пропозицій, спільне планування, виконання та контроль. Консультація дає владі додаткову інформацію, але залишає остаточний вибір за уповноваженим органом. Співвирішення передбачає інституційно визначений вплив учасників на зміст або реалізацію рішення. А. Фанг доводить, що форми участі відрізняються за складом учасників, способом комунікації й ухвалення рішення та обсягом переданої громадянам влади [7, p. 66–75]. Тому демократичність не можна оцінювати лише кількістю слухань, петицій або дорадчих органів. Потрібно з'ясувати, кого було залучено, чи могли вразливі та менш організовані групи висловитися, як опрацьовано аргументи і якою була відповідь органу влади.

Відповідь на пропозицію є центральною ланкою інституційної взаємодії. Якщо орган влади збирає думки, але не пояснює, які з них враховано і чому інші відхилено, участь набуває ритуального характеру. Така процедура може навіть поглиблювати недовіру, оскільки створює очікування впливу, яке не підтверджується подальшим рішенням. Натомість мотивована відповідь перетворює комунікацію на правовий зв'язок. Вона дисциплінує владу, вимагає зіставляти альтернативи й одночасно показує громадянам межі компетенції, ресурсні обмеження та необхідність урахування інтересів інших груп.

Звідси випливає принцип зворотного зв'язку. Він означає, що взаємодія не завершується прийняттям акта. Громада повинна отримувати інформацію про виконання, витрачання ресурсів і досягнуті результати, а орган місцевого самоврядування має можливість коригувати політику на основі досвіду її реалізації. У такому циклі формуються підзвітність і взаємне навчання. Місцева влада краще розуміє соціальні наслідки власних рішень, а жителі бачать складність вибору між конкуруючими потребами. Інституційний механізм стає дієвим тоді, коли кожний його цикл залишає не тільки документ або завершений проєкт, а й накопичений досвід співпраці.

Важливим посередником між жителями віддалених населених пунктів і владними інституціями громади є староста. Його значення полягає не лише у виконанні визначених законом повноважень, а й у постійному виявленні місцевих потреб, поясненні рішень ради, організації обговорень і представленні інтересів старостинського округу. В. Петрушевська обґрунтовує роль цього інституту у забезпеченні безпосередньої взаємодії громадян з органами місцевого самоврядування та у формуванні громадянського суспільства [8, с. 14]. Проте така функція реалізується лише за умови доступності старости для жителів, належного включення його позиції до процесу ухвалення рішень і відкритої звітності. Інакше представництво ризикує стати одностороннім передаванням інформації від адміністративного центру громади.

Місцеве самоврядування виконує також правосоціалізаційну й освітню функцію. Громадянська освіта не обмежується знанням Конституції, виборчих процедур або структури органів влади. Вона передбачає формування здатності аргументувати позицію, слухати іншу сторону, відрізняти приватний інтерес від спільного, оцінювати бюджетні обмеження, контролювати виконання рішень і брати відповідальність за наслідки вибору. В. Галстон пов'язує політичні знання з прийняттям демократичних принципів і рівнем громадянської залученості [9, p. 221]. Місцевий рівень надає цим знанням практичного змісту. Участь у розробленні правил благоустрою, обговоренні маршруту громадського транспорту, розподілі коштів громадського бюджету або діяльності шкільної ради перетворює абстрактну демократію на повторювану соціальну практику.

Тому місцеве самоврядування можна вважати інфраструктурою громадянської освіти. Воно навчає не через одностороннє повідомлення правильних відповідей, а через досвід правомірної співдії. Однак освітній результат не виникає автоматично. Непрозоре рішення, ігнорування аргументів, нерівний доступ до інформації або покарання за критику також формують досвід, але досвід відчуження і безсилля. Відповідно якість місцевих процедур безпосередньо впливає на правосвідомість. Справедлива процедура утверджує переконання, що право є спільним правилом, а не інструментом привілейованої групи. Формальна процедура, навпаки, відтворює уявлення про участь як символічну дію без наслідків.

Взаємозв'язок автономії, участі та довіри підтверджується дослідженнями наслідків української децентралізації. Так, довіра до місцевої влади формується насамперед через досвід конкретної взаємодії, коли громадяни бачать доступність влади, прозорість бюджетних процесів, належну якість послуг, реагування на звернення та зв'язок між рішеннями і результатами [10, p. 23; 11, p. 1360]. Тому участь і результативність не слід протиставляти. Участь без реальної можливості виконати рішення породжує розчарування, тоді як надання послуг без підзвітності не формує стійкого громадянського зв'язку. Легітимність місцевої влади виникає внаслідок поєднання професійності, справедливої процедури та відповідальності за результат.

Ефективність місцевого самоврядування залежить також і від належної правової бази, кадрової та фінансової спроможності, а також послідовного втілення принципу субсидіарності [12, p. 10]. Субсидіарність не означає механічного передання завдань на найнижчий рівень. Повноваження повинні здійснюватися найближчим до людини органом, який має достатні ресурси й можливості для їх належної реалізації. Передання громаді обов'язків без фінансування, персоналу та доступу до інформації лише перекладає відповідальність. Водночас надмірна централізація звужує простір місцевої ініціативи та послаблює відповідальність органів самоврядування.

Варто зауважити, що змістовна громадянська участь також вимагає доступної інформаційної й фахової підтримки, різних каналів комунікації. Формально однакові процедури не завжди забезпечують рівні можливості для організованих груп, окре-

мих жителів, людей з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб і мешканців віддалених населених пунктів. Тому місцева влада має не надавати перевагу певним позиціям, а створювати умови, за яких різні групи громади можуть бути почутими. Цифрові інструменти розширюють можливості участі, однак повинні поєднуватися з офлайн-форматами, зрозумілими процедурами, захистом персональних даних і можливістю особистої комунікації.

Близькість влади до жителів сама собою не гарантує демократичності. На місцевому рівні зберігаються ризики домінування організованих груп, неформальних зв'язків, конфлікту інтересів і вибіркового доступу до публічних ресурсів. Тому автономія громади має поєднуватися з верховенством права, прозорістю, конкуренцією та доступним судовим захистом. Громадські організації можуть ефективно представляти інтереси окремих груп і мобілізувати ресурси, проте партнерство з ними не повинно підміняти відповідальність органів місцевого самоврядування за гарантування прав, рівний доступ до послуг і використання бюджетних коштів [13, с. 39].

В умовах війни така взаємодія стала особливо важливою для надання гуманітарної допомоги, підтримки внутрішньо переміщених осіб, організації укриттів, відновлення інфраструктури та забезпечення базових послуг. Місцеве самоврядування продемонструвало здатність поєднувати владні повноваження з горизонтальними мережами громадської взаємодопомоги. Це підтверджує, що держава і громадянське суспільство на місцевому рівні не протистоять одне одному, а перебувають у стані функціональної взаємозалежності. Стійкість такої моделі залежить від узгодження повноважень із ресурсами, збереження підзвітності та реального залучення громадян до вироблення публічних рішень [14, с. 334].

Разом з тим воєнний стан змінює баланс автономії та централізації. Для прикладу, українські дослідники звертають увагу на адаптивність системи місцевого самоврядування, але також на широкі й гнучкі правові положення воєнного часу та централізацію ресурсів відновлення, які можуть створювати ризики політичного використання владних повноважень і нерівного розподілу ресурсів [15, p. 417]. Звідси випливає вимога часової й предметної пропорційності обмежень. Надзвичайний механізм має застосовуватися лише настільки, наскільки цього потребує безпека, бути юридично мотивованим, підконтрольним і переглядатися зі зміною обставин. Воєнна координація не повинна перетворюватися на стійку модель адміністративного підпорядкування громад.

Майбутнє відновлення України підсилить потребу в інституційній взаємодії. Рішення щодо житла, просторового планування, відбудови шкіл, релокації підприємств, меморіалізації, екологічної безпеки та інтеграції ветеранів матимуть довгострокові наслідки й торкатимуться різних груп. Швидкість освоєння ресурсів не може бути єдиним критерієм. Відновлення потребує публічного визначення пріоритетів, пояснення альтернатив, оцінки впливу, запобігання конфлікту інтересів і постійного контролю виконання. Громада повинна виступати не одержувачем готового проєкту, а співучасником визначення його цілей. Водночас держава має гарантувати мінімальні стандарти, міжтериторіальну справедливість і цілісність національної політики.

Для оцінювання належності взаємодії вважаємо за доцільність використовувати систему восьми взаємопов'язаних критеріїв. Першим є правова автономія, яка вимагає чіткого розмежування власних і делегованих повноважень та захисту від невмотивованого втручання. Другим є субсидіарність, за якою завдання закріплюється за найближчим спроможним рівнем. Третім є ресурсна відповідність, що передбачає узгодження повноважень із фінансовими, кадровими та інформаційними можливостями. Четвертим є інклюзивність, тобто доступ до участі для різних груп громади. П'ятим є прозорість і зрозумілість інформації. Шостим є підзвітність, яка охоплює мотивовану відповідь, звітування про виконання та можливість оскарження. Сьомим є пропорційність державного нагляду. Восьмим є стійкість зворотного зв'язку, за якої участь повторюється на всіх етапах політики, а не обмежується одноразовим обговоренням.

Застосування цих критеріїв дає змогу оцінювати не тільки формальну наявність інститутів, а й якість їх функціонування. Статут громади може передбачати широкий перелік форм участі, але короткі строки повідомлення, складні вимоги до ініціативи або відсутність обов'язку надати мотивовану відповідь нівелюють їх зміст. Так само високий рівень фінансової автономії не забезпечує демократичної взаємодії без відкритого бюджету й контролю. І навпаки, активне громадянське середовище не може компенсувати хронічну нестачу законних повноважень та ресурсів. Інституційна зрілість виникає лише за узгодженості всіх елементів механізму.

У зв'язку з цим доцільно оцінювати роботу органів місцевого самоврядування не лише за кількістю наданих послуг або виконанням бюджету. Не менш важливими є частка пропозицій громадськості, щодо яких надано мотивовану відповідь, представленість різних груп у консультаціях, час реагування на звернення, доступність даних, виконання прийнятих зобов'язань і рівень довіри. Такі показники не повинні перетворювати демократію на механічний рейтинг. Їхнє призначення полягає у виявленні розриву між процедурою і реальним впливом, а також у створенні підстав для коригування місцевої політики.

Важливо також не ототожнювати взаємодію з досягненням повної згоди. У громаді існують законні відмінності інтересів, цінностей і бачення розвитку. Інституційний механізм не усуває конфлікт, а переводить його у правові та аргументативні форми. Його якість виявляється в тому, чи мають сторони рівну можливість бути почутими, чи спирається рішення на відкриті критерії, чи захищено права меншості та чи може незгодна особа оскаржити порушення. Демократична легітимність не вимагає одностайності, але вимагає справедливої процедури та відповідальності більшості.

Висновки. Таким чином, місцеве самоврядування з'єднує державу і громадянське суспільство не як механічний посередник між двома завершеними системами. Воно є інституційним середовищем, у якому ці системи частково формують одна одну. Держава через правові гарантії визнає здатність громади до самостійного публічного рішення. Громадянське суспільство через участь, контроль і співвиконання надає місцевій владі соціального змісту та повсякденної легітимності. Органи місцевого самоврядування перетворюють суспільні потреби на юридичні рішення і водночас повертають громаді інформацію про межі, ресурси й наслідки публічного вибору. Саме безперервність цього взаємного перетворення, а не формальна наявність ради чи консультаційної процедури, становить сутність досліджуваного механізму.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.
2. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15.10.1985. Ратифікована Законом України від 15.07.1997 № 452/97-ВР. База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text.
3. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР (ред. від 05.08.2026). База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text.
4. Дідич Т. О. Місце громадянського суспільства в механізмі сучасного правоутворення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2021. Вип. 67. С. 25–28. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.67.4.
5. Владовська К. П., Мельник С. Р. Взаємодія державної влади і місцевого самоврядування в Україні: проблеми становлення та напрямки вдосконалення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. Вип. 86, ч. 1. С. 154–159. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.22.
6. Ansell C., Gash A. Collaborative Governance in Theory and Practice. *Journal of Public Administration Research and Theory*. 2008. Vol. 18, Iss. 4. P. 543–571. DOI: https://doi.org/10.1093/jopart/mum032.
7. Fung A. Varieties of Participation in Complex Governance. *Public Administration Review*. 2006. Vol. 66, Special Issue 1. P. 66–75. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2006.00667.x.
8. Петрушевська В. К. Роль інституту старости у формуванні громадянського суспільства. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. Вип. 1 (48). С. 12–16. DOI: https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2023.3.
9. Galston W. A. Political Knowledge, Political Engagement, and Civic Education. *Annual Review of Political Science*. 2001. Vol. 4. P. 217–234. DOI: https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.4.1.217.
10. Hatsko V. What Determines Trust in Local Governance During the War in Ukraine? *Sociological Studios*. 2024. No. 2 (25). P. 19–30. DOI: https://doi.org/10.29038/2306-3971-2024-02-43-43.
11. Arends H., Brik T., Herrmann B., Roesel F. Decentralization and Trust in Government: Quasi-Experimental Evidence from Ukraine. *Journal of Comparative Economics*. 2023. Vol. 51, Iss. 4. P. 1356–1365. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jce.2023.08.002.
12. Karvatska S., Yuriychuk Y., Chepel O. The Peculiarities of the Reform of Local Self-Government: Examples of Ukraine, Latvia, and Poland. *Studia Regionalne i Lokalne*. 2023. No. 2 (92). P. 7–22. DOI: https://doi.org/10.7366/1509499529201.
13. Гончарук В. Реалізація механізмів взаємодії органів влади та інститутів громадянського суспільства: виклики та перспективи. *Аспекти публічного управління*. 2022. Т. 10, № 5. С. 35–46. DOI: https://doi.org/10.15421/152233.
14. Петруненко Я. В. Місцеве самоврядування як інструмент демократичного розвитку України: від війни до європейської інтеграції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. Вип. 86, ч. 2. С. 331–338. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.2.50.
15. Rabinovych M., Brik T., Darkovich A., Hatsko V., Savisko M. Ukrainian Decentralization under Martial Law: Challenges for Regional and Local Self-Governance. *Post-Soviet Affairs*. 2025. Vol. 41, Iss. 5. P. 411–435. DOI: https://doi.org/10.1080/1060586X.2025.2520167.

Stechyshyn A. Local self-government as an institutional mechanism of interaction between the state and civil society

Summary. The article develops a theoretical and legal understanding of local self-government as an institutional mechanism of interaction between the state and civil society. It argues that local self-government cannot be reduced either to a lower tier of state administration or to a set of municipal bodies. It is a constitutionally guaranteed form of territorially organised public authority through which residents' needs are transformed into legally significant decisions, while national policy acquires concrete content in view of local circumstances. The proposed model treats this mechanism as a unity of actors, legal rules, participatory procedures, resources, communication links, guarantees and results. Three directions of public will are distinguished. The bottom-up direction covers the identification, coordination and representation of community interests. The top-down direction ensures constitutional guarantees, national standards, fiscal equalisation and legality control. The horizontal direction creates a space for partnerships between local self-government bodies, civil society organisations, initiative groups, businesses and other communities. Citizen participation is shown to have institutional significance only where it can influence decisions, receive a reasoned response and support public oversight. The article identifies the legal socialisation function of local self-government, through which participation in community affairs develops civic competences, responsibility and trust. Criteria for proper interaction include community autonomy, subsidiarity, adequate resources, inclusiveness, transparency, accountability, proportional state supervision and sustainable feedback. The risks of token participation, capture by organised minorities, excessive administrative tutelage and wartime recentralisation are examined. It is concluded that the institutional maturity of local self-government is determined not by the number of formal procedures, but by its capacity to continuously transform social initiative into responsible public decisions.

Key words: local self-government, civil society, public authority, territorial community, citizen participation, subsidiarity, civic education, democratic legitimacy.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 28.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 01.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

УДК 340.12(477)
DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.2

Топор І. В.,
старший науковий співробітник відділу проблем публічного права
Науково-дослідного інституту публічного права
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-3906-8631

СИСТЕМА ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПОРЯДКУ: УНІВЕРСАЛЬНИЙ, ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ РІВНІ

Анотація. У статті пропонується сучасне розуміння системи правових цінностей в рамках українського правопорядку, відхиляючи її тлумачення як замкнутого переліку абстрактних благ. Метою дослідження є визначення внутрішньої структури цієї системи, у якій виражаються її компоненти, та характеру взаємодії між універсальними, європейськими та національними ціннісними вимірами. Стверджується, що ці цінності набувають юридичного значення через правові принципи, права людини, інституційні гарантії, правила тлумачення та критерії допустимості державного втручання. Запропоновано трирівневу модель системи правових цінностей. Універсальний рівень охоплює людську гідність, свободу, рівність, справедливість та невід'ємні права; європейський рівень включає демократію, верховенство права, повагу до прав людини, плюралізм та солідарність – концепції, конкретизовані в праві Європейського Союзу та стандартах Ради Європи; а національний рівень охоплює незалежність, державний суверенітет, територіальну цілісність, конституційну ідентичність, безпеку та історичний досвід право та державотворення. Показано, що ці рівні не існують ізольовано та не утворюють механічної ієрархії. Радше вони взаємодіють через процеси конституціоналізації, рецепції, судового тлумачення та конкретизації у правоохоронній діяльності. Хоча національна самобутність формує впровадження спільних стандартів, вона не може виправдати заперечення людської гідності чи основної сутності основоположних прав. У дослідженні робиться висновок, що у воєнний час державна безпека, суверенітет та стійкість природно набувають особливої ваги, проте вони не скасовують вимог законності, необхідності, пропорційності та судового нагляду. Європейська інтеграція України характеризується як процес взаємного нормативного зближення, в якому прийняття європейських стандартів поєднується з належним урахуванням досвіду України у забезпеченні свободи та державності.

Ключові слова: правові цінності, правова аксіологія, людська гідність, верховенство права, конституційна ідентичність, європейська інтеграція, правопорядок, воєнний стан.

Постановка проблеми. Право втілює суспільні уявлення про гідність, свободу, справедливість і межі державного примусу. Для України особливе значення має взаємодія загальнолюдських прав, цінностей Європейського Союзу та національних конституційних засад в умовах війни та європейської інтеграції. У зв'язку з цим необхідно визначити структуру системи правових цінностей, способи набуття ними нормативної сили, а також допустимі межі національної своєрідності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Українські вчені М. Камінська, О. Грищук, Т. Гудз та М. Савчин досліджують правові цінності у контексті конституціоналізму, європейської інтеграції та правового режиму воєнного стану. Л. Д. Шпікер, Л. Пеш, К. Л. Шеппеле та П.-А. ван Маллегем приділяють основну увагу правовому значенню цінностей ЄС та принципу верховенства права. Водночас модель взаємодії універсальних, європейських та національних цінностей у правовій системі України залишається недостатньо розробленою.

Мета дослідження. Метою статті є розробка цілісної моделі системи правових цінностей українського правопорядку шляхом розмежування її універсального, європейського та національного рівнів, а також визначення форм їхньої правової об'єктивації та підстав для вирішення можливих ціннісних колізій у процесі правотворчості, тлумачення та застосування права.

Основні результати дослідження. Аксіологічне студіювання права починається з розмежування цінностей права та правових цінностей. У першому випадку йдеться про здатність права забезпечувати свободу, передбачуваність, мирне узгодження інтересів та захист особистості від свавілля. У другому – про ті нормативно значущі ідеї та блага, які право визнає, захищає та використовує як підставу для прийняття правового рішення. Ця різниця не має суто термінологічного характеру. Воно демонструє, що ціннісна природа права проявляється у проголошуваних ідеалах, а й у тому, як організовані правові інститути, процедури та юридична аргументація. Коли нормативний акт формально апелює до свободи чи безпеки, але при цьому створює непередбачувані за своїми наслідками владні повноваження або позбавляє людину ефективних засобів захисту, ми стикаємося з розривом між мовою цінностей та правовою формою. Н. Камінська пов'язує правові цінності не лише з ідеями та принципами, але й з правовими засобами та механізмами, що забезпечують гарантії прав [1, с. 58].

Правова цінність не те саме, що моральна зверхність, політична мета чи громадське очікування. Щоб набути правового значення, вона має бути включена до правового порядку – за допомогою конституційної норми, правового принципу, фундаментального права, міжнародного зобов'язання, усталеної судової позиції чи інституційної гарантії. Саме така форма робить цінність доступною для аргументації, контролю та практичного захисту. У той же час, позитивне закріплення не вичерпує її змісту. Людська гідність, справедливість чи рівність залишаються критеріями оцінки самого права, а не лише результатом законодавчого вибору. Це зумовлює подвійну функцію правових

цінностей: вони легітимують правовий порядок і водночас обмежують державну владу. На цьому етапі аксіологія переходить із сфери загальної філософії у галузь правової методології.

Систему правових цінностей доцільно визначати як відкриту і внутрішньо взаємопов'язану сукупність нормативно значимих ідей, принципів і благ, що охороняються, які виражають належний стан правового життя, визначають легітимність позитивного права і служать орієнтиром для правотворчості, тлумачення та реалізації правових норм. Відкритість системи означає її здатність реагувати на нові загрози та форми людської взаємодії, а внутрішній взаємозв'язок – неможливість тлумачення однієї цінності у повній ізоляції від інших. Така система не є жорсткою пірамідою, в якій цінність нижчого порядку автоматично поступається місцем вищій. Безумовно, окремі її елементи мають особливий статус: людську гідність, заборону тортур або самі основи демократичного ладу не можуть бути зведені до політичної вигоди. Проте більшість практичних ситуацій вимагають не абстрактного ранжирування, а встановлення взаємного обмеження та інституційно сумлінного обґрунтування.

Універсальний рівень системи формується цінностями, що випливають із рівної моральної та правової гідності кожної особи: життя, свободи, рівності, справедливості, особистої недоторканності та невід'ємних прав. Його універсальність не свідчить про однаковості всіх національних правових рішень. Вона вказує на межу, за якою культурні, історичні чи пов'язані з безпекою аргументи вже не можуть виправдати перетворення людини на засіб державної політики. Конституція України відображає цю логіку, визнаючи людину, її життя та здоров'я, честь та гідність, недоторканність та безпеку вищою соціальною цінністю, покладаючи на державу обов'язок стверджувати та забезпечувати права та свободи [2, ст. 3]. Універсальний рівень виконує функцію мінімального нормативного ядра, тобто він не дає готової відповіді на кожен конкретний випадок, але виключає рішення, несумісні з суб'єктністю людини.

Європейські цінності не слід зводити лише до географічного чи політичного визначення. Стаття 2 Договору про Європейський Союз відносить до засадничих цінностей ЄС людську гідність, свободу, демократію, рівність, верховенство права та повагу до прав людини [3, ст. 2]. Хартія основоположних прав розвиває ці положення, виділяючи такі розділи, як гідність, свободи, рівність, солідарність, громадянські права та правосуддя, і одночасно визнаючи культурне, релігійне та інше різноманіття [4, розд. I–VI]. Специфіка Європи полягає не у створенні альтернативи універсальним правам, а в їхній правовій реалізації за допомогою загальних стандартів, контрольних процедур, судового діалогу та інституційних механізмів. У цьому контексті цінності трансформуються у критерії членства, взаємної довіри та легітимності існуючої публічної влади.

Дослідження Л. Д. Шпікера переконливо демонструє, що цінності ЄС поступово вийшли за межі риторики преамбули та перетворилися на самостійні правові орієнтири на практиці Суду Європейського союзу [5, с. 1]. Цей процес має дві сторони. З одного боку, він посилює захист загальної нормативної основи у ситуаціях, коли окрема держава підриває незалежність суду, демократичну зміну влади чи ефективність правового захисту. З іншого боку, невизначеність змісту цінностей («відкрита текстура») створює ризик надмірного суддівського розсуду. Тому наділення цінності юридичною силою має супроводжуватися вимогою її обґрунтованої конкретизації: суд зобов'язаний вказати нормативне джерело цінності, зв'язок із предметом спору, зміст відповідного зобов'язання та межі втручання. Інакше ціннісне судження втрачає можливість перевірки, а разом із нею – і властиву праву претензію на відсутність свавілля.

Принцип верховенства права посідає особливе місце у цій системі. Він одночасно виступає як цінність, як принцип організації влади та як сукупність вимог до правопорядку. Л. Пеш показує, що у праві ЄС зміст верховенства права вже досить чітко визначено через такі елементи, як законність, правова визначеність, заборона свавілля, незалежність судів, ефективний судовий захист, поділ влади та рівність перед законом [6, с. 113]. Контрольний перелік Венеціанської комісії надає цим вимогам практичної форми, придатної для оцінки законодавства та інститутів [7, с. 18]. Це має важливе значення для українського дискурсу, в якому поняття верховенства права іноді використовується як пишномовна, але позбавлена реального наповнення формула. Його ціннісна сутність розкривається не в частоті згадок, а в передбачуваності норм, якості обґрунтування рішень, доступі до незалежного суду та реальної можливості особи оскаржити дії влади.

К. Л. Шеппеле пропонує розглядати верховенство права як динамічну сукупність практик, у яких історично поєднуються правове обмеження влади та нормативні уявлення про політичний устрій [8, с. 17]. Її застереження щодо використання правової форми з метою автократії має пряме відношення до ціннісного аналізу: законність у вузькому, процедурному, значенні ще не гарантує правового характеру влади. П.-А. ван Маллегем також демонструє обмеженість суто юридичного підходу до вирішення кризи верховенства права у ЄС [9, с. 50]. З цього випливає, що систему правових цінностей неможливо захистити лише шляхом множення правових норм. Необхідні інститути, здатні діяти незалежно, культура прийняття обґрунтованих рішень і практика, коли право рівною мірою пов'язує як органи влади, і приватних осіб. Можливість системного захисту цінностей за допомогою процедур, пов'язаних із порушенням права ЄС, додатково обґрунтовують К. Л. Шеппеле, Д. В. Кочен ов та Б. Грабовська-Мороз [10, с. 3].

Національний рівень системи охоплює цінності, завдяки яким політична спільнота усвідомлює себе суб'єктом права та історії: незалежність, національний та державний суверенітет, територіальна цілісність, республіканська форма правління, українська мова та культура, демократична традиція, соціальна солідарність та безпека. Їх не слід розглядати як нижчий рівень чи локальний відступ загальнолюдських начал. Саме національна конституція перетворює загальні вимоги свободи та гідності в інституційний порядок, систему розподілу компетенцій та конкретні права. Водночас апеляція до конституційної ідентичності не дає права відступати від суті прав людини. Її функція полягає в тому, щоб надати спільним цінностям конкретний контекст, а не тому, щоб звільнити державу від виконання міжнародних зобов'язань.

Для України національні цінності невіддільні від досвіду відновлення незалежності та протистояння агресії. Суверенітет і територіальна цілісність мають тут не символічне, а екзистенційне значення: без збереження держави стає неможливим інституційний захист інших цінностей. Однак вирішальне значення має і зворотний зв'язок: держава зберігає правову легітимність саме тому, що захищає вільних та рівноправних людей, а не вимагає від них беззастережного підпорядкування. Дослідження Т. Гудзь демонструє складність захисту консти-

туційних цінностей в умовах російсько-української війни та необхідність узгодження заходів безпеки з конституційними гарантіями [11, с. 15]. Військовий стан змінює значущість обставин та допустиму інтенсивність втручання, але не скасовує зобов'язання держави діяти на підставі закону, переслідувати легітимну мету та обґрунтовувати пропорційність обмежень. Цей висновок узгоджується з тезою Н. Камінської про незмінність фундаментального ціннісного ядра навіть в умовах воєнного стану [12, с. 89] та з висновком М. Савчина про несумісність з конституціоналізмом формально правильних процедур, позбавлених ціннісного наповнення [13, с. 4].

У сфері військового права особливо виразно проявляється різниця між цінністю і аргументом – відмінність, що найчастіше ховається за назвою поняття. Безпека постає як правова цінність, коли вона пов'язана із захистом життя, державної незалежності та демократичного ладу. Однак вона перетворюється на небезпечну риторичну формулу, якщо використовується без чіткого визначення конкретної загрози, термінів дії заходів та процесуальних гарантій. Аналогічним чином, свобода не означає відсутності будь-яких обов'язків у спільноти, що захищається. Правове вирішення конфлікту вимагає перевірки заходів щодо їх придатності, необхідності і пропорційності, і навіть дотримання умов збереження сутнісного змісту права та забезпечення доступу до механізмів контролю. Такий підхід дозволяє уникнути двох крайнощів: абсолютизації державної доцільності та ігнорування реальних загроз під приводом безмежного індивідуалізму.

Європейська інтеграція впливає на українську систему цінностей не лише через адаптацію законодавства. Мова йде про глибшу зміну характеру правового мислення: держава має доводити втручання у права, суд – контролювати межі розсуду, органи управління – діяти неупереджено й у розумні терміни, а законодавець – враховувати передбачуваність та інституційні наслідки прийнятих рішень. Н. Камінська характеризує вплив цінностей ЄС на національні правові системи як складний процес, пов'язаний із національною правовою спадщиною, конституційним регулюванням та інтеграційними механізмами. На прикладі Польщі дослідниця показує, як курс на європейську інтеграцію змінює конституційне регулювання, законодавство та методи його тлумачення [1, с. 69]. Для України це означає, що імплементація acquis ЄС без засвоєння ціннісних передумов може призвести до появи формально схожих норм, але не сформувати взаємної довіри, на якій ґрунтується європейський правовий простір.

Водночас було б помилково подавати євроінтеграцію як заміну національного правового досвіду зовнішнім стандартом. Преамбула Хартії основоположних прав поєднує в собі спільні цінності з повагою до культурного та традиційного різноманіття народів Європи та національної ідентичності держав [4]. Сам європейський правовий порядок сформувався на основі конституційних традицій держав, що беруть участь у ньому, і продовжує трансформуватися в ході судового і політичного діалогу. Україна входить у цей діалог, спираючись на власний досвід захисту свободи, горизонтальної солідарності, волонтерства, децентралізації та інституційної стійкості в умовах війни. Таким чином, нормативне зближення має взаємний характер: Україна приймає обов'язкові стандарти Європейського Союзу, але водночас її конституційний досвід збагачує європейське розуміння свободи, безпеки та демократичної стійкості. Механізм взаємодії цих трьох рівнів можна описати через чотири правові процеси. Конституціоналізація надає цінностям вищої внутрішньої нормативної форми. Рецепція впроваджує міжнародні та європейські стандарти у національне законодавство та практику. Тлумачення визначає зміст понять із відкритим змістом у конкретному правовому контексті. Правова конкретизація перетворює загальний стандарт на права, обов'язки та правові наслідки стосовно конкретного випадку. О. Грищук, аналізуючи правові позиції Конституційного Суду України, показує, що принципи права є формою вираження правових цінностей та каналом їх включення до судової аргументації [14, с. 112]. Саме форма принципу дозволяє цінностям діяти у правовому полі, не перетворюючи судове рішення на вільні моральні міркування.

Довільне проголошення нових цінностей не доводить здатності системи до оновлення. Сучасні виклики змінюють умови реалізації визнаних благ та розкривають нові грані гідності, автономії, рівності та солідарності. Так, наприклад, захист персональних даних виріс із поваги до приватного життя та автономії, але набув самостійних інституційних гарантій, а екологічна відповідальність розширює тимчасовий обрій справедливості, включаючи в нього майбутні покоління. Відкрита система зберігає наступність завдяки зв'язку нової вимоги з його конституційною основою. Саме цей зв'язок відрізняє розвиток права від дотримання ціннісної моди.

Практична цінність запропонованої моделі проявляється у можливості оцінити якість правового рішення. Законодавець має визначити, які універсальні права торкаються регулювання, які європейські стандарти його конкретизують і які національні обставини справді потребують особливого рішення. Суд має встановити нормативну форму проголошеної цінності, її місце у системі та наслідки обраного тлумачення. Виконавча влада має обґрунтувати зв'язок між реальною загрозою та вжитою мірою. За такого підходу національний контекст не зникає, але й стає універсальним виправданням; європейський стандарт не копіюється механічно, а включається до національної аргументації; універсальна цінність набуває конкретної правової форми.

Висновки. Система правових цінностей українського правопорядку є відкритою сукупністю нормативно значущих ідей, принципів та благ, які визначають легітимність позитивного права та служать орієнтиром для його створення, тлумачення та застосування. Людська гідність, свобода, рівність, справедливість і невід'ємні права становлять її універсальний рівень; демократія, верховенство права, повага до прав людини, плюралізм і солідарність, що забезпечуються загальними правовими механізмами – європейський рівень; і нарешті, національний рівень представлений незалежністю, суверенітетом, територіальною цілісністю, конституційною ідентичністю, безпекою та національною спадщиною державотворення. Ці рівні взаємодіють у вигляді конституціоналізації, рецепції, акультурації, судового тлумачення та правозастосовної конкретизації. Національна правова ідентичність може визначати спосіб реалізації загальних стандартів, але не виправдовує заперечення людської гідності та сутності основних прав. В умовах війни безпека та стабільність держави закономірно набувають підвищеної значущості, проте залишаються пов'язаними вимогами законності, необхідності, пропорційності та судового контролю. Таким чином, європейська інтеграція України постає не як імпорт чужої аксіології, а як взаємне нормативне зближення, в рамках якого український досвід захисту свободи та державності стає частиною сучасної європейської правової самосвідомості.

Література:

1. Камінська Н. В. Правові цінності Європейського Союзу та їхній вплив на національні правопорядки. *Право України*. 2024. № 7. С. 56–77. DOI: 10.33498/louu-2024-07-056
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text
3. Consolidated Version of the Treaty on European Union. Official Journal of the European Union. 2012. C 326. P. 13–390. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012M002
4. Charter of Fundamental Rights of the European Union. Official Journal of the European Union. 2012. C 326. P. 391–407. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT
5. Spieker L. D. EU Values Before the Court of Justice: Foundations, Potential, Risks. Oxford: Oxford University Press, 2023. 384 p.
6. Pech L. The Rule of Law as a Well-Established and Well-Defined Principle of EU Law. Hague Journal on the Rule of Law. 2022. Vol. 14. P. 107–138. DOI: 10.1007/s40803-022-00176-8
7. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Rule of Law Checklist. CDL-AD(2016)007. Strasbourg, 2016. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD%282016%29007-ukr
8. Scheppele K. L. The Life of the Rule of Law. Annual Review of Law and Social Science. 2024. Vol. 20. P. 17–33. DOI: 10.1146/annurev-lawsocsci-010924-103836
9. 9. Van Malleghem P.-A. Legalism and the European Union's Rule of Law Crisis. European Law Open. 2024. Vol. 3, no. 1. P. 50–89. DOI: 10.1017/elo.2024.5
10. Scheppele K. L., Kochenov D. V., Grabowska-Moroz B. EU Values Are Law, after All: Enforcing EU Values through Systemic Infringement Actions by the European Commission and the Member States of the European Union. Yearbook of European Law. 2020. Vol. 39. P. 3–121. DOI: 10.1093/yel/yeaa012
11. Гудзь Т. І. Захист конституційних цінностей в умовах російсько-української війни. *Вісник* Харківського національного університету внутрішніх справ. 2024. № 2 (105). С. 9–17. DOI: 10.32631/v.2024.2.25
12. Камінська Н. В. Сучасна парадигма конституційних цінностей та їх значення в умовах воєнного стану. Філософські та методологічні проблеми права. 2022. № 2 (24). С. 86–95. DOI: 10.33270/02222402.86
13. Савчин М. Правничі цінності та Realpolitik: між темним і юридичним конституціоналізмом. Український часопис конституційного права. 2026. № 2 (39). С. 3–18. DOI: 10.30970/jcl.2.2026.1
14. Грищук О. В. Принципи права як виразники правових цінностей у юридичних позиціях Конституційного Суду України. *Вісник* Конституційного Суду України. 2025. № 6. С. 111–120. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/gryshchuk_o.pdf

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Topor I. The system of legal values in the Ukrainian legal order: universal, European and national levels

Summary. The article proposes a modern understanding of the system of legal values within the framework of the Ukrainian legal order, rejecting its interpretation as a closed list of abstract goods. The purpose of the study is to determine the internal structure of this system, in which its components are expressed, and the nature of the interaction between universal, European and national value dimensions. It is argued that these values acquire legal significance through legal principles, human rights, institutional guarantees, rules of interpretation and criteria for the admissibility of state intervention. A three-level model of the system of legal values is proposed. The universal level encompasses human dignity, freedom, equality, justice and inalienable rights; the European level includes democracy, the rule of law, respect for human rights, pluralism and solidarity – concepts specified in the law of the European Union and the standards of the Council of Europe; and the national level encompasses independence, state sovereignty, territorial integrity, constitutional identity, security and historical experience of law and statehood. It is shown that these levels do not exist in isolation and do not form a mechanical hierarchy. Rather, they interact through the processes of constitutionalization, reception, judicial interpretation and concretization in law enforcement activities. Although national identity shapes the implementation of common standards, it cannot justify the denial of human dignity or the basic essence of fundamental rights. The study concludes that in wartime, state security, sovereignty and stability naturally acquire special importance, but they do not cancel the requirements of legality, necessity, proportionality and judicial oversight. The European integration of Ukraine is characterized as a process of mutual normative convergence, in which the adoption of European standards is combined with due consideration of Ukraine's experience in ensuring freedom and statehood.

Key words: legal values, legal axiology, human dignity, rule of law, constitutional identity, European integration, legal order, martial law.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Дата першого надходження статті до видання: 16.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

КОНСТИТУЦІЙНЕ
ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 343.541:342.7]:340.5
DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.3

Задорожня О. В.,
старша викладачка кафедри національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності Херсонського державного університету
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4173-249X

Пляс Є. В.,
здобувач вищої освіти Херсонського державного університету
ORCID: https://orcid.org/0009-0003-9019-0353

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ: ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА КОМПАРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті досліджуються кримінальні правопорушення, що стосуються моральності, через призму конституційних прав і свобод. Окреслено важливість комплексного вивчення питань захисту моральності в кримінально-правовій сфері, з урахуванням конституційних цінностей, принципу верховенства права, законності, правової визначеності та пропорційності. Проаналізовано специфіку кваліфікації злочинів проти моральності, визначено проблемні аспекти у розмежуванні суміжних складів кримінальних правопорушень та встановленні меж кримінально караної поведінки.

Окрему увагу приділено співвідношенню кримінально-правового захисту суспільної моралі з конституційними гарантіями людської гідності, правом на приватне і сімейне життя, свободою слова та думки, а також захистом прав дитини. Розглянуто питання допустимих меж втручання держави у сферу особистих і суспільних відносин з акцентом на необхідності збереження балансу між суспільним інтересом і правами людини.

Проведено порівняльний аналіз підходів до захисту моральності у кримінальному праві України та інших країн. Визначено особливості формулювання кримінально каранних діянь, підходи до їх кваліфікації та забезпечення прав людини при застосуванні кримінально-правових норм. Запропоновано положення та рекомендації для вдосконалення кримінального законодавства України з врахуванням конституційних стандартів прав людини та позитивного зарубіжного досвіду.

Ключові слова: кримінальні правопорушення проти моральності, суспільна мораль, кримінально-правова охорона, конституційні права і свободи людини, людська гідність, кримінально-правова кваліфікація, криміналізація, принцип пропорційності, свобода слова, право на приватне життя, права дитини, компаративно-правовий аналіз, кримінальне законодавство України, зарубіжне законодавство.

Постановка проблеми. Вивчення кримінальних правопорушень, що стосуються моральності, має значну актуальність через потребу підтримки належного балансу між збереженням суспільної моралі та захистом конституційних прав і свобод особи. У сучасному контексті, коли відбуваються значні зміни у суспільних відносинах, розвивається цифрове середовище, з'являються нові форми комунікації, а також змінюються погляди на приватність, людську гідність та свободу самовираження, питання про межі кримінально-правового впливу держави у сфері моральності стає надзвичайно важливим.

Кримінально-правова охорона моральності повинна здійснюватися на основі принципів законності, правової визначеності, необхідності та пропорційності втручання у права людини. Особливої уваги заслуговує питання, наскільки чітко законодавство визначає ознаки кримінально караного діяння та чи гарантує ця регламентація передбачуваність кримінально-правових наслідків. Складність виникає у кваліфікації кримінальних правопорушень проти моральності, адже деякі з них характеризуються труднощами у встановленні об'єктивних і суб'єктивних ознак складу, наявністю подібних складів кримінальних правопорушень і необхідністю розмежування кримінально караної поведінки від дій, які не підлягають кримінальному переслідуванню. Зростання актуальності цієї теми зумовлено також євроінтеграційними процесами України, які вимагають подальшого наближення національного законодавства до європейських стандартів захисту прав людини та боротьби зі злочинністю. Порівняльний аналіз українського законодавства з кримінально-правовими моделями зарубіжних країн уможливлює виявлення відмінностей у визначенні об'єктів кримінально-правової охорони, межах криміналізації, підходах до кваліфікації відповідних діянь та механізмах забезпечення балансу між суспільними інтересами та правами особи.

Стан дослідження. У рамках кримінально-правової доктрини питання дефініції та системи кримінальних правопорушень проти моральності розглядали такі науковці, як А. Ландіна, Л. Кучанська, К. Гевеленко та М. Єфімов. С. Денисов та Д. Заїка зосередили увагу на кримінологічному портреті особи, яка засуджена за кримінальні правопорушення проти моральності, М. Мовчан досліджує методику розслідування кримінальних правопорушень проти моральності. Порівняльний аналіз у цій сфері представлений у роботах та О. Боднарук, О. Письменського, А. Шевчук.

Так, А. Шевчук та О. Боднарук дослідили регулювання захисту моральності в Україні та Молдові. Досліджуються різні види

правопорушень, такі як вандалізм, злочини проти неповнолітніх, жорстоке поводження з тваринами тощо [7]. Є. Письменський порівнює кримінально-правове регулювання в Україні та країнах Балтії, акцентуючи на можливості використання позитивного досвіду інших країн для реформування українського законодавства [6, с. 205]. Кримінологічні дослідження розкривають кількісні та якісні характеристики злочинів проти громадського порядку і моральності. К. Гевеленко аналізує структуру цих злочинів та їх роль у загальному контексті кримінальності, що підкреслює важливість інтеграції правоохоронного та кримінологічного підходів у запобіганні цим діянням [1]. Дослідження Д. Заїки, засноване на аналізі судових вироків, дає цінну інформацію про осіб, засуджених за злочини проти моральності, що важливо для вдосконалення законодавства [3]. Подальше дослідження С. Денисова та Д. Заїки фокусується на кримінологічному профілі осіб, засуджених за злочини в сфері статевих відносин, що може поглибити розуміння диференціації кримінально-правового захисту потерпілих груп [2]. Кваліфікація таких злочинів тісно пов'язана з розслідуванням і доказуванням. М. Мовчан звертає увагу на характерні слідчі ситуації та важливість обґрунтованого вибору слідчих дій та експертиз [5]. Таким чином, аналіз наукових позицій українських дослідників дозволяє окреслити кілька основних напрямів дослідження злочинів проти моральності: кримінально-правовий, кримінологічний і компаративно-правовий. Їх інтеграція забезпечує методологічну основу для вивчення цієї сфери в контексті конституційних прав і свобод. Водночас багато аспектів залишаються малодослідженими, зокрема питання інтеграції захисту моральності з конституційними гарантіями прав і свобод людини, що вимагає подальшого вивчення меж криміналізації поведінки у цій сфері та пропорційності втручання за допомогою кримінального права.

Метою статті є проведення всебічного аналізу кримінальних правопорушень проти моральності з урахуванням конституційних прав і свобод людини. Стаття також спрямована на виявлення проблем, пов'язаних із кримінально-правовою кваліфікацією таких правопорушень, а також здійснення порівняльного аналізу положень законодавства України та інших країн.

Методологічна основа дослідження складається з використання як загальнонаукових, так і спеціалізованих юридичних методів. Зокрема, застосовуються діалектичний метод, порівняльно-правовий аналіз і логіко-юридичні підходи.

Діалектичний метод дозволяє досліджувати кримінальні правопорушення проти моральності в контексті взаємозв'язку та взаємозалежності між кримінально-правовими, конституційно-правовими й соціальними явищами. Він допомагає виявити суперечності, що існують між окремими правовими категоріями, і визначити напрямки їх взаємного узгодження.

Порівняльно-правовий метод дозволяє зіставити кримінальне законодавство України з законодавством інших країн, щоб виявити спільні та відмінні підходи до визначення злочинів проти моральності, особливостей їх класифікації та визначення меж кримінально-правового втручання.

Логіко-юридичні підходи застосовані для вивчення внутрішньої структури та змісту кримінально-правових норм, які визначають відповідальність за правопорушення, що зазіхають на моральність. Також ці підходи використовуються для виявлення логічних зв'язків між об'єктивними та суб'єктивними ознаками таких норм.

Виклад основного матеріалу. Тема кримінальних правопорушень, спрямованих проти моральності, займає значне місце в сучасній українській кримінально-правовій і кримінологічній доктрині. Конституційний аспект кримінально-правового захисту моральності вимагає новаторського підходу до розуміння об'єкта відповідних кримінальних правопорушень. Моральність слід розглядати не як відсторонену систему норм поведінки, а як таку, що тісно пов'язана з правами людини. Стаття 3 Конституції України підкреслює людиноцентричність державної політики. Відповідно, кримінально-правові норми мають бути скеровані на захист реальних суспільних цінностей, таких як людська гідність, фізична і психічна недоторканність, статева свобода і безпека, нормальний розвиток дитини, приватне та сімейне життя, культурна спадщина та громадський порядок.

Аналіз Конституції України та положень Кримінального кодексу України показує, що моральність не розглядається як окремий об'єкт кримінально-правового захисту. Моральність взаємопов'язана з іншими соціальними цінностями, зокрема з правами та свободами людини. Це має велике значення для визначення меж кримінальної відповідальності. Для криміналізації певних дій потрібне достатнє соціальне та правове обґрунтування, а кримінально-правова норма повинна бути чітко визначеною, щоб людина могла передбачити правові наслідки своїх дій. У цьому контексті особливу важливість набуває принцип верховенства права, пов'язаний із принципом правової визначеності. Кожен має мати можливість чітко розуміти, яка поведінка заборонена кримінальним законом, які обставини складають суть кримінального правопорушення та в яких умовах настає кримінальна відповідальність.

У демократичній правовій державі мораль не може бути лише збіркою суспільних уявлень про бажану чи небажану поведінку. Вона має співвідноситися із системою конституційних цінностей, особливо з людською гідністю, правами та свободами особи, захистом дітей, сім'ї, власності, культурної спадщини, а також підтриманням порядку та безпеки в суспільстві.

Це випливає із завдання Кримінального кодексу України щодо забезпечення правового захисту прав і свобод особи, власності, громадського порядку та безпеки, довкілля та конституційного ладу від протиправних посягань. Отже, кримінально-правова охорона моралі повинна здійснюватися у тісному зв'язку з правами людини.

Доцільно розглядати поняття моралі у двох взаємопов'язаних аспектах. По-перше, як самостійну соціальну цінність, що забезпечує існування загальноприйнятих правил поведінки. По-друге, як середовище нормативних цінностей, що сприяє реалізації та захисту конкретних прав людини.

У чинному Кримінальному кодексі України порушення проти моральності в основному сконцентровані в розділі XII Особливої частини, присвяченій правопорушенням проти громадського порядку та моральності. Серед них варто зазначити такі дії, як наруга над могилою або іншим місцем поховання (стаття 297), незаконне проведення пошукових робіт на археологічних об'єктах (стаття 298), жорстоке поводження з тваринами (стаття 299), ввезення, виготовлення та розповсюдження матеріалів, що пропагують насильство і жорстокість (стаття 300). До переліку також входять злочини, пов'язані з незаконним обігом порнографічних матеріалів (стаття 301) та доступом до дитячої порнографії, включаючи її розповсюдження (стаття 301-1), а також підготовка видовищ сексуального характеру за участі неповнолітніх (стаття 301-2). Окрім цього, розділ охоплює створення місць розпусти (стаття 302), сутенерство або втягнення осіб у заняття проституцією (стаття 303), та втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність (стаття 304) [4].

Використання терміна «моральність» для опису всіх згаданих складів має певною мірою умовний характер. В сучасній кримінально-правовій доктрині доцільно визначати конкретний безпосередній об'єкт кожного кримінального правопорушення.

Тому одним із шляхів вдосконалення кримінально-правової доктрини є застосування диференційованого підходу до визначення об'єкта кожного кримінального правопорушення, яке стосується моральності.

Важливу роль у формуванні сучасного розуміння кримінальних правопорушень проти моральності відіграє практика зарубіжних країн.

Так, досвід Польщі є особливо важливим для України з огляду на географічну, правову та євроінтеграційну близькість двох держав.

Польський Кримінальний кодекс містить комплекс норм, спрямованих на протидію сексуальній експлуатації та незаконному обігу порнографічних матеріалів. Зокрема, стаття 202 КК Польщі передбачає відповідальність за публічну демонстрацію порнографічного контенту таким способом, який може нав'язувати його сприйняття особі, яка цього не бажає. Окремі положення стосуються демонстрації порнографічного контенту неповнолітнім та виробництва і поширення порнографічного матеріалу за участю неповнолітніх.

Стаття 203 польського КК криміналізує примушування іншої особи до проституції із використанням насильства, незаконної погрози, обману, відносин залежності або критичного становища. Стаття 204 встановлює відповідальність за схиляння іншої особи до проституції або полегшення такої діяльності з метою отримання матеріальної вигоди, а також за отримання матеріальної вигоди від проституції іншої особи [9].

Порівняння з українським законодавством дозволяє виявити спільну тенденцію: кримінально-правова охорона моральності дедалі більше пов'язується із захистом конкретної людини від сексуальної експлуатації та втягнення у відповідну діяльність.

Водночас польська модель демонструє більшу деталізацію окремих форм поведінки, особливо щодо цифрового середовища та захисту неповнолітніх.

Німецький кримінальний закон – Strafgesetzbuch (StGB) – також демонструє тенденцію до диференційованої кримінально-правової охорони. На відміну від узагальненого підходу до «моральності», німецьке законодавство структурує відповідні склади навколо конкретних об'єктів охорони: сексуальної свободи, захисту неповнолітніх, недопущення сексуальної експлуатації, обігу порнографічного контенту та громадського порядку.

§ 180 StGB встановлює відповідальність за сприяння сексуальним діям неповнолітніх, а § 183a – за публічні сексуальні дії, які умисно або свідомо спричиняють публічний скандал. § 184 регулює поширення порнографічного контенту, у тому числі його надання особам, які не досягли 18 років.

Окреме місце посідають норми щодо дитячої та юнацької порнографії. § 184b StGB передбачає відповідальність за поширення, отримання та зберігання дитячого порнографічного контенту, а також за його виробництво й інші форми незаконного обігу.

Показовим є те, що німецьке законодавство не зводить кримінально-правову охорону до абстрактної категорії «моральності». Воно максимально конкретизує види суспільно небезпечної поведінки. Такий підхід забезпечує вищий рівень правової визначеності й дозволяє чіткіше встановлювати межі кримінальної відповідальності [11].

Для України корисним є досвід диференціації відповідальності залежно від віку потерпілої особи, способу вчинення діяння, характеру контенту, способу його поширення та ступеня посягання на права людини.

Французьке кримінальне законодавство характеризується ще більш виразною орієнтацією на захист людської гідності. Відповідні норми Кримінального кодексу Франції розміщені, зокрема, серед положень, що стосуються посягань на людську гідність.

Особливе значення має регулювання сутенерства. Стаття 225-5 Code pénal визначає сутенерство як, зокрема, допомогу, сприяння або захист проституції іншої особи, отримання прибутку від проституції іншої особи, а також вербування, схиляння чи здійснення тиску з метою залучення до проституції або продовження такої діяльності.

Французьке законодавство також передбачає особливо суворі відповідальність за сутенерство щодо неповнолітніх. Стаття 225-7-1 передбачає значно суворішу санкцію, якщо сутенерство вчинено щодо особи, яка не досягла п'ятнадцяти років [10].

Ці положення демонструють концептуально важливий для України підхід: основним об'єктом кримінально-правової охорони є не «моральність» як абстрактна категорія, а гідність людини та її захист від експлуатації.

Таким чином, французька модель дозволяє зробити висновок про доцільність подальшого розвитку українського кримінального законодавства у напрямі конкретизації безпосереднього об'єкта кримінально-правової охорони.

Проведений аналіз законодавства України, Польщі, Німеччини та Франції дозволяє виокремити декілька спільних тенденцій.

По-перше, кримінально-правова охорона моральності поступово трансформується від захисту абстрактних моральних уявлень до захисту конкретних прав людини.

По-друге, у всіх досліджених правових системах особливий акцент зроблено на захисті дітей від сексуальної експлуатації та порнографічного контенту.

По-третє, сучасне кримінальне законодавство враховує цифровізацію суспільних відносин. Кримінально-правові заборони дедалі частіше охоплюють цифрові форми зберігання, виготовлення та поширення інформації.

По-четверте, для європейських правових систем характерною є диференціація кримінальної відповідальності залежно від способу вчинення правопорушення, віку потерпілої особи, використання насильства, примусу, залежності або вразливого стану.

По-п'яте, простежується тенденція до переміщення акценту з покарання особи за «аморальну поведінку» на протидію експлуатації, примусу та порушенню прав інших осіб.

Для українського законодавця це означає необхідність поступового переосмислення самого поняття кримінальних правопорушень проти моральності. Йдеться не про відмову від кримінально-правової охорони моральності, а про її конституціоналізацію – приведення відповідних кримінально-правових заборон у відповідність до фундаментальних прав людини.

Висновки. Кримінальні правопорушення проти моральності необхідно розглядати як комплекс кримінально караних посягань, суспільна небезпечність яких полягає у порушенні встановлених законом умов реалізації фундаментальних прав людини, захисті яких держава забезпечує за допомогою кримінально-правових засобів.

Конституційний вимір досліджуваної проблематики дозволяє зробити висновок, що моральність не може бути протиставлена правам і свободам людини. Навпаки, кримінально-правова охорона моральності є легітимною тією мірою, якою вона спрямована на забезпечення гідності, безпеки, свободи, приватного життя, нормального розвитку дитини та інших конституційних цінностей.

Порівняльно-правовий аналіз показує, що законодавство Польщі, Німеччини та Франції поступово відходить від надмірно абстрактної категорії «моральності» і концентрується на конкретних формах небезпечної поведінки: сексуальній експлуатації, примушуванні до проституції, незаконному поширенні порнографічного контенту, втягненні неповнолітніх та посяганні на людську гідність.

Для України перспективним є поєднання такого підходу із конституційними засадами кримінального права. Це передбачає посилення захисту дітей, конкретизацію кримінально-правових понять, врахування цифрових технологій, забезпечення принципу правової визначеності та одночасне гарантування свободи слова і права на приватне життя.

Таким чином, подальший розвиток кримінально-правової політики України у сфері охорони моральності має здійснюватися не шляхом механічного розширення кримінальної репресії, а шляхом конституціоналізації кримінального законодавства, конкретизації складів кримінальних правопорушень, забезпечення пропорційності кримінально-правових обмежень та посилення захисту особи від експлуатації.

Література:

1. Гевеленко К. Кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2021* : Альманах наукових праць / за ред. проф. Є. Л. Стрельцова, проф. О. В. Козаченка, PhD О. М. Мусиченко. – Миколаїв : МІП НУ «ОЮА», 2021. С. 166–172. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/41fa0781-7d12-4600-91fe-8fcd8b5b97e2.
2. Денисов С.Ф., Заїка Д.Є. Кримінологічний портрет особи, засудженого за кримінальні правопорушення проти моральності у сфері статевих відносин. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2025. № 36(3). С. 147–157. https://doi.org/10.32631/vca.2025.3.11.
3. Заїка Д.Є. Кримінологічна характеристика осіб, засуджених за злочини проти моральності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 30(3). С. 86–98. https://doi.org/10.32631/vca.2023.3.07.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.
5. Мовчан М. І. Методика розслідування кримінальних правопорушень проти моральності: наукові засади та практичні рекомендації : монографія. Дніпро : ДДУВС, 2025. 176 с. URL: https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/16663.
6. Письменський Є. О. Кримінальні правопорушення проти моральності: порівняльно-правова характеристика законодавства України та країн Балтії. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2021. Вип. 12 (24). С. 198–208. DOI: https://doi.org/10.33098/2078-6670.2021.12.24.198-208.
7. Шевчук А. В., Боднарук О. М. Порівняльний аналіз кримінально-правової охорони моральності за законодавством України та Республіки Молдова. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Вип. 66. С. 216–223. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.66.35.
8. Frati, P., De Simone, S., Pollice, G., Giacani, E., Cipolloni, L., & Orsini, F. Legal Perspectives on Sexual Violence: A Cross-European Study. *Forensic Sciences*. 2025. № 5(3), 38. https://doi.org/10.3390/forensicsci5030038.
9. Rozdział 25 - Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności - Kodeks karny. URL: https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/kodeks-karny-16798683/roz-25.
10. Section 2: Du proxénétisme et des infractions assimilées. (Articles 225-5 à 225-12). *Code pénal.* URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070719/LEGISCTA000006165300/#LEGISCTA000006165300.
11. Volkova Yu.A. Criminological characteristics of crimes against sexual freedom and sexual inviolability under the legislation of foreign countries and Ukraine. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 6. С. 751–755. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/179 С. 752.

Zadorozhnia O., Plias Ye. Criminal offenses against morality in the context of constitutional human rights and freedoms: issues of legal classification and comparative legal analysis

Summary. The article examines criminal offenses related to morality through the lens of constitutional rights and freedoms. It emphasizes the importance of a comprehensive study of moral protection issues within the criminal law sphere, considering constitutional values, the rule of law, legality, legal certainty, and proportionality. The article analyzes the specifics of classifying crimes against morality and identifies problematic aspects in distinguishing between related criminal offenses and establishing the boundaries of criminally punishable behavior.

Particular attention is given to the relationship between criminal law protection of public morality and constitutional guarantees of human dignity, the right to private and family life, freedom of speech and thought, as well as the protection of children's rights. The paper addresses the permissible limits of state intervention in personal and societal relationships, emphasizing the need to maintain a balance between public interest and individual rights.

A comparative analysis of approaches to morality protection in criminal law in Ukraine and other countries is conducted. The article outlines the specificities in formulating criminal acts, approaches to their classification, and the protection of human rights in the application of criminal law norms. It proposes suggestions and recommendations for improving Ukraine's criminal legislation, taking into account constitutional human rights standards and positive international experience.

Key words: criminal offenses against morality, public morality, criminal law protection, constitutional human rights and freedoms, human dignity, criminal law qualification, criminalization, principle of proportionality, freedom of speech, right to privacy, rights of the child, comparative legal analysis, criminal legislation of Ukraine, foreign legislation.

Використання штучного інтелекту. Автори заявляють про використання генеративного ШІ у процесі дослідження та підготовки рукопису. Відповідно до таксономії GAIDeT (2026), наведені нижче завдання були делеговані інструментам генеративного ШІ за повного людського нагляду: пошук і систематизація літератури; вичитування та редагування тексту; переклад.

Використаний інструмент генеративного ШІ: Google Gemini.

Повну відповідальність за фінальний рукопис несуть автори.

Інструменти генеративного ШІ не зазначаються як автори та не несуть відповідальності за кінцеві результати.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 14.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ФІНАНСОВЕ, ПОДАТКОВЕ ПРАВО

УДК 351.84:342.951
DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.4

Войтовський В. С.,
докторант кафедри публічного управління та адміністрування
Навчально-наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: https://orcid.org/0009-0004-4397-1402

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ВЕТЕРАНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Дослідження присвячено комплексному теоретико-правовому аналізу та науковому обґрунтуванню концептуальних шляхів вдосконалення публічного адміністрування у сфері формування та реалізації державної ветеранської політики в Україні в умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації. У роботі ветеранська політика розглядається як самостійний, цілісний та нормативно врегульований напрям публічного управління, що виходить за межі традиційного соціального забезпечення та трансформується у ключовий елемент державної стратегії національної безпеки й оборони.

Обґрунтовано, що триваюча збройна агресія, стрімке зростання чисельності ветеранів війни та нагальна потреба їхньої комплексної реінтеграції у цивільний сектор актуалізують розробку сучасних управлінських механізмів. Автор пропонує власне доктринальне визначення ветеранської політики як комплексної діяльності суб'єктів публічної адміністрації, спрямованої на впровадження системи правових, медичних, психологічних, організаційних та фінансово-економічних заходів щодо осіб, які захищали державний суверенітет.

Уточнено понятійно-категоріальний апарат та визначено ключові концептуальні шляхи вдосконалення публічного адміністрування: нормативно-доктринальна уніфікація законодавства (усунення колізій щодо понять «бойові дії», «воєнний конфлікт», «захист Вітчизни»); інституційно-функціональна оптимізація суб'єктів владної суб'єктності через міжсекторальну взаємодію; цифрова трансформація адміністративних процедур за принципами «безбар'єрності» та «єдиного вікна»; розбудова міжгалузевої системи медико-психологічної реабілітації, ресоціалізації та ветеранського підприємництва; удосконалення фінансово-економічних механізмів.

Виявлено зміну парадигми державного фінансування – перехід від пасивних соціальних виплат до активних інвестицій у розвиток людського капіталу ветеранів. Окрему увагу приділено формуванню ефективних інституційних важелів соціального супроводу, розширенню програм професійної переорієнтації, стимулюванню самозайнятості та інституціоналізації партнерства між державою, громадами й суб'єктами приватного сектору. Доведено, що окреслені напрями повністю кореспондують із цілями Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та створюють фундаментальне підґрунтя для повоєнного відновлення держави.

Ключові слова: шляхи вдосконалення, ветеранська політика, публічне адміністрування, управління, ветерани війни, медико-психологічна реабілітація, ресоціалізація, реінтеграція, соціальне забезпечення, міжсекторальна взаємодія.

Постановка проблеми. Триваюча збройна агресія Російської Федерації, стрімке зростання чисельності ветеранів війни та нагальна потреба їхньої комплексної реінтеграції у цивільний сектор актуалізують проблеми наукового обґрунтування та практичної імплементації ефективної державної ветеранської політики. У цьому контексті спостерігається якісна трансформація ветеранської політики – від вузькогалузевого напряму соціального забезпечення до самостійного об'єкта публічно-управлінського впливу, що охоплює міжсекторальний комплекс правових, організаційних, медико-психологічних та реабілітаційних заходів. З огляду на зазначене, стратегічного значення набуває концептуалізація засад її формування та реалізації, покликана забезпечити системність, функціональну цілісність і відповідність політики сучасним викликам державотворення та євроінтеграційному вектору розвитку України.

Слід наголосити, що дієвість інституційних механізмів державної ветеранської політики безпосередньо детермінується належним опрацюванням її понятійно-категоріального апарату. Насамперед це стосується базових дефініцій, які декретують коло суб'єктів відповідної політики та слугують нормативно-правовою підставою для виникнення спеціального правового статусу ветерана війни (зокрема категорій «бойові дії», «воєнний конфлікт», «захист Вітчизни», «учасник бойових дій» тощо). Водночас комплексний аналіз нормативно-правової бази, доктринальних джерел та правозастосовної практики виявляє дефіцит уніфікованого підходу до інтерпретації змісту зазначених понять, що суттєво деструктурує процес формування цілісної моделі державної ветеранської політики.

Додаткових складнощів набуває проблема визначення правової природи таких категорій в умовах сучасних форм збройного протистояння, які характеризуються поєднанням воєнних і невоєнних засобів впливу. У результаті виникає розрив між військово-теоретичним та адміністративно-правовим розумінням відповідних понять, тоді як саме вони виступають юридичними фактами, що зумовлюють виникнення публічно-управлінських відносин у сфері соціального захисту, реабілітації, адаптації та забезпечення державних гарантій ветеранам війни. Відсутність єдиного доктринального підходу до визначення змісту цих категорій ускладнює реалізацію прав ветеранів, знижує ефективність механізмів публічного адміністрування та актуалізує необхідність наукового осмислення концептуальних засад формування і реалізації державної ветеранської політики в Україні в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний науковий вклад у розроблення шляхів удосконалення публічного адміністрування, адміністративно-правового забезпечення соціальної політики та захисту окремих категорій населення здійснили В. Авер'янов, Н. Авер'янова, А. Бейкун, В. Біла, К. Бугайчук, І. Бухтіярова, Л. Василенко, В. Галунько, Р. Гринько, А. Гриб, І. Дацюк, І. Журба, В. Колпаков, О. Кузьменко, Т. Коломоєць, А. Клачко, О. Кондратенко, А. Кириченко, М. Кравченко, О. Миколенко, Л. Наливайко, І. Наливайко, С. Петриченко, І. Пастух, О. Письменна, Ю. Присяжненко, О. Стрельченко, А. Стрельченко, Р. Сербин, Т. Семенчук, В. Сущенко, Л. Цюкало, О. Якушева та інші вчені. Їхні наукові праці сформували концептуальне підґрунтя для дослідження сучасної ветеранської політики як самостійного напряму державної діяльності. Проте, незважаючи на значний науковий доробок, питання концептуальних засад формування та реалізації ветеранської політики в умовах повномасштабної збройної агресії проти України, трансформації системи державного управління у ветеранській сфері, а також вироблення комплексного підходу до забезпечення соціальної адаптації, реінтеграції та правового захисту ветеранів війни залишаються недостатньо дослідженими, що зумовлює необхідність подальшого наукового осмислення зазначеної проблематики.

Мета статті полягає у комплексному теоретико-правовому аналізі та науковому обґрунтуванні концептуальних особливостей формування й реалізації державної ветеранської політики в Україні в умовах сучасних безпекових викликів та повномасштабної збройної агресії РФ. Досягнення окресленої мети передбачає розгляд ветеранської політики як самостійного напряму публічного управління, декріпцію та уточнення її понятійно-категоріального апарату в адміністративно-правовому контексті, а також визначення ключових стратегічних орієнтирів і фінансово-економічних чинників її впровадження відповідно до Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року.

Виклад основного матеріалу. Взагальному вигляді науковці формулюють ветеранську політику у сучасному розумінні постає як цілісну систему державних заходів, спрямованих на забезпечення належного правового статусу, соціального захисту та реінтеграції осіб, які виконували обов'язки із захисту держави в умовах воєнного стану в Україні [1; 2]. Її зміст виходить за межі традиційного соціального забезпечення та включає елементи публічного адміністрування, безпекової політики та прав людини [3].

У доктринальному вимірі ветеранська політика може бути визначена як інституціоналізований напрям державної діяльності, що забезпечує комплексну підтримку ветеранів на всіх етапах їх соціальної адаптації після завершення військової служби. Водночас вона виконує важливу стабілізаційну функцію, сприяючи зниженню соціальної напруги та забезпеченню сталого розвитку суспільства в післявоєнний період [4].

Особливістю ветеранської політики є її міжгалузевий характер, що проявляється у взаємодії норм адміністративного, соціального, фінансового та міжнародного права. Така інтегративна природа зумовлює необхідність формування узгодженого нормативного масиву, здатного забезпечити ефективну реалізацію прав ветеранів. В умовах воєнного стану ветеранська політика трансформується з допоміжного напряму соціальної політики у ключовий елемент державної стратегії, що безпосередньо впливає на обороноздатність держави, рівень довіри до публічної влади та соціальну згуртованість суспільства [5].

На підставі проведеного аналізу вважаємо за доцільне визначати ветеранську політику як самостійний напрям публічного управління, що являє собою комплексну, нормативно врегульовану та інституційно забезпечену діяльність уповноважених суб'єктів публічної адміністрації, спрямовану на формування та реалізацію системи правових, організаційних, соціальних, економічних і реабілітаційних заходів щодо осіб, які виконували обов'язок із захисту державного суверенітету, територіальної цілісності та національної безпеки України [4].

На підставі поданого визначення та загального доктринального підходу до ветеранської політики як напряму публічного управління, можна виокремити такі ключові шляхи її вдосконалення:

Нормативно-правова систематизація та уніфікація: усунення суперечностей, прогалин і колізій у законодавстві щодо правового статусу ветеранів, термінологічна стандартизація базових дефініцій та законодавче закріплення міжгалузевих гарантій.

Інституційно-функціональна оптимізація: розмежування компетенцій і повноважень між центральними органами виконавчої влади, місцевим самоврядуванням та інститутами громадянського суспільства задля побудови чіткої вертикалі управління та усунення дублювання функцій.

Розвиток міжсекторальної та міжвідомчої взаємодії: налагодження дієвої координації між міністерствами (оборони, ветеранів, охорони здоров'я, соцполітики) та неурядовими організаціями для забезпечення цілісного супроводу ветерана.

Цифровізація та сервісна трансформація: спрощення процедур надання публічних послуг, розширення функціоналу електронних реєстрів і застосунків, впровадження принципів «єдиного вікна» та «безбар'єрності» в адміністративній практиці.

Модернізація системи реабілітації та реінтеграції: розбудова ефективної інфраструктури медико-психологічного відновлення, професійної адаптації, стимулювання ветеранського підприємництва та забезпечення належного соціального супроводу при переході з військової служби до цивільного життя.

Оптимізація фінансово-економічних механізмів: перехід до програмно-цільового бюджетування, залучення міжнародно-правової й грантової допомоги, а також забезпечення довгострокової стійкості державних видатків на ветеранські програми.

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження, слід констатувати, що підвищення ефективності публічного адміністрування у сфері формування та реалізації ветеранської політики в умовах воєнного стану потребує системної реалізації таких стратегічних напрямів: по-перше, нормативно-доктринального забезпечення, що передбачає уніфікацію понятійно-категоріального апарату шляхом подолання нормативних колізій і термінологічної невизначеності щодо спеціального правового статусу ветеранів війни, суб'єктного складу та базових дефініцій («бойові дії», «воєнний конфлікт», «захист Вітчизни»); по-друге, інституційно-функціональної трансформації через чітке розмежування суб'єктної владної компетенції між центральними й місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства задля побудови дієвої системи міжсекторальної взаємодії; по-третє, цифровізації владно-управлінських процедур шляхом масового впровадження єдиних електронних реєстрів, цифрових сервісів та автоматизованих алгоритмів надання публічних послуг на основі принципів

«безбар'єрності» та «єдиного вікна»; по-четверте, розбудови міжгалузевої системи реабілітації та реінтеграції через формування комплексної інфраструктури медико-психологічного відновлення, ресоціалізації та адаптації ветеранів у цивільний сектор із фокусом на стимулювання ветеранського підприємництва, професійну перепідготовку й інститути якісного соціального супроводу; по-п'яте, оптимізації фінансово-ресурсного забезпечення шляхом запровадження гнучких механізмів програмно-цільового планування, розширення грантової підтримки та залучення міжнародно-правової допомоги для забезпечення довгострокової стійкості державних видатків на ветеранську політику.

Література:

1. Захаріна Т. І. Соціальна реінтеграція ветеранів російсько-української війни у закладах вищої освіти : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 460 с
2. Про Стратегію воєнної безпеки України : Указ Президента України від 25.03.2021 № 121/2021. Офіційне інтернет-представництво Президента України. 2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37573 (дата звернення: 03.03.2026).
3. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text (дата звернення: 03.03.2026).
4. Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.11.2022 № 1090-р. *Урядовий кур'єр*. 2022. № 245. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/1090-2022-%D1%80#Text (дата звернення: 20.03.2026).
5. Макарова Т. П., Пєтков С. В. Соціальний супровід військовослужбовців, ветеранів, членів їхніх сімей в Україні. Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Social Work. 2025. № 1(11). С. 53–59. https://doi.org/10.17721/2616-7786.2025/11-1/6.
6. Про Державний бюджет України на 2026 рік: Закон України від 3 грудня 2025 року № 4695-IX. *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2026, №№ 7–9, ст. 14. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/4695-20#Text
7. Майже 19 млрд грн на ветеранську політику: ухвалено Державний бюджет–2026. URL: https://mva.gov.ua/prescenter/category/86-novini/mayzhe-19-mlrd-grn-na-veteransku-politiku-uhvaleno-derzhavniy-budzhet2026
8. Ветеранський бізнес. Скільки підприємців підтримала держава й які виклики стоять перед ветеранами. URL: https://ain.ua/2025/12/15/veteranskii-biznes-skilki-pidprijemciv-pidtrimala-derzava-i-iaki-vikliki-stoiat-pered-veteranami/
9. Про Державний бюджет України на 2025 рік: Закон України від 19 листопада 2024 року № 4059-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4059-20#Text

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Voitovskyi V. Conceptual ways to improve public administration in the formation and implementation of veteran policy under martial law

Summary. The study is devoted to a comprehensive theoretical and legal analysis and scientific substantiation of conceptual ways to improve public administration in the formation and implementation of state veteran policy in Ukraine under the conditions of full-scale armed aggression of the Russian Federation. In the work, veteran policy is considered as an independent, holistic, and normatively regulated area of public administration that goes beyond traditional social security and is transformed into a key element of the state strategy for national security and defense.

It is substantiated that the ongoing armed aggression, the rapid growth in the number of war veterans, and the urgent need for their comprehensive reintegration into the civilian sector actualize the development of modern management mechanisms. The author proposes his own doctrinal definition of veteran policy as a complex activity of public administration entities aimed at implementing a system of legal, medical, psychological, organizational, and financial-economic measures regarding individuals who defended state sovereignty.

The conceptual and categorical apparatus has been clarified, and key conceptual ways to improve public administration have been identified: normative-doctrinal unification of legislation (elimination of conflicts regarding the concepts of "hostilities", "military conflict", "defense of the Motherland"); institutional-functional optimization of public authority entities through intersectoral interaction; digital transformation of administrative procedures based on the principles of "barrier-freeness" and "single window"; development of an intersectoral system of medical and psychological rehabilitation, resocialization, and veteran entrepreneurship; improvement of financial and economic mechanisms.

A shift in the paradigm of state financing has been identified – a transition from passive social benefits to active investments in the development of veterans' human capital. Special attention is paid to the formation of effective institutional tools for social support, the expansion of vocational retraining programs, the stimulation of self-employment, and the institutionalization of partnership between the state, communities, and private sector entities. It is proven that the outlined directions fully correspond to the objectives of the Veteran Policy Strategy for the period up to 2030 and create a fundamental basis for the post-war recovery of the state.

Key words: ways to improve, veteran policy, public administration, management, war veterans, medical and psychological rehabilitation, resocialization, reintegration, social security, intersectoral cooperation.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Дата першого надходження статті до видання: 28.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

УДК 342.951:004.056:614.2
DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.5

Донченко О. С.,
доктор філософії в галузі знань
«Публічне управління та адміністрування»,
доцент кафедри публічного управління та права
Навчально-наукового інституту управління
КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти» ДОР
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8654-4572

Ольшанська О. С.,
доктор філософії в галузі знань
«Публічне управління та адміністрування»,
асистент кафедри публічного управління
та адміністрування Інституту права
Державного університету економіки і технологій
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-8832-8192

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ МЕДИЧНИХ ДАНИХ ПРИ ВИКОРИСТАННІ ТЕЛЕМЕДИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНІ

Анотація. Статтю присвячено комплексному дослідженню правового забезпечення кібербезпеки медичних даних у процесі використання телемедичних технологій в Україні. Актуальність проблематики зумовлена активним розвитком цифрових форм надання медичної допомоги, розширенням обсягів оброблення медичної інформації та необхідністю належного забезпечення її конфіденційності, цілісності й доступності. Метою статті є аналіз чинного нормативно-правового регулювання кібербезпеки медичних даних у телемедичних правовідносинах та визначення напрямів його вдосконалення з урахуванням сучасних європейських підходів. Методологічну основу становлять системний, формально-юридичний, порівняльно-правовий і структурно-функціональний методи, а також аналіз нормативно-правових актів та наукових джерел. Досліджено положення законодавства України у сферах охорони здоров'я, захисту персональних даних, електронного документообігу, інформаційної безпеки та кібербезпеки, що регулюють оброблення медичних даних у телемедичній взаємодії. Встановлено, що чинне законодавство охоплює основні аспекти роботи з медичною інформацією, однак відповідні вимоги закріплені в різних нормативних актах і не формують цілісної моделі її кіберзахисту. Виявлено проблеми у визначенні правового статусу та розподілі обов'язків між учасниками телемедичних правовідносин, зокрема закладами охорони здоров'я, медичними працівниками, адміністратором електронної системи охорони здоров'я та постачальниками цифрових і хмарних сервісів. Визначено недостатньо врегульовані питання контролю доступу, резервування та збереження даних, реагування на кіберінциденти, використання зовнішньої цифрової інфраструктури й транскордонного передавання медичної інформації. Порівняльно-правовий аналіз положень GDPR, EHDS і NIS2 дав змогу визначити європейські підходи, які можуть бути використані як орієнтири для вдосконалення українського регулювання. Особливу увагу приділено підзвітності учасників, управлінню кіберризиками, контролю доступу, повідомленню про інциденти, координації дій та забезпеченню безперервності цифрових медичних сервісів. Обґрунтовано доцільність уточнення розподілу обов'язків між учасниками телемедичної взаємодії та нормативного визначення процедур реагування на кіберінциденти. Практичне значення результатів полягає в можливості їх використання для вдосконалення правового регулювання телемедицини, узгодження вимог різних галузей законодавства та підвищення рівня захисту медичних даних у цифровому середовищі. Результати дослідження також дають підстави розглядати кібербезпеку медичних даних не лише як технічне завдання, а як комплексний правовий механізм, пов'язаний із реалізацією права на приватність, охорону здоров'я та безперервне отримання медичної допомоги. Перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом практики застосування відповідних норм і судової практики.

Ключові слова: телемедицина, персональні дані, електронна система охорони здоров'я, захист інформації, правове регулювання, GDPR, кіберінцидент.

Постановка проблеми. Використання телемедичних технологій трансформує організацію медичної допомоги, оскільки взаємодія пацієнта з медичним працівником здебільшого здійснюється через інформаційно-комунікаційні системи. Це передбачає збирання, передавання, зберігання та обмін інформацією про стан здоров'я, що належить до персональних даних із підвищеним рівнем правового захисту. Відповідно, правове забезпечення кібербезпеки медичних даних є важливою умовою гарантування права на приватність, охорону здоров'я та безперервне отримання медичної допомоги.

Правовий режим медичних даних визначається нормами конституційного, адміністративного, інформаційного та медичного законодавства, а також законодавства про захист персональних даних і кібербезпеку. Його міжгалузевий характер

зумовлює необхідність узгодження правових підстав оброблення даних, порядку доступу до них, обов'язків і відповідальності закладів охорони здоров'я, медичних працівників, адміністраторів інформаційних систем, постачальників цифрових послуг та інших залучених суб'єктів. Це актуалізує питання узгодженості нормативних вимог і виявлення прогалин у правовому регулюванні.

Додаткової актуальності проблемі надає наближення законодавства України до права Європейського Союзу у сферах захисту персональних даних і кібербезпеки. Регламент (ЄС) 2016/679 (GDPR) [1], Регламент (ЄС) 2025/327 про Європейський простір медичних даних [2] та Директива (ЄС) 2022/2555 [3] визначають сучасні підходи до захисту медичних даних, розподілу обов'язків між учасниками їх оброблення та управління кіберризиками. Порівняння цих положень із законодавством України дає змогу оцінити його відповідність європейським підходам, виявити проблемні аспекти та визначити напрями подальшого вдосконалення.

Стан дослідження. Наукові дослідження правового регулювання телемедичних технологій охоплюють питання цифровізації охорони здоров'я, захисту персональних даних, функціонування електронних медичних систем та кібербезпеки цифрової інфраструктури. Українські автори переважно аналізують нормативні засади цифровізації охорони здоров'я та реалізації права на медичну допомогу із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій. Зокрема, О. Капітан та Х. Дідух розкривають конституційно-правові засади реалізації права на медичну допомогу в умовах цифровізації та розвиток телемедицини в Україні, акцентуючи на взаємозв'язку права на охорону здоров'я, приватність та використання електронних інформаційних ресурсів [4].

У зарубіжних дослідженнях увага зміщується до правового захисту чутливих даних і кібербезпеки цифрової медицини. Так, Г. Малджієрі обґрунтовує диференційований підхід до захисту персональних даних залежно від їх чутливості, пов'язаних ризиків та вразливості суб'єкта [5]. Взаємозв'язок вимог до безпеки медичних технологій, захисту персональних даних і кібербезпеки розглядають Е. Бізін та колеги, наголошуючи на необхідності комплексного правового підходу до цифрової медичної екосистеми [6]. На ризики для конфіденційності та захисту інформації звертають увагу А. Джат та Т.-М. Грьонлі, аналізуючи застосування мобільних технологій для дистанційного моніторингу пацієнтів [7].

Важливе значення для формування нормативної основи дослідження мають документи ВООЗ, матеріали European Union Agency for Cybersecurity (ENISA) [8], а також положення GDPR, Регламенту (ЄС) 2025/327 про Європейський простір медичних даних [2] та Директиви (ЄС) 2022/2555 [3], які визначають сучасні підходи до захисту медичних даних, кібербезпеки та розподілу відповідальності між учасниками їх оброблення.

Водночас у науковій літературі недостатньо системно розглянуто взаємозв'язок правового режиму медичних даних, захисту персональних даних і кібербезпеки саме в умовах телемедичної взаємодії в Україні. Потребують подальшого уточнення правові обов'язки основних учасників оброблення медичних даних та узгодження вимог законодавства про охорону здоров'я, персональні дані, інформаційну безпеку і кібербезпеку. Саме на комплексному аналізі цих питань зосереджене це дослідження.

Мета статті полягає в комплексному аналізі правового забезпечення кібербезпеки медичних даних під час використання телемедичних технологій в Україні та розробленні пропозицій щодо його вдосконалення з урахуванням сучасних європейських підходів.

Виклад основного матеріалу. Правовий аналіз телемедичних правовідносин потребує розмежування основних юридичних категорій. Медичні дані охоплюють інформацію, створену або використану під час надання медичної допомоги, тоді як дані про здоров'я належать до спеціальної категорії персональних даних відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» та Регламенту (ЄС) 2016/679 [9; 1]. Телемедицина визначає організаційну форму дистанційної взаємодії пацієнта, медичного працівника та інших учасників надання медичної допомоги.

Водночас необхідно розмежовувати захист персональних даних і кібербезпеку. Перший визначає законність оброблення інформації та права суб'єкта даних, друга – вимоги до конфіденційності, цілісності й доступності інформаційних систем. Кіберінцидент є подією, що порушує або створює загрозу функціонуванню систем електронних комунікацій або управління технологічними процесами та потребує передбаченого законом реагування [10; 11].

Правове регулювання телемедицини поєднує два взаємопов'язані блоки, зокрема Закон України «Про захист персональних даних» [9] і GDPR [1] визначають правила оброблення медичних даних та права їх суб'єктів, тоді як Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [11] і Директива (ЄС) 2022/2555 (NIS2) [3] регулюють захист цифрової інфраструктури, кіберризики та реагування на інциденти. Таким чином, один блок забезпечує правомірність оброблення даних, а інший – безпеку цифрового середовища.

Практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справах I v. Finland та L. H. v. Latvia пов'язує захист медичної інформації з гарантіями статті 8 Конвенції та необхідністю ефективного контролю доступу до таких даних [12; 13]. Конституція України також формує загальну основу їх захисту через гарантії права на приватне життя, охорону здоров'я та інформацію [14]. Водночас для телемедичних правовідносин необхідним залишається узгодження цих гарантій зі спеціальними нормами про конфіденційність медичної інформації, персональні дані та кібербезпеку.

Спеціальне законодавство у сфері охорони здоров'я конкретизує конституційні гарантії, визначаючи права пацієнтів, обов'язки медичних працівників і вимоги до конфіденційності інформації про стан здоров'я. Правові засади телемедицини та електронної системи охорони здоров'я визначено спеціальними нормативними актами [15–18]. Водночас традиційна модель медичної таємниці орієнтована переважно на взаємодію пацієнта й медичного працівника, а телемедицина передбачає цифрове оброблення даних із залученням додаткових суб'єктів і технологічних посередників. Це потребує чіткого розподілу прав, обов'язків і відповідальності учасників цифрового обміну медичними даними.

Закон України № 3301-IX визначає телемедицину як спосіб організації надання медичної допомоги та встановлює засади дистанційної взаємодії між пацієнтом і медичним працівником [16]. Організаційні форми телемедичного консультування та інформаційної взаємодії регламентує наказ МОЗ України № 681,

а функціонування електронної системи охорони здоров'я та обіг електронних медичних записів – постанова Кабінету Міністрів України № 411 [17; 18].

Водночас чинне регулювання переважно зосереджене на організації телемедичної допомоги та інформаційному обміні, залишаючи недостатньо врегульованими питання кібербезпеки медичних даних. Зокрема, потребують чіткішого визначення обов'язки учасників щодо запобігання кіберінцидентам, повідомлення про порушення безпеки, реагування на несанкціонований доступ і відновлення даних. З огляду на це, подальше вдосконалення телемедичного регулювання має передбачати його узгодження з вимогами законодавства про захист персональних даних і кібербезпеку.

Особливе значення для телемедичних правовідносин має Закон України «Про захист персональних даних», який визначає підстави оброблення персональних даних, права їх суб'єктів та обов'язки власників і розпорядників [9]. Водночас українське законодавство не забезпечує такого рівня деталізації процедур захисту медичних даних, як GDPR, зокрема щодо безпеки оброблення, повідомлення про порушення та відповідальності відповідних суб'єктів. Для телемедицини це особливо важливо, оскільки медичні дані послідовно обробляються пацієнтом, медичним працівником, закладом охорони здоров'я та інформаційними системами. Недостатня визначеність розподілу обов'язків між ними може ускладнювати реагування на витоки й несанкціонований доступ та свідчить про необхідність узгодження вимог захисту персональних даних із вимогами кібербезпеки.

Закони України «Про електронні документи та електронний документообіг» і «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» забезпечують юридичну значущість електронних документів та ідентифікацію учасників цифрової взаємодії [19; 20]. Водночас питання кіберзахисту медичних даних регулюються іншими нормативними актами, що зумовлює фрагментарність правового регулювання. Закон України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» встановлює загальні вимоги до захисту інформації в електронному середовищі, але не формує спеціальної моделі кіберзахисту медичних даних у телемедичних сервісах [21].

Загальні засади кіберзахисту, управління ризиками та реагування на кіберінциденти визначає Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [11]. Для телемедицини його положення мають особливе значення, оскільки порушення роботи Електронної системи охорони здоров'я (далі – ЕСОЗ) може впливати на доступність медичної документації та безперервність надання допомоги. Відповідні підходи узгоджуються з рекомендаціями ENISA та Всесвітньої організації охорони здоров'я щодо кібербезпеки цифрової медичної інфраструктури [8; 22].

Проведений аналіз засвідчує, що чинне законодавство регулює основні етапи оброблення медичних даних. Водночас розподіл юридичних обов'язків між учасниками телемедичної взаємодії залишається недостатньо узгодженим, особливо щодо використання хмарних сервісів, транскордонного передавання даних і реагування на кіберінциденти. Для систематизації виявлених вимог і нормативних прогалин розроблено авторську матрицю правового забезпечення кібербезпеки медичних даних у телемедицині (табл. 1).

Побудована матриця засвідчує, що більшість етапів життєвого циклу медичних даних охоплена українським законодавством, однак відповідні вимоги розподілені між різними нормативними актами. Найбільші прогалини стосуються використання хмарної інфраструктури, транскордонного передавання даних, реагування на кіберінциденти та розподілу відповідальності між учасниками цифрової взаємодії.

Українське законодавство і GDPR мають спільну мету – захист персональних даних, проте відрізняються рівнем деталізації. Закон України «Про захист персональних даних» визначає загальні засади оброблення інформації, права суб'єктів даних та обов'язки володільців і розпорядників [9]. GDPR доповнює ці положення принципом підзвітності, вимогами до безпеки оброблення та відповідальності суб'єктів, формуючи більш цілісну модель захисту даних [23]. Для телемедицини це особливо важливо через використання хмарних сервісів,

Таблиця 1

Матриця правового забезпечення кібербезпеки медичних даних у телемедицині

Етап і правова вимога	Відповідальні суб'єкти	Виявлена прогалина	Пропозиція
Одержання: законне одержання даних	ЗОЗ; лікар	Відсутній єдиний порядок інформування	Уніфікувати електронне інформування
Ідентифікація: ідентифікація користувача	Лікар; адміністратор ЕСОЗ	Неповне регулювання автентифікації	Уніфікувати вимоги до автентифікації
Передавання: забезпечення конфіденційності й цілісності	ЗОЗ; адміністратор ЕСОЗ	Відсутні спеціальні правила для платформ	Установити правила передавання даних
Зберігання: захист і зберігання даних	ЗОЗ; хмарний провайдер	Неповне регулювання використання хмар	Урегулювати використання хмарних сервісів
Доступ: контроль доступу	ЗОЗ; адміністратор ЕСОЗ	Неуніфіковані ролі користувачів	Уніфікувати управління доступом
Журналювання: фіксація дій користувачів	Адміністратор ЕСОЗ	Не визначено строки журналювання	Визначити правила і строки журналювання
Резервування: резервне копіювання	ЗОЗ; хмарний провайдер	Не врегульовано резервування	Урегулювати резервне копіювання
Кіберінцидент: повідомлення про інцидент	ЗОЗ; адміністратор ЕСОЗ	Неузгоджені процедури повідомлення	Запровадити спеціальний порядок реагування
Відновлення: відновлення системи	Адміністратор ЕСОЗ; ЗОЗ	Відсутня єдина процедура відновлення	Уніфікувати порядок відновлення
Видалення: видалення даних	ЗОЗ	Неузгоджені строки видалення	Узгодити правила видалення даних

Примітка:. ЗОЗ – заклад охорони здоров'я; ЕСОЗ – електронна система охорони здоров'я.

Джерело: складено авторами на основі [9; 18; 20; 21].

платформ дистанційного консультування та інших цифрових рішень.

Подальший розвиток європейського регулювання пов'язаний з EHDS, який деталізує правила використання медичних даних, обміну електронними медичними записами, функції учасників цифрової медичної екосистеми та вимоги до інтероперабельності інформаційних систем [24–26]. В Україні відповідні механізми також передбачені, однак залишаються розподіленими між різними нормативними актами, що ускладнює їх системне застосування в телемедицині.

Важливим доповненням до правил захисту даних є Директива (ЄС) 2022/2555 (NIS2), яка встановлює комплексні вимоги до кіберстійкості, зокрема управління кіберризиками, контролю доступу, резервування, безперервності діяльності, реагування на інциденти та державного нагляду [3]. Українське законодавство містить загальні вимоги щодо кібербезпеки, проте спеціальні процедури реагування на інциденти в телемедичних сервісах, координації учасників та відновлення цифрової інфраструктури залишаються недостатньо деталізованими.

Отже, українська модель містить базові механізми захисту медичних даних, але потребує їх системного узгодження. Пріоритетними напрямами вдосконалення є чіткіший розподіл відповідальності між учасниками телемедичної взаємодії, визначення вимог до використання зовнішніх і хмарних сервісів, запровадження узгоджених процедур повідомлення про кіберінциденти та відновлення цифрових сервісів, а також удосконалення правил транскордонного передавання медичних даних з урахуванням підходів GDPR, EHDS і NIS2.

Результати дослідження дають підстави запропонувати узгодження законодавства у сферах охорони здоров'я, інформації, захисту персональних даних і кібербезпеки шляхом формування єдиної моделі розподілу обов'язків між учасниками телемедичних правовідносин. Такий підхід сприятиме чіткому визначенню їхньої відповідальності, удосконаленню правового регулювання та підвищенню стійкості електронної системи охорони здоров'я. На основі виявлених нормативних взаємозв'язків і прогалин розроблено багаторівневу модель правового забезпечення кібербезпеки медичних даних у телемедицині, що відображає взаємодію основних правових, організаційних і технічних елементів цієї системи (рис. 1).

На рисунку представлено авторську модель взаємозв'язку правових елементів, що забезпечують кібербезпеку медичних даних у телемедичних правовідносинах. Її центральним елементом є права пацієнта, реалізацію яких забезпечують учасники телемедичної взаємодії через виконання організаційних і технічних обов'язків, державний нагляд та правові механізми реагування на кіберінциденти. Модель демонструє, що кібербезпека медичних даних забезпечується комплексною взаємодією кількох взаємопов'язаних правових режимів. Її практичне значення полягає у визначенні основних напрямів удосконалення правового регулювання телемедичної взаємодії, насамперед щодо розподілу обов'язків, реагування на кіберінциденти та забезпечення безперервності цифрових медичних послуг.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що правове забезпечення кібербезпеки медичних даних у телемедицині в Україні ґрунтується на нормах законодавства про охорону здоров'я, персональні дані, інформацію та кібербезпеку. Водночас відповідні вимоги закріплені в різних нормативних актах і не формують цілісної моделі кіберзахисту медичних даних.

Виявлено прогалини у визначенні правового статусу та розподілі обов'язків учасників телемедичної взаємодії, а також у регулюванні контролю доступу, резервування даних, реагування на кіберінциденти, використання хмарних сервісів і транскордонного передавання медичної інформації.

Порівняльний аналіз засвідчив, що підходи GDPR, EHDS і NIS2 можуть слугувати орієнтирами для вдосконалення українського законодавства. Передусім потребують уточнення розподіл обов'язків учасників, процедури реагування на кібер-

Рис. 1. Багаторівнева модель правового забезпечення кібербезпеки медичних даних у телемедицині

Джерело: сформовано авторами

інциденти та вимоги до безпечного використання цифрової інфраструктури.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом практики застосування відповідних норм, судової практики та правового регулювання нових телемедичних сервісів.

Література:

1. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 (General Data Protection Regulation). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj (дата звернення: 05.08.2026).
2. Regulation (EU) 2025/327 of the European Parliament and of the Council of 11 February 2025 on the European Health Data Space (EHDS). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2025/327/oj (дата звернення: 05.08.2026).
3. Directive (EU) 2022/2555 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on measures for a high common level of cybersecurity across the Union (NIS2). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2022/2555/oj (дата звернення: 05.08.2026).
4. Капітан О. І., Дідух Х. В. Конституційно-правові засади реалізації права на медичну допомогу в умовах цифровізації: досвід впровадження телемедицини в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2026. № 1(93). С. 239–246. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.1.35.
5. Malgieri G. Vulnerability and Data Protection Law. Oxford: Oxford University Press, 2023. DOI: https://doi.org/10.1093/oso/9780192870339.001.0001.
6. Biasin E., Kamenjašević E., Ludvigsen K. R. Cybersecurity of AI Medical Devices: Risks, Legislation, and Challenges. In: Barfield W., Pagallo U. (eds.). Research Handbook on Health, AI and the Law. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2024. P. 57–74. DOI: https://doi.org/10.4337/9781802205657.ch04.
7. Jat A. S., Grønli T. M. Harnessing the Digital Revolution: A Comprehensive Review of mHealth Applications for Remote Monitoring in Transforming Healthcare Delivery. In: International Conference on Mobile Web and Intelligent Information Systems. Cham: Springer Nature Switzerland, 2023. P. 55–67. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-39764-6_4.
8. Cybersecurity in Healthcare. *ENISA: вебсайт*. URL: https://www.enisa.europa.eu/topics/cybersecurity-of-critical-sectors/health (дата звернення: 05.08.2026).
9. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17 (дата звернення: 05.08.2026).
10. Luidold C., Jungbauer C. Cybersecurity policy framework requirements for the establishment of highly interoperable and interconnected health data spaces. Frontiers in Medicine. 2024. Vol. 11. DOI: https://doi.org/10.3389/fmed.2024.1379852.
11. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19 (дата звернення: 05.08.2026).
12. Case of I v. Finland (Application No. 20511/03): Judgment of the European Court of Human Rights of 17 July 2008. HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87510 (дата звернення: 05.08.2026).
13. Case of L.H. v. Latvia (Application No. 52019/07): Judgment of the European Court of Human Rights of 29 April 2014. HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-144584 (дата звернення: 05.08.2026).
14. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 05.08.2026).
15. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12 (дата звернення: 05.08.2026).
16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування телемедицини: Закон України від 09.08.2023 № 3301-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3301-20 (дата звернення: 05.08.2026).
17. Про затвердження нормативних документів щодо застосування телемедицини у сфері охорони здоров'я наказ Міністерства охорони здоров'я України від 19.10.2015 № 681. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1400-15 (дата звернення: 05.08.2026).
18. Деякі питання електронної системи охорони здоров'я: постанова Кабінету Міністрів України від 25.04.2018 № 411. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-2018-п (дата звернення: 05.08.2026).
19. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15 (дата звернення: 05.08.2026).
20. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України № 2155-VIII. Редакція від 18.12.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19 (дата звернення: 05.08.2026).
21. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах: Закон України від 05.07.1994 № 80/94-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-вр (дата звернення: 05.08.2026).
22. Global Strategy on Digital Health 2020-2025. World Health Organization. Geneva: World Health Organization, 2021. URL: https://www.who.int/publications/i/item/9789240020924 (дата звернення: 05.08.2026).
23. Casarosa F. European Health Data Space – Is the Proposed Certification System Effective against Cyber Threats? European Journal of Risk Regulation. 2024. Vol. 15, № 4. P. 939–949. DOI: https://doi.org/10.1017/err.2024.25.
24. Proso M. Digital Transformation of Health: Towards the European Health Data Space. Medicine, Law & Society. 2024. Vol. 17. № 1. P. 153–170. DOI: https://doi.org/10.18690/mls.17.1.153-170.2024.
25. Rak R. Anonymisation, Pseudonymisation and Secure Processing Environments Relating to the Secondary Use of Electronic Health Data in the European Health Data Space (EHDS). European Journal of Risk Regulation. 2024. Vol. 15, № 4. P. 928–938. DOI: https://doi.org/10.1017/err.2024.67.
26. Dove E. S. The European Health Data Space as a Case Study. Ethics & Human Research. 2024. Vol. 46, № 6. P. 29–35. DOI: https://doi.org/10.1002/eahr.500228.

Donchenko O., Olshanska O. Legal framework for cybersecurity of medical data in the use of telemedicine technologies in Ukraine

Summary. The article provides a comprehensive analysis of the legal framework for ensuring the cybersecurity of medical data in the use of telemedicine technologies in Ukraine. The relevance of the study is determined by the rapid development of digital forms of healthcare delivery, the increasing volume of medical information processing, and the need to ensure the confidentiality, integrity, and availability of such information. The aim of the article is to analyze the current legal regulation of medical data cybersecurity in telemedicine relationships and identify areas for its improvement in light of contemporary European approaches. The methodological framework comprises systemic, formal-legal, comparative-legal, and structural-functional methods, as well as the analysis of legal acts and scholarly sources. The study examines Ukrainian legislation in the areas of healthcare, personal data protection, electronic document

management, information security, and cybersecurity governing the processing of medical data in telemedicine interactions. It is established that current legislation covers the main aspects of handling medical information; however, the relevant requirements are set out in different legal acts and do not constitute a comprehensive model for its cybersecurity protection. Problems have been identified concerning the legal status and allocation of responsibilities among participants in telemedicine relationships, including healthcare institutions, healthcare professionals, the administrator of the electronic healthcare system, and providers of digital and cloud services. Insufficiently regulated issues include access control, data backup and storage, response to cyber incidents, the use of external digital infrastructure, and the cross-border transfer of medical information. A comparative legal analysis of the GDPR, EHDS, and NIS2 has made it possible to identify European approaches that may serve as benchmarks for improving Ukrainian regulation. Particular attention is paid to accountability of the participants, cyber risk management, access control, incident notification, coordination of actions, and ensuring the continuity of digital healthcare services. The study substantiates the need to clarify the allocation of responsibilities among participants in telemedicine relationships and establish regulatory procedures for responding to cyber incidents. The practical significance of the findings lies in their potential application to improve the legal regulation of telemedicine, harmonize requirements across different areas of legislation, and strengthen the protection of medical data in the digital environment. The findings also support the understanding of medical data cybersecurity not merely as a technical task but as a comprehensive legal mechanism associated with the exercise of the rights to privacy, healthcare, and continuous access to medical care. Further research should focus on the application of the relevant legal provisions and judicial practice.

Key words: telemedicine, personal data, electronic healthcare system, information protection, legal regulation, GDPR, cybersecurity incident.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту використовувалися виключно для мовного редагування, перевірки граматики, перекладу або інших допоміжних завдань, без використання згенерованих ними об'єктів як результатів академічної діяльності.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 06.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.6

Д'ячук М. Ю.,
доктор філософії у сфері права
ORCID: https://orcid.org/0009-0004-1791-4850

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ПРИРОДА ВІДНОВЛЕННЯ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Анотація. У статті досліджено адміністративно-правову природу відновлення критичної інфраструктури України в умовах збройної агресії. Обґрунтовано, що масштабне руйнування енергетичних, транспортних, комунікаційних, медичних, освітніх і житлово-комунальних об'єктів створює загрозу не лише безперервності надання життєво важливих послуг, а й національній безпеці, обороноздатності, економічній стійкості та реалізації прав людини. Простежено еволюцію поняття «інфраструктура» від його первинного об'єктно-технічного значення до сучасного розуміння як комплексної системи об'єктів, мереж, послуг, інституцій і суспільних відносин. Встановлено високий семантико-правовий потенціал цього терміна та доцільність його використання як категорії адміністративного права. Розмежовано ліквідацію наслідків воєнних руйнувань і відновлення критичної інфраструктури. Доведено, що ліквідаційні заходи мають невідкладний, короткостроковий і стабілізаційний характер, тоді як відновлення є плановою, поетапною, довгостроковою та розвитково орієнтованою діяльністю. Розкрито функціональні складники відновлення: нормативне впорядкування, стратегічне програмування, планування, проєктування, визначення пріоритетності об'єктів, фінансування, координацію виконавців, проведення робіт, моніторинг, контроль та оцінювання результативності. Запропоновано авторське визначення відновлення критичної інфраструктури як урегульованої нормами адміністративного права системи взаємопов'язаних організаційних, правових, фінансових, технічних і контрольних заходів, спрямованих на повернення пошкоджених або зруйнованих об'єктів до безпечного й повноцінного функціонування, їх модернізацію та підвищення стійкості до майбутніх загроз. Наголошено на необхідності чіткого розподілу компетенції, узгодження рівнів планування, прозорої пріоритизації проєктів, належного контролю за ресурсами та персоніфікації відповідальності за управлінські рішення.

Ключові слова: критична інфраструктура, відновлення, відбудова, адміністративно-правове регулювання, публічна адміністрація, збройна агресія, національна безпека, стійкість.

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України спричинила системне руйнування об'єктів енергетики, транспорту, зв'язку, водопостачання, охорони здоров'я, освіти та житлово-комунального господарства. Пошкодження цих об'єктів загрожує не лише безперервності надання життєво важливих послуг, а й стійкості державного управління, обороноздатності, економічній безпеці та можливості реалізації основоположних прав людини. За таких умов відновлення критичної інфраструктури перетворюється з переважно технічного або будівельного завдання на самостійний напрям публічно-управлінської діяльності, що потребує належного адміністративно-правового забезпечення.

При цьому у науковому та нормативному дискурсі зміст категорії «відновлення інфраструктури» залишається недостатньо визначеним. Її нерідко ототожнюють із ремонтом, реконструкцією, новим будівництвом або ліквідацією наслідків надзвичайної ситуації. Такий підхід звужує зміст відновлення до окремих матеріально-технічних операцій і не враховує його програмно-стратегічного, організаційного, фінансового, координаційного, контрольного та безпекового складників. Невизначеність понятійних меж ускладнює розмежування компетенції суб'єктів публічної адміністрації, вибір правових форм і методів їхньої діяльності, установлення послідовності управлінських процедур, забезпечення прозорого використання коштів та оцінювання результативності відбудови.

Окремої уваги потребує співвідношення відновлення інфраструктури з ліквідацією наслідків спричинених війною руйнувань. Ліквідаційні заходи мають переважно невідкладний, короткостроковий і стабілізаційний характер та спрямовуються на усунення безпосередньої загрози життю і здоров'ю людей, локалізацію небезпечних наслідків і тимчасове забезпечення роботи критичних систем. Відновлення натомість є плановою, послідовною та довгостроковою діяльністю, орієнтованою на повернення об'єкта до повноцінної експлуатації, його модернізацію, підвищення стійкості та приведення у відповідність до актуальних технічних і безпекових стандартів. Тому відновлення необхідно розглядати як наступну стадію кризового реагування, що забезпечує повторне включення пошкодженого об'єкта до цілісної системи критичної інфраструктури.

Наукова проблема полягає у відсутності цілісної адміністративно-правової концепції відновлення критичної інфраструктури, яка поєднувала б належне понятійне визначення цього процесу з характеристикою його мети, ознак, функціонального призначення, суб'єктного складу та основних напрямів публічно-управлінської діяльності. Розв'язання цієї проблеми є необхідною передумовою формування узгодженої державної політики відбудови, забезпечення інституційної спроможності публічної адміністрації та переходу від фрагментарного усунення пошкоджень до системного відновлення інфраструктурної стійкості держави.

Стан наукової розробки проблеми. Проблематика інфраструктури має міждисциплінарний характер і досліджується представниками економічної теорії, державного управління,

безпекових наук, будівництва та юриспруденції. Історико-етимологічні витоки поняття й еволюцію його змісту розкрито у працях Д. Фертіса та А. Фертіс, які простежили розвиток інфраструктурних уявлень у тривалій історичній перспективі. Реляційну та екологічну природу інфраструктури, її залежність від соціального середовища, практик користувачів і функціонального контексту обґрунтовано С. Л. Стар. Зазначені підходи мають важливе методологічне значення, оскільки дають змогу розглядати інфраструктуру не як механічну сукупність матеріальних об'єктів, а як складну систему взаємопов'язаних засобів, дій, інституцій та суспільних відносин.

У вітчизняній юридичній науці правовий зміст поняття «інфраструктура» досліджував Г. Ю. Зубко, у працях якого наголошено на необхідності подолання суто об'єктного сприйняття цієї категорії та розкриття її значення для адміністративно-правового регулювання. Правові підходи до організації ліквідації наслідків спричиненого воєнними діями руйнування інфраструктури та її подальшого відновлення розглянуто І. В. Зозулею. Юридичні особливості будівництва, реконструкції та перепланування проаналізовано В. Малиновською та Є. Костріковою. Важливе значення для осмислення категорії мають також лексикографічні й енциклопедичні джерела, що відображають поступове розширення її семантичного поля від матеріальної основи виробництва до комплексної системи виробничих, соціальних, інформаційних, інституційних і безпекових елементів.

Нормативним підґрунтям дослідження є положення Закону України «Про критичну інфраструктуру», в якому критична інфраструктура розкривається через сукупність об'єктів, систем, їх частин і сукупностей, важливих для економіки, національної безпеки та оборони, порушення функціонування яких може завдати шкоди життєво важливим національним інтересам. Зазначене законодавче визначення окреслює об'єктну основу відповідних правовідносин, проте саме по собі не формує комплексного доктринального розуміння відновлення як особливого виду публічно-управлінської діяльності.

Попри наявність вагомих наукових напрацювань, більшість досліджень присвячена окремим аспектам проблеми: змісту поняття інфраструктури, правовому режиму критичних об'єктів, реагуванню на надзвичайні ситуації, будівельним процедурам або усуненню наслідків воєнних руйнувань. Недостатньо розробленими залишаються адміністративно-правова природа відновлення, його відмежування від невідкладних ліквідаційних заходів, система управлінських функцій і процедур, а також взаємозв'язок відбудови з модернізацією, стійкістю та новими вимогами безпеки. Отже, сучасний стан наукового опрацювання проблеми характеризується наявністю необхідних теоретичних передумов, але відсутністю їх комплексного синтезу в межах цілісної адміністративно-правової концепції.

Метою наукової статті є формування цілісного адміністративно-правового розуміння відновлення критичної інфраструктури України в умовах збройної агресії шляхом розкриття змісту категорій «інфраструктура», «критична інфраструктура» та «відновлення інфраструктури», встановлення юридичних ознак відновлювальної діяльності, її відмежування від ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, а також визначення основних функціональних складників діяльності суб'єктів публічної адміністрації у цій сфері.

Досягнення поставленої мети передбачає з'ясування етимологічних і доктринальних засад поняття «інфраструктура»; характеристику його семантико-правового потенціалу; визначення місця критичної інфраструктури в системі об'єктів адміністративно-правової охорони; розмежування невідкладного кризового реагування та довгострокової відбудови; обґрунтування комплексного характеру відновлення, що охоплює нормативне регулювання, стратегічне програмування, планування, проєктування, фінансування, координацію, моніторинг і контроль; формулювання авторського визначення відновлення критичної інфраструктури як окремого напряму публічно-управлінської діяльності.

Виклад основного матеріалу. За умов глобального загострення безпекової ситуації, визначальним чинником якого для України стала збройна агресія російської федерації, питання відбудови пошкодженої та знищеної інфраструктури набуло виняткового значення як для юридичної науки, так і для практики публічного управління.

Спричинене бойовими діями масштабне знищення критично важливих об'єктів, транспортно-логістичних центрів і систем життєзабезпечення становить небезпеку не тільки для стабільної роботи державного механізму, а й для збереження економічного, соціального та управлінського простору країни. За таких обставин правове супроводження відбудови української інфраструктури потребує комплексного адміністративно-правового осмислення, яке має охоплювати зміст відповідних категорій, предмет регулювання та функціональне призначення управлінської діяльності.

У широкому розумінні «відновлення інфраструктури» охоплює систему управлінських, організаційно-технічних, інженерних, ремонтних і будівельних заходів, за допомогою яких зруйновані чи деградовані об'єкти повертаються до належного функціонального стану або набувають поліпшених характеристик. За своїм лексичним змістом відновлення означає дію чи процес повернення певного явища, системи або об'єкта до попереднього належного чи задовільного стану [1]. Таке тлумачення узгоджується з доктринальним розумінням відбудови інфраструктурних об'єктів, до якого належать ремонт, реконструкція, нове будівництво, модернізація, а також забезпечення їх безпечності та необхідного рівня функціональності.

З адміністративно-правової позиції відновлення інфраструктури є різновидом публічно-управлінської діяльності, яку компетентні суб'єкти публічної адміністрації здійснюють для досягнення суспільно значущого результату. Її зміст утворюють нормативне впорядкування, програмування і планування, проєктна діяльність, координація виконавців, фінансове забезпечення, моніторинг та контроль результативності реалізованих заходів.

Отже, відбудова інфраструктури, пошкодженої внаслідок воєнних дій, передбачає ремонт та реконструкцію відповідних об'єктів, а її тривалий характер зумовлює потребу у значних інвестиціях і ресурсах [2, с. 94; 3]. Отже, її не можна зводити до разового реагування на руйнування. Йдеться про послідовну й структуровану управлінську діяльність, у межах якої взаємодіють технічні, правові, фінансові та інституційні засоби.

Поняття відновлення інфраструктури необхідно відрізняти від близької за змістом ліквідації наслідків надзвичайної ситуації. Ліквідаційні заходи переважно мають невідкладний і нетривалий характер, оскільки покликані усунути безпосередню небезпеку для здоров'я та життя населення і тимчасово підтримати роботу критичних систем. Відновлення, навпаки,

означає сплановане, системне та поетапне повернення об'єктів до повноцінної експлуатації з урахуванням перспектив розвитку, чинних стандартів і нових безпекових вимог.

Ліквідація спричинених війною руйнувань орієнтована на невідкладне гарантування безпеки, тоді як відновлення має довгострокову спрямованість і забезпечує поновлення інфраструктурних функцій [4, с. 95]. Відповідно, відбудову доцільно розглядати як наступну стадію кризового реагування, завданням якої є повторне включення зруйнованих елементів до цілісної системи публічної інфраструктури.

Зважаючи на предмет цього дослідження , категорія «інфраструктура» надалі використовується насамперед у значенні критичної інфраструктури.

Стаття 1 Закону України «Про критичну інфраструктуру» визначає критичну інфраструктуру як сукупність її об'єктів. До об'єктів критичної інфраструктури віднесено інфраструктурні об'єкти, системи, окремі їх частини та сукупності, важливі для економіки, оборони й національної безпеки, порушення роботи яких здатне завдати шкоди життєво важливим національним інтересам [5].

Отже, ця категорія охоплює об'єкти, послуги, мережі та системи, несправність яких створює небезпеку для національної безпеки, громадського порядку, здоров'я і життя людей. До відповідного кола входять енергетичні комплекси, транспортні вузли, системи водопостачання та зв'язку, заклади освіти й охорони здоров'я, а також житлово-комунальні об'єкти. Під час збройного конфлікту вони нерідко стають об'єктами навмисного знищення або вогневого ураження, внаслідок чого їх охорона та відновлення набувають значення для державної безпеки і публічного порядку [6].

Етимологічне дослідження базового поняття «інфраструктура» дає змогу констатувати його латинське походження. Перший компонент цього слова – «інфра» – вказує на розташування внизу або під певним об'єктом [6, с. 268], тоді як другий компонент – «структура» – позначає внутрішню організацію чого-небудь та характер взаємозв'язків між окремими частинами цілого [6, с. 579].

На початковому етапі використання цей термін був пов'язаний передусім із будівельною сферою, оскільки ним у буквальному значенні позначали те, що розміщувалося під будинками, мостами та іншими спорудами. Поняття набуло активного вжитку в середньовічних Франції та Англії, а пізніше поширилося у Сполучених Штатах Америки. Одночасно з територіальним поширенням і зростанням частотності його застосування поступово розширювався й семантичний обсяг терміна: спершу ним стали охоплювати великі об'єкти, згодом – сукупності масштабних об'єктів, а надалі також діяльність, спрямовану на їх створення та забезпечення функціонування.

Водночас явище, яке нині позначається поняттям інфраструктури, об'єктивно існувало задовго до появи відповідної номінації. На цю обставину звернули увагу американські дослідники Д. Фертіс та А. Фертіс у праці «Історична еволюція інфраструктури: 15 тисяч років історії», опублікованій у 1998 році [7]. Науковці пов'язують витоки формування та поширення відповідного уявлення у V столітті до нашої ери з філософією Сократа. Розмірковуючи про передумови повноцінного людського існування, він відносив до них безпеку, суспільний порядок і наявність товарів. На переконання авторів, саме такий підхід створив підґрунтя для перенесення поняття у військову сферу, адже об'єкти, від яких залежить життєзабезпечення, неминуче потребують охорони.

Універсальність змісту зумовила перетворення терміна на інтернаціоналізм, що підтверджується його наявністю, з незначними фонетичними варіаціями, майже в усіх європейських мовах: infrastructure (англ.), l'infrastructure (фр.), die Infrastruktur (нім.), la infraestructura (ісп.), l'infrastruttura (італ.), de infrastructuur (нідерл.), infrastrukturen (датськ.), infrastrukturen (норв.), infrastruktura (польс.), a infraestrutura (португ.), infrastructura (румун.), infraštruktúra (словац.), infrastrukturo (словен.), infrastrukturu (хорват.), infrastruktura (чеськ.), infrastrukturen (швецьк.) та ін.

В українській мові, однак, відповідний термін увійшов до активного вжитку порівняно пізно, а зміст позначуваного ним поняття, насамперед у юридичному вимірі, досі остаточно не сформований. Показовим є те, що семитомний «Етимологічний словник української мови», виданий у 1985 році й належний до фундаментальних академічних праць, узагалі не містить цього поняття [8].

Не було включено його й до новішого спеціалізованого джерела – шеститомної «Юридичної енциклопедії», що побачила світ у 1998 році [9].

Водночас слово «інфраструктура» було представлене окремою статтею в додатковому одинадцятому томі Академічного тлумачного словника української мови 1980 року. У ньому поняття визначалося як «сукупність галузей та видів діяльності, що обслуговують як виробничу, так і невиробничу сфери економіки (транспорт, зв'язок, комунальне господарство, загальна і професійна освіта, охорона здоров'я, тощо) [10, с. 685]. Ілюстративний матеріал словникової статті становили уривки з газетних текстів початку 1970-х років, присвячених сільському господарству та військовій проблематиці.

Слід також звернути увагу на певну неузгодженість між часом фіксації ключового терміна у лексикографічних джерелах сучасної української літературної мови та твердженнями, наведеними в окремих наукових дослідженнях. Згідно з останніми, поняття «інфраструктура» почало використовуватися у вітчизняному науковому дискурсі ще наприкінці 1940-х років [11]. Проте такі твердження мають характер констатації й не підкріплюються посиланнями на конкретні публікації відповідного періоду у вітчизняних виданнях.

Цей приклад виразно демонструє процес, що має принципове методологічне значення для науки, зокрема для з'ясування послідовності формування понятійно-категоріального апарату на рівні окремих його компонентів.

Узагальнення результатів аналізу дає підстави запропонувати таке авторське бачення стадій наукового пізнання, через які проходить певне поняття:

1) об'єктивне існування речей і фактів, які протягом певного часу залишаються поза увагою спостерігачів і тому не відмежовуються від інших об'єктів;

2) фіксування реалій та явищ, пов'язаних із відповідним поняттям, що спочатку спонукає до спостереження, а надалі – до його поглибленого пізнання;

3) виокремлення поняття шляхом установлення властивостей, характерних саме для нього;

4) виявлення спільних і відмінних рис унаслідок зіставлення досліджуваного поняття з іншими та здійснення його первинного опису;

5) систематизація накопичених знань і підтвердження відносної автономності поняття;

6) добір найменування поняття, тобто його номінація;

7) інституціоналізація поняття як загальнонаукового або галузевого;

8) зростання частотності використання відповідного терміна в науковій мові;

9) за умови відсутності еквівалента в інших мовах – запозичення поняття разом із його назвою та подальше поширення в окремих мовних стилях.

До факультативних стадій належать розширення семантичного поля терміна, збільшення сфери його функціонування та визнання спеціальним терміном у суміжних наукових галузях. Можливим є й протилежний процес – детермінологізація, за якого відповідна номінація виходить за межі наукового дискурсу та активно використовується в інших сферах мовлення [12; 13].

Складність становлення терміна «інфраструктура», яке, на моє переконання, не завершилося й сьогодні, пояснюється безперервною зміною семантики поняття, нерозривно пов'язаною з розвитком науки. Ще у 1999 році С. Л. Стар наголошував, що інфраструктура одночасно має реляційний та екологічний характер: її зміст неоднаковий для різних груп, а сама вона є складовою балансу дій, засобів і створеного середовища, від якого не може бути відокремлена [14, p. 378].

На думку автора, розв'язання проблеми передбачає дослідження внутрішньої будови інфраструктури, осмислення як очевидних, так і прихованих її парадоксів, а також установлення епістемологічного статусу індикаторів. Хоча після оприлюднення зазначеної статті минуло майже двадцять років, сформульовані в ній положення й нині зберігають актуальність. Особливого значення набуває теза про необхідність одночасного вивчення аналізованого поняття і як цілісного, неподільного комплексу, і з урахуванням специфіки його галузевих проявів.

Дослідження таких специфічних категорій у взаємозв'язку з певною галуззю права, на мій погляд, вимагає врахування показника, який пропонується визначати як семантико-правовий потенціал терміну. Його сутність потребує додаткового пояснення. Не кожен загальнонауковий термін або термін, сформований у межах неправових наук, здатний набути юридичного статусу. Тому необхідно з'ясувати, чи властивий конкретному поняттю правовий зміст і якою мірою семантика відповідного терміна відтворює особливості юридичних явищ та процесів.

Висновки. Отже, поняття «інфраструктура» пройшло складну семантичну еволюцію: від позначення матеріальної основи окремих будівель і споруд до характеристики багаторівневої системи об'єктів, мереж, інституцій, послуг і суспільних відносин, необхідних для функціонування держави та суспільства. Його сучасний зміст не обмежується економічною або технічною сферою, а має виразний правовий компонент. Зазначене дає підстави визнати високий семантико-правовий потенціал терміна та використовувати його як повноцінну категорію адміністративного права.

Критична інфраструктура є особливим об'єктом адміністративно-правової охорони, оскільки стабільність її функціонування безпосередньо пов'язана із захистом життєво важливих національних інтересів, обороноздатністю, громадською безпекою, економічною стійкістю та реалізацією прав людини. В умовах збройної агресії пошкодження критичних об'єктів набуває системного характеру, а їх відновлення становить одну з основних позитивних функцій сучасної публічної адміністрації.

Відновлення критичної інфраструктури не може бути зведене до ремонту, реконструкції, нового будівництва чи сукупності інженерно-технічних заходів. За своєю адміністративно-правовою природою воно є комплексною, плановою, поетапною і ресурсно забезпеченою публічно-управлінською діяльністю, зміст якої утворюють нормативне впорядкування, стратегічне програмування, планування, проєктування, визначення пріоритетності об'єктів, фінансування, координація виконавців, проведення будівельних і відновлювальних робіт, моніторинг, контроль та оцінювання досягнутих результатів.

В роботі запропоновано розуміти відновлення критичної інфраструктури як урегульовану нормами адміністративного права систему взаємопов'язаних організаційних, правових, фінансових, технічних і контрольних заходів, що здійснюються уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації у взаємодії з органами місцевого самоврядування, приватними виконавцями та міжнародними партнерами з метою повернення пошкоджених або зруйнованих об'єктів до безпечного й повноцінного функціонування, їх модернізації та підвищення стійкості до майбутніх загроз.

Ліквідація наслідків воєнних руйнувань і відновлення інфраструктури є взаємопов'язаними, але не тотожними видами діяльності. Перша має невідкладний, короткостроковий і захисно-стабілізаційний характер; друге відзначається довгостроковістю, програмністю, розвитковою спрямованістю та орієнтацією на повноцінне відновлення функцій. Відбудову доцільно кваліфікувати як наступну після невідкладного реагування стадію управлінського циклу, кінцевою метою якої є не механічне відтворення довоєнного стану, а формування безпечнішої, технологічнішої та стійкішої інфраструктурної системи.

Ефективне адміністративно-правове забезпечення відновлення потребує чіткого розподілу компетенції між суб'єктами публічної адміністрації, узгодження державного, регіонального та місцевого рівнів планування, запровадження прозорих критеріїв пріоритетності проєктів, належного фінансового контролю, постійного моніторингу результатів і персоніфікації відповідальності за управлінські рішення. Нормативне регулювання має поєднати швидкість процедур, необхідну під час війни, із вимогами законності, безпеки, підзвітності, конкурентності та ефективного використання публічних і міжнародних ресурсів.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с. URL: https://slovnyk.me.
2. Зозуля І. В. Правові підходи до організації ліквідації наслідків спричиненого воєнними діями руйнування інфраструктури та її відновлення. Forum Prava. 2024. № 80(3). С. 91–109. DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.12591874
3. Малиновська В., Кострікова Є. Будівництво, реконструкція, перепланування: юридичні аспекти та судова практика. Юридична газета. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/neruhomist-ta-budivnictvo/budivnictvo-rekonstrukciya-pereplanuvannya-yuridichni-aspekti-ta-sudova-praktika.html
4. Про критичну інфраструктуру: Закон України від 22 серпня 2024 р. № 3931-IX / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20

5. Зубко Г.Ю. Правовий зміст поняття «інфраструктура». URL: https://goal-int.org/pravovij-zmist-ponyattya-infrastruktura/
6. Новий словник іншомовних слів: близько 40 000 сл. і словосполучень / Л. І. Шевченко, О. І. Ніка, О. І. Хом'як, А. А. Дем'янюк; за ред. Л. І. Шевченко. К.: АРІЙ, 2008. 672 с.
7. Historical Evolutions of Infrastructure: 15,000 Years of History. Demeter G. Fertis, Anna Fertis. New York: Vantage Press, 1998. 191 p.
8. Етимологічний словник української мови: В 7 т. – Т. 2: Д – Копці / Ред. кол.: О. С. Мельничук [гол. ред.], І. К. Білодід, В. И. Коломієць, О. Б. Ткаченко.. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. К.: Наукова думка, 1985. 572 с.
9. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 2. Д-Й. 1999. 744 с.
10. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980). К.: Академічна думка,1980. Т. 11. 699 с.
11. Про затвердження Положення про Міністерство розвитку громад та територій України: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 червня 2015 р. № 460 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/460-2015-п (втратила чинність)
12. Деякі питання діяльності центральних органів виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України від 17 грудня 2022 р. № 1400. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1400-2022-п#Text
13. Легеза Ю.О. Удосконалення нормативно-правових механізмів здійснення регіональної еколого-енергетичної політики для повоєнного відновлення України. *Нове українське право.* 2025. №3. С. 134–141.
14. Star S. L. The Ethnography of Infrastructure. American Behavioral Scientist. University of California, San Diego. November 1999. P. 377–391.

Dyachuk M. Administrative and legal nature of the restoration of Ukraine's critical infrastructure in conditions of armed aggression

Summary. The article examines the administrative-law nature of restoring Ukraine's critical infrastructure amid armed aggression. It substantiates that the large-scale destruction of energy, transport, communications, healthcare, educational, housing and utility facilities threatens not only the continuity of essential services but also national security, defence capability, economic resilience and the effective exercise of human rights. The evolution of the concept of infrastructure is traced from its original object-oriented and technical meaning to its modern understanding as an integrated system of facilities, networks, services, institutions and social relations. The term's considerable semantic and legal potential and the appropriateness of employing it as a category of administrative law are established. The elimination of the consequences of war-related destruction is distinguished from the restoration of critical infrastructure. Emergency response measures are shown to be immediate, short-term and stabilising, whereas restoration constitutes planned, phased, long-term and development-oriented activity. The functional components of restoration are identified, including regulatory ordering, strategic programming, planning, design, prioritisation of facilities, financing, coordination of implementing entities, execution of works, monitoring, supervision and performance evaluation. The article proposes an original definition of critical infrastructure restoration as a system of interrelated organisational, legal, financial, technical and supervisory measures governed by administrative law and aimed at returning damaged or destroyed facilities to safe and full operation, modernising them and increasing their resilience to future threats. The need for a clear distribution of competence, coordination among planning levels, transparent project prioritisation, proper control over resources and individualised responsibility for administrative decisions is emphasised.

Key words: critical infrastructure, restoration, reconstruction, administrative-law regulation, public administration, armed aggression, national security, resilience.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 06.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

УДК 342.9:001.102:347.99
DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.7

Калмикова О. В.,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету біоресурсів і природокористування України
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2041-8925

Улютіна О. А.,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного та фінансового права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1982-9911

ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Анотація. У статті досліджено принципи адміністративно-правового регулювання інформаційної діяльності судів загальної юрисдикції. Розкрито їх зміст, правову природу та значення для організації інформаційних процесів у судовій системі. Визначено взаємозв'язок загальноправових, адміністративно-правових і спеціальних принципів, що формують систему адміністративно-правового регулювання інформаційної діяльності судів. Обґрунтовано значення принципів верховенства права, законності, правової визначеності, відкритості та прозорості, пропорційності, незалежності судової влади в інформаційній сфері та належного врядування.

Особливу увагу приділено функціональному призначенню зазначених принципів у механізмі публічного адміністрування судової влади. Встановлено, що вони виконують орієнтаційну, обмежувальну, гарантійну, інтегративну, адаптаційну та стабілізаційну функції. Розглянуто особливості реалізації принципів в умовах цифровізації судової влади, розвитку електронного судочинства, європейської інтеграції та воєнного стану.

Обґрунтовано необхідність системного підходу до формування принципів адміністративно-правового регулювання інформаційної діяльності судів, який має забезпечувати узгодження вимог щодо відкритості та доступності судової інформації з гарантіями незалежності судової влади, захисту персональних даних та інформаційної безпеки. Зроблено висновок, що належне нормативне закріплення та комплексна реалізація відповідних принципів є необхідною умовою ефективного, прозорого та збалансованого функціонування інформаційної діяльності судів загальної юрисдикції.

Ключові слова: принципи, адміністративно-правове регулювання, інформаційна діяльність, суди загальної юрисдикції, судова влада, відкритість, прозорість, інформаційна безпека, цифровізація, електронне судочинство.

Постановка проблеми. Цифровізація судової влади та активне впровадження інформаційно-комунікаційних технологій зумовлюють необхідність належного адміністративно-правового регулювання інформаційної діяльності судів загальної юрисдикції. Зростання обсягів судової інформації, розвиток електронного судочинства та розширення доступу до цифрових інформаційних ресурсів актуалізують питання визначення чітких правових засад організації інформаційних процесів у судовій системі. У цьому контексті принципи адміністративно-правового регулювання визначають основні орієнтири забезпечення законності, відкритості, правової визначеності та ефективності інформаційної діяльності судів.

Актуальність цієї проблематики посилюється необхідністю забезпечення балансу між відкритістю судової інформації, незалежністю судової влади, захистом персональних даних та інформаційною безпекою. Особливого значення зазначені питання набувають в умовах цифрової трансформації, європейської інтеграції та воєнного стану, коли поряд із розширенням доступу до інформації виникає потреба у встановленні обґрунтованих і пропорційних обмежень. У зв'язку з цим важливим є системне визначення та нормативне закріплення принципів адміністративно-правового регулювання інформаційної діяльності судів загальної юрисдикції як основи її ефективної, прозорої та безпечної організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правового регулювання інформаційної діяльності судової системи та функціонування електронного судочинства досліджується у сучасній юридичній літературі. Зокрема, Н. А. Литвин та Я. В. Ковач аналізують нормативно-правове регулювання інформаційної діяльності судової системи України, визначаючи основні напрями її правового забезпечення та проблемні аспекти [1]. Н. А. Литвин та А. О. Ярош досліджують особливості надання доказів в електронному судочинстві, акцентуючи увагу на трансформації процесуальних механізмів під впливом цифрових технологій [2]. Теоретичну основу дослідження принципів адміністративно-правового регулювання становлять положення адміністративного права, зокрема підходи до принципів діяльності публічної адміністрації, викладені у підручнику «Адміністративне право України» за редакцією Т. О. Коломоєць [3].

Важливе значення для визначення загальних засад правового регулювання мають положення М. І. Козюбри щодо верховенства права та його основних вимог [4], а також дослідження П. І. Мандзика, присвячені принципам національної системи правосуддя та їх сучасному розумінню [5]. Зазначені наукові

праці формують теоретичне підґрунтя для визначення змісту загальноправових і спеціальних принципів, що застосовуються у сфері інформаційної діяльності судів.

Водночас наявні дослідження переважно зосереджені на загальних питаннях правового регулювання інформаційної діяльності судів, принципах судової системи та окремих аспектах електронного судочинства. Питання системи принципів адміністративно-правового регулювання інформаційної діяльності судів загальної юрисдикції, їх взаємозв'язку, функціонального призначення та особливостей реалізації в умовах цифровізації судової влади потребують подальшого комплексного наукового дослідження.

Мета статті – проаналізувати принципи адміністративно-правового регулювання інформаційної діяльності судів загальної юрисдикції, визначити їх систему, зміст та функціональне значення.

Виклад основного матеріалу. Інформаційна діяльність судів загальної юрисдикції в сучасних умовах набуває комплексного характеру та поступово перетворюється з допоміжного елементу судочинства на окремий напрям публічно-правової діяльності. Така діяльність охоплює сукупність процесів, пов'язаних із отриманням, збиранням, обробленням, систематизацією, зберіганням, поширенням та захистом інформації, необхідної для здійснення правосуддя, організації роботи судів і виконання ними адміністративних функцій. Її належне функціонування безпосередньо залежить від чіткості правового регулювання, визначеності повноважень відповідних суб'єктів та дотримання встановлених процедур.

У цьому контексті принципи адміністративно-правового регулювання інформаційної діяльності судів визначають основні орієнтири її правової організації та забезпечують узгодження вимог щодо відкритості судової влади, гарантування її незалежності, доступності інформації та належного її захисту. Принципи виступають не лише загальними нормативними положеннями, а й критеріями, за допомогою яких визначаються допустимі межі адміністративного впливу на інформаційні процеси у судовій системі. Саме через систему таких принципів забезпечується узгодженість між публічним інтересом у відкритості діяльності судів та необхідністю збереження інформації, доступ до якої обмежується законом.

Важливим чинником трансформації інформаційної діяльності судів є цифровізація судової системи України, яка триває протягом тривалого часу та поступово охоплює основні напрями організації судочинства. Перехід від переважно паперового документообігу до комп'ютеризації судів, створення електронних інформаційних ресурсів і реєстрів, розвитку офіційних вебресурсів судової влади та запровадження дистанційної комунікації з учасниками судового процесу істотно розширив можливості інформаційного забезпечення судової діяльності. Використання електронних сервісів дає змогу подавати процесуальні документи в електронній формі, отримувати інформацію про рух справ, брати участь у судових засіданнях у режимі відеоконференції та користуватися іншими цифровими інструментами взаємодії із судом.

Разом із тим цифровізація судової системи супроводжується низкою проблем, що стосуються технічного, організаційного та правового забезпечення відповідних процесів. Зокрема, нерівномірний рівень технічної спроможності судів, необхідність підвищення цифрової компетентності працівників і користувачів, а також потреба в подальшому вдосконаленні нормативного регулювання можуть ускладнювати повноцінне використання цифрових можливостей. У зв'язку з цим подальший розвиток інформаційної діяльності судів потребує не лише технологічного оновлення, а й удосконалення правових та організаційних механізмів, які забезпечують функціонування електронних сервісів.

Особливого значення набуває питання використання у судовій діяльності технологій штучного інтелекту. На відміну від простої автоматизації інформаційних процедур, застосування таких технологій потенційно може передбачати виконання окремих функцій, які традиційно належать до компетенції людини. Це зумовлює необхідність вирішення низки правових та етичних питань, пов'язаних із визначенням меж автоматизації, відповідальністю за результати використання відповідних технологій, прозорістю алгоритмів та забезпеченням прав учасників судочинства. Тому впровадження штучного інтелекту має супроводжуватися належним адміністративно-правовим регулюванням та збереженням належного рівня людського контролю [6, с. 42].

Водночас інформаційна діяльність судів має здійснюватися з урахуванням особливого правового статусу судової влади. Адміністративно-правове регулювання не може перетворюватися на засіб втручання у здійснення правосуддя або створювати залежність судів і суддів від інших суб'єктів публічного адміністрування. Тому система відповідних принципів має одночасно забезпечувати належну організацію інформаційних процесів і гарантувати інституційну та функціональну незалежність судової влади.

Значення принципів посилюється також у контексті європейської інтеграції України, оскільки розвиток судової системи передбачає поступове наближення національних механізмів її інформаційного забезпечення до європейських стандартів відкритості, прозорості, належного врядування та ефективного доступу до правосуддя. Це потребує не лише вдосконалення інформаційних технологій, а й формування належних адміністративно-правових засад їх використання.

Окремий вплив на зміст інформаційної діяльності судів має воєнний стан, за якого поряд із забезпеченням відкритості судової влади виникає необхідність посилення захисту інформації та безпеки судів, суддів, працівників апарату й учасників судових проваджень. У зв'язку з цим особливого значення набуває принцип пропорційності, відповідно до якого обмеження доступу до окремих категорій інформації мають бути законними, необхідними та співмірними з визначеною метою. Таким чином, сучасні умови функціонування судової системи зумовлюють необхідність комплексного підходу до визначення та реалізації принципів адміністративно-правового регулювання інформаційної діяльності судів загальної юрисдикції [7, с. 29].

Зміст принципів адміністративно-правового регулювання інформаційної діяльності судів формується сукупністю основоположних вимог, що визначають порядок організації та здійснення інформаційних процесів у судовій системі й закріплені в Конституції України, інформаційному законодавстві та нормативно-правових актах у сфері судоустрою. Так, положення статей 8, 19 і 34 Конституції України [8] закріплюють верховенство права, законність, а також право на вільне отримання, використання і поширення інформації як фундаментальні засади здійснення інформаційної діяльності судами. Водночас стаття 129 Конституції України та Закон України «Про судоустрій і статус суддів» визначають гласність судового процесу та відкритість судових

рішень як важливі правові гарантії інформаційної відкритості судової влади [8, 9].

До основних вимог, що випливають із наведених конституційних положень, належать правова визначеність інформаційних процедур, доступність і відкритість судової інформації, рівність суб'єктів у доступі до неї, а також належний захист інформації з обмеженим доступом. Відповідні вимоги закріплено, зокрема, у Законах України «Про інформацію» [10], «Про доступ до публічної інформації» [11] та «Про захист персональних даних» [12]. Водночас особливості оброблення, використання та поширення судової інформації деталізуються нормами процесуального законодавства та нормативними положеннями, що регулюють функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи.

У процесі цифровізації судової влади система відповідних принципів набуває додаткового змісту, охоплюючи вимоги щодо технологічної нейтральності, інформаційної та кібербезпеки, належного захисту електронних даних і безперервності роботи судових інформаційних систем. Зазначені положення узгоджуються з вимогами Закону України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» [12], Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» [13], а також інших нормативно-правових актів, що визначають порядок функціонування електронного судочинства.

Водночас принципи адміністративно-правового регулювання інформаційної діяльності судів мають комплексний характер, поєднуючи засади адміністративного права із принципами організації та здійснення судової влади. З одного боку, їх зміст визначається такими загальними адміністративно-правовими принципами, як законність, верховенство права, публічність, підзвітність і пропорційність, а з іншого – принципами незалежності суддів, неупередженості, гласності судового процесу та забезпечення права на справедливий суд. Таке поєднання обумовлює необхідність врахування специфіки судової влади, оскільки адміністративно-правове регулювання інформаційної діяльності не повинно створювати передумов для втручання у здійснення правосуддя.

Особливе значення має принцип верховенства права, який передбачає забезпечення правової визначеності, передбачуваності та рівності доступу до судової інформації. Його реалізація потребує чіткого визначення повноважень суб'єктів судового адміністрування, порядку надання інформації, підстав і меж обмеження доступу до неї, а також ефективних способів захисту інформаційних прав.

Тісно пов'язаний із ним принцип законності, відповідно до якого управлінські рішення у сфері інформаційної діяльності судів мають прийматися на підставі та в межах закону. Це особливо важливо в умовах цифровізації, коли значна частина інформаційних процесів регулюється підзаконними актами та внутрішніми процедурами, що потребує додаткових гарантій недопущення перевищення повноважень і забезпечення прозорості управлінських механізмів.

Важливим принципом є відкритість і прозорість діяльності судів, що забезпечує реалізацію права на доступ до публічної інформації. Його зміст не обмежується оприлюдненням судових рішень чи статистичних відомостей, а передбачає створення доступних, зрозумілих і недискримінаційних процедур отримання судової інформації. Водночас відкритість судової інформації має узгоджуватися з принципом пропорційності.

Принцип пропорційності забезпечує необхідний баланс між доступністю судової інформації та захистом персональних даних, інформації з обмеженим доступом, а також безпекою суддів та учасників судового процесу. Відповідно, встановлення обмежень доступу має бути обґрунтованим, необхідним і співмірним визначеній легітимній меті. Особливого значення це набуває в умовах воєнного стану, коли потреба у відкритості інформації має узгоджуватися з підвищеними вимогами до безпеки судової системи та учасників судочинства [4, с. 7–8].

Окреме місце серед принципів адміністративно-правового регулювання інформаційної діяльності судів посідає принцип незалежності судової влади в інформаційній сфері. Його сутність полягає у недопущенні використання адміністративних та інформаційних механізмів як засобу впливу на суди чи суддів. Реалізація цього принципу передбачає чітке розмежування повноважень між органами суддівського врядування, органами судової адміністрації та судами як самостійними суб'єктами інформаційних правовідносин.

В умовах цифрової трансформації особливого значення набуває також принцип належного врядування, який охоплює вимоги ефективності, сервісної орієнтованості, технологічної нейтральності та підзвітності адміністративних рішень у сфері інформаційної діяльності судів. Його реалізація має забезпечувати функціонування інформаційних сервісів таким чином, щоб вони сприяли доступності правосуддя та не створювали необґрунтованих адміністративних перешкод.

Аналіз наведених принципів свідчить, що вони не є відокремленими положеннями, а перебувають у взаємозв'язку та взаємно доповнюють один одного. Тому їх практична реалізація потребує комплексного застосування, що зумовлює необхідність розгляду не лише окремих принципів, а й формування їх цілісної системи. Такий підхід дає змогу врахувати багатокомпонентний характер адміністративно-правового регулювання інформаційної діяльності судів та забезпечити узгодженість відповідних правових механізмів.

Систематизація принципів має значення також з огляду на складність інформаційних правовідносин у судовій сфері, які поєднують управлінські, публічно-правові та правозахисні аспекти. Крім того, системний підхід дає можливість розмежувати загальні та спеціальні рівні правового регулювання, узгодити адміністративно-правові механізми з принципами судової влади та мінімізувати ризики нормативних колізій і надмірного адміністративного втручання у здійснення правосуддя [1, с. 52].

З огляду на зазначене систему принципів адміністративно-правового регулювання інформаційної діяльності судів загальної юрисдикції доцільно поділяти на три взаємопов'язані групи, кожна з яких відображає відповідний рівень правового впливу на інформаційні процеси у судовій системі.

До першої групи – загальноправових принципів – належать верховенство права, законність та правова визначеність. Вони визначають фундаментальні засади функціонування судової системи, встановлюють загальні межі адміністративно-правового регулювання та забезпечують відповідність інформаційної діяльності судів основоположним вимогам права.

Другу групу становлять адміністративно-правові принципи, до яких доцільно віднести публічність, підзвітність, пропорційність та належне врядування. Вони визначають характер адміністративно-правового впливу на інформаційну діяльність судів, забезпечують прозорість управлінських процесів,

обґрунтованість обмежень доступу до інформації, ефективність адміністрування та належну організацію відповідних процедур.

Третю групу утворюють спеціальні принципи інформаційної діяльності судів загальної юрисдикції, серед яких варто виокремити відкритість судової інформації, незалежність судової влади в інформаційній сфері, баланс між відкритістю та конфіденційністю, а також сервісну орієнтованість інформаційних процесів. Їх зміст зумовлений специфікою судової діяльності та необхідністю одночасного забезпечення доступності судової інформації, незалежності судів, захисту інформації та належного інформаційного обслуговування учасників судових правовідносин.

Таким чином, запропонована класифікація дозволяє розмежувати загальні правові засади, адміністративно-правові засоби та спеціальні принципи інформаційної діяльності судів, що у сукупності формують цілісну систему адміністративно-правового регулювання.

Водночас європейська інтеграція України зумовлює необхідність подальшого узгодження цієї системи з європейськими стандартами відкритості та прозорості судової влади, належного адміністрування і забезпечення права на доступ до правосуддя, сформованими у практиці Європейського суду з прав людини та відповідних рекомендаціях Ради Європи.

Визначення системи принципів адміністративно-правового регулювання інформаційної діяльності судів дає змогу не лише структурувати їх зміст, а й розкрити функціональне значення в механізмі публічного адміністрування судової влади. Саме завдяки реалізації відповідних функцій принципи набувають практичного характеру та впливають на нормотворчу і правозастосовну діяльність у сфері інформаційного забезпечення судів.

Насамперед принципи визначають загальні напрями та межі адміністративно-правового впливу на інформаційні процеси, пов'язані з діяльністю судів. Вони забезпечують узгодженість правового регулювання, сприяють однаковому розумінню та застосуванню відповідних норм суб'єктами судового адміністрування, а також можуть використовуватися як критерії оцінки законності й обґрунтованості управлінських рішень.

Однією з основних є орієнтаційна функція, яка визначає напрями розвитку нормативного регулювання інформаційної діяльності судів. Принципи спрямовують законодавчу та підзаконну нормотворчість від формального забезпечення доступу до інформації до формування ефективної, прозорої та сервісно орієнтованої системи судової інформації, що відповідає сучасним європейським стандартам відкритості та належного врядування.

Важливе значення має обмежувальна функція, що визначає межі допустимого адміністративного впливу на інформаційну діяльність судів. З огляду на вимогу незалежності судової влади відповідні принципи мають запобігати використанню адміністративних та інформаційних механізмів для прямого чи опосередкованого впливу на суди або суддів, у тому числі шляхом необґрунтованого втручання в організацію інформаційних потоків чи функціонування цифрових сервісів.

Із нею тісно пов'язана гарантійна функція, спрямована на забезпечення інформаційних прав учасників судового процесу та інших осіб. Реалізація цієї функції передбачає встановлення належного балансу між доступом до публічної інформації про діяльність судів та необхідністю захисту персональних даних, інформації з обмеженим доступом і відомостей, що можуть становити загрозу безпеці судової діяльності.

В умовах цифровізації судової влади принципи набувають також інтегративної функції, поєднуючи правові, організаційні та технологічні складові інформаційної діяльності судів. Вони формують основу для встановлення вимог до електронної взаємодії, функціонування судових інформаційних систем, захисту інформації, кібербезпеки та технологічної нейтральності.

В умовах європейської інтеграції принципи виконують адаптаційну функцію, спрямовану на узгодження національного законодавства та практики судового адміністрування з європейськими стандартами прозорості, підзвітності та ефективності судової влади. У цьому контексті вони сприяють імплементації відповідних рекомендацій Ради Європи та підходів, сформованих у практиці Європейського суду з прав людини.

Водночас в умовах воєнного стану набуває особливого значення стабілізаційна функція принципів, яка полягає у забезпеченні правової визначеності та передбачуваності рішень щодо обмеження доступу до окремих видів судової інформації. При цьому такі обмеження мають бути обґрунтованими та спрямованими на забезпечення безпеки, без необґрунтованого звуження інформаційних прав громадян [7, с. 29–30].

Так, функціональне призначення принципів адміністративно-правового регулювання інформаційної діяльності судів полягає у забезпеченні узгодженого, збалансованого та стійкого функціонування інформаційної складової судової влади в умовах цифровізації, європейської інтеграції та воєнного стану. Їх реалізація визначає загальні орієнтири організації інформаційних процесів, встановлює межі адміністративно-правового впливу на відповідну сферу та забезпечує узгодження діяльності судів, органів суддівського врядування й суб'єктів судового адміністрування.

Практичне значення зазначених принципів проявляється у забезпеченні належного доступу до судової інформації, дотриманні вимог її відкритості та прозорості, одночасному захисті персональних даних та інформації з обмеженим доступом. Вони також створюють правові передумови для ефективного функціонування електронних інформаційних систем, застосування цифрових сервісів, забезпечення інформаційної та кібербезпеки, а також впровадження новітніх технологій у судову діяльність. При цьому принципи мають забезпечувати недопущення використання інформаційних та адміністративних механізмів як засобів втручання у здійснення правосуддя.

Тож, принципи адміністративно-правового регулювання виконують не лише регулятивну, а й гарантійну, організаційну та стабілізаційну функції. Їх послідовне та системне застосування сприяє належній організації інформаційних процесів, захисту прав учасників судочинства, збереженню незалежності судової влади, підвищенню ефективності її інформаційної діяльності та зміцненню суспільної довіри до суду.

Висновки. Принципи адміністративно-правового регулювання інформаційної діяльності судів загальної юрисдикції становлять систему взаємопов'язаних правових засад, які визначають напрями організації та здійснення інформаційних процесів у судовій системі. До них належать загальноправові принципи верховенства права, законності та правової визначеності, адміністративно-правові принципи публічності, підзвітності, пропорційності та належного врядування, а також спеціальні принципи відкритості судової інформації, незалежності судової влади в інформаційній сфері, балансу між відкритістю та конфіденційністю і сервісної орієнтованості інформаційних

процесів. Сукупна реалізація зазначених принципів забезпечує узгодженість правових, організаційних і технологічних складових інформаційної діяльності судів та визначає межі адміністративного впливу у цій сфері.

В умовах цифровізації судової влади, європейської інтеграції та воєнного стану особливого значення набувають правова визначеність, пропорційність обмежень доступу до судової інформації, інформаційна безпека, технологічна нейтральність і належне врядування. Подальше вдосконалення адміністративно-правового регулювання має бути спрямоване на систематизацію та нормативне закріплення відповідних принципів, забезпечення балансу між відкритістю судової діяльності, незалежністю судової влади та захистом інформації, а також узгодження національних правових механізмів із сучасними європейськими стандартами. Це сприятиме формуванню ефективної, прозорої та стійкої системи інформаційної діяльності судів загальної юрисдикції.

Література:

1. Литвин Н.А., Ковач Я.В. Аналіз правового регулювання інформаційної діяльності судової системи України. *Журнал східноєвропейського права.* 2025. № 131. С. 50–59. URL: https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2025/02/lytvyn_kovach_131.pdf
2. Литвин Н.А., Ярош А.О. Особливості надання доказів у електронному судочинстві. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія:* «*Юридичні науки*». 2024. № 3. С. 11–16. URL: https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2025/02/lytvyn_kovach_131.pdf
3. Адміністративне право України : підруч. для студ. ВНЗ / Т.О. Коломоєць та ін. ; за заг. ред. Т.О. Коломоєць. Запорізький національний університет МОН України. К. : Істина, 2009. 475 с.
4. Козюбра М.І. Принцип верховенства права і правової держави: єдність основних вимог. *Наукові* записки. 2007. Т. 64. *Юридичні науки*. С. 3–9. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ee0fef65-20f7-4d0e-8830-e19403bf067d/content
5. Мандзик П.І. Принципи національної системи правосуддя: сучасне розуміння. *Юридична наука*. 2020. № 1(103). Т. 2. С. 100–105. URL: https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/view/617/586
6. Логойда В.М. Проблеми цифровізації судочинства в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2025. Серія ПРАВО.* Випуск 92: частина 5. С. 35- 42 DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.5.4
7. Крупнова Л.В., Крупнова А.О. Принципи адміністративно-правового регулювання інформаційної діяльності судів. *Наше право.* 2026. № 1. С. 27–34.
8. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
9. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text
10. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12
11. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text
12. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text
13. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах : Закон України від 05.07.1994 р. № 80/94-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text
14. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 р. №2155-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Kalmykova O., Uliutina O. Principles of administrative and legal regulation of information activities by courts of general jurisdiction

Summary. The article examines the principles of administrative and legal regulation of the information activities of courts of general jurisdiction. Their content, legal nature, and significance for the organization of information processes within the judicial system are analyzed. The interrelationship between general legal, administrative and legal, and special principles that constitute the system of administrative and legal regulation of the information activities of courts is identified. The significance of the principles of the rule of law, legality, legal certainty, openness and transparency, proportionality, judicial independence in the information sphere, and good governance is substantiated.

Particular attention is paid to the functional role of these principles within the mechanism of public administration of the judiciary. It is established that they perform guiding, restrictive, guaranteeing, integrative, adaptive, and stabilizing functions. The specific features of implementing these principles in the context of the digitalization of the judiciary, the development of e-justice, European integration, and martial law are examined.

The necessity of a systematic approach to the formation of principles of administrative and legal regulation of the information activities of courts is substantiated. Such an approach should ensure the balance between the requirements of openness and accessibility of judicial information and guarantees of judicial independence, personal data protection, and information security. It is concluded that the proper legal consolidation and comprehensive implementation of these principles are essential conditions for the effective, transparent, and balanced functioning of the information activities of courts of general jurisdiction.

Key words: principles, administrative and legal regulation, information activities, courts of general jurisdiction, judiciary, openness, transparency, information security, digitalization, e-justice.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Дата першого надходження статті до видання: 29.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 01.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

УДК 342.9:35.07:159.9
DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.8

Клочков В. В.,
доктор філософії (PhD) в галузі психології, професор,
здобувач наукового ступеня доктора юридичних наук
Американського університету Києва
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4268-8758

АДМІНІСТРАТИВНІ ОРГАНИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СИЛ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розкрито адміністративно-правові засади функціонування системи органів, що забезпечують психологічну діяльність сил безпеки і оборони України. З'ясовано, що така система ґрунтується на поєднанні загальної та спеціальної компетенції її суб'єктів. До органів загальної компетенції віднесено Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, органи військового управління, місцеві державні адміністрації та інші уповноважені суб'єкти, які формують державну політику, здійснюють нормативно-правове регулювання, кадрове, фінансове, організаційне та ресурсне забезпечення. Спеціальну компетенцію реалізують психологічні й медичні служби, структурні підрозділи психологічного забезпечення, військові психологи та інші посадові особи, які безпосередньо організовують і здійснюють психологічний відбір, підготовку, супровід, допомогу, реабілітацію та відновлення персоналу. Сформульовано, що адміністративний орган забезпечення психологічної діяльності сил безпеки і оборони України – це уповноважений орган державної влади, орган військового управління, його структурний підрозділ або посадова особа, які відповідно до законодавства наділені адміністративною компетенцією щодо організації, управління, координації, контролю, нормативно-методичного забезпечення чи безпосереднього здійснення психологічної діяльності. Визначальною ознакою такого адміністративного органу є реалізація публічно-владних повноважень у сфері збереження, формування та відновлення психологічної готовності особового складу. Його компетенція охоплює встановлений нормативно-правовими актами предмет відання, завдання, функції, права та юридичні обов'язки. Обґрунтовано, що адміністративно-правове забезпечення психологічної діяльності функціонує в межах командно-адміністративної та функціональної психологічної вертикалей військового управління та публічного адміністрування. Командно-адміністративна вертикаль забезпечує загальне керівництво, планування, ресурсне забезпечення та контроль, тоді як функціональна вертикаль психологічної служби здійснює професійне і методичне керівництво та безпосередню реалізацію спеціальних психологічних заходів. Особливістю правового статусу військових психологів є поєднання службового підпорядкування відповідному командиру з функціональним підпорядкуванням керівникам психологічної служби. Окреме місце в системі належить Службі військового капеланства та військовим капеланам, на яких законодавством покладено обов'язок брати участь у реабілітації особового складу, який потребує психологічної допомоги.

Ключові слова: адміністративна компетенція, військове капеланство, військові психологи, командно-адміністративна вертикаль, міжвідомча взаємодія, органи військового управління, психологічна готовність, психологічна готовність особового складу, психологічна діяльність, психологічна підтримка, психологічне забезпечення, психологічні служби, публічне адміністрування, публічно-владні повноваження, сектор безпеки і оборони, суб'єкти психологічної діяльності, функціональна психологічна вертикаль.

Вступ. Повномасштабна збройна агресія росії проти України істотно змінила підходи до функціонування сил безпеки і оборони України, актуалізувавши необхідність розвитку ефективної системи психологічної діяльності як одного з ключових чинників підтримання їх боєздатності та службової спроможності. Практика виконання бойових і службових завдань засвідчила, що психологічна готовність, стійкість до бойового стресу, здатність діяти в екстремальних умовах і своєчасне психологічне відновлення особового складу безпосередньо впливають на результативність виконання завдань за призначенням. У цих умовах психологічна діяльність перетворилася на комплексний напрям державної політики, який охоплює психологічний відбір, підготовку, супровід, підтримку, допомогу, реабілітацію та відновлення військовослужбовців і персоналу сектору безпеки і оборони.

Незважаючи на певну кількість наукових праць, присвячених питанням психологічного забезпечення військової служби, діяльності військових психологів та морально-психологічного забезпечення військ, проблематика адміністративно-правового статусу органів, які забезпечують психологічну діяльність сил безпеки і оборони України, залишається недостатньо дослідженою. У науковій літературі переважно аналізуються окремі суб'єкти психологічної діяльності або спеціальні напрями психологічного забезпечення, тоді як питання систематизації адміністративних органів, розмежування їх компетенції та особливостей взаємодії комплексного дослідження ще не отримали. Додаткової актуальності ця проблема набуває у зв'язку з прийняттям Закону України «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні», реформуванням сектору безпеки і оборони та впровадженням нових організаційно-правових підходів до психологічної підтримки військовослужбовців. Вирішення зазначених питань має важливе теоретичне й практичне значення для подальшого розвитку адміністративного права та вдосконалення системи публічного адміністрування у сфері психологічної діяльності.

Огляд останніх досліджень. Теоретичні та прикладні аспекти психологічного забезпечення військовослужбовців, формування психологічної готовності до виконання службово-бойових завдань, розвитку психологічної стійкості, організації психологічного супроводу, надання психологічної допомоги, психологічної реабілітації та відновлення персоналу сил безпеки і оборони розкрито у працях Е. Адлер, В. Андросюка, В. І. Алещенка, П. Блізе, І. В. Бойко, Р. Бояциса, Р. Булла, С. В. Василенка, С. Весселі, В. Вільямса, О. Волошиної, В. Галунько, М. Грейбера, Н. Грінберга, О. Л. Грунтковського, Н. В. Гришиної, В. Гурковського, С. Діденка, Р. Дворкіна, Д. Дьюї, Н. Джонса, О. Євдокімової, І. Жданової, В. Залужного, А. Іванищука, С. Ільницького, А. Капардіса, Д. Карсона, А. Левенець, М. Ленгфорда, Д. Ло, Е. Дж. Лоуренса, В. Лози, Л. Лопаккі, А. Луки, Д. Макгерка, Р. Марутяна, Т. Мацевка, Г. Майкла, О. Миколайчука, А. Мосса, С. Нехаєнка, І. Пампухи, Т. Парсонса, С. М. Павлушенка, І. І. Приходька, А. Сіммса, К. І. Сидорова, Т. Смірнової, В. Сокуренка, Р. Столяр-Марченко, С. Тейлор-Бірн, А. Федик, О. Федик, Н. Т. Фір, А. Чубая, Д. Швеця, Є. П. Шила, Д. Шона та інших учених. У наукових працях досліджено психологічну підтримку персоналу Збройних Сил України, морально-психологічне забезпечення сил оборони, професійну діяльність офіцерів відповідних структур, а також сучасні підходи до організації психологічного забезпечення професійної діяльності. Водночас більшість наявних досліджень зосереджена на психологічному змісті відповідної діяльності, професійних функціях військових психологів або окремих напрямах морально-психологічного забезпечення, тоді як адміністративно-правова природа органів, що організовують, координують, контролюють і безпосередньо здійснюють психологічну діяльність, розкрита недостатньо.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі сучасних досягнень адміністративно-правової та психологічної наук комплексно розкрити систему адміністративних органів забезпечення психологічної діяльності сил безпеки і оборони України, визначити їх адміністративно-правову природу, компетенцію, функції та місце у публічному адмініструванні.

Виклад основних положень. Суб'єкти адміністративного права становлять визначене нормами адміністративного права коло учасників публічно-правових відносин, які наділені адміністративною правосуб'єктністю та здатні реалізовувати права, виконувати юридичні обов'язки і нести відповідальність у сфері публічного адміністрування. Їх юридична природа полягає у тому, що вони виступають носіями адміністративних прав і обов'язків, які виникають, змінюються та припиняються на підставі норм адміністративного законодавства. Центральне місце серед них займають суб'єкти публічного адміністрування (адміністративні органи), які реалізують владні виконавчі повноваження, тоді як приватні особи переважно виступають адресатами адміністративної діяльності та носіями суб'єктивних публічних прав. Адміністративна правосуб'єктність таких суб'єктів охоплює адміністративну правоздатність, дієздатність і, за наявності відповідних підстав, деліктоздатність, що забезпечує їх повноцінну участь у публічно-правових відносинах. Взаємодія між суб'єктами адміністративного права здійснюється на засадах законності, публічного інтересу, належної адміністративної процедури та забезпечення прав і свобод людини. Згідно з теорією адміністративного права, суб'єкти адміністративного права класифікуються залежно від їх правової природи та ролі у сфері публічного адміністрування. До першої групи належать суб'єкти публічного адміністрування, насамперед органи виконавчої влади, військово-цивільні (в сучасних умовах – військові) адміністрації та суб'єкти місцевого самоврядування, які здійснюють владні управлінські функції. Другу групу становлять приватні особи, серед яких виокремлюються громадяни України, іноземці, особи без громадянства, фізичні особи-підприємці, а також підприємства, установи й організації як носії адміністративної правосуб'єктності. Окреме місце займають неурядові організації, які, не будучи суб'єктами владних повноважень, беруть участь у публічно-правових відносинах та реалізації окремих адміністративних функцій. У межах відносин щодо надання адміністративних послуг самостійно виділяються суб'єкт звернення, суб'єкт надання адміністративної послуги, центри надання адміністративних послуг та адміністратори як спеціальні учасники адміністративно-процедурних правовідносин [1].

Правовий статус адміністративного органу в теорії адміністративного права розкривається через категорію його компетенції, яка визначає місце органу в системі публічного адміністрування та межі здійснення владних повноважень. Компетенція встановлюється Конституцією України та законами чи іншими нормативно-правовими актами відповідно до функцій, завдань і сфери діяльності конкретного адміністративного органу. Її зміст охоплює зовнішній аспект, що визначає розмежування повноважень між різними адміністративними органами, та внутрішній аспект, який включає мету, завдання, предмет відання і систему повноважень. Предмет відання окреслює коло суспільних відносин, об'єктів, територій або суб'єктів, щодо яких адміністративний орган уповноважений здійснювати публічне адміністрування. Повноваження адміністративного органу становлять взаємопов'язану систему адміністративних прав і обов'язків, які в адміністративному праві здебільшого мають характер єдиного «правообов'язку» та реалізуються виключно на підставі, у межах повноважень і у спосіб, визначені законом. Реалізація компетенції передбачає обов'язок адміністративного органу діяти лише в установлених законом межах, не допускаючи ні безпідставної відмови від здійснення своїх повноважень, ні перевищення наданої компетенції. Правовий статус адміністративного органу також характеризується його процесуальною взаємодією з адресатами адміністративних актів, щодо яких він приймає владні рішення, забезпечуючи дотримання принципів законності, належної адміністративної процедури, відкритості та обґрунтованості [2].

Схожої думки притримуються Грунтковський О. Л., Василенко С. В., Сидоров К. І., які у процесі наукового аналізу впровадження системи психологічної підтримки персоналу визначається широке коло органів, структурних підрозділів і посадових осіб, залучених до роботи з особовим складом Збройних Сил України. До них фактично віднесено органи військового управління, командирів і керівників відповідних рівнів, структурні підрозділи психологічної підтримки персоналу, стратегічних та внутрішніх комунікацій, зв'язків із громадськістю, цивільно-військового співробітництва, військового капеланства і персоналу. Наголошують, що ефективність діяльності цих суб'єктів знижується через невизначеність розподілу функцій, відсутність належної координації та збереження суперечливих вимог чинних керівних документів. Особливе місце у статті відводиться структурним підрозділам психологічної підтримки персоналу, на які покладаються завдання формування, підтри-

мання та відновлення психологічної готовності військовослужбовців до виконання бойових завдань [3].

На відміну від поширеного у науковій літературі підходу, відповідно до якого суб'єктами психологічної діяльності фактично визнаються лише військові психологи, сучасна практика функціонування сектору безпеки і оборони свідчить про значно ширше коло учасників цього процесу. Так В. Алещенко визначає коло суб'єктів, які забезпечують морально-психологічне забезпечення сил оборони, відносячи до них органи державного і військового управління, командирів, штаби та структури морально-психологічного забезпечення, діяльність яких має бути скоординованою на основі єдиної концепції. Наголошується, що ефективність морально-психологічного забезпечення залежить від належного нормативно-правового, кадрового, науково-методичного та організаційного забезпечення діяльності зазначених суб'єктів [4].

На думку С. Нехаєнко, під суб'єктами психологічної діяльності розуміються в першу чергу офіцерів структур морально-психологічного забезпечення, які відповідно до своїх функціональних обов'язків організовують, планують, координують, контролюють та безпосередньо здійснюють морально-психологічне забезпечення військ. Вони є основними суб'єктами цієї діяльності, оскільки відповідають за формування та підтримання необхідного морально-психологічного стану особового складу, психологічну підготовку військовослужбовців, організацію виховної, інформаційної та військово-соціальної роботи. Професійна суб'єктність таких офіцерів визначає його здатність до самореалізації, саморегуляції, прийняття управлінських рішень і відповідальності за їх наслідки. Суб'єкт психологічної діяльності розглядається не лише як виконавець визначених функцій, а і як організатор та керівник процесу морально-психологічного забезпечення, який забезпечує психологічну готовність підлеглих до виконання службово-бойових завдань [5].

С. Павлушенко доводить, що психологічного забезпечення здійнюється його суб'єктами, яким фактично виступають психологи, керівники, командири та інші фахівці, які здійснюють психологічну діагностику, психологічну допомогу, психокорекцію, реабілітацію, психологічне супроводження, планування, організацію, контроль і мотивацію відповідних заходів. Вченим наводить наукові підходи, відповідно до яких психологічне забезпечення реалізується на різних рівнях (особистість, група, організація) та охоплює весь цикл професійної діяльності – від професійного самовизначення до завершення професійної діяльності. Окремо підкреслюється, що у військовій сфері психологічне забезпечення спрямоване на підвищення психологічних можливостей військовослужбовців, створення сприятливих умов виконання завдань та зниження негативного психологічного впливу противника [6].

Отже, адміністративними органами, які здійснюють адміністративно-правове забезпечення психологічної діяльності сил безпеки і оборони України, доцільно вважати уповноважені органи державної влади, органи військового управління, їх структурні підрозділи та посадових осіб, на яких законодавством покладено повноваження щодо організації, управління, координації, контролю, безпосереднього здійснення та нормативно-методичного забезпечення психологічної діяльності. Їх юридична природа полягає у здійсненні владно-організаційної діяльності від імені держави шляхом реалізації адміністративної компетенції у сфері психологічної підтримки, психологічного забезпечення та формування психологічної готовності персоналу. На відміну від цивільних фахівців, які надають виключно психологічні послуги, військові психологи та посадові особи психологічної служби одночасно реалізують адміністративно-владні управлінські повноваження, організовуючи, координуючи та безпосередньо здійснюючи психологічну діяльність у межах своєї компетенції. Основою їх діяльності є прийняття адміністративних актів, організація взаємодії між суб'єктами, планування, кадрове, ресурсне, методичне та практичне забезпечення психологічної діяльності.

За функціональним призначенням адміністративні органи, що забезпечують психологічну діяльність, доцільно поділяти на дві основні групи: загальні та спеціальні. До загальних належать органи державної влади, органи військового управління та їх структурні підрозділи, які формують державну політику, приймають нормативно-правові акти, здійснюють управління, координацію, кадрове, ресурсне та контрольне забезпечення психологічної діяльності. До спеціальних адміністративних органів належать психологічні служби, їх структурні підрозділи, військові психологи та інші посадові особи, які безпосередньо організовують і здійснюють психологічне забезпечення, психологічний супровід, професійний психологічний відбір, психологічну підтримку, реабілітацію та інші спеціальні функції. Специфічне місце серед суб'єктів психологічної діяльності займають військові капелани та окремі суб'єкти громадянського суспільства, які в межах визначеної законом компетенції забезпечують духовно-психологічну підтримку військовослужбовців, ветеранів, осіб, звільнених із військової служби, а також членів їхніх сімей, переважно поза процесом виконання службових обов'язків.

Закон України «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні» визначає, що організаційне забезпечення системи охорони психічного здоров'я здійснюється Кабінетом Міністрів України, центральними органами виконавчої влади, Національною комісією з питань психічного здоров'я, місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування, а також психологічними і медичними службами, іншими суб'єктами, які забезпечують кадрову, наукову й організаційну підтримку цієї сфери. Кабінет Міністрів України забезпечує формування та реалізацію державної політики, здійснює загальне управління системою, координує діяльність центральних органів виконавчої влади та затверджує нормативно-правові акти у відповідній сфері. Центральні органи виконавчої влади реалізують галузеві повноваження у сферах охорони здоров'я, соціального захисту, освіти, ветеранської політики та інших напрямах, забезпечуючи нормативне, організаційне, кадрове й методичне функціонування системи. Національна комісія з питань психічного здоров'я виконує функції координації, моніторингу, сертифікації, ведення державних реєстрів, підготовки пропозицій щодо державної політики та контролю за розвитком системи охорони психічного здоров'я. На регіональному рівні місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування забезпечують координацію, реалізацію державних і місцевих програм, організацію мережі закладів та доступність послуг у сфері психічного здоров'я, забезпечуючи комплексний міжсекторальний механізм публічного адміністрування.

Закон окремо визначає владних суб'єктів у сфері психічного здоров'я щодо сектору безпеки і оборони, як систему адміністративних органів, відповідальних за психологічне забезпечен-

ня військовослужбовців та персоналу сектору безпеки і оборони. До них належать центральний орган виконавчої влади, що формує та реалізує державну політику у сфері національної безпеки і оборони, психологічні та медичні служби Збройних Сил України, розвідувального органу Міністерства оборони України, Державної спеціальної служби транспорту, а також центральний орган виконавчої влади у сфері публічної безпеки, який забезпечує діяльність психологічних і медичних служб Міністерства внутрішніх справ України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Національної поліції та органів цивільного захисту. До їхніх повноважень належать формування єдиної системи психологічної підтримки, організація психологічного відбору, психологічного супроводу служби, реагування на психотравмівні події, проведення психологічної реабілітації, підготовка фахівців та координація міжвідомчої взаємодії. Закон також прямо відносить психологічні та медичні служби складових сектору безпеки і оборони до суб'єктів системи охорони психічного здоров'я та визначає психологічне забезпечення військовослужбовців і співробітників сектору безпеки і оборони окремим напрямом державної політики у сфері психічного здоров'я [7].

Систему суб'єктів адміністративно-правового забезпечення психологічної діяльності сил безпеки і оборони України не можна однозначно характеризувати як єдину вертикально інтегровану систему, а як багаторівневу організаційно-функціональну систему, у межах якої поєднуються щонайменше дві відносно самостійні вертикалі управління та мережа горизонтальних зв'язків. Першу становить командно-адміністративна вертикаль, до якої належать органи військового управління, командири і начальники відповідних рівнів, що здійснюють загальне керівництво, організацію, ресурсне забезпечення та контроль психологічної діяльності у підпорядкованих органах, військових частинах і підрозділах. Другу утворює функціональна вертикаль психологічної служби, до якої входять структурні підрозділи психологічної підтримки або психологічного забезпечення та військові психологи; чинне законодавство визначає військового психолога як посадову особу підрозділу психологічної підтримки персоналу, яка проводить заходи психологічної допомоги військовослужбовцям [8]. Особливістю правового статусу таких посадових осіб є поєднання службового підпорядкування відповідному командиру чи керівнику з функціональним підпорядкуванням вищому органу або керівнику психологічної служби; така модель прямо закріплена, зокрема, для психологічної служби Державної прикордонної служби України, де підрозділ психологічного забезпечення у службовій діяльності підпорядковується керівнику відповідного підрозділу, а з питань психологічного забезпечення – начальнику профільного підрозділу Адміністрації Державної прикордонної служби України [9].

Військові капелани утворюють окрему спеціалізовану складову цієї системи: вони проходять військову службу на посадах офіцерського складу Служби військового капеланства, перебувають у службовому підпорядкуванні відповідних командирів, але здійснюють військову капеланську діяльність у межах законодавчо визначеного мандата та статусу священнослужителя і не можуть залучатися до дій, несумісних з їхніми посадовими обов'язками. Закон України «Про Службу військового капеланства» визначив місце військових капеланів у системі морально-психологічного забезпечення військ, внісши зміни до Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України. Зокрема, статтею 100-2 Статуту серед основних обов'язків військового капелана прямо встановлено обов'язок «брати участь у реабілітації особового складу, який потребує психологічної допомоги». Це свідчить, що законодавець визнав військових капеланів самостійними суб'єктами психологічної підтримки та реабілітації військовослужбовців, які взаємодіють із психологічною службою та іншими суб'єктами психологічного забезпечення [10].

Поряд із внутрішніми суб'єктами діють зовнішні учасники – громадські об'єднання надавачів послуг і фахівців у сфері психічного здоров'я, ветеранські, благодійні та релігійні організації, які можуть залучатися до психологічної та психосоціальної підтримки осіб, що звільняються або звільнені з військової служби, ветеранів війни та членів їхніх сімей.

Тим самим, юридична природа цієї системи полягає у поєднанні командного підпорядкування, спеціального функціонального керівництва та координаційної взаємодії, причому горизонтальні зв'язки виникають як між командуванням, психологічними службами та Службою військового капеланства, так і між ними та уповноваженими суб'єктами громадянського суспільства.

Висновки. Система адміністративних органів забезпечення психологічної діяльності функціонує за принципом поєднання загальної та спеціальної компетенції. До органів загальної компетенції належать Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, органи військового управління, місцеві державні адміністрації та інші суб'єкти, які формують державну політику, здійснюють нормативно-правове регулювання, кадрове, фінансове й організаційне забезпечення. Спеціальну компетенцію реалізують психологічні служби, військові психологи, медичні служби, структурні підрозділи психологічного забезпечення та інші посадові особи, які безпосередньо організовують і здійснюють професійний психологічний відбір, психологічний супровід, психологічну допомогу, реабілітацію та психологічне відновлення персоналу.

Адміністративно-правове забезпечення психологічної діяльності сил безпеки і оборони України ґрунтується на поєднанні двох взаємопов'язаних вертикалей управління – командно-адміністративної та функціональної психологічної. Командно-адміністративна вертикаль забезпечує загальне керівництво, ресурсне забезпечення, планування та контроль діяльності, тоді як функціональна вертикаль психологічної служби здійснює професійне методичне керівництво, психологічний супровід і безпосередню реалізацію спеціальних психологічних заходів. Особливістю правового статусу військових психологів є одночасне службове підпорядкування командиру та функціональне підпорядкування керівникам психологічної служби, що забезпечує єдність державної політики та професійних стандартів психологічної діяльності.

Поряд із психологічними службами самостійним елементом системи адміністративно-правового забезпечення психологічної діяльності виступає Служба військового капеланства та військові капелани, правовий статус яких визначений спеціальним законодавством. Закон України «Про Службу військового капеланства», шляхом внесення змін до Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, прямо поклав на військових капеланів обов'язок брати участь у реабілітації особового складу, який потребує психологічної допомоги, що підтверджує їх місце у системі психологічної підтримки військовослужбовців.

Література:

1. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін.; за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.
2. Загальне адміністративне право України: просто і зрозуміло : навчальний посібник / за заг. ред. В. Галунька. Одеса : Видавництво «Юридика», 2026. 86 с.
3. Грунтковський О. Л., Василенко С. В., Сидоров К. І. Сучасний стан впровадження системи психологічної підтримки персоналу в Збройних Силах України. *Вісник* Національного університету оборони України. 2024. № 5 (81). С. 53–60. DOI: 10.33099/2617-6858-24-81-5-53-60.
4. Алещенко В. І. Морально-психологічне забезпечення сил оборони держави. Наука і оборона. 2019. № 1. С. 25–30. DOI: 10.33099/2618-1614-2019-6-1-25-30.
5. Нехаєнко С. Офіцер структур морально-психологічного забезпечення як суб'єкт специфічної військово-професійної діяльності. Військова освіта. 2021. № 2 (44). С. 144–155. DOI: 10.33099/2617-1775/2021-02/144-155
6. Павлушенко С. М. Аналіз підходів до психологічного забезпечення професійної діяльності. *Вісник* Національного університету оборони України. 2020. № 2 (55). С. 75–83. DOI: 10.33099/2617-6858-20-55-2-75-83.
7. Про систему охорони психічного здоров'я в Україні : Закон України від 15 січня 2025 р. № 4223-IX // База даних «Законодавство України» / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4223-20
8. Про затвердження Порядку організації психологічної допомоги в системі Міністерства оборони України : наказ Міністерства оборони України від 11.11.2025 № 768, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 23.12.2025 за № 1930/45336. База даних «Законодавство України» / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1930-25
9. Про затвердження Порядку психологічного забезпечення в Державній прикордонній службі України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 09.03.2021 № 179, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 20.04.2021 за № 533/36155 // База даних «Законодавство України» / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0533-21
10. Про Службу військового капеланства : Закон України від 30 листопада 2021 р. № 1915-IX. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1915-20

Klochkov V. Administrative bodies for ensuring psychological activities of the Security and Defence Forces of Ukraine

Summary. The article examines the administrative and legal foundations governing the functioning of the system of public authorities responsible for supporting psychological activities within the security and defence forces of Ukraine. It is established that this system is based on a combination of general and special competences exercised by its constituent actors. Bodies of general competence include the Cabinet of Ministers of Ukraine, central executive authorities, military command and control bodies, local state administrations, and other authorised entities responsible for policy formulation, regulatory governance, personnel management, financial support, organisational coordination, and resource provision. Special competence is exercised by psychological and medical services, structural units responsible for psychological support, military psychologists, and other officials directly involved in psychological selection, training, counselling, assistance, rehabilitation, and personnel recovery. The article defines an administrative authority responsible for supporting psychological activities within the security and defence forces of Ukraine as an authorised public authority, military command body, structural unit, or official vested by law with administrative competence to organise, manage, coordinate, supervise, provide regulatory and methodological support for, or directly implement psychological activities. The defining feature of such an administrative authority is the exercise of public powers aimed at preserving, developing, and restoring the psychological readiness of personnel. Its competence encompasses the legally prescribed scope of jurisdiction, objectives, functions, rights, and legal duties. It is argued that the administrative and legal framework for psychological activities operates within two interrelated verticals of military governance and public administration: the command-administrative vertical and the functional psychological vertical. The command-administrative vertical ensures overall leadership, planning, resource allocation, and oversight, whereas the functional vertical of the psychological service provides professional and methodological guidance and directly implements specialised psychological measures. A distinctive feature of the legal status of military psychologists is the combination of service subordination to the relevant commander and functional subordination to the leadership of the psychological service. A separate role within this system is assigned to the Military Chaplaincy Service and military chaplains, who are legally required to participate in the rehabilitation of personnel in need of psychological assistance. The findings demonstrate the multi-level, inter-agency, and functionally integrated nature of the administrative and legal system supporting psychological activities within Ukraine's security and defence sector

Key words: administrative competence, command-administrative vertical, functional psychological vertical, interagency cooperation, military chaplaincy, military command and control bodies, military psychologists, personnel psychological readiness, psychological activities, psychological preparedness, psychological services, psychological support, public administration, public authority powers, psychological activity actors, security and defence sector, psychological support system.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 03.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 29.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

УДК 342.951:35.08:351.72
DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.9

Кузьменко О. В.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри публічного та міжнародного права
Навчально-наукового інституту «Юридичний інститут»
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0830-766X

Чорна В. Г.,
доктор юридичних наук, професор,
професор, заступник завідувача кафедри публічного
та міжнародного права з наукової роботи
Навчально-наукового інституту «Юридичний інститут»
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6072-0283

Островський С. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри СК2
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9520-4732

ОСОБЛИВОСТІ ТА СТРУКТУРА ДИСЦИПЛІНАРНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ПОСАДОВИХ ОСІБ БЮРО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. Статтю присвячено комплексному дослідженню особливостей та структури дисциплінарного провадження щодо посадових осіб Бюро економічної безпеки України. Визначено специфіку правового статусу посадових осіб БЕБ та встановлено, що особливий характер їх службової діяльності зумовлений поєднанням правоохоронних, аналітичних, контрольних, організаційно-розпорядчих та інших публічно-владних повноважень, спрямованих на забезпечення економічної безпеки держави. Обґрунтовано необхідність відмежування категорій «працівник Бюро економічної безпеки України» та «посадова особа Бюро економічної безпеки України», оскільки законодавчо визначений кадровий склад БЕБ охоплює працівників із різним правовим статусом та різними режимами проходження служби.

Проаналізовано наукові підходи до визначення дисциплінарного провадження та положення чинного законодавства, що регулює притягнення працівників БЕБ до дисциплінарної відповідальності. Встановлено, що нормативне розуміння дисциплінарного провадження як процедури збору та розгляду дисциплінарною комісією матеріалів дисциплінарної справи не повною мірою відображає його адміністративно-правовий зміст. Запропоновано авторське визначення дисциплінарного провадження щодо посадових осіб Бюро економічної безпеки України як нормативно врегульованої послідовної діяльності уповноважених суб'єктів, спрямованої на встановлення фактичних та юридичних обставин можливого дисциплінарного проступку, забезпечення реалізації процедурних прав особи, правову оцінку її поведінки, встановлення наявності або відсутності підстав дисциплінарної відповідальності та прийняття мотивованого рішення.

Виокремлено особливі ознаки дисциплінарного провадження щодо посадових осіб БЕБ, до яких віднесено його публічно-правову та адміністративно-юрисдикційну природу, спеціальний суб'єктний склад, індивідуалізований характер, нормативно визначену послідовність процедурних дій, диференційовану матеріально-правову основу дисциплінарної відповідальності, поєднання внутрішнього та зовнішнього інституційного контролю, а також підвищений рівень гарантування неупередженості дисциплінарного розгляду.

Обґрунтовано авторську структуру дисциплінарного провадження щодо посадових осіб БЕБ, у межах якої запропоновано виділяти п'ять обов'язкових стадій: ініціювання дисциплінарного провадження; встановлення фактичної основи дисциплінарної справи та формування доказового матеріалу; процедурну підготовку дисциплінарної справи до колегіального розгляду; розгляд дисциплінарної справи по суті; формування висновку дисциплінарної комісії та прийняття остаточного рішення. Оскарження рішення про застосування дисциплінарного стягнення запропоновано розглядати як факультативну стадію дисциплінарного провадження. Зроблено висновок про необхідність подальшого вдосконалення нормативного регулювання дисциплінарного провадження у БЕБ шляхом уточнення його поняття, змісту, стадійної побудови та співвідношення службового розслідування з дисциплінарним провадженням.

Ключові слова: дисциплінарне провадження, Бюро економічної безпеки України, посадова особа, дисциплінарна відповідальність, дисциплінарний проступок, дисциплінарна комісія, службове розслідування, публічна служба, стадії дисциплінарного провадження, адміністративна процедура, економічна безпека, право на захист.

Постановка проблеми. Ефективність діяльності Бюро економічної безпеки України безпосередньо залежить не лише від обсягу наданих йому правоохоронних та аналітичних повноважень, а й від належної організації проходження служби, дотримання посадовими особами вимог службової дисципліни, професійної етики та доброчесності. Особливий характер служби в БЕБ, неоднорідність його кадрового складу, наявність працівників зі спеціальними званнями, державних службовців та інших працівників зумовлюють диференціацію правових підстав їх дисциплінарної відповідальності та ускладнюють формування єдиної моделі дисциплінарного провадження. Чинне правове регулювання такого провадження ґрунтується на положеннях Закону України «Про Бюро економічної безпеки України», спеціального Положення про дисциплінарну комісію БЕБ, а залежно від статусу конкретної особи також на нормах законодавства про державну службу, Дисциплінарного статуту Національної поліції України та законодавства про працю, що формує складну багаторівневу систему нормативного регулювання. Особливої уваги потребує співвідношення дисциплінарного провадження та службового розслідування, визначення моменту початку і завершення провадження, юридичного значення висновку дисциплінарної комісії, компетенції суб'єкта прийняття остаточного рішення та процедурних можливостей особи, щодо якої здійснюється провадження. За таких умов наукове визначення особливостей і структури дисциплінарного провадження щодо посадових осіб Бюро економічної безпеки України має важливе теоретичне та практичне значення для розвитку адміністративно-правової доктрини та вдосконалення спеціального законодавства.

Стан дослідження. Теоретико-правові засади адміністративного процесу, адміністративних проваджень та їх стадійної побудови ґрунтовно розроблялися у працях В. Б. Авер'янова, Ю. П. Битяка, І. П. Голосніченка, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова, О. В. Кузьменко та інших представників адміністративно-правової науки. Особливого значення для досліджуваної проблематики набуває наукова концепція О. В. Кузьменко щодо місця адміністративних проваджень у структурі адміністративного процесу, їх внутрішньої стадійності та адміністративно-правової природи дисциплінарних проваджень. У межах такого підходу дисциплінарне провадження доцільно розглядати не як окрему кадрову чи організаційну дію, а як нормативно впорядковану послідовність юридично значущих дій, спрямованих на вирішення індивідуальної адміністративної справи.

Окремі питання дисциплінарної відповідальності та дисциплінарного провадження у сфері публічної служби досліджували О. Д. Новак, В. В. Панов та інші науковці. У відповідних працях розкривалися підстави дисциплінарної відповідальності, процесуальна природа дисциплінарного провадження, його завдання, стадії, суб'єктний склад, особливості службового розслідування та прийняття дисциплінарного рішення. В. В. Панов, зокрема, досліджував особливості дисциплінарного провадження щодо детективів Національного антикорупційного бюро України, що має методологічне значення для порівняльного аналізу дисциплінарних механізмів у спеціалізованих правоохоронних органах.

Сучасні дослідження адміністративно-правового статусу Бюро економічної безпеки України зосереджені переважно на його завданнях, функціях, повноваженнях, принципах діяльності, кадровому забезпеченні, контрольних механізмах та місці у системі суб'єктів публічної адміністрації. Зокрема, О. А. Матвієць розглядає юридичну відповідальність, порядок проходження служби та кадрове забезпечення як елементи організаційного блоку адміністративно-правового статусу БЕБ. Водночас спеціальна проблематика структури дисциплінарного провадження щодо посадових осіб БЕБ, особливо з урахуванням оновленого законодавчого регулювання та чинного Положення про дисциплінарну комісію, не отримала достатнього комплексного наукового опрацювання.

Наявні дослідження не формують цілісної доктринальної моделі дисциплінарного провадження саме щодо посадових осіб БЕБ та не вирішують у повному обсязі питання співвідношення категорій «працівник БЕБ» і «посадова особа БЕБ», меж дисциплінарного провадження та службового розслідування, критеріїв виокремлення самостійних стадій і юридичного значення кожної з них. Це зумовлює необхідність подальшого наукового осмислення дисциплінарного провадження щодо посадових осіб Бюро економічної безпеки України як самостійного адміністративно-правового явища.

Метою статті є комплексне дослідження особливостей та структури дисциплінарного провадження щодо посадових осіб Бюро економічної безпеки України, визначення його адміністративно-правової природи, характерних ознак та внутрішньої стадійної побудови.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: з'ясувати зміст категорії «посадова особа Бюро економічної безпеки України» та визначити особливості її адміністративно-правового статусу; проаналізувати законодавчі й доктринальні підходи до розуміння дисциплінарного провадження та сформулювати авторське визначення дисциплінарного провадження щодо посадових осіб БЕБ; виокремити та систематизувати його спеціальні ознаки; визначити критерії стадійної побудови дисциплінарного провадження та обґрунтувати зміст його обов'язкових і факультативної стадій; встановити проблемні аспекти чинного нормативного регулювання та окреслити напрями його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження дисциплінарного провадження у діяльності Бюро економічної безпеки України потребує насамперед визначення правового статусу особи, щодо якої таке провадження може здійснюватися. Це має принципове значення, оскільки законодавство про Бюро економічної безпеки України передбачає неоднорідний кадровий склад цього органу та, відповідно, диференційовані правові режими дисциплінарної відповідальності. Тому використання категорії «посадова особа Бюро економічної безпеки України» потребує її попередньої адміністративно-правової конкретизації.

Чинне законодавство України не містить універсального визначення поняття «посадова особа», придатного для однакового застосування до всіх різновидів публічної служби. Закон України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 889-VIII у пункті 3 частини першої статті 2 визначає керівника державної служби як посадову особу, яка займає вищу

посаду державної служби у відповідному державному органі та до посадових обов'язків якої належать здійснення повноважень з питань державної служби і організація роботи інших працівників. Водночас пункт 4 частини першої цієї статті розкриває поняття посади державної служби як визначеної структурою і штатним розписом первинної структурної одиниці державного органу з установленими відповідно до законодавства посадовими обов'язками [1]. Таким чином, у чинному законодавстві простежується функціонально-компетенційний підхід, за якого визначальними для характеристики посадової особи є не лише факт зайняття посади, а характер повноважень, обсяг компетенції та можливість впливати на реалізацію завдань і функцій державного органу.

Стосовно Бюро економічної безпеки України такий підхід набуває спеціального змісту. Частиною першою статті 19 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» від 28 січня 2021 року № 1150-IX встановлено, що до працівників БЕБ належать гласні і негласні штатні працівники з числа осіб, які мають спеціальні звання, державні службовці та особи, які уклали трудовий договір з Бюро. Частина друга цієї статті визначає службу в БЕБ як державну службу особливого характеру. Водночас частина перша статті 29 цього Закону встановлює, що працівники БЕБ під час виконання покладених на них повноважень є представниками влади, діють від імені держави і перебувають під її захистом [2]. Отже, законодавець використовує ширшу категорію «працівник БЕБ», яка за своїм змістом не є тотожною категорії «посадова особа БЕБ». Не кожний працівник, який перебуває у трудових відносинах із Бюро, наділений владною чи організаційно-розпорядчою компетенцією.

Спеціального значення набуває також законодавче визначення детектива БЕБ. Відповідно до пункту 2 частини першої статті 2 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» детектив БЕБ є службовою особою, уповноваженою в межах визначеної законом компетенції здійснювати оперативно-розшукову діяльність і досудове розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності БЕБ [2]. Отже, законодавець прямо визнає владно-публічну природу статусу відповідної категорії працівників Бюро.

На нашу думку, посадовою особою Бюро економічної безпеки України у адміністративно-правовому значенні слід вважати працівника БЕБ, який займає передбачену структурою та штатним розписом посаду, наділений нормативно визначеним комплексом владних, організаційно-розпорядчих, управлінських, правоохоронних, контрольних або інших публічно значущих повноважень та реалізує їх від імені держави з метою виконання завдань і функцій Бюро економічної безпеки України.

Такий підхід дає змогу відмежувати посадових осіб БЕБ від працівників, діяльність яких має допоміжний, технічний або обслуговуючий характер, та водночас охопити різні категорії публічних службовців Бюро, правовий статус яких визначається залежно від виду займаної посади, наявності спеціального звання та характеру реалізованих повноважень.

Особливість посадових осіб БЕБ полягає у специфічному функціональному призначенні самого Бюро. Відповідно до статей 1 та 4 Закону України від 28 січня 2021 року № 1150-IX Бюро є центральним органом виконавчої влади, який виконує правоохоронну, аналітичну, економічну, інформаційну та інші функції, а до його основних завдань віднесено виявлення зон ризиків у сфері економіки, оцінювання загроз економічній безпеці, кримінальний аналіз, запобігання, виявлення, припинення і розслідування кримінальних правопорушень, а також підготовку аналітичних висновків і рекомендацій для інших державних органів [2].

Саме поєднання правоохоронної та аналітичної складових істотно відрізняє функціональну модель БЕБ від традиційної моделі правоохоронного органу. Посадові особи Бюро можуть реалізовувати повноваження, пов'язані не тільки з безпосереднім реагуванням на вже вчинене кримінальне правопорушення, а й із виявленням системних ризиків у бюджетній, податковій, митній, грошово-кредитній та інвестиційній сферах, їх оцінюванням, прогнозуванням та виробленням управлінських рішень щодо їх мінімізації. Для детективів БЕБ характерним є поєднання у межах спеціальної компетенції оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування. Таке функціональне навантаження закономірно зумовлює підвищені вимоги до професійної доброчесності, конфіденційності, неупередженості, дотримання встановлених законом обмежень та належного виконання службових повноважень.

Зазначене безпосередньо відображається на природі дисциплінарної відповідальності. Відповідно до частини четвертої статті 36 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» спеціальними підставами дисциплінарної відповідальності осіб, які мають спеціальні звання БЕБ, є, зокрема, невиконання або неналежне виконання обов'язків, незаконне розголошення інформації з обмеженим доступом, перевищення повноважень, порушення презумпції невинуватості шляхом публічного висловлювання, негативні результати перевірки на доброчесність чи моніторингу способу життя, порушення правил професійної етики та використання повноважень у приватних інтересах [2].

При цьому дисциплінарна відповідальність працівників БЕБ характеризується своєрідною нормативною багаторівневістю. Пункт 8 частини четвертої статті 36 Закону України від 28 січня 2021 року № 1150-IX передбачає застосування положень Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 889-VIII до працівників БЕБ, які є державними службовцями; Дисциплінарного статуту Національної поліції України, затвердженого Законом України від 15 березня 2018 року № 2337-VIII, до працівників, які мають спеціальні звання БЕБ; Кодексу законів про працю України до інших працівників [2; 3; 4]. Такий підхід відтворено і в чинному Положенні про дисциплінарну комісію Бюро економічної безпеки України, затвердженому наказом БЕБ від 25 вересня 2025 року № 175, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 28 жовтня 2025 року за № 1567/44973 [5].

Таким чином, характерною рисою дисциплінарної відповідальності у БЕБ є поєднання єдиної інституційної моделі дисциплінарного провадження з диференційованою матеріально-правовою основою відповідальності різних категорій працівників. Саме ця особливість зумовлює необхідність розглядати дисциплінарне провадження не як формальний додаток до застосування дисциплінарного стягнення, а як самостійний адміністративно-процедурний механізм узгодження різних правових режимів службової відповідальності.

Безпосереднє нормативне визначення дисциплінарного провадження міститься у пункті 3 розділу І Положення про дисциплінарну комісію Бюро економічної безпеки України, затвердженого наказом БЕБ від 25 вересня 2025 року № 175. Дисциплінарне провадження визначено як процедуру збору та розгляду Комісією матеріалів дисциплінарної справи [5]. Це визначення

має важливе практичне значення, оскільки вперше на рівні спеціального нормативного акту БЕБ безпосередньо закріплюється зміст відповідної категорії. Водночас воно відображає переважно організаційно-процедурний аспект діяльності дисциплінарної комісії та не охоплює повною мірою всього циклу реалізації дисциплінарної відповідальності, зокрема юридичного факту, що зумовлює початок провадження, проведення службового розслідування, прийняття остаточного рішення уповноваженим керівником та його можливого оскарження.

У доктрині адміністративного права дисциплінарне провадження традиційно розглядається значно ширше. О. В. Кузьменко, досліджуючи структуру адміністративного процесу, виходить із того, що адміністративне провадження є видом адміністративного процесу та об'єднує послідовно здійснювані уповноваженими суб'єктами процесуальні дії щодо розгляду і вирішення певної категорії індивідуальних справ. При цьому дисциплінарне провадження вчена відносить до групи конфліктних адміністративних проваджень. О. В. Кузьменко послідовно обґрунтовує адміністративно-правову природу дисциплінарної відповідальності та заперечує її виключне віднесення до сфери трудового права, оскільки у дисциплінарних провадженнях реалізуються процесуальні принципи, встановлюються учасники, строки, порядок розгляду індивідуальної справи та виконання прийнятого рішення [6, с. 11; 7 с. 110]. Позиція вказаної науковиці має особливу методологічну цінність для аналізу дисциплінарного провадження в БЕБ. Якщо виходити з того, що провадження є не окремою організаційною дією, а послідовністю взаємопов'язаних процесуальних дій, спрямованих на вирішення індивідуальної справи, нормативне визначення, закріплене наказом БЕБ від 25 вересня 2025 року № 175, видається дещо звуженим. Збір та розгляд матеріалів дисциплінарної справи становлять ядро провадження, однак не вичерпують усіх юридично значущих елементів реалізації дисциплінарної відповідальності.

О. Д. Новак розглядає дисциплінарне провадження щодо державних службовців через його нормативну врегульованість та стадійність і наголошує на необхідності послідовного проходження встановлених законом процедурних етапів [8, с. 452]. Такий підхід є важливим у контексті правової визначеності, оскільки дисциплінарне стягнення не повинно бути результатом одноразового управлінського волевиявлення керівника, а має завершувати нормативно організовану процедуру встановлення обставин справи та оцінки поведінки особи.

В. В. Панов, досліджуючи дисциплінарне провадження щодо детективів Національного антикорупційного бюро України, виокремлює три основні стадії: виникнення юридичного факту та відкриття провадження, формування матеріалів службового розслідування, складання висновку із визначенням рекомендованого виду дисциплінарного стягнення [9, с. 113]. Знаковим аспектом цієї концепції є виділення юридичного факту як самостійної відправної точки провадження. Водночас для сучасної моделі БЕБ така трьохелементна структура є недостатньою, оскільки не відображає самостійного значення колегіального розгляду матеріалів дисциплінарною комісією, формування мотивованого висновку, прийняття остаточного рішення компетентним керівником та можливості його оскарження.

Узагальнення нормативного матеріалу та наведених доктринальних підходів дозволяє визначити дисциплінарне провадження щодо посадових осіб Бюро економічної безпеки України як врегульовану нормами адміністративного права послідовну діяльність уповноважених суб'єктів БЕБ, підрозділу внутрішнього контролю, дисциплінарної комісії та компетентного керівника, що здійснюється з метою встановлення фактичних і юридичних обставин можливого дисциплінарного проступку, забезпечення реалізації процедурних прав особи, юридичної оцінки її поведінки, визначення наявності або відсутності підстав дисциплінарної відповідальності, прийняття мотивованого рішення та забезпечення можливості його перегляду у встановленому законом порядку.

Запропоноване визначення дозволяє виокремити сукупність ознак дисциплінарного провадження щодо посадових осіб БЕБ. По-перше, воно має публічно-правову природу, оскільки здійснюється у межах державно-службових відносин та пов'язане з реалізацією владних повноважень. По-друге, провадження має індивідуалізований характер, оскільки здійснюється стосовно конкретної особи та конкретних фактичних обставин. По-третє, йому властива юрисдикційна спрямованість, оскільки у його межах вирішується питання про наявність правопорушення та можливість застосування заходу юридичної відповідальності. По-четверте, воно має стадійну структуру, у межах якої кожна наступна стадія базується на юридичному результаті попередньої. По-п'яте, для нього характерний спеціальний суб'єктний склад, що включає не тільки керівника і працівника, а також дисциплінарну комісію зі змішаним представництвом та, у передбачених випадках, підрозділ внутрішнього контролю. По-шосте, провадження має гарантійний характер, оскільки нормативно визначений порядок покликаний забезпечувати не лише невідворотність відповідальності, а й захист особи від необґрунтованого дисциплінарного переслідування.

Особливістю сучасної дисциплінарної моделі БЕБ є склад дисциплінарної комісії. Частина перша статті 36 Закону України від 28 січня 2021 року № 1150-IX у редакції змін, внесених Законом України від 20 червня 2024 року № 3840-IX, передбачає утворення комісії у складі семи осіб, з яких троє є працівниками БЕБ, троє визначаються Радою громадського контролю при БЕБ, одна особа визначається Радою бізнес-омбудсмена [2; 11]. Така конструкція є нетиповою для внутрішньовідомчого дисциплінарного механізму, оскільки кількісно переважаюча частина складу комісії представлена особами, які не перебувають у службовій залежності від БЕБ. Це посилює зовнішній елемент контролю та створює додаткові інституційні передумови для неупередженості дисциплінарного розгляду.

Визначення структури дисциплінарного провадження має здійснюватися не шляхом формального перерахування окремих процедурних дій, а через встановлення відносно самостійних стадій, кожна з яких повинна мати власну мету, коло суб'єктів, комплекс процесуальних дій, початковий юридичний факт та завершальний процедурний результат.

На нашу думку, дисциплінарне провадження щодо посадових осіб БЕБ доцільно структурувати за п'ятьма обов'язковими стадіями та однією факультативною стадією оскарження.

Перша стадія є стадією ініціювання дисциплінарного провадження. Її призначення полягає у трансформації первинної інформації про можливе порушення службової дисципліни у юридично оформлене дисциплінарне провадження. Пунктом 6 розділу І Положення про дисциплінарну комісію БЕБ встановлено, що дисциплінарне провадження розпочинається відповідно до наказу БЕБ, у якому визначаються строки

проведення службового розслідування, якщо воно проводиться, та строки здійснення дисциплінарною комісією провадження. Загальна тривалість провадження не може перевищувати 45 календарних днів, а у передбачених Положенням випадках може бути продовжена Директором БЕБ не більш як до 60 календарних днів [5].

Отже, початковим юридичним фактом цієї стадії є надходження або виявлення інформації, яка містить відомості про можливий дисциплінарний проступок, а процесуальним результатом є видання наказу про початок дисциплінарного провадження. На цій стадії має здійснюватися первинна оцінка достатності відомостей, визначення предмета провадження, особи, щодо якої воно проводиться, а також строкових параметрів подальшої процедури.

Принципове значення першої стадії полягає в тому, що вона повинна виконувати одночасно ініціюючу та фільтраційну функції. Дисциплінарне провадження не повинно розпочинатися автоматично за будь-яким повідомленням, якщо воно не містить мінімально достатніх фактичних даних, які можуть бути перевірені. Інакше сама процедура може перетворитися на засіб необґрунтованого службового тиску.

Друга стадія є стадією встановлення фактичної основи дисциплінарної справи та формування доказового матеріалу. Її зміст залежить від того, чи проводиться службове розслідування. Відповідно до статті 35-1 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» проведення службових розслідувань стосовно працівників БЕБ належить до повноважень підрозділу внутрішнього контролю. Частина друга статті 36 Закону передбачає, що дисциплінарна комісія формує свій висновок на підставі службового розслідування у разі його проведення [2].

Чинне Положення від 25 вересня 2025 року № 175 водночас передбачає ситуацію, коли службове розслідування не проводиться. У такому випадку дисциплінарна комісія наділена правом самостійно проводити опитування осіб за їх згодою, одержувати документи та їх копії від органів БЕБ, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, а також вживати інших заходів для встановлення наявності чи відсутності у діях працівника складу дисциплінарного проступку [5].

Таким чином, друга стадія має пізнавально-доказову природу. Її метою є не підтвердження попередньо сформованого припущення про винуватість особи, а повне, об'єктивне та всебічне встановлення фактичних обставин. Положення прямо покладає на Комісію обов'язок вжити вичерпних заходів для повного з'ясування обставин та запропонувати працівникові надати пояснення, у тому числі щодо висновку службового розслідування.

На цій стадії доцільно розмежовувати службове розслідування та дисциплінарне провадження. Службове розслідування виступає одним із можливих способів формування фактичної основи дисциплінарної справи, але не є тотожним дисциплінарному провадженню. Такий висновок безпосередньо випливає з чинної конструкції статті 36 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України», яка допускає здійснення дисциплінарного провадження і без попереднього службового розслідування.

Третя стадія є стадією процедурної підготовки дисциплінарної справи до колегіального розгляду. Її самостійне виділення зумовлене тим, що між накопиченням матеріалів та розглядом питання по суті відбувається комплекс юридично значущих дій, спрямованих на забезпечення належної організації розгляду та реалізації прав учасників. Голова Комісії визначає доповідача, який попередньо вивчає матеріали; секретар формує матеріали дисциплінарної справи; особа повідомляється про дату, час і порядок денний засідання; забезпечується можливість ознайомлення з матеріалами; вирішуються питання щодо заяв, відводів, конфлікту інтересів та участі представника.

Ця стадія забезпечує реальність права на захист. Працівник БЕБ має право надавати письмові пояснення і документи, відмовлятися від надання пояснень, висловлювати заперечення, подавати заяви, заявляти відвід членові Комісії, користуватися правничою допомогою та послугами представника. Про засідання учасники мають бути повідомлені не пізніше ніж за три календарні дні до його проведення [5].

Виділення підготовчої стадії як самостійної має не лише теоретичне, а й гарантійне значення. Повноцінне право бути почутим неможливо реалізувати без своєчасного повідомлення про предмет дисциплінарного розгляду, доступу до матеріалів, часу для підготовки правової позиції та можливості вирішити питання про неупередженість складу Комісії до початку розгляду справи по суті.

Четверта стадія є стадією колегіального розгляду дисциплінарної справи по суті. Саме на цьому етапі накопичена інформація перетворюється на предмет юридичної оцінки. Відповідно до розділу VIII Положення формою роботи Комісії є засідання. Розгляд починається із заслуховування доповіді члена Комісії, який вивчав матеріали справи, після чого заслуховуються інші члени Комісії, працівник БЕБ, щодо якого вирішується питання про відповідальність, та інші запрошені особи, а також досліджується інша інформація [5].

Юридичним змістом цієї стадії є встановлення факту дисциплінарного проступку, його об'єктивних та суб'єктивних ознак, вини особи, характеру і тяжкості порушення, причинного зв'язку між поведінкою та наслідками, обставин, що пом'якшують або обтяжують відповідальність, а також перевірка обставин, які можуть свідчити про відсутність проступку.

Особливої уваги заслуговує диференційований порядок визначення виду дисциплінарного стягнення. Щодо державних службовців Комісія враховує критерії, встановлені статтею 67 Закону України «Про державну службу»; щодо працівників зі спеціальними званнями застосовуються критерії статті 19 Дисциплінарного статуту Національної поліції України; щодо інших працівників враховуються вимоги статті 149 Кодексу законів про працю України.

Отже, четверта стадія є центральною юрисдикційною стадією провадження. Саме на ній реалізується баланс між публічним інтересом у підтриманні службової дисципліни та індивідуальним правом посадової особи на справедливий і неупереджений розгляд. Встановлення факту порушення без доведення вини, дослідження індивідуальних обставин і належної правової кваліфікації не може розглядатися як достатня підстава дисциплінарної відповідальності.

П'ята стадія охоплює формування висновку Комісії та прийняття остаточного владного рішення. За результатами розгляду Комісія складає висновок про наявність у діях працівника дисциплінарного проступку і підстав для притягнення до відповідальності із зазначенням рекомендованого виду стягнення або про відсутність дисциплінарного проступку. Висновок повинен містити характер та обставини проступку, заяви, клопотання і пояснення працівника, обґрунтування їх врахування або відхи-

лення, ступінь вини, тяжкість проступку, обставини, які можуть свідчити про відсутність проступку, пом'якшуючі та обтяжуючі обставини, а також нормативну підставу відповідальності [5].

Особливо важливо, що пропозиції у висновку Комісії мають рекомендаційний характер. Перед переданням висновку Директору БЕБ або керівнику територіального управління працівник має бути з ним ознайомлений не пізніше ніж за два календарні дні до відповідного подання. Після цього висновок передається компетентному керівнику для прийняття остаточного рішення.

Треба зазначити, що дисциплінарна комісія не є суб'єктом остаточного застосування дисциплінарної відповідальності. Вона здійснює колегіальну оцінку обставин та формує рекомендаційний висновок, тоді як владний правозастосовний акт приймається компетентним керівником.

Це дозволяє розмежувати два процесуальні результати п'ятої стадії: проміжний, яким є мотивований висновок дисциплінарної комісії, та остаточний, яким є індивідуальний акт компетентного керівника щодо застосування дисциплінарного стягнення або відмови від його застосування. Саме останній акт безпосередньо змінює правове становище посадової особи.

Факультативною шостою стадією є оскарження дисциплінарного рішення. Вона виникає виключно за волевиявленням особи, яка не погоджується з прийнятим рішенням. Частина третя статті 36 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» встановлює, що рішення керівника територіального управління про застосування дисциплінарного стягнення може бути оскаржено до Директора БЕБ або безпосередньо до суду, а рішення Директора БЕБ може бути оскаржено безпосередньо до суду [2]. Аналогічне положення закріплено у пункті 13 розділу IX Положення про дисциплінарну комісію БЕБ [5].

Оскарження доцільно розглядати саме як факультативну стадію дисциплінарного провадження у широкому адміністративно-процесуальному розумінні. Воно не є обов'язковим для завершення первинної дисциплінарної процедури, однак забезпечує перевірку законності, обґрунтованості та пропорційності остаточного дисциплінарного рішення і тому виконує самостійну контрольну та правозахисну функцію.

Разом з тим нормативна модель дисциплінарного провадження БЕБ не позбавлена дискусійних аспектів. Передусім закріплене наказом БЕБ від 25 вересня 2025 року № 175 визначення дисциплінарного провадження як процедури збору та розгляду Комісією матеріалів дисциплінарної справи є вужчим за фактичну структуру відносин, урегульованих цим самим Положенням. Нормативний акт регламентує початок провадження наказом БЕБ, службове розслідування, реалізацію прав працівника, підготовку висновку, його подання керівнику, отримання письмових пояснень перед накладенням стягнення та оскарження рішення. Тому логічним є розширення нормативної дефініції.

Доцільно нормативно визначити дисциплінарне провадження у БЕБ як врегульовану законодавством послідовність процесуальних дій щодо ініціювання, підготовки, розгляду та вирішення дисциплінарної справи, встановлення наявності або відсутності дисциплінарного проступку, прийняття рішення про дисциплінарну відповідальність працівника та забезпечення можливості його оскарження. Таке визначення відповідатиме реальному нормативному змісту провадження та загальній адміністративно-процесуальній концепції, відповідно до якої провадження охоплює повний цикл вирішення індивідуальної юридичної справи.

Висновки. Правова конструкція дисциплінарного провадження у Бюро економічної безпеки України сформувалася як спеціальна модель реалізації дисциплінарної відповідальності у державному органі з особливим характером служби. Її специфіка полягає у поєднанні різних матеріально-правових режимів відповідальності працівників із єдиним колегіальним механізмом дисциплінарного розгляду.

Обґрунтовано доцільність розуміння дисциплінарного провадження ширше, ніж це передбачено чинним Положенням про дисциплінарну комісію БЕБ, оскільки воно охоплює не тільки збір та розгляд матеріалів дисциплінарної справи, а й ініціювання провадження, формування фактичної основи справи, прийняття остаточного владного рішення та можливість його оскарження.

Запропоновано п'ятистадійну обов'язкову структуру дисциплінарного провадження, що включає ініціювання провадження; встановлення фактичної основи дисциплінарної справи; процедурну підготовку справи; її колегіальний розгляд по суті; формування висновку та прийняття остаточного рішення. Оскарження дисциплінарного рішення визначено як факультативну стадію.

Література:

1. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19
2. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28 січня 2021 року № 1150-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 23. Ст. 197. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20
3. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України: Закон України від 15 березня 2018 року № 2337-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 29. Ст. 233. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19
4. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08
5. Про затвердження Положення про дисциплінарну комісію Бюро економічної безпеки України: наказ Бюро економічної безпеки України від 25 вересня 2025 року № 175, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 28 жовтня 2025 року за № 1567/44973. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1567-25
6. Кузьменко О. В. Адміністративний процес у парадигмі права: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2006. 32 с.
7. Кузьменко О. В. Місце дисциплінарних проваджень в адміністративно-процесуальному праві. *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ.* 2003. № 2. С. 109–119.
8. Новак О. Д. До питання дисциплінарного провадження стосовно державних службовців: нормативно-правове забезпечення регулювання та стадії. *Право України*: *юридичний журнал* : науково-практичне фахове видання. 2013. № 3/4. С. 450–458.
9. Панов В. В. Основні завдання дисциплінарного провадження у справах про порушення службової дисципліни детективами Національного антикорупційного бюро України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 1. С. 112–117. DOI: https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.1.18
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення роботи Бюро економічної безпеки України: Закон України від 20 червня 2024 року № 3840-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2024. № 46. Ст. 265. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3840-20
11. Про затвердження Положення про проходження служби особами, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України: постанова Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2022 року № 1333. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1333-2022-%D0%BF

Kuzmenko O., Chorna V., Ostrovskyi S. Features and structure of disciplinary proceedings concerning officials of the Bureau of Economic Security of Ukraine

Summary. The article examines the features and structure of disciplinary proceedings concerning officials of the Bureau of Economic Security of Ukraine. It is substantiated that such proceedings have a special administrative and legal nature determined by the specific legal status of the Bureau, the particular character of service, differentiated regimes of disciplinary liability, and a special institutional model of disciplinary review.

The legal status of officials of the Bureau of Economic Security of Ukraine is analysed, with emphasis on the combination of law enforcement, analytical, control and organisational powers, special ranks, and increased requirements for professional integrity and service discipline.

On the basis of current legislation and scientific approaches, the authors propose a definition of disciplinary proceedings concerning officials of the Bureau of Economic Security of Ukraine as a legally regulated sequence of actions aimed at establishing the factual and legal circumstances of a possible disciplinary offence, assessing the conduct of the official, ensuring procedural rights, determining the grounds for disciplinary liability, and adopting a reasoned decision.

The article identifies the main features of such proceedings and substantiates a five-stage structure: initiation of proceedings; establishment of the factual basis and formation of evidentiary materials; procedural preparation of the case; consideration of the case on the merits by the disciplinary commission; preparation of the commission's conclusion and adoption of the final decision. Appeal is characterised as an optional stage.

It is concluded that the current regulatory model requires further clarification regarding the scope of disciplinary proceedings, the relationship between internal investigation and disciplinary review, and the legal significance of individual stages.

Key words: disciplinary proceedings, Bureau of Economic Security of Ukraine, officials, disciplinary liability, public service, disciplinary commission, internal investigation, disciplinary offence, stages of disciplinary proceedings, administrative and legal regulation.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 02.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

УДК 347.961:342.9:340.12
DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.10

Онищук О. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник
Науково-дослідного інституту морського та космічного права,
здобувач наукового ступеня доктора наук
ORCID: https://orcid.org/0009-0004-1615-305X

ФІЛОСОФСЬКІ ТА ПРАВОВІ ЧИННИКИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті виявлено і узагальнено філософські та правові чинники адміністративно-правового забезпечення нотаріальної діяльності, висвітлено їх значення для функціонування нотаріату в сучасному демократичному суспільстві. Розкрито роль нотаріату у забезпеченні правової визначеності, стабільності суспільних відносин, захисті прав і законних інтересів громадян та попередженні правових спорів. Проаналізовано основні філософсько-правові підходи до розуміння природи і нормативності права, зокрема природно-правовий підхід, юридичний позитивізм, теорію соціальних фактів, правовий реалізм та нормативну юриспруденцію. Встановлено значення взаємозв'язку права і моралі, справедливості, рівності та суспільного блага для формування ціннісних орієнтирів нотаріальної діяльності. Охарактеризовано адміністративно-правове забезпечення нотаріальної діяльності як сукупність публічного адміністрування, концептуальних і стратегічних засад правового регулювання, контролю за професійною діяльністю та вимог до її належного здійснення. Висвітлено особливості планових і позапланових перевірок діяльності нотаріусів, спрямованих на забезпечення дотримання законодавства, порядку вчинення нотаріальних дій, ведення діловодства та належної організації професійної роботи. Розкрито значення реформування нотаріату, розвитку професійного самоврядування та підвищення якості нотаріальних послуг для забезпечення ефективного захисту прав громадян. Акцентовано увагу на професійно-етичних засадах діяльності нотаріусів, серед яких неупередженість, незалежність, конфіденційність, відповідальність, добросовісна конкуренція, нейтральність та повага до інтересів учасників правовідносин. Обґрунтовано превентивне значення нотаріату, що виявляється у належному оформленні юридично значущих документів, підтвердженні відповідних фактів і зменшенні ризиків виникнення правових конфліктів. Визначено, що професійна незалежність нотаріуса створює передумови для об'єктивного виконання покладених на нього обов'язків та зміцнення довіри громадян до правових інститутів.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, законність, конфіденційність, незалежність, неупередженість, нотаріальна діяльність, нотаріат, правова визначеність, правове регулювання, професійна етика, публічне адміністрування, справедливість, філософія права, філософсько-правові основи, юридичний позитивізм.

Вступ. Нотаріат посідає важливе місце у правовій системі, забезпечуючи реалізацію та захист прав і законних інтересів громадян, юридичну визначеність і стабільність суспільних відносин. Нотаріальна діяльність безпосередньо пов'язана з належним оформленням юридично значущих дій, підтвердженням відповідних фактів та створенням документів, наділених доказовим значенням. Особливий характер такої діяльності зумовлює необхідність її належного адміністративно-правового забезпечення, що охоплює публічне адміністрування, правове регулювання, контроль та встановлення вимог до професійної діяльності нотаріусів. Водночас функціонування нотаріату ґрунтується не лише на формально визначених правових нормах, а й на фундаментальних цінностях, які визначають зміст і спрямованість його діяльності.

Проблематика дослідження філософсько-правових основ адміністративно-правового забезпечення нотаріальної діяльності зумовлена необхідністю узгодження формально-правових вимог до діяльності нотаріусів із фундаментальними принципами права та морально-етичними цінностями. Існування різних підходів до розуміння природи та нормативності права зумовлює відмінності у визначенні співвідношення правових норм, моралі, соціальних фактів і суспільних інтересів. Водночас належне функціонування нотаріату потребує забезпечення балансу між вимогами законодавства, професійною незалежністю нотаріуса та необхідністю ефективного захисту прав учасників правовідносин. Важливим питанням залишається поєднання контрольної діяльності у нотаріальній сфері з дотриманням принципів незалежності, неупередженості, конфіденційності та професійної відповідальності нотаріусів.

Актуальність дослідження філософсько-правових основ адміністративно-правового забезпечення нотаріальної діяльності визначається сучасними процесами розвитку демократичного суспільства та зростанням значення ефективного захисту прав і законних інтересів громадян. Важливість нотаріату посилюється його спрямованістю на забезпечення правової визначеності, стабільності правовідносин та запобігання виникненню правових конфліктів. Сучасні зміни в організації нотаріальної діяльності потребують збереження належного співвідношення між вимогами законності, справедливості, професійної етики та суспільними інтересами. Необхідність підвищення якості нотаріальних послуг та зміцнення довіри громадян до правових інститутів зумовлює особливе значення незалежності, неупередженості, конфіденційності й відповідальності нотаріусів.

Огляд останніх досліджень. Проблематика адміністративно-правового забезпечення нотаріальної діяльності, правового забезпечення прав і свобод, організації нотаріату та особливостей його функціонування в умовах воєнного стану стала предметом дослідження значного кола вітчизняних науковців. Вагомий внесок у розроблення відповідної проблематики здійснили К. Білько, Р. Брукс, В. Галунько, Е. Індарті, Г. Кельзен, О. Косілова, Я. Лазур, С. Маген, Н. Манойло, К. Маркс, О. Надьон, С. Розсоха, А. Саптомо, Б. Сіхомбінг, В. Сірко, С. Стеценко, Г. Харт, М. Фролков та інші. Водночас сучасні умови функціонування нотаріату зумовлюють необхідність подальшого наукового осмислення поняття та змісту його адміністративно-правового забезпечення з урахуванням нормативних, організаційних, управлінських та інституційних складових.

Мета статті полягає у розкритті філософсько-правових основ адміністративно-правового забезпечення нотаріальної діяльності, визначенні їх змісту, основних засад та значення для належного функціонування нотаріату, забезпечення правової визначеності, справедливості й захисту прав та законних інтересів громадян.

Виклад основних положень. Як зазначає С. Розсоха філософсько-правові аспекти адміністративно-правового забезпечення нотаріальної діяльності набувають особливої актуальності в контексті становлення та розвитку сучасного демократичного суспільства, адже вони формують базові підходи до впорядкування правовідносин у нотаріальній сфері. Відповідно до сучасних суспільно-правових потреб нотаріат посідає важливе місце у забезпеченні правової визначеності, відкритості правочинів та стійкості суспільних відносин. В умовах глобалізаційних процесів, упровадження міжнародних стандартів у національну правову систему та інтенсивного розвитку інформаційних технологій постає необхідність перегляду усталених підходів до організації нотаріальної діяльності й особливостей її адміністративно-правового забезпечення [1].

Філософія права досліджує підстави набуття законами авторитетності, особливості їх дії та обґрунтованість обов'язку людини дотримуватися встановлених правових приписів. Зокрема, Платон та Аристотель обстоювали думку, що авторитет закону зумовлюється його узгодженістю з розумом, суспільним благом і незмінними фундаментальними принципами. Ця дисципліна розкриває історичну еволюцію правових учень, показуючи трансформацію поглядів від давньогрецького розуміння права як прояву божественної волі до сучасних концепцій, серед яких юридичний позитивізм, текстуалізм і судове тлумачення. Однією з провідних дискусій у філософії права є протиставлення природно-правового підходу, який установлює взаємозв'язок між правом і мораллю, та юридичного позитивізму, відповідно до якого право розглядається як створена людиною конструкція, що не визначається моральним змістом. У XX столітті зазначені погляди набули подальшого розвитку в межах критичних правових досліджень і концепцій текстуального аналізу. Філософія права також досліджує особливості функціонування судової аргументації в системі прецедентного права, тлумачення законодавчих положень та реалізації принципу справедливості. Сформульований Аристотелем принцип рівноваги разом із сучасними юриспруденційними теоріями акцентує увагу на здатності правових систем гнучко адаптуватися до виникнення нових правових ситуацій [2].

До основних підходів щодо розуміння цієї дисципліни належать природне право, юридичний позитивізм, теорія соціальних фактів, а також інші сучасні концептуальні напрями. Природне право ґрунтується на положенні про те, що нормативний характер права визначається об'єктивно існуючими моральними принципами. Цицерон зазначав, що істинне право являє собою правильний розум, узгоджений із природою. Тома Аквінський обґрунтовував положення, відповідно до якого позитивне право набуває дійсності за умови його походження з моральних принципів. Юридичний позитивізм пов'язує нормативний характер права із соціальними фактами, зокрема правилами поведінки, які визнаються та підтримуються суспільством. Г. Харт сформулював концепцію внутрішньої точки зору, за допомогою якої пояснюється, чому суб'єкти правової системи сприймають установлені правові норми як обов'язкові для виконання. Г. Кельзен визначав право як самостійний нормативний порядок, існування якого не залежить від моралі або соціальних фактів. Марксистська теорія трактує право як інструмент забезпечення та реалізації інтересів домінантного класу. К. Маркс наголошував, що право є відображенням класової боротьби та водночас сприяє підтриманню наявної соціальної нерівності. С. Маген акцентує увагу на протистоянні природного права та позитивізму, сутність якого виявляється в дискусії щодо того, чи можуть нормативні характеристики права пояснюватися виключно соціальними фактами, чи вони також зумовлюються моральними істинами [3].

Головною метою проведення перевірок є забезпечення належного виконання вимог законодавства державними та приватними нотаріусами, здійснення контролю за організацією їхньої діяльності, дотриманням порядку вчинення нотаріальних дій, веденням відповідного діловодства та рівнем надання нотаріальних послуг. Встановлено два основні види перевірок: планова, що проводиться не частіше одного разу протягом двох років, охоплює весь період із моменту здійснення попередньої перевірки та відбувається згідно із затвердженим графіком, і позапланова, яка здійснюється за відповідним дорученням Міністерства юстиції, його територіальних органів або на підставі звернень фізичних чи юридичних осіб. У межах перевірок досліджується дотримання нотаріусами вимог професійної етики, правил ведення діловодства та встановленого порядку вчинення нотаріальних дій, а також перевіряються наявність і належний стан документації, архівних матеріалів, договорів страхування цивільно-правової відповідальності, організація роботи нотаріальних приміщень, їх технічне оснащення, виконання вимог безпеки й забезпечення захисту даних. Нотаріусу надається можливість усунути встановлені недоліки безпосередньо під час проведення перевірки, а за умови відсутності порушень відповідна інформація відображається у довідці за результатами перевірки [4].

Поряд із публічним адмініструванням нотаріальної діяльності до основних складових її адміністративно-правового забезпечення належать концепції, стратегії та інші засадничі положення правового регулювання у досліджуваній сфері. Одним із таких документів є Концепція реформування органів нотаріату в Україні, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 24 грудня 2010 року № 3290/5. Метою зазначеної Концепції визначено формування комплексного підходу до організації та функціонування нотаріату, а також побудову чіткої структури нотаріальних органів, спрямованої на забезпечення надання правових і нотаріальних послуг відповідно до міжнародних стандартів. Ключове спрямування Концепції передбачало по-

слідовне реформування нотаріату як інституту позасудового захисту цивільних прав фізичних та юридичних осіб. Серед очікуваних результатів її реалізації передбачалися формування єдиного нотаріату, розвиток професійного самоврядування нотаріусів, покращення якості надання нотаріальних послуг та забезпечення дієвого захисту прав громадян [5].

У процесі здійснення професійної діяльності нотаріуси повинні керуватися принципами взаємної поваги, солідарності та співробітництва, підтримувати обмін професійними знаннями і практичним досвідом, а також долучатися до реалізації професійних ініціатив. Нотаріуси мають дотримуватися засад добросовісної конкуренції, не допускаючи надання знижок на послуги, здійснення рекламної діяльності або залучення посередників з метою пошуку клієнтів. Забезпечуючи особі право самостійно обирати нотаріуса, вони повинні зберігати неупередженість та утримуватися від будь-яких форм впливу на клієнта під час здійснення такого вибору. Взаємовідносини нотаріуса з клієнтом ґрунтуються на довірі, у зв'язку з чим нотаріус повинен особисто встановлювати особу клієнта та перевіряти його правоздатність, забезпечуючи належне документальне оформлення волевиявлення сторін. Обов'язок щодо збереження конфіденційності отриманої інформації покладається як безпосередньо на нотаріусів, так і на їхніх підлеглих, крім випадків, прямо встановлених законодавством. Нотаріуси повинні зберігати нейтральність і не допускати особистого впливу, забезпечуючи належне співвідношення інтересів усіх учасників та захист належних їм прав. Під час виконання професійних обов'язків нотаріуси мають зрозуміло роз'яснювати сторонам юридичні наслідки вчинюваних ними дій, визначати найбільш прийнятну правову форму для реалізації їхніх намірів та забезпечувати відповідність оформлених документів вимогам законодавства [6].

Н. Манойло у своїй статті зазначає, що нотаріат як правовий інститут і різновид професійної діяльності ґрунтується на фундаментальних засадах, які визначають його суспільне значення та місце у становленні демократичного правового суспільства, поєднуючи правові, етичні й філософські складові, спрямовані на забезпечення надійності, прозорості та стабільності правових відносин. Нотаріуси виступають незалежними гарантами дотримання законодавства та юридичної визначеності у правовідносинах, а їхня професійна діяльність орієнтована на запобігання виникненню спорів, забезпечення доказового значення документів і створення належних умов для стабільного функціонування суспільства. Виконання нотаріусом професійних обов'язків має характеризуватися високим рівнем професіоналізму та ґрунтуватися на дотриманні етичних принципів, серед яких особливе значення мають неупередженість, конфіденційність і відповідальність за результати здійснюваної діяльності. Нотаріат сприяє розвитку правосвідомості громадян, зміцненню їхньої довіри до правових інститутів та становленню громадянського суспільства, тоді як нотаріуси забезпечують взаємодію між державою і громадянами, підтримуючи баланс їхніх інтересів та реалізацію засад справедливості. Важливою характеристикою професійного статусу нотаріуса є його незалежність від впливу будь-яких осіб, сторін чи організацій, що створює необхідні передумови для об'єктивної оцінки та належного врегулювання правових відносин між їх учасниками [7].

Е. Індарті обґрунтовує, що нотаріат як невід'ємна складова правової системи функціонує відповідно до фундаментальних принципів законності, неупередженості, достовірності та професійної етики, які визначають характер і спрямованість професійної діяльності нотаріуса. З позиції філософсько-правового підходу діяльність нотаріусів орієнтована на гарантування правової безпеки громадян, забезпечення юридичної визначеності та належний захист суспільних інтересів. Нотаріус у цивільних правовідносинах виконує функцію незалежного та неупередженого арбітра, діяльність якого спрямована на дотримання вимог законодавства, підтвердження юридично значущих фактів і забезпечення прозорості вчинюваних правочинів. Важливого значення при цьому набувають професійна незалежність нотаріуса та його відповідальність за належне виконання покладених обов'язків, що створюють необхідні передумови для формування довіри громадян до нотаріату як правового інституту. Запровадження сучасних технологій у нотаріальну діяльність, зокрема використання електронних підписів і відповідних реєстрів, узгоджується із сучасними філософсько-правовими підходами до організації правового адміністрування, орієнтованими на підвищення його ефективності, прозорості та доступності [8].

А. Саптомо та Б. Сіхомбінг зазначають, що філософські засади функціонування нотаріату ґрунтуються на принципах правової визначеності, справедливості та соціальної відповідальності, які визначають його місце і значення у правовій системі. До основних функцій нотаріуса автори відносять забезпечення захисту прав громадян, оформлення документів, наділених належною доказовою силою, а також запобігання виникненню правових спорів і зменшення відповідних ризиків. У контексті філософсько-правового розуміння нотаріат розглядається як гарант юридичної стабільності та своєрідна сполучна ланка у взаємовідносинах між державою і суспільством. Реалізація нотаріусами своїх професійних повноважень сприяє становленню правового суспільства завдяки забезпеченню точності нотаріальних дій, неупередженого ставлення до їх учасників та неухильного дотримання встановлених професійно-етичних норм. Особливого значення набуває правовий підхід до оформлення документів, зокрема свідоцтв про право на землю, які виступають важливим доказом належності майнових прав та забезпечують відповідний рівень правового захисту громадян. Належне документальне оформлення юридично значущих обставин у цьому контексті створює передумови для зміцнення правової визначеності та стабільності відносин власності. Відповідно, філософські засади нотаріальної діяльності відображають її спрямованість на поєднання індивідуальних і суспільних інтересів, утвердження справедливості та забезпечення ефективного захисту прав громадян [9].

Р. Брукс досліджує особливості впливу права на суспільні процеси та поведінку окремої людини, визначаючи філософію права як напрям філософського знання, предметом якого є право, правові інститути, системи та основоположні принципи. Дослідниця розглядає сутність права та особливості його взаємозв'язку з мораллю, політикою, економікою й іншими напрямами людської діяльності. На думку Р. Брукс, у структурі філософії права доцільно виокремлювати аналітичну та нормативну юриспруденцію. Аналітична юриспруденція спрямована на з'ясування природи й сутності права, а також визначення його відмінностей від інших соціальних регуляторів, зокрема моралі та етики. У межах аналітичної юриспруденції розглядаються такі основні напрями, як теорія природного права, юридичний позитивізм і правовий реалізм. Теорія природного

права виходить із положення, відповідно до якого право має свої витоки у природі людини та незмінних моральних принципах. Юридичний позитивізм, своєю чергою, трактує право як сформовану суспільством і державою конструкцію, існування якої безпосередньо не зумовлюється моральними приписами. Правовий реалізм акцентує увагу на практичній реалізації правових норм та особливостях аргументації і прийняття судових рішень. Нормативна юриспруденція спрямована на дослідження характеру впливу права на поведінку людини та його значення у формуванні й розвитку суспільних відносин. До основних напрямів нормативної юриспруденції належать концепції утилітаризму та критичних правових досліджень. Утилітарний підхід ґрунтується на положенні, що право повинно бути орієнтоване на досягнення найбільшої можливої користі для суспільства. Критичні правові дослідження зосереджуються на виявленні внутрішніх суперечностей правових систем та з'ясуванні того, яким чином законодавство може використовуватися для реалізації певних політичних інтересів [10].

С. Маген – дослідник, наукові інтереси якого охоплюють філософію права, проблематику нормативності позитивного права, його взаємозв'язок із соціальними фактами та методологічні засади сучасних правових систем, – зазначає, що філософія права як самостійний напрям філософського знання досліджує нормативну природу позитивного права, його співвідношення з мораллю, питання юридичної дійсності та правових зобов'язань, а також особливості тлумачення і реалізації правових норм. Серед основних підходів до осмислення цієї дисципліни виокремлюються природне право, юридичний позитивізм, теорія соціальних фактів та інші сучасні правові концепції. Природно-правовий підхід виходить із того, що нормативний характер права ґрунтується на об'єктивно існуючих моральних принципах. Цицерон розглядав справжнє право як правильний розум, що перебуває у відповідності з природою. Тома Аквінський обґрунтовував положення про те, що позитивне право набуває дійсності за умови його походження з відповідних моральних принципів. Юридичний позитивізм, натомість, пов'язує нормативність права із соціальними фактами, зокрема з правилами поведінки, які визнаються та підтримуються суспільством. Г. Харт розробив концепцію внутрішньої точки зору, покликану пояснити причини сприйняття учасниками правової системи встановлених правових норм як обов'язкових для виконання. Г. Кельзен трактував право як самостійний нормативний порядок, існування якого не визначається мораллю або соціальними фактами. Марксистська теорія розглядає право як засіб реалізації та забезпечення інтересів домінантного класу [11].

Висновки. Отже, філософсько-правове осмислення адміністративно-правового забезпечення нотаріальної діяльності дає змогу розкрити його ціннісну основу та визначити значення нотаріату для забезпечення стабільності суспільних відносин. Його фундаментальними орієнтирами виступають законність, справедливість, правова визначеність, неупередженість, незалежність, відповідальність та повага до прав людини. Поєднання правових і морально-етичних засад визначає особливий характер професійної діяльності нотаріусів та її спрямованість на захист прав і законних інтересів громадян. Важливого значення набуває забезпечення балансу між формальними вимогами законодавства та моральними цінностями, які лежать в основі справедливого правового регулювання. Нотаріальна діяльність у цьому контексті спрямовується не лише на належне оформлення юридично значущих дій, а й на попередження правових спорів та забезпечення стабільності правовідносин.

Адміністративно-правове забезпечення нотаріальної діяльності охоплює публічне адміністрування, концептуальні та стратегічні засади правового регулювання, контроль за професійною діяльністю та встановлення відповідних вимог до її здійснення. Важливим напрямом такого забезпечення є контроль за дотриманням законодавства, порядком учинення нотаріальних дій, веденням діловодства та належною організацією професійної роботи. Планові та позапланові перевірки дають змогу оцінювати стан виконання встановлених вимог і виявляти недоліки у здійсненні нотаріальної діяльності. Концептуальні засади розвитку нотаріату орієнтовані на вдосконалення його організації, розвиток професійного самоврядування, підвищення якості нотаріальних послуг та посилення захисту прав громадян.

Отже, сучасний розвиток нотаріальної діяльності характеризується поєднанням традиційних правових цінностей із новими підходами до організації та здійснення професійної діяльності. Нотаріат виконує важливу превентивну функцію, оскільки належне оформлення юридично значущих документів та підтвердження відповідних фактів сприяють зменшенню ризику виникнення правових конфліктів. Його діяльність забезпечує юридичну стабільність, сприяє формуванню правової культури та підтримує взаємодію між державою, громадянами й іншими учасниками суспільних відносин. Упровадження електронних підписів, реєстрів та інших технологічних засобів створює умови для підвищення ефективності, прозорості й доступності нотаріальної діяльності.

Література:

1. Розсоха С. С. Філософсько-правові аспекти адміністративно-правового забезпечення нотаріальної діяльності. *Право і суспільство*. 2025. № 1. С. 260–266. URL: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.38.
2. Philosophy of Law. Encyclopedia Britannica. 2024. URL: https://www.britannica.com/topic/philosophy-of-law.
3. Philosophy of Law. Published in the International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (Second Edition), edited by James D. Wright, Elsevier Ltd, 2015. The encyclopedia is a collaborative effort of scholars and contributors from various countries, overseen by Elsevier, a publishing company headquartered in the Netherlands. 2015. URL: https://www.sciencedirect.com/topics/social-sciences/philosophy-of-law.
4. Розсоха С. Здійснення фактичних дій як інструмент публічного адміністрування нотаріальної діяльності в Україні. *Юридичний вісник*. 2025. № 1. С. 120–127. DOI: https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2025.16.
5. Концепція реформування органів нотаріату в Україні. Затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 24 грудня 2010 року, № 3290/5. *Відомості Верховної Ради України*. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v3290323-10.
6. Principles of Notarial Ethics. Approved by the General Meeting of Member Chambers of Notaries of the UINL. Mexico City, Mexico – 17th October 2004. International Union of Notaries. 2004. URL: https://www.uinl.org/en/principios-de-deontologia.
7. Manoilo N. Notary as a subject of formation of a postmodern civil-legal society. Postmodern Openings. 2022. Том 13. № 4. P. 531–547. DOI: https://doi.org/10.18662/po/13.4/531.
8. Erlyn Indarti. Bridging the Gaps: A Paradigmatic Insight Into Philosophy of Law. Diponegoro Law Review, October 2016, Volume 01, Number 01, Faculty of Law Diponegoro University Semarang. 2016. URL: https://www.dilrev.fh.undip.ac.id.

9. Ade Saptomo, B. F. Sihombing. Certificate of Land Rights in the Legal Philosophy of Notary. International Journal of Scientific Research and Management (IJSRM), Volume 08, Issue 12, December 2020, Pages LLA-2020-297-309. DOI: https://doi.org/10.18535/ijsrm/v8i12.lla02. URL: www.ijsrm.in.
10. Brooks, R. (2022). What is Philosophy of Law? University of Lincoln. URL: https://www.lincoln.ac.uk
11. Philosophy of Law. Published in the International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (Second Edition), edited by James D. Wright, Elsevier Ltd, 2015. The encyclopedia is a collaborative effort of scholars and contributors from various countries, overseen by Elsevier, a publishing company headquartered in the Netherlands. 2015. URL: https://www.sciencedirect.com/topics/social-sciences/philosophy-of-law.

Onyshchuk O. Philosophical and legal factors of administrative and legal support for notarial activities

Summary. The article identifies and systematizes the philosophical and legal factors underlying the administrative and legal framework for notarial activity and highlights their significance for the functioning of the notarial profession in a modern democratic society. The role of the notarial profession in ensuring legal certainty and stability of social relations, protecting the rights and legitimate interests of individuals, and preventing legal disputes is examined. The principal philosophical and legal approaches to understanding the nature and normativity of law are analysed, including natural law theory, legal positivism, the theory of social facts, legal realism, and normative jurisprudence. The significance of the relationship between law and morality, justice, equality, and the common good for shaping the value-based foundations of notarial activity is established. The administrative and legal framework for notarial activity is characterised as encompassing public administration, conceptual and strategic foundations of legal regulation, oversight of professional activity, and requirements for its proper performance. The specific features of scheduled and unscheduled inspections of notaries' activities aimed at ensuring compliance with legislation, the procedures for performing notarial acts, record-keeping requirements, and the proper organisation of professional practice are highlighted. The importance of reforming the notarial system, developing professional self-governance, and improving the quality of notarial services in order to ensure the effective protection of individuals' rights is examined. Particular attention is paid to the professional and ethical principles governing notarial activity, including impartiality, independence, confidentiality, accountability, fair competition, neutrality, and respect for the interests of the parties to legal relations. The preventive role of the notarial profession is substantiated, particularly through the proper execution of legally significant documents, certification of relevant facts, and reduction of the risk of legal disputes. It is established that the professional independence of notaries creates the necessary conditions for the objective performance of their duties and contributes to strengthening public trust in legal institutions.

Key words: administrative and legal framework, confidentiality, fairness, legal certainty, legal positivism, legal regulation, legality, notarial activity, notarial profession, philosophy of law, philosophical and legal foundations, professional ethics, public administration, impartiality, independence.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 11.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

УДК 342.922:344.13
DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.11

Пітьк І. Ю.,
асистент кафедри адміністративістики
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: https://orcid.org/0009-0007-9973-8652

ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ПУБЛІЧНО-ПРАВОВІЙ СФЕРІ: СТАТУСНИЙ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІРИ

Анотація. У статті досліджено теоретико-правову природу юридичної відповідальності військовослужбовців у публічно-правовій сфері та визначено її місце у механізмі правового регулювання військової служби. На основі аналізу загальнотеоретичних підходів до розуміння відповідальності обґрунтовано доцільність її розгляду у межах публічно-правового поля у єдності ретроспективного та перспективного вимірів. Розкрито специфіку юридичної відповідальності військовослужбовців у публічно-правовій сфері, зумовлену особливим характером військової служби та спеціальним адміністративно-правовим статусом військовослужбовця. Обґрунтовано, що юридична відповідальність одночасно є складовою спеціального адміністративно-правового статусу військовослужбовця та елементом адміністративно-правового забезпечення військової служби. Окремо досліджено подвійний характер правового впливу юридичної відповідальності військовослужбовців, який одночасно спрямований на конкретного суб'єкта та на забезпечення військової дисципліни, належного порядку проходження військової служби й обороноздатності держави. Встановлено, що в умовах воєнного стану індивідуальна та загальносоціальна спрямованість такої відповідальності набувають паритетного значення. Уперше чітко окреслено та систематизовано специфічні ознаки юридичної відповідальності військовослужбовців у публічно-правовій сфері, до яких віднесено її належність до структури спеціального адміністративно-правового статусу військовослужбовця, особливий суб'єктний склад, розширене порівняно із загальним статусом громадянина коло юридично значущих військово-службових обов'язків, спеціальний порядок реалізації, наявність спеціальних заходів відповідальності, статусно-трансформаційний характер та подвійний характер правового впливу.

Ключові слова: юридична відповідальність, адміністративна відповідальність, дисциплінарна відповідальність, адміністративний проступок, Збройні Сили України, військовослужбовець, військова посадова особа.

Постановка проблеми. Правове регулювання юридичної відповідальності військовослужбовців в Україні протягом останнього десятиліття, особливо після запровадження правових режимів особливого та воєнного станів, зазнало істотних змін у напрямку посилення деліктних заходів, розширення кола спеціальних суб'єктів, на яких вона поширюється, а також службових обов'язків, порушення, невиконання або неналежне виконання яких може бути підставою для дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності. Водночас кількісне розширення та посилення деліктного регулювання не завжди супроводжувалося належним теоретичним осмисленням самої природи юридичної відповідальності як складової спеціального адміністративно-правового статусу військовослужбовців та, загалом, особливостей проходження військової служби у період дії правових режимів особливого та воєнного стану.

З огляду на зазначене актуальним є дослідження юридичної відповідальності військовослужбовців у публічно-правовій сфері не лише з функціональної точки зору (як сукупність несприятливих юридичних наслідків учиненого правопорушення), а як складової їх спеціального адміністративно-правового статусу та механізму адміністративно-правового забезпечення військової служби. Це зумовлює необхідність визначення її специфічних ознак, з'ясування характеру впливу на спеціальний правовий статус військовослужбовця, а також співвідношення індивідуальної спрямованості відповідальності з її функціональним призначенням для забезпечення військової дисципліни, належного порядку проходження військової служби та обороноздатності держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання юридичної відповідальності у публічно-правовій сфері, її значення як складової адміністративно-правового статусу військовослужбовців розглядали у своїх працях такі фахівці, як О. Андрушко, А. Бейкун, Л. Біла-Тіунова, В. Вернигора, С. Іщенко, В. Коваль, А. Нетребенко, І. Піскун, А. Радчук, М. Сєріков, В. Скоморовський, В. Топольніцький, С. Чумак та інші науковці. Водночас комплексне дослідження статусного та функціонального вимірів такої відповідальності, визначення системи її специфічних ознак, впливу на окремі складові спеціального адміністративно-правового статусу військовослужбовця, а також можливість ширшого застосування заходів позитивної відповідальності у військовій сфері, не здійснювалося.

Метою статті є теоретико-правовий аналіз юридичної відповідальності військовослужбовців у публічно-правовій сфері, визначення її місця у структурі спеціального адміністративно-правового статусу військовослужбовця та механізмі адміністративно-правового забезпечення військової служби, а також виокремлення і систематизація її специфічних ознак.

Виклад основного матеріалу. Модель юридичної відповідальності військовослужбовців в Україні характеризується багатоаспектністю, особливим суб'єктним складом і специфікою деліктного впливу, що зумовлено особливим характером військової служби, необхідністю забезпечення військової дисципліни та реалізацією завдань державної політики у сфері безпеки й оборони. Для з'ясування сутності юридичної відповідальності

військовослужбовців у публічно-правовій сфері доцільним є застосування діалектичного методу сходження від абстрактного до конкретного [1, с. 38].

У Словнику української мови (СУМ-11) відповідальність дефініюється як покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чиїсь дії, вчинки, слова [2]. В Енциклопедії сучасної України відповідальність розуміється як здатність особи чи колективу не тільки усвідомлено вибирати дії, способи поведінки і життя, а й оцінювати їх під кутом зору їхніх наслідків [3]. У словнику М. Розенталя міститься таке визначення цього поняття: «відповідальність – категорія етики і права, яка відображає особливе соціальне і морально-правове ставлення особи до суспільства (людства в цілому), що характеризується дотриманням норм права і норм моралі» [4, с. 20].

Як вказує В. Сущенко, феномен «відповідальність» неодмінно пов'язаний з соціумом, формується і реалізується завдяки останньому та є не просто усвідомленням особою значення своїх дій та їхніх наслідків, але і її підзвітністю певним вимогам (правилам, стандартам), що ставляться іншими людьми в процесі їх співіснування [5, с. 179].

О. Гарасимів, здійснюючи історико-філософське дослідження категорії відповідальності, дійшла до висновку, що аналіз відповідальності у філософії був спрямований на розгляд її як форми взаємозв'язку особи та суспільства. Філософи розуміють відповідальність не тільки як суб'єктивний феномен, але і як етику обов'язку, без якої вдосконалення стосунків зі світом, іншими людьми, соціумом не може існувати [6, с. 81].

В історико-філософському розрізі до подібного висновку доходили і І. Вітковська та І. Євдокимова, підкреслюючи, що період кінця XIX ст. – початку XXI ст. характеризується утвердженням плюралізму поглядів на проблему відповідальності. Від марксистського підходу (К. Маркс, Ф. Енгельс), де суспільство важливіше індивіда, а відповідальність повинна бути колективною, до екзистенціального (С. Кьєркегор, Ж.-П. Сартр), де відповідальність розглядається повністю в індивідуалізованому вигляді [7, с. 77].

При цьому, переважна більшість вчених обстоює позицію, що категорія відповідальності у загальнофілософському значенні є спорідненою і взаємообумовленою із категорією свобода. Адже саме свобода виступає необхідною передумовою відповідальності: лише за наявності можливості свідомого вибору варіантів поведінки особа може бути піддана оцінці з боку суспільства та нести відповідні наслідки за свої дії чи бездіяльність. До подібних висновків, як слушно вказує Т. Розвадовська, у своїх працях доходили і Ф. Бекон, І. Берлін, І. Кант, Г. Сковорода із загальнофілософської точки зору; І. Бех, К. Роджерс, Дж. Роттер, Е. Франкл, З. Фройд, Е. Фромм – з позиції психології; А. Макаренко, Ж.-Ж. Руссо, В. Сухомлинський – в аспектах педагогіки та теорії виховання [8, с. 259].

Відповідальність як правова цінність, зазначає Ю. Оборотов, є механізмом забезпечення свободи, складовими якої є суб'єктивні права та юридичні обов'язки. В. Селіванов підкреслював, що свобода людини не тільки визначає її певну соціальну автономію і рівність, а й зумовлює особисту незалежність і, головне, свідому відповідальність людини в суспільстві [9; 10, с. 9].

Таким чином, аналіз етимологічних, історико-філософських та етико-психологічних підходів до розуміння категорії «відповідальність» свідчить про її складний і багатовимірний характер. У загальнофілософському значенні відповідальність розглядається як особлива форма діалектичного взаємозв'язку між особою та суспільством, суб'єктивно-психологічним та об'єктивно-соціальним, що проявляється у здатності суб'єкта усвідомлювати значення своїх дій, оцінювати їх наслідки та бути підзвітним визначеним соціальним вимогам, закріпленим зокрема і в об'єктивному праві. Відповідальність тісно пов'язана з категорією свободи, оскільки саме наявність свободи вибору обумовлює можливість покладення на особу обов'язку відповідати за результати своєї поведінки. З аналізу викладених вище позицій вчених-філософів вбачається, що свобода без відповідальності трансформується у свавілля, тоді як відповідальність без свободи втрачає свій зміст, оскільки виключає можливість усвідомленого вибору.

З огляду на зазначене, для цілей наукового дослідження можемо дійти ряду висновків. По-перше, відповідальність доцільно розглядати не лише як реакцію на правопорушення, а набагато ширше – як універсальний соціальний механізм регуляції поведінки, що забезпечує стабільність суспільних відносин; з інструментальної точки зору відповідальність є комплексом засобів та способів запобігання надмірній абсолютизації свободи дії. У цьому контексті відповідальність виконує не лише ретроспективну, а й перспективну функцію, орієнтуючи поведінку особи на дотримання встановлених правил ще до моменту можливого правопорушення.

По-друге, відповідальність, маючи складну дуальну, суб'єктивно-об'єктивну природу, охоплює як внутрішній, індивідуально-психологічний та інтелектуально-вольовий, так і зовнішній, соціально-нормативний, аспекти. Саме тому заходи відповідальності, зокрема юридичної, реалізуючи виховну, превентивну, регулятивну, каральну та відновлювальну функції [11, с. 87], повинні здійснювати комплексний вплив як на особу правопорушника шляхом формування у неї належних нормативних установок, правосвідомості, дисциплінованості та поваги до соціальних приписів; так і на суспільні відносини загалом – шляхом забезпечення їх стабільності, охорони публічного інтересу, відновлення суспільних відносин до того стану, що існував до їхнього можливого порушення, тощо.

При цьому, як вбачається із вищевикладених позицій вчених, відповідальність у широкому, загальнофілософському, значенні не завжди має прояв у несприятливих заходах, санкційному реагуванні соціуму на невиконання обов'язку, вчинення суспільно неприйнятних, шкідливих та/або небезпечних діянь. Задля виконання виховної та превентивної функції відповідальність може мати як ретроспективний (негативний), так і перспективний (позитивний) характер.

Розглядаючи відповідальність крізь призму діалектичного співвідношення належного та сущого [12], слід констатувати, що на практико-прикладному рівні (рівні сущого) окремі різновиди відповідальності відображають лише аспектні прояви єдиного феномену соціальної відповідальності. Наприклад, залежно від особливостей галузевого, інституційного різновиду юридичної відповідальності (кримінальна, адміністративна, цивільна, господарська тощо), значно переважати може ретроспективний (негативний) або перспективний (позитивний) її вимір. Водночас на рівні «належного» відповідальність постає як цілісний універсальний механізм соціальної регуляції, у якому ретроспективний і перспективний аспекти не протиставляються один одному, а у своєму ідеальному прояві покликані забезпе-

чувати комплексну реалізацію всіх її складових – регулятивної, превентивної, виховної, охоронної та каральної.

Відповідно, і юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності виступає не лише як санкційний механізм, а як багаторівнева система правового впливу, що поєднує превентивну, охоронну, регулятивну та виховну функції. Її системність проявляється у тому, що вона функціонує одночасно як елемент правового регулювання, інструмент забезпечення публічного інтересу та засіб підтримання стабільності правопорядку, формуючи цілісний механізм правової організації суспільства. Як слушно вказує колектив авторів Н. Оніщенко, Т. Тарахонич, Н. Пархоменко та Л. Макаренко, суть юридичної відповідальності полягає у цілеспрямованому впливі на поведінку особи за допомогою юридичних засобів, з метою упорядкування суспільних відносин, надання їм системності і стабільності, уникнення різких загострень соціальних конфліктів, втілення принципів соціальної справедливості, підвищення рівня цивілізованості та культури суспільства [10, с. 22]. Переважна більшість вчених обстоює позицію, що юридичну відповідальність слід розглядати у двох вимірах: як інститут об'єктивного права – у контексті теорії публічно-правового примусу та як елемент змісту правовідносин – у контексті теорії правовідносин [13, с. 13].

Незважаючи на те, що у публічно-правовій сфері позитивний аспект юридичної відповідальності проявляється менш виразно, ніж ретроспективний, юридична відповідальність не втрачає свого комплексного характеру. О. Дашковська, В. Яворський та К. Безсонова слушно вказують, що соціальна відповідальність виступає в єдності позитивного і негативного аспектів, відповідні аспекти повинні виділятися в її юридичній формі. Зведення юридичної відповідальності лише до ретроспективної реакції на правопорушення, до реалізації вимог санкції норми права щодо правопорушника є одностороннім підходом. [14, с. 23].

При цьому, встановлення специфічних особливостей юридичної відповідальності у публічно-правовій сфері має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки дозволяє визначити її місце у механізмі функціонування публічної влади та розкрити специфіку застосування заходів юридичної відповідальності військовослужбовців Збройних Сил України (далі – ЗСУ).

Варто зазначити, що аналіз сучасної юридичної літератури свідчить про відсутність єдиного підходу до визначення специфічних особливостей юридичної відповідальності у публічно-правовій сфері. Низка вчених фактично ототожнює її характерні особливості із загальними ознаками юридичної відповідальності, відносячи до них законність, державний примус, процесуальну форму, реалізацію уповноваженими органами, виникнення за наявності підстав тощо [15, с. 16].

До того ж, окремі науковці й надалі досліджують юридичну відповідальність у публічно-правовій сфері через призму категорій «державного управління» та «державного врядування», тоді як сучасна доктрина адміністративного права та законодавство України ґрунтуються на концепції публічного адміністрування, пов'язаній із розвитком сервісної та цифрової держави [16, с. 47; 17], утвердженням принципу верховенства права [18], належного врядування, людиноцентризму та сервісної орієнтованості діяльності органів публічної влади [19, с. 45]. За таких умов юридична відповідальність дедалі менше сприймається виключно як інструмент державного примусу і покарання та доповнюється превентивними, стимулюючими й виховними механізмами, зокрема переконанням і заохоченням, а окремі публічно-владні повноваження можуть реалізовуватися також іншими суб'єктами, яким вони делеговані законом [20, с. 172].

Аналогічні тенденції простежуються у військовій сфері, де поряд зі збереженням імперативного характеру військової служби посилюється орієнтація на стандарти демократичного цивільного контролю, належного врядування, гарантії захисту прав військовослужбовців, застосування заходів морального і матеріального заохочення та залучення інших уповноважених законом суб'єктів до виконання окремих завдань у сфері оборони, що пов'язується з тенденцією до «оцивільнення» збройних сил [21, с. 141; 22, с. 107–110]. Вказане підтверджує комплексний характер юридичної відповідальності, який передбачає поєднання ретроспективного та перспективно-позитивного вимірів правового впливу [12, с. 23].

У зв'язку з цим в контексті дослідження змісту та особливостей юридичної відповідальності військовослужбовців Збройних Сил України доцільним видається виокремити спеціальні ознаки юридичної відповідальності, які безпосередньо випливають із природи публічної влади та змісту публічно-владних управлінських функцій, після чого окреслити специфічні особливості, характерні для юридичної відповідальності саме військовослужбовців Збройних Сил України у публічно-правовій сфері.

Таким чином, до загальних ознак юридичної відповідальності у публічно-правовій сфері слід віднести: 1) ***владно-управлінський характер***, що проявляється у реалізації юридичної відповідальності уповноваженими суб'єктами публічної влади в межах наданих їм законом повноважень; 2) ***спрямованість на забезпечення публічного інтересу***, який має соціальну природу і спрямований на задоволення потреб не лише держави, а усього населення або його значних соціальних утворень (наприклад, територіальних громад), а потреба, що є об'єктом публічного інтересу, має найвищу соціальну цінність [23, с. 33]; 3) ***функціональний зв'язок із реалізацією публічно-владних повноважень***, який проявляється у тому, що відповідальність виникає або у зв'язку із здійсненням суб'єктом публічно-владних функцій держави чи місцевого самоврядування, або внаслідок посягання на встановлений порядок їх реалізації; 4) ***спеціальна нормативно визначена процедурна форма реалізації***, що передбачає чітко встановлений законом порядок притягнення до відповідальності, процесуальні гарантії та компетенцію уповноважених суб'єктів; 5) ***ґрунтується на нормах публічного права*** (конституційного, адміністративного, кримінального, фінансового, адміністративно-процесуального, кримінально-процесуального тощо) [24, с. 4]; 6) ***забезпечується не лише державним примусом, але іншими методами публічного адміністрування, такими як*** *заохочення та переконання*, що є результатом тенденції до загальної лібералізації методів публічного адміністрування в Україні та Європі [20, с. 175]; 7) ***переважне домінування ретроспективного (негативного) аспекту юридичної відповідальності***; 8) ***підвищений рівень імперативності та обмежена дискреційність правозастосування***, що проявляється у значно меншій свободі розсуду уповноваженого суб'єкта порівняно з юридичною відповідальністю у приватноправовій сфері; 9) ***поєднання індивідуальної та загальносоціальної (колективної) мети реалізації.***

Водночас у контексті юридичної відповідальності військовослужбовців, які є суб'єктами проходження державної служби

особливого характеру, пов'язаної із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності [25], викладені вище ознаки потребують конкретизації та змістовного розширення, а також деяких застережень.

Як вже зазначалося вище, більшість вчених обстоює позицію, що юридичну відповідальність слід розглядати у двох вимірах: як інститут об'єктивного права – у контексті теорії публічно-правового примусу, та як елемент змісту правовідносин – у контексті теорії правовідносин [13, с. 13]. Такий підхід дозволяє розкрити загальнотеоретичні особливості та природу юридичної відповідальності, однак залишає поза увагою статусний вимір вказаної категорії. З огляду на особливий характер військової служби юридична відповідальність виступає також невід'ємною складовою адміністративно-правового статусу військовослужбовця, визначаючи не лише можливість застосування до нього заходів публічно-владного впливу, але і характер спеціальних прав та обов'язків, а також можливі юридичні наслідки їх порушення.

Як слушно вказує В. Коваль, адміністративно-правовий статус військовослужбовця має специфічну структуру, до якої поряд із правами, обов'язками та гарантіями їх реалізації належить юридична відповідальність, при цьому чинне військове законодавство закономірно робить основний акцент саме на обов'язках військовослужбовців з огляду на завдання у сфері забезпечення національної безпеки та оборони [26, с. 3]. Отже, юридична відповідальність у структурі правового статусу військовослужбовця перебуває у системному зв'язку з його правами, обов'язками, гарантіями, а також установленими законодавством обмеженнями.

Аналогічний підхід простежується і в інших наукових дослідженнях проблем юридичної відповідальності військовослужбовців. Зокрема В. Скоморовський та М. Сєріков наголошують, що юридична відповідальність військовослужбовців є важливим елементом забезпечення дисципліни та законності у військовій сфері. Її особливості визначаються специфікою військової служби, що вимагає підвищеного рівня організованості, підпорядкованості, а також швидкого реагування на обставини, які часто пов'язані із захистом національної безпеки [27, с. 149]. В. Вернигора та колектив авторів А. Бейкун, І. Піскун, В. Топольніцький, А. Нетребенко також характеризують юридичну відповідальність військовослужбовців, насамперед, як елемент правового статусу військовослужбовця, пов'язуючи її функціональне значення із забезпеченням законності та правопорядку у Збройних Силах України та інших військових формуваннях [28, с. 7; 29, с. 98].

Багато вчених також обстоюють позицію, що юридична відповідальність військовослужбовця може розглядатися і як складова механізму адміністративно-правового забезпечення військової служби [30, с. 84]. Її встановлення та реалізація забезпечують дотримання встановлених законом правил поведінки, військової дисципліни та законності, а отже, створюють необхідні юридичні передумови для належного функціонування військової служби.

Таким чином, вступ особи на військову службу зумовлює не лише набуття нею додаткових прав та обов'язків, а й формування якісно нового, спеціального адміністративно-правового статусу, зміст якого визначається особливим характером військової служби, її підвищеною публічною значущістю та необхідністю виконання завдань із забезпечення національної безпеки і оборони держави. В. Коваль слушно наголошував, що із початком проходження особою військової служби її загальний правовий статус громадянина трансформується (послідовно змінюється) у напрямі отримання адміністративно-правового статусу військовослужбовця [26, с. 196]. Відповідно, адміністративно-правовий статус військовослужбовця є похідним від загального правового статусу людини і громадянина, виникає у зв'язку з проходженням військової служби, тісно пов'язаний із державною службою особливого характеру та відображає становище особи у публічно-правових відносинах як суб'єкта публічного права, який реалізує права й обов'язки, обумовлені військовою посадою [31, с. 75].

Отже, сама специфіка нормативного регулювання військової служби зумовлює розширення меж юридично значущої поведінки військовослужбовця порівняно із загальним статусом громадянина. Військовослужбовець відповідає не лише за дотримання загальнообов'язкових норм права, а й за належне виконання спеціальних військово-службових обов'язків. Відповідно, юридична відповідальність у цьому випадку безпосередньо пов'язана із самим фактом набуття особою спеціального статусу військовослужбовця. Якщо щодо загального суб'єкта права застосування юридичної відповідальності переважно означає виникнення обов'язку зазнати певних несприятливих наслідків, то щодо військовослужбовця такі наслідки можуть безпосередньо трансформувати окремі елементи його спеціального адміністративно-правового статусу. Йдеться, зокрема, про можливість застосування заходів, які впливають на військове звання, службове становище, можливість подальшого проходження військової служби та реалізацію пов'язаних із ними прав і обов'язків.

Таким чином, юридично значущі наслідки поведінки військовослужбовця можуть стосуватися не окремого права чи обов'язку, а самої можливості збереження ним набутого спеціального статусу. У зв'язку з цим, юридична відповідальність військовослужбовців у публічно-правовій сфері має статусно-трансформаційний характер. На відміну від юридичної відповідальності цивільних осіб, реалізація юридичної відповідальності щодо військовослужбовців у публічно-правовій сфері може не лише погіршувати чи покращувати правове становище особи, а, загалом, впливати на обсяг і структуру їх спеціального адміністративно-правового статусу, змінюючи його окремі елементи – зокрема військове звання, службове становище (а з ними і обсяг посадових прав, обов'язків, гарантій), та можливість подальшого проходження військової служби. Так, наприклад, відповідно до п. 48 Дисциплінарного статуту ЗСУ на військовослужбовця сержантського (старшинського) складу може бути накладено стягнення у вигляді пониження у військовому званні з переведенням на нижчу посаду [32].

З огляду на зазначене, юридична відповідальність військовослужбовців характеризується особливим поєднанням санкційного, статусного та функціонального впливу, а систему юридичної відповідальності військовослужбовців у публічно-правовій сфері доцільно розглядати як комплекс взаємопов'язаних галузевих видів юридичної відповідальності, застосування яких має спеціальну правову регламентацію з огляду на військово-службовий статус особи. У науковій літературі до таких видів віднесено дисциплінарну, адміністративну, матеріальну та кримінальну відповідальність.

Саме тому, на нашу думку, специфічними ознаками юридичної відповідальності військовослужбовців у публічно-правовій сфері слід визначити: 1) є складовою спеціального адміністративно-правового статусу військовослужбовця та, загалом, адміністративно-правового забезпечення військової служби, має тісний взаємозв'язок із правами, обов'язками, гарантіями,

обмеженнями та заборонами, які визначають спеціальне правове становище військовослужбовця; 2) специфічний суб'єктний склад, основу якого становлять військовослужбовці як особи, що проходять державну службу особливого характеру та володіють спеціальним адміністративно-правовим статусом, а у випадках, прямо передбачених законом, – також інші прирівняні до них суб'єкти; 3) розширене порівняно із загальним статусом громадянина коло юридично значущих військово-службових обов'язків, невиконання або неналежне виконання яких може бути підставою юридичної відповідальності; 4) спеціальний порядок та особливості реалізації юридичної відповідальності, зумовлені характером військової служби та системою військового управління; 5) наявність спеціальних заходів юридичної відповідальності, зумовлених необхідністю забезпечення військової дисципліни та належного порядку проходження військової служби; 6) статусно-трансформаційний характер, що проявляється у можливості зміни внаслідок застосування юридичної відповідальності спеціального адміністративно-правового статусу військовослужбовця або його окремих елементів, зокрема військового звання, службового становища, обсягу пов'язаних із ним прав і обов'язків, можливості подальшого проходження військової служби тощо; 7) подвійний характер правового впливу, який одночасно спрямований на конкретного військовослужбовця та на забезпечення військової дисципліни, належного проходження військової служби й обороноздатності держави; 8) галузево поділяється на кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та матеріальну.

Висновки. За результатами дослідження встановлено, що юридична відповідальність у публічно-правовій сфері є комплексним механізмом правового впливу, пов'язаним із реалізацією публічно-владних повноважень та забезпеченням публічного інтересу. Її характерними ознаками є владно-управлінський характер, публічно-правова нормативна основа, спеціальна процедурна форма реалізації, підвищена імперативність та обмежена дискреційність правозастосування, поєднання державного примусу з іншими методами публічного адміністрування, а також ретроспективного і перспективного, індивідуального та загальносоціального вимірів.

Щодо військовослужбовців юридична відповідальність набуває додаткової специфіки, зумовленої їх спеціальним адміністративно-правовим статусом, і одночасно виступає складовою механізму адміністративно-правового забезпечення військової служби. Уперше систематизовано її специфічні ознаки: 1) належність до структури спеціального адміністративно-правового статусу військовослужбовця; 2) специфічний суб'єктний склад; 3) розширене порівняно із загальним статусом громадянина коло юридично значущих військово-службових обов'язків; 4) спеціальний порядок реалізації; 5) наявність спеціальних заходів відповідальності; 6) статусно-трансформаційний характер; 7) подвійний характер правового впливу; 8) галузева диференціація.

Література:

1. Івакін О.А. Діалектична філософія : монографія. 2-ге вид., переробл. і допов. Одеса : Фенікс, Суми: Університетська книга, 2007. 440 с.
2. Словник української мови : в 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. URL: https://sum11.com.ua/vidpovidaljnistj/ (дата звернення: 22.08.2026).
3. Лісовий В.С. Відповідальність. Енциклопедія Сучасної України / редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін. Київ : Ін-тут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. URL: https://esu.com.ua/article-34408 (дата звернення: 22.08.2026).
4. Дубовой А.С., Загребельна Н.А. Теоретичні аспекти визначення змісту юридичної відповідальності в системі права. *Legal Bulletin*. 2023. № 8. С. 17–23. DOI: https://doi.org/10.31732/2708-339X-2023-08-17-23 (дата звернення: 22.08.2026).
5. Сущенко В.М. Категорія «відповідальність» у гуманітарних науках та юриспруденції: мультидисциплінарний підхід. *Філософія права і загальна теорія права*. 2020. № 2. С. 166–184. URL: https://phtl.nlu.edu.ua/article/view/242857 (дата звернення: 22.08.2026).
6. Гарасимів О.І. Філософсько-правовий аспект соціальної відповідальності в діяльності органів внутрішніх справ: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2011. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/7063/1/Diss.doc.pdf (дата звернення: 22.08.2026).
7. Вітковська І.М., Євдокимова І.А. Становлення поняття відповідальності у філософії та соціології. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2020. Вип. 27. С. 77–81. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/daaa8ab3-5a27-4306-8a7d-f7d7db6d98fd/content (дата звернення: 22.08.2026).
8. Розвадовська Т.В. Відповідальність: філософський та гуманітарний аспекти. *Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання* : науковий щорічник. 2018. Т. 1(23). С. 258–267. URL: https://er.ucu.edu.ua/server/api /core/bitstreams/a8c65105-77ca-4c53-aaf1-e7c38ac601a3/content (дата звернення: 22.08.2026).
9. Селіванов В.М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти : монографія. Вид-чий Дім «Ін Юре», 2002. 613 с.
10. Оніщенко Н.М., Тарахонич Т.І., Пархоменко Н.М., Макаренко Л.О. Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах : монографія / за заг. ред. Н.М. Оніщенко. Київ: Юридична думка, 2009. 216 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFII_2010/INSTUTUT_2009.pdf (дата звернення: 22.08.2026).
11. Голоядова Т.О. Поняття та види функцій адміністративної відповідальності. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. / редкол.: С.В. Ківалов, Л.І. Кормич, М.А. Польовий та ін. Одеса: Фенікс, 2009. Вип. 37. С. 83–92. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/23ca1765-e1f7-4b24-8df0-d1d865d2e200/content (дата звернення: 22.08.2026).
12. Малишев Б.В. Правові явища зі сфери належного та зі сфери сущого (теоретико-правовий аналіз). *Право і громадянське суспільство*. 2013. № 2. С. 62–73. URL: http://lcslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-3-2013/item/103 (дата звернення: 22.08.2026).
13. Калєніченко Л.І. Юридична відповідальність: поняття, ознаки. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2020. № 1(67). Т. 1. С. 12–17. URL: https://law.stateandregions.zp.ua/archive/1_2020/part_1/4.pdf (дата звернення: 22.08.2026).
14. Дашковська О.Р., Яворський В.О., Безсонова К.Д. Позитивна юридична відповідальність: загальнотеоретична характеристика. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2021. Вип. 64. С. 21–25. URL: https://visnyk-jurisuzhnu.com/wp-content/uploads/2021/08/5-2.pdf (дата звернення: 22.08.2026).
15. Калєніченко Л.І. Юридична відповідальність у публічному та приватному праві. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття* : тези доп. учасників III Всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 19 черв. 2020 р. Харків, 2020. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/80342596-4eb6-4544-800b-c02e108fec7b/content (дата звернення: 22.08.2026).
16. Задихайло О.А. Співвідношення понять «державне управління», «публічне управління» та «публічне адміністрування» в категоріальному апараті адміністративного права. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія «Право»*. 2020. Вип. 31. С. 43–48. URL: https://shortlink.win/1xERf (дата звернення: 22.08.2026).
17. Про схвалення Стратегії реформування державного управління України на 2022–2025 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.07.2021 № 831-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text (дата звернення: 22.08.2026).

18. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія). Мірило правовладдя (Rule of Law Checklist) : ухвалено Венеційською комісією на 106-му пленарному засіданні, Венеція, 11–12 березня 2016 р. CDL-AD(2016)007. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents /default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-ukr (дата звернення: 22.08.2026).
19. Ківалов С.В., Біла-Тіунова Л.Р. та ін. Загальне адміністративне право України : підручник / за заг. ред. С.В. Ківалова, Л.Р. Білої-Тіунової. Одеса : Фенікс, 2023. 792 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/4fmb_pravo/Admin.-pravo-2023-Kivalov.pdf (дата звернення: 22.08.2026).
20. Яковлєв І.П. Форми і методи публічного адміністрування у державній митній справі: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2016. 224 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/f2896b18-9794-4965-be8c-43f5fda1d124 (дата звернення: 22.08.2026).
21. Піть І.Ю. Суб'єктний склад військових адміністративних правопорушень: нормативні та практико-прикладні аспекти. *Актуальні проблеми держави і права*. 2024. Вип. 103. С. 141–155. URL: https://apdp.in.ua/v103/22.pdf (дата звернення: 22.08.2026).
22. Кісель В.Й. Статус військових частин Збройних Сил України як суб'єктів цивільних правовідносин. *Часопис Хмельницького університету управління та права «Університетські наукові записки»*. 2005. № 3. С. 107–110.
23. Хамходера О.П., Піть І.Ю. Суб'єктивний публічний інтерес: теорія та прикладні перспективи. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія*: «*Юридичні науки*». 2021. № 1 (35). С. 27–39. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/97625fa5-1239-47be-ae59-0c67434bea16/content (дата звернення: 22.08.2026).
24. Терещук М.М. Юридична відповідальність у публічному праві : дис. ... канд. юрид. наук. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2019. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c916b92f-4a28-43b7-9034-a7b1339ea3ba/content (дата звернення: 22.08.2026).
25. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text (дата звернення: 22.08.2026).
26. Коваль В.П. Адміністративно-правовий статус військовослужбовців в Україні в умовах правового режиму воєнного стану : дис. ... д-ра філософії. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2021. URL: https://old.karazin.ua/docs/work/dysertatsii/koval-dysertatsia.pdf (дата звернення: 22.08.2026)
27. Скоморовський В.Б., Сєріков М.А. Юридична відповідальність військовослужбовців як елемент забезпечення дисципліни та законності у військовій сфері. *Legal Bulletin*. 2025. № 2 (16). С. 147–151 URL: https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/548/489 (дата звернення: 22.08.2026).
28. Вернигора В.В. Адміністративно-правове забезпечення службової дисципліни та законності у військових формуваннях України під час особливого періоду : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2018. 21 с.
29. Бейкун А.Л., Піскун І.І., Топольніцький В.В., Нетребенко А.О. Теоретико-правові проблеми визначення базових дефініцій, що встановлюють юридичну відповідальність військовослужбовців при проведенні службових розслідувань у Збройних Силах України та інших військових формуваннях. *Збірник наукових праць Це тру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України*. 2024. № 1 (80). С. 94–102. URL: https://znp-cvsd.nuou.org.ua/article/view/305730/297289 (дата звернення: 22.08.2026).
30. Радчук А.А. Поняття адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2024. № 1(83). Т. 2. С. 81–85. URL: https://law.stateandregions.zp.ua/archive/1-2_2024/16.pdf (дата звернення: 22.08.2026).
31. Іщенко С.О. Поняття й ознаки адміністративно-правового статусу військовослужбовця Збройних Сил України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2019. № 37. С. 73–76. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc37/21.pdf (дата звернення: 22.08.2026).
32. Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 № 551-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text (дата звернення: 22.08.2026).

Pit I. Specific features of the legal liability of military personnel in the public-law sphere: status and functional dimensions

Summary. The article examines the theoretical and legal nature of the legal liability of military personnel in the public-law sphere and determines its place within the mechanism of legal regulation of military service. Based on an analysis of general theoretical approaches to the concept of liability, the article substantiates the appropriateness of considering legal liability within the public-law framework as a unity of its retrospective and prospective dimensions. The specific features of the legal liability of military personnel in the public-law sphere are revealed, as determined by the special nature of military service and the special administrative-law status of military personnel. It is substantiated that such liability simultaneously constitutes an element of an individual's special administrative-law status and a component of the administrative-law framework for ensuring the proper functioning of military service. Particular attention is paid to the dual nature of the legal impact of the liability of military personnel in the public-law sphere, which is directed simultaneously at the individual servicemember and at ensuring military discipline, the proper order of military service, and the defence capability of the State. It is established that, under martial law, the individual and broader societal dimensions of such liability acquire equal significance. For the first time, the specific features of the legal liability of military personnel in the public-law sphere are clearly identified and systematised. These include its incorporation into the structure of the special administrative-law status of military personnel, a specific range of liable subjects, an expanded scope of legally significant military-service duties, a special procedure for the implementation of liability, the existence of specific liability measures, its status-transformative nature, and the dual nature of its legal impact.

Key words: legal liability, administrative liability, disciplinary liability, administrative offence, Armed Forces of Ukraine, military personnel, military official.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту використовувалися виключно для мовного редагування, перевірки граматики, перекладу або інших допоміжних завдань, без використання згенерованих ними об'єктів як результатів академічної діяльності.

Дата першого надходження статті до видання: 01.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 347.4
DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.12

Смирний О. С.,
доктор філософії у сфері права
ORCID: https://orcid.org/0009-0001-1479-9613

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Анотація. У науковій статті досліджуються адміністративно-правові засади взаємодії органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади в Україні. Проаналізовано нормативно-правове регулювання діяльності зазначених суб'єктів публічної влади, визначено особливості їх правового статусу, компетенції та основних форм взаємодії. Встановлено, що взаємодія органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади має нормативно визначений характер та реалізується у межах законодавчо закріплених повноважень.

Особливу увагу приділено дослідженню делегованих повноважень як однієї з основних форм взаємодії між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади. Обґрунтовано, що реалізація делегованих повноважень передбачає не лише здійснення спільних управлінських функцій, але й забезпечення належного фінансового, організаційного та контрольного супроводу з боку органів виконавчої влади.

У статті проаналізовано наукові підходи до визначення поняття «взаємодія» у філософській, психологічній та адміністративно-правовій науці. Визначено основні ознаки взаємодії, серед яких виокремлено узгодженість дій суб'єктів, взаємний вплив, спільну спрямованість діяльності, нормативну визначеність та системність. Запропоновано авторське визначення взаємодії органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади як нормативно врегульованої спільної діяльності суб'єктів публічної влади, спрямованої на реалізацію спільних повноважень, функцій та публічних інтересів.

За результатами дослідження сформульовано пропозиції щодо вдосконалення адміністративно-правового механізму взаємодії органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади, зокрема у сфері розмежування компетенції, делегування повноважень, фінансового забезпечення територіальних громад та удосконалення механізмів координації діяльності суб'єктів публічної влади.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, органи виконавчої влади, взаємодія, адміністративно-правове регулювання, делеговані повноваження, публічна влада, місцеве самоврядування.

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування системи публічної влади в Україні особливого значення набуває забезпечення ефективної взаємодії між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади. Децентралізаційні процеси, розширення компетенції територіальних громад, необхідність забезпечення ефективного публічного управління та реалізації конституційних прав громадян обумовлюють потребу у формуванні цілісного адміністративно-правового механізму взаємодії зазначених суб'єктів публічної влади.

Незважаючи на нормативне закріплення правового статусу органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади, на практиці залишаються невирішеними питання чіткого розмежування їхніх повноважень, меж відповідальності, належного фінансового забезпечення делегованих повноважень, а також відсутності ефективних механізмів координації та співпраці. Вказані проблеми негативно впливають на ефективність функціонування системи публічного управління та створюють перешкоди для реалізації державної політики на місцевому рівні. У зв'язку з цим актуальним є комплексне дослідження адміністративно-правових засад взаємодії органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади.

Стан наукової розробки проблеми. Проблематика взаємодії органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади була предметом дослідження багатьох вітчизняних учених у сфері адміністративного, конституційного та муніципального права. Значний внесок у дослідження окремих аспектів зазначеної проблематики зробили В.В. Кравченко, М.В. Пітцик, Т.О. Кулик, Ю.С. Назар, О.В. Гулак, В.М. Фесюнін, В.Р. Остропілець, В.Ф. Коваль, О.С. Дніпров та інші науковці.

У працях зазначених авторів розглядалися питання правового статусу органів місцевого самоврядування, співвідношення державного управління та місцевого самоврядування, сутність делегованих повноважень, поняття та ознаки взаємодії, а також окремі аспекти координації діяльності суб'єктів публічної влади. Водночас у сучасній юридичній науці відсутнє комплексне адміністративно-правове дослідження взаємодії органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади як цілісного механізму публічного управління, що обумовлює необхідність подальшого наукового осмислення зазначеної проблематики.

Метою наукової статті є дослідження адміністративно-правових засад взаємодії органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади, а також визначення напрямів удосконалення механізму їх взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення державної підтримки місцевого самоврядування та створення належних умов для його самостійного розвитку повинні базуватися на узгодженому функціонуванні всієї системи публічної влади та інститутів громадянського суспільства, насамперед у сфері реалізації та захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Сучасний розвиток держави й суспільства неможливий без належної взаємодії між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади. Одними з основних чинників, що ускладнюють таку взаємодію, залишаються недостатньо чітке розмежування повноважень між зазначеними органами, відсутність ефективного правового механізму їх співпраці, а також невизначеність у питаннях розподілу відповідальності.

Ефективність функціонування держави та її суспільних інститутів значною мірою залежить від наявності результативної системи управління. Основою стабільного розвитку суспільства є чітка взаємодія між усіма складовими та рівнями системи публічного управління. У цьому контексті місцеве самоврядування відіграє особливу роль, оскільки є найбільш наближеним до населення рівнем публічної влади та первинною ланкою її організації. Саме тому, підкреслює Ю.О. Буглак, недоліки в діяльності органів місцевого самоврядування негативно позначаються не лише на окремих територіальних громадах, а й на функціонуванні держави загалом [1].

Проблематика організації діяльності органів місцевого самоврядування та співвідношення їхніх повноважень із компетенцією органів державної влади була предметом наукового аналізу О.В. Гулак. Дослідниця зазначає, що в Україні існує потреба у переосмисленні та модернізації співвідношення державного управління і місцевого самоврядування. Така трансформація має здійснюватися за кількома основними напрямами: забезпечення самостійності територіальних громад у вирішенні питань місцевого значення; визнання існування двох рівнів публічної влади – державної та самоврядної; удосконалення механізмів контролю за реалізацією повноважень; а також забезпечення належного юрисдикційного захисту як правового статусу місцевого самоврядування, так і прав держави та громадян у разі незаконних рішень чи дій органів місцевого самоврядування [2; 3].

Аналіз положень статей 7 та 140 Конституції України [4] дає підстави стверджувати, що органи місцевого самоврядування є самостійними та не входять до системи органів державної влади. Разом із тим як органи державної влади, так і органи місцевого самоврядування реалізують публічну владу, джерелом якої відповідно до статті 5 Конституції України є народ.

У зв'язку з цим може виникати уявлення про існування в межах держави двох окремих управлінських систем, які функціонують автономно одна від одної. Дійсно, органи місцевого самоврядування та органи державної влади мають багато спільних рис, зокрема щодо принципів організації діяльності, механізмів реалізації компетенції, а також форм і методів управлінської діяльності. Водночас ключовою відмінністю між ними є обсяг і рівень повноважень під час вирішення питань управління державними та суспільними процесами [5].

Органи місцевого самоврядування здійснюють свою діяльність та реалізують покладені на них функції в межах загальної державної політики. Однак вони водночас зберігають певний рівень автономії від органів державної влади на відповідній території. Така самостійність обумовлена тим, що органи місцевого самоврядування безпосередньо володіють інформацією про економічні, соціальні та політичні особливості конкретної територіальної громади, що забезпечує більш ефективне вирішення локальних питань [6, с. 1287].

Відповідно до статті 140 Конституції України, органи місцевого самоврядування є самостійними у межах повноважень, визначених законом [7]. Основні засади їх організації та діяльності, коло завдань і межі компетенції встановлюються Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [8]. До основних повноважень органів місцевого самоврядування належать, зокрема, встановлення місцевих податків і зборів, формування та виконання місцевих бюджетів, управління об'єктами комунальної власності та вирішення інших питань місцевого значення. Реалізація зазначених функцій здійснюється відповідно до вимог чинного законодавства України та нормативно-правових актів, ухвалених відповідними органами місцевого самоврядування [9].

Отже, конституційні положення закріплюють самостійний статус органів місцевого самоврядування, які не входять до системи органів державної влади та є незалежними у прийнятті рішень з питань, віднесених до їх компетенції. Водночас між органами місцевого самоврядування та органами державної влади, насамперед органами виконавчої влади, існують різноманітні форми взаємодії. Така взаємодія здійснюється на основі чинного законодавства України, однак на сучасному етапі відсутня цілісна та чітко сформульована концепція правового регулювання взаємовідносин між зазначеними суб'єктами публічної влади.

Розглядаючи взаємодію органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади як складову внутрішньоуправлінської діяльності, можна дійти висновку, що зазначені органи є взаємопов'язаними елементами єдиної системи публічної влади та соціального управління, діяльність яких спрямована на забезпечення належного рівня добробуту суспільства. Формування цілісного механізму управління на державному й місцевому рівнях виступає необхідною передумовою стабільного розвитку держави. У цьому контексті особливого значення набувають питання чіткого розмежування повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, а також удосконалення правових засад їхньої взаємодії.

Висновки. На нашу думку, ключовими напрямами вдосконалення взаємодії органів місцевого самоврядування з органами виконавчої влади є такі.

По-перше, необхідним є недопущення неправомірного втручання органів виконавчої влади у діяльність органів місцевого самоврядування. Взаємовідносини між цими суб'єктами мають ґрунтуватися на принципах самостійності, партнерства та співпраці під час вирішення питань у межах компетенції, визначеної законом.

По-друге, актуальним залишається вдосконалення нормативно-правового регулювання у відповідній сфері. Доцільним видається ухвалення спеціального нормативно-правового акта, який би чітко визначив межі компетенції та розмежував повноваження органів місцевого самоврядування й органів державної влади у різних сферах суспільного управління. На основі такого акта можуть бути розроблені регіональні програми, що конкретизуватимуть відповідні положення з урахуванням економічних, соціальних, демографічних, географічних та інших особливостей окремих територіальних громад.

По-третє, перспективним напрямом є розширення обсягу делегованих повноважень. Водночас передача таких повноважень має здійснюватися лише у тих випадках, коли орган місцевого самоврядування об'єктивно спроможний реалізувати їх ефективніше, ніж відповідний орган виконавчої влади.

По-четверте, важливим є пошук додаткових джерел наповнення дохідної частини місцевих бюджетів, оскільки належне фінансове забезпечення є необхідною умовою реальної само-

стійності місцевого самоврядування та ефективного виконання ним власних і делегованих повноважень.

З урахуванням викладеного можна зробити проміжний висновок, що в адміністративно-правовому розумінні взаємодію органів місцевого самоврядування з органами виконавчої влади доцільно визначати як нормативно врегульовану спільну діяльність відповідних суб'єктів адміністративного права, яка здійснюється у встановленому законом порядку та в межах визначеної компетенції з метою реалізації спільних повноважень, узгодження публічних інтересів, задоволення суспільних потреб і виконання завдань публічного управління.

Література:

1. Буглак Ю. О. Напрями підвищення ефективності взаємодії органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Т. 1, вип. 3. С. 128–133. URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2018/3/tom_1/27.pdf.
2. Гулак О. В. Шляхи побудови ефективних державних інституцій: складові визначення вектору руху країни. *Процес модернізації системи державного управління: конституційний, адміністративний та фінансовий аспекти* : кол. монографія / за заг. ред. А. С. Нестеренко. Одеса : Гельветика, 2017. С. 119–131.
3. Процес модернізації системи державного управління: конституційний, адміністративний та фінансовий аспекти : кол. монографія / за заг. ред. А. С. Нестеренко. Одеса : Гельветика, 2017. 528 с.
4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
5. Карагіоз Р. С. Органи державного управляння та місцевого самоврядування як елементи публічної влади. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2018. № 4, ч. 1. С. 75–79.
6. Журавель Я. В. Адміністративно-правове регулювання взаємодії органів виконавчої влади із органами місцевого самоврядування в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Т. 4, № 2 (23). С. 125–129. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/2-4_2018/28.pdf
7. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
8. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text.
9. Легеза Ю. О., Шевирталов В. С. Публічне управління процесами соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2023. № 1. С. 125–128. DOI: https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.21

Smyrnyi O. Administrative and legal principles of interaction between local self-government bodies and executive authorities in Ukraine: current state and areas for improvement

Summary. The scientific article examines the administrative and legal principles of interaction between local self-government bodies and executive authorities in Ukraine. The author analyzes the regulatory framework governing the activities of these public authorities and identifies the peculiarities of their legal status, competence, and the main forms of interaction. It is established that the interaction between local self-government bodies and executive authorities has a legally regulated nature and is carried out within the limits of powers established by legislation.

Special attention is paid to delegated powers as one of the main forms of interaction between local self-government bodies and executive authorities. It is substantiated that the implementation of delegated powers involves not only the performance of joint managerial functions but also financial, organizational, and supervisory support provided by executive authorities.

The article analyzes scientific approaches to defining the concept of "interaction" in philosophical, psychological, and administrative law studies. The main features of interaction are identified, including coordination of actions, mutual influence, common orientation of activities, legal certainty, and systematic character. The author proposes a definition of interaction between local self-government bodies and executive authorities as a legally regulated joint activity of public authority entities aimed at implementing common powers, functions, and public interests.

Based on the results of the study, proposals are formulated for improving the administrative and legal mechanism of interaction between local self-government bodies and executive authorities, particularly in the areas of delimitation of competence, delegation of powers, financial support for territorial communities, and improvement of coordination mechanisms among public authorities.

Key words: local self-government bodies, executive authorities, interaction, administrative and legal regulation, delegated powers, public authority, local self-government.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 02.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 02.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

УДК 342.9 (477)
DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.13

Тернущак М. М.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного права і процесу,
фінансового та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3370-400X

ДО ПИТАННЯ ЩОДО ЗМІСТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

Анотація. У статті досліджено питання змісту адміністративно-правових відносин на сучасному етапі трансформації науки адміністративного права.

Комплексно проаналізовано поняття та сутність категорії «публічне адміністрування» як форми реалізації публічної влади та її впливу на переосмислення змісту (предмету) адміністративно-правових відносин.

Окремо розглянуто фактор європеїзації публічного права, що зумовив законодавчі процеси приведення вітчизняного адміністративного законодавства до стандартів ЄС. Акцентовано на важливості прийняття Законів України «Про адміністративні послуги» та «Про адміністративну процедуру», як законодавчих актів, що удосконалили практики публічного адміністрування щодо децентралізації та дітжиталізації державних послуг. Констатовано, що Закон України «Про адміністративну процедуру» класифікував адміністративні провадження розмежувавши їх за функціями публічного адміністрування.

Розкрито позиції вчених-адміністративістів до підходів класифікації адміністративно-правових відносин, здійснено їх аналіз. Проаналізовано предмет адміністративно-правових відносин з огляду на різні критерії класифікації. Визначений взаємозв'язок предмету адміністративного права із категорією «публічного адміністрування».

Обумовлено, що концепт «публічного адміністрування» який замінив концепт «державного управління» виступає підґрунтям розуміння основ науки та галузі адміністративного права та використовується як базис для інтерпретації змісту адміністративно-правових відносин.

Резюмовано, що зміст адміністративних відносин як складової предмету адміністративного права відображає роль концепції «публічного адміністрування» у процесі захисту прав і свобод громадян та здійснення виконавчо-розпорядчої діяльності.

Ключові слова: зміст адміністративно-правових відносин, публічне адміністрування, адміністративна процедура, предмет адміністративного права, класифікація.

Вступ. Зміст адміністративно-правових відносин на сучасному етапі реформування правової науки, зазнав суттєвої трансформації порівнюючи науку адміністративного права дев'яностих та двохтисячних років. Перші концептуальні зміни торкнулися зміни основних категорій з якими асоціюється теорія адміністративного права, зокрема від парадигми «державного управління» до «публічного адміністрування», де роль суб'єктів публічної влади переорієнтовано з контрольного на сервісний підходи. Сервісна діяльність, зокрема надання адміністративних послуг в контексті здійснення адміністративних процедур, виступили основою різних напрямків адміністративної реформи, децентралізації, діджиталізації, реформи публічної служби.

Наразі зміст адміністративних відносин випливає виходячи із галузі та доктрини адміністративного права, яка структурно поділяється на загальну та особливу частину. Загальна формує та систематизує базові інститути адміністративного права, в основі особливої частини міститься поділ за підгалузями адміністративного права, що підлягають адміністративно-правовому регулюванню.

Одним із факторів який вплинув на трансформацію адміністративних відносин є європеїзація публічного права в Україні, яка відбувається за наслідком євроінтеграції. Угода про асоціацію України та ЄС акумулювала законодавчі процеси у площині змін та приведення адміністративного законодавства до стандартів ЄС.

Перший закон який впроваджував концепт «публічного адміністрування» у правозастосування був Закон України «Про адміністративні послуги» 2012 рік, на базі якого було запущено мережі центрів надання адміністративних послуг. Надалі сервісна діяльність модернізувалася в різних напрямках таких як, децентралізація та дітжиталізація. Знаковою подією унормування та розмежування функцій публічного адміністрування стало прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» який чітко конкретизує адміністративну діяльність публічних органів, відмежовуючи сервісну та контрольну функції публічного адміністрування.

В ході різних напрямів адміністративної реформи системні зміни зазнало інше адміністративне законодавство, прийняття нового КАС, закону «Про державну службу», законів які визначали процедури децентралізації та інші.

Отже, сучасний стан змісту адміністративних відносин обумовлений змінами доктринального тлумачення адміністративного права як публічної галузі, що асоціюється з публічним адмініструванням, так і змінами системи адміністративного законодавства з урахуванням процесів європеїзації законодавства в цілому.

Мета статті – дослідити еволюцію змісту адміністративно-правових відносин в контексті європеїзації публічного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Трансформація змісту адміністративно-правових відносин відбувалася в різні етапи,

в залежності від оновлення адміністративного законодавства України. Враховуючи європеїзацію публічного законодавства складовою якого є адміністративне, виконуючи вимоги інституцій ЄС щодо інтеграції та приведення вітчизняного законодавства до стандартів та правил у різних сферах публічного адміністрування.

Принципи належного урядування як основи концепту публічного адміністрування формалізують сучасні адміністративні відносини у межах публічних відносин, що реалізуються в сферах суспільного життя. Тобто, наразі, зміст адміністративних відносин виходить за традиційні рамки ототожнення із відносинами державного управління.

Прийняття законів України «Про адміністративну процедуру», «Про адміністративні послуги», значною мірою, вплинули на європеїзацію практик публічного управління в Україні. По суті, на їх основі відбулися всі базові реформи сфер публічного адміністрування, починаючи від мережі ЦНАПів, що посприяло децентралізації адміністративних послуг та завершилося адміністративною децентралізацією. До розробки смарт рішень дітжиталізації державних послуг. В цьому контексті, Закон України «Про адміністративну процедуру» удосконалив практики публічного адміністрування в цілому, розмежувавши його функції на сервісну та контрольно-наглядову. Відповідний закон також вніс роз'яснення в положення теорії адміністративного права чітко відмежувавши термінологічні питання адміністративної діяльності.

Як уже зазначалося вище, сучасне бачення інтерпретації адміністративного права структурно поділяє його на загальне та особливе. Вихідним моментом для розуміння адміністративного права як галузі виступає категорія «публічного адміністрування» яку прийнято інтерпретувати як форму реалізації виконавчої влади [1, ст. 16]. Слід враховувати також і особливості англомовного перекладу термінів «державне управління» та «публічне адміністрування», що в різних джерелах перекладається як «public administration». Специфіка англомовного перекладу змісту відповідної термінологічної конструкції зумовлена тлумаченням подібних термінів, проте їх переклад відбуватиметься по-різному, відтак «державне управління» в англомовному обігу також слід розглядати як «governance» чи то «state control». Тому в англомовному обігу один і той самий термін, з позиції лексичного значення розкриває зміст в залежності від сфери та напряму діяльності публічних органів в юридичній та економічних практиках [2].

Заслуговує уваги підхід, згідно якого «публічне адміністрування» трактується ширше за форму реалізації виконавчої влади, зокрема відповідну категорію розглядають у контексті інтегральної та управлінської шкіл: «… публічне адміністрування є відносно широкою та всеохоплюючою сферою та не вказує на конкретну спрямованість та обсяг державного управління, завдяки чому область публічного адміністрування, виходить за межі урядової діяльності та правлячих кіл включаючи в себе інші сфери, а саме церковну, ринкову, поштових послуг, транспортних та міжнародних відносин тощо».

В основі інтегрального підходу інтерпретації публічного адміністрування виступає загальна сума заходів спрямованих на виконання державної політики. Управлінський підхід тлумачить публічну адміністрацію вужче як зону, яка стосується виконанням управлінських та організаційних функцій у державних органах. Акцент робиться саме на функціях публічної адміністрації, які за своєю природою численні і спрямовані на досягнення певної цілі. Вперше ці функції було застосовано в 1980 році, використовуючи абревіатуру POSDCORB: P – планування; O – організація; S – кадри; D – напрямок; CO – координація; R – звітність; B – бюджетування [3].

Особливість розуміння сучасного адміністративного права, в тому числі змісту адміністративних відносин базується на підходах класифікації теорій організацій, що детально описано у книзі «Загальне адміністративне право як ідея врегулювання: основні засади та завдання систематики адміністративного права» авторства Ебергард Шмідт-Ассманн. Шановний автор використовує наступну класифікацію:

По-перше, організації як системи обробки інформації, що включає збирання й обробка інформації, розподілу потоків інформації всередині та між організаційними одиницями та освоєння зовнішніх джерел інформації;

По-друге, організації як координаційної системи: інструменти та процедури внутрішнього узгодження та формування волі, вертикальна та горизонтальна координація, органи та позиціювання волевиявлення, особливі механізми координації;

По-третє, владні структури організацій, що випливають із реалізація державної влади й особливі організаційні заходи її законодавчого закріплення в системі правової демократичної держави, ієрархічні шляхи ухвалення рішень, участь у реалізації влади шляхом делегування та залучення до участі;

По-четверте, формальні та неформальні організації, зокрема значення організаційно-правових форм, повноваження щодо вибору форми, юридична якість організаційного права, допустимість і межі допустимості для неформальних організацій;

По-п'яте, організаційні зв'язки такі як самостійність і несамостійність організаційних одиниць всередині системи публічної адміністрації, різні види залежності, механізми зовнішньої координації (право, фінанси, вказівки), організаційно-правові кола та їхній порядок за вимогами вчення про правовідносини;

По-шосте, організація й оточення шляхом організаційних форм у проміжній сфері між публічною адміністрацією і суспільством, участі адміністративних організаційних одиниць у діяльності підприємств і спілок (змішано- господарські підприємства) та системи переговорів» [4, с. 306–307].

Сучасні основи тлумачення адміністративного права вибудовані на концепції «публічного адміністрування», як форми реалізації публічної влади, передусім виконавчої. В цьому контексті, зміст адміністративно-правових відносин, зводиться безпосередньо до процесів пов'язаних із діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Проте позиції вчених щодо змістовного наповнення відповідних відносин відрізняються.

У підручнику «Загальне адміністративне право» за редакцією І. С. Гриценка, адміністративні відносини сутнісно класифікуються на: відносини, які виникають із забезпеченням суб'єктами публічної влади, публічною адміністрацією, прав і свобод людини і громадянина; відносини у сфері публічного управління об'єктами державної та комунальної власності;

відносини внутрішньоорганізаційної діяльності органів публічної влади; відносини у сферах взаємодії публічної влади з інституціями громадянського суспільства [5, ст. 67].

У підручнику «Адміністративне право» за редакцією Ю. П. Битяка, адміністративно-правові відносини класифікують за такими критеріями: характер взаємодії: вертикальні та горизонтальні в залежності від способів реалізації владних повноважень; мети: регулятивні (позитивні, наразі асоціюються із адміністративними процедурами) та правоохоронні (адміністративний примус); змісту: матеріальні та процесуальні; характеру дій зобов'язаного суб'єкта: активні, пасивні [6, ст. 60–62].

Крім того, є джерела які класифікують адміністративно-правові відносини за такими критеріями: цільове призначення: реалізація завдань державного управління, юрисдикційні (в сучасному розумінні адміністративно-деліктні та адміністративної юстиції); спосіб захисту: адміністративний та судовий порядок; змістом: матеріальні та процесуальні [7, ст. 36].

У підручнику «Загальне адміністративне право України», подано наступний перелік критеріїв класифікації адміністративних відносин: галузева приналежність: матеріальні та процедурні; характер зав'язків: вертикальні, горизонтальні; за функціями: регулятивні та охоронні; характеру дій зобов'язаного суб'єкта: активні, пасивні; адміністративно-правового статусу суб'єктів: підпорядковані суб'єкти публічного адміністрування різного організаційно-правового рівня та непідпорядковані суб'єкти публічного адміністрування однакового організаційно-правового рівня; методів адміністративно-правового регулювання: субординаційні, координаційні, реординаційні; юридичної основи: регулюються законами, підзаконними актами органів державної влади, органів місцевого самоврядування, нормами права неформалізованих джерел; спрямованістю: зовнішньоорієнтовані та внутрішньоорієнтовані; часовими характеристиками: короткострокові та довгострокові; від інтересу: владні та сервісні [8, ст. 104–107].

У підручнику «Загальне адміністративне право» професор Р. Мельник описуючи категорію «предмет адміністративного права» класифікую адміністративні відносини наступним чином:

– відносини, що виникають під час безпосередньої реалізації влади Українським народом;

– відносини, що виникають у процесі реалізації (застосування) суб'єктом публічного адміністрування адміністративно-правових інструментів, адресатом яких є приватна особа;

– відносини, що виникають між суб'єктом публічного адміністрування та іншим суб'єктом публічної влади;

– відносини, що виникають у межах внутрішньо-організаційної діяльності органу публічної влади;

– відносини, що виникають між суб'єктом публічного адміністрування та «особливо підпорядкованими особами» з приводу зміни їхнього правового статусу (звільнення, покарання, встановлення обмежень тощо);

– відносини, пов'язані з управлінням об'єктами публічної власності (публічним майном);

– відносини, пов'язані з матеріальною відповідальністю суб'єкта публічного адміністрування за шкоду, завдану приватній особі рішенням (дією);

– регулювання фактичних дій;

– регулювання юридичного статусу суб'єктів адміністративно-правових відносин [9, ст. 62–64].

У підручнику «Загальне адміністративне право» виданому колективом вчених Ужгородського університету у співпраці з австрійськими колегами предмет адміністративного права включає наступні відносини:

– між публічною адміністрацією та приватними особами в процесі виконання виконавчих функцій та надання адміністративних послуг;

– виконавчої та розпорядчої діяльності публічної адміністрації;

– захисту прав і свобод громадян [1, ст. 32].

Отже, незалежно від критеріїв класифікації якими оперують вчені-адміністративісти при визначенні змісту та сутності адміністративних відносин (предмету адміністративного права), спостерігаємо еволюцію парадигми інтерпретації адміністративного права як галузі в основі якої виступає категорія «публічне адміністрування».

Якщо перші джерела галузі адміністративного права ототожнювали її із державним управлінням акцент в якому робився на діяльності пов'язаної із адміністративним примусом та контролем, то наразі система загального адміністративного права переорієнтована на сервісну роль. Водночас, правові обмеження пов'язані із війною спонукають стверджувати про мілітаризацію адміністративних відносин у частині координації публічної адміністрації (ВЦА) із органами сектору безпеки та оборони.

Також важливу роль переосмислення предмету адміністративного права відіграє і системна законодавча робота щодо приведення адміністративного законодавства до стандартів ЄС. Як уже зазначалося вище публічне адміністрування як форма реалізації виконавчої влади знайшло відображення у прийнятті низки законів. Відповідний законодавчий процес дав змогу вченим оновити зміст та критерії класифікації предмету адміністративного права.

Висновки. Таким чином, інтерпретація адміністративно-правових відносин обумовлена впливом концепції «публічного адміністрування» на галузь адміністративного права. Публічне адміністрування виступає у якості базису для розуміння сервісної ролі адміністративних органів у взаємовідносинах з громадянами та приватним сектором. Важливість публічного адміністрування для трактування адміністративно-правових відносин відображена у процесі європеїзації публічного права та змінах адміністративного законодавства.

Література:

1. Загальне адміністративне право. Підр. За заг. ред. Бернда Візера, Ярослава Лазура, Тетяни Карабін, Олександра Білаша. Одеса: Видавництво «Юридика», 2025. 418 с.
2. Тернущак М. М. Адміністративний процес у публічному адмініструванні. Дисертація доктора юридичних наук. 12.00.07. Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України, Київ, 2020. 401 с.
3. Uchem R.O., Erunke C.E. Nature and scope of public administration. International Journal of Development and Sustainability. 2013. № 1. P. 177–182. URL: https://isdsnet.com/ijds-v2n1-13.pdf (дата звернення: 24.08.2026)
4. Загальне адміністративне право як ідея врегулювання: основні засади та завдання систематики адміністративного права. Ебергард Шмідт-Ассманн. 2-ге видання. Київ. «К.І.С.». 2009. 552 с.

5. Загальне адміністративне право: Підр. За заг. ред. І.С. Гриценка. К.: Юрінком Інтер, 2015. 568
6. Адміністративне право: Підр. керів. автор. кол. Ю.П. Битяк. Х.: Право 2013. 656.с.
7. Адміністративне право. Навч. посіб. К. Алерта; ЦУЛ, 2011. 696 с.
8. Загальне адміністративне право України. За заг. ред. акад. С.В. Ківалова, проф. Л. Білої-Тіунової. Одеса. Фенікс, 2023. 792.
9. Загальне адміністративне право : підр. за заг. ред. Р. С. Мельника. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023. 690 с.

Ternushchak M. On the subject of the nature of administrative-legal relationships

Summary. This article examines the nature of administrative-legal relations at the present stage of transformation in the science of administrative law.

It provides a comprehensive analysis of the concept and essence of the category of 'public administration' as a form of exercising public authority and its impact on the reinterpretation of the nature (subject matter) of administrative-legal relations.

Separate consideration is given to the factor of the Europeanisation of public law, which has driven the legislative processes of bringing domestic administrative legislation into line with EU standards. Emphasis is placed on the importance of the adoption of the Laws of Ukraine 'On Administrative Services' and 'On Administrative Procedure' as legislative acts that have improved public administration practices regarding the decentralisation and digitalisation of public services. It is noted that the Law of Ukraine 'On Administrative Procedure' classified administrative proceedings by distinguishing them according to the functions of public administration.

The positions of scholars specialising in administrative law regarding approaches to the classification of administrative-legal relations are outlined and analysed. The subject matter of administrative-legal relations is analysed in the light of various classification criteria. The interconnection between the subject matter of administrative law and the category of 'public administration' is identified.

It is argued that the concept of 'public administration', which has replaced the concept of 'state administration', forms the foundation for understanding the principles of the science and field of administrative law and serves as the basis for interpreting the content of administrative-legal relations.

It is summarised that the content of administrative relations, as a component of the subject matter of administrative law, reflects the role of the concept of 'public administration' in the process of protecting citizens' rights and freedoms and carrying out executive and administrative activities.

Key words: content of administrative-legal relations, public administration, administrative procedure, subject matter of administrative law, classification.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 19.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.763:004.73
DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.14

Гнатенко С. С.,
аспірант кафедри приватного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: https://orcid.org/0009-0005-4756-9573

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ УЧАСНИКІВ ВІДНОСИН У СФЕРІ ПАСАЖИРСЬКИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Статтю присвячено комплексному дослідженню цивільно-правового статусу учасників відносин у сфері пасажирських перевезень в інформаційному просторі в умовах цифровізації суспільства та дії правового режиму воєнного стану. В сучасності відбувається активний розвиток цифрових платформ, які трансформували традиційну модель договірних відносин щодо перевезення пасажирів, сформувавши нову систему цивільно-правової взаємодії між пасажиром, перевізником і цифровим агрегатором транспортних послуг. Водночас чинне законодавство України не містить комплексного нормативного регулювання правового статусу зазначених суб'єктів, їхніх прав, обов'язків та меж цивільно-правової відповідальності, що обумовлює необхідність наукового переосмислення відповідних правовідносин.

Цифровізація транспортної сфери не змінює цивільно-правової природи договору перевезення пасажира, проте істотно впливає на механізм виникнення, реалізації та припинення цивільних правовідносин. Центральними учасниками цих правовідносин залишаються пасажир і перевізник як сторони договору перевезення, тоді як цифровий агрегатор залежно від моделі організації сервісу може виконувати функції інформаційного посередника або суб'єкта, який істотно впливає на формування та реалізацію договірних прав і обов'язків сторін. Визначення цивільно-правового статусу цифрової платформи має ключове значення для правильного розмежування договірної відповідальності, забезпечення ефективного захисту прав пасажирів та формування єдиної правозастосовної практики.

Увагу приділено впливу інформаційного середовища на зміст цивільних правовідносин. Використання мобільних застосунків, електронної ідентифікації, алгоритмів цифрової взаємодії, автоматизованих розрахунків, електронних документів та цифрових доказів формує нову модель реалізації цивільних прав і виконання договірних обов'язків. Водночас, за умов воєнного стану цифрові платформи набувають додаткового суспільного значення як елемент інформаційної та транспортної інфраструктури, що зумовлює необхідність забезпечення належного балансу між свободою договору, захистом прав пасажирів, інтересами перевізників та вимогами публічної безпеки.

Отже, подальший розвиток цивільного законодавства України має бути спрямований на комплексне нормативне визначення цивільно-правового статусу учасників відносин у сфері пасажирських перевезень в інформаційному просторі, законодавче розмежування відповідальності перевізника та цифрового агрегатора, удосконалення правового регулювання електронного договору перевезення, використання електронних доказів, а також визначення особливостей функціонування цифрових транспортних платформ в умовах воєнного стану.

Ключові слова: цивільне право, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, зобов'язання, договірні зобов'язання, цивільно-правовий договір, послуги, перевезення, перевезення пасажирів, пасажир, інформаційні технології, цифровізація, цифрова доба, інформаційне суспільство, штучний інтелект.

Вступ. Цифровізація суспільних відносин суттєво трансформувала механізм надання транспортних послуг, у тому числі у сфері пасажирських перевезень. Використання електронних інформаційних платформ (Uber, Bolt, Uklon, OnTaxi та інших цифрових сервісів) спричинило появу нової моделі цивільних правовідносин, у якій традиційний договір перевезення поєднується із договорами про надання інформаційно-посередницьких послуг, електронною комерцією та автоматизованою обробкою персональних даних.

Відповідно до статті 626 ЦК України) договір є домовленістю двох або більше сторін, спрямованою на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Специфіка договірних відносин у цифровому середовищі полягає в тому, що волевиявлення сторін здійснюється із використанням інформаційно-комунікаційних систем, що відповідає вимогам статей 205, 207, 638, 639 ЦК України, а також положенням Закону України «Про електронну комерцію».

Безпосередньо договір перевезення пасажира регламентується главою 64 ЦК України, зокрема статтями 908–928, а також статтею 910 ЦК України, відповідно до якої перевізник зобов'язаний доставити пасажира до пункту призначення, а пасажир – оплатити встановлену плату за проїзд.

Крім норм цивільного законодавства, правовий статус учасників транспортних правовідносин визначається Законами України «Про автомобільний транспорт», «Про транспорт», «Про захист прав споживачів», «Про електронну комерцію», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», «Про захист персональних даних», а також Правилами надання послуг пасажирського автомобільного транспорту, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил надання послуг пасажирського автомобільного транспорту» [11].

Метою статті є характеристика чинного законодавства України в сфері визначення цивільно-правового статусу учасників відносин перевезення пасажирів в інформаційному просторі з урахуванням позитивного досвіду зарубіжних країн в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах цифровізації цивільних відносин основними учасниками цивільних правовідносин у сфері пасажирських перевезень є цифрова платформа (агрегатор), перевізник та пасажир. Саме взаємодія цих суб'єктів формує складну модель договірних відносин, у якій поєднуються елементи цивільного, транспортного, інформаційного та споживчого права.

У сучасній науковій літературі наголошується, що стрімкий розвиток цифрових технологій трансформує класичні моделі договірних відносин, не змінюючи при цьому їхньої приватноправової природи. Зокрема, Н. А. Федосенко обґрунтовує, що цифровізація цивільних відносин зумовлює появу нових способів реалізації суб'єктивних цивільних прав, однак не змінює фундаментальних засад договірного права, серед яких визначальне значення мають принципи свободи договору, добросовісності, розумності та справедливості [16, с. 69–74]. Аналогічної позиції дотримується І. Ю. Гулейков, який зазначає, що використання електронних засобів комунікації не створює нової договірної конструкції, а лише модифікує механізм укладення та виконання цивільно-правових договорів [3, с. 260–265].

Принагідно, що у сучасності використання електронних засобів (e-mail, месенджери, CRM-системи) у договірних відносинах регулюється Законом України «Про електронну комерцію» [10] та ЦК України. Це дозволяє укладати правочини, обмінюватися документами та підписувати їх онлайн, якщо сторони договору попередньо погодили такий порядок.

У науковій літературі агрегатор транспортних послуг визначається як інформаційний посередник (цифрова платформа або мобільний застосунок), який забезпечує взаємодію між пасажирами та незалежними перевізниками, не здійснюючи безпосередньо перевезення. Подібний підхід відповідає сучасній концепції цифрових платформ, яку підтримує Р. В. Вовчок, зазначаючи, що цифрові сервіси виступають новими суб'єктами цифрової економіки, діяльність яких полягає насамперед в організації інформаційної взаємодії між учасниками цивільних відносин, а не у виконанні основного договірного зобов'язання [1, с. 20–27].

Українське законодавство наразі не містить спеціального визначення правового статусу цифрового агрегатора транспортних послуг. Як правило, такі суб'єкти здійснюють діяльність відповідно до Закону України «Про електронну комерцію», виступаючи власниками або операторами інформаційної системи, за допомогою якої забезпечується укладення електронних договорів між пасажирами та перевізниками.

Отже, такі цифрові платформи, як Uber, Bolt, Uklon та інші, фактично виконують функцію інформаційного посередника між перевізником і пасажиром, надаючи програмне забезпечення для пошуку транспортної послуги, визначення маршруту, розрахунку вартості поїздки, електронної взаємодії сторін та здійснення платежів. При цьому агрегатор, як правило, не здійснює перевезення власними транспортними засобами, не забезпечує їх технічний стан та не набуває статусу сторони договору перевезення.

У цьому контексті заслуговує на увагу позиція І. В. Спасибо-Фатєєвої, відповідно до якої визначальним критерієм цивільно-правової відповідальності є зміст прийнятого суб'єктом договірного обов'язку [2].

Принагідно звернути увагу на те, що оскільки цифрова платформа не приймає на себе обов'язку щодо безпосереднього перевезення пасажира, вона, як правило, не відповідає за належне виконання транспортного зобов'язання, якщо інше прямо не передбачено договором або законом.

Саме тому відповідальність агрегатора здебільшого обмежується належним функціонуванням інформаційної системи, забезпеченням достовірності інформації, належною обробкою персональних даних, справністю електронних сервісів та виконанням інших інформаційно-технологічних функцій. Юридична відповідальність за безпеку перевезення, життя і здоров'я пасажира, технічний стан транспортного засобу, дотримання правил дорожнього руху та якість транспортної послуги покладається безпосередньо на перевізника.

У більшості правових систем агрегатори не зобов'язані отримувати ліцензію на здійснення перевезень, оскільки вони не володіють транспортними засобами, не виконують функції автомобільного перевізника та не перебувають у трудових відносинах із водіями, які, як правило, здійснюють діяльність як фізичні особи – підприємці або незалежні підрядники.

Звертається увага на те, що чинне законодавство України не містить окремого визначення правового статусу цифрового агрегатора транспортних послуг. Як правило, такі суб'єкти здійснюють діяльність відповідно до Закону України «Про електронну комерцію», виступаючи власниками інформаційної системи, через яку здійснюється укладення електронного договору.

Відповідно до статті 11 Закону України «Про електронну комерцію» електронний договір укладається шляхом направлення оферти та її акцепту із використанням інформаційно-комунікаційної системи. У межах такої взаємодії цифрова платформа забезпечує функціонування інформаційної системи, автоматизоване формування замовлення, електронну ідентифікацію сторін, приймання платежів, інформаційний супровід виконання договору та обробку персональних даних.

Безпосереднім виконавцем транспортної послуги виступає перевізник. Відповідно до статті 909 ЦК України за договором перевезення пасажира перевізник зобов'язується доставити пасажира до пункту призначення у строки та на умовах, встановлених договором, ЦК України та транспортним законодавством [17].

Стаття 39 Закону України «Про автомобільний транспорт» покладає на автомобільного перевізника обов'язок здійснювати перевезення лише за наявності передбачених законом дозвільних документів, забезпечувати належний технічний стан транспортного засобу та гарантувати безпеку пасажирів [7].

У науковій літературі В. Скрипник підкреслює, що договір перевезення належить до договорів про надання послуг, у яких основним обов'язком виконавця є досягнення конкретного матеріального результату доставки пасажира до визначеного пункту призначення. Саме перевізник набуває статусу боржника у відповідному зобов'язанні та несе цивільно-правову відповідальність за його неналежне виконання [14, с. 50–55].

Відповідно перевізник відповідає за невиконання або неналежне виконання договору перевезення, прострочення доставки пасажира, заподіяння шкоди його життю чи здоров'ю, втрату або пошкодження багажу, а також за інші порушення договірних обов'язків [6, с. 57–67; 15, с. 164–169].

Таким чином, цивільно-правовий статус перевізника та цифрового агрегатора істотно відрізняється. Перевізник виступає стороною договору перевезення, безпосередньо виконує транспортну послугу, приймає на себе обов'язок щодо безпечного перевезення пасажира та несе повну цивільно-правову відповідальність за належне виконання договірного зобов'язання. Крім того, на нього покладається обов'язок отримання відповідної ліцензії, забезпечення технічної справності транспортного засобу та дотримання вимог транспортного законодавства.

Натомість агрегатор (цифрова платформа) не є безпосереднім виконавцем транспортної послуги, а забезпечує інформаційно-технологічну взаємодію сторін договору, отримуючи винагороду у вигляді комісії або плати за інформаційне обслуговування. За загальним правилом договір перевезення укладається саме між перевізником і пасажиром, тоді як цифрова платформа виконує допоміжну функцію щодо організації укладення та виконання такого договору.

Іншим обов'язковим учасником зазначених правовідносин є пасажир, який виступає споживачем транспортної послуги. Відповідно до статті 633 ЦК України договір перевезення пасажира має ознаки публічного договору, оскільки перевізник не вправі безпідставно відмовити особі у наданні транспортної послуги за наявності можливості її надати [17].

Укладення договору через мобільний застосунок здійснюється шляхом акцепту публічної оферти (click-wrap agreement), що відповідає положенням статей 205, 638 та 639 ЦК України, а також статті 11 Закону України «Про електронну комерцію».

Пасажир має право на отримання повної та достовірної інформації про транспортну послугу, безпечне перевезення, захист персональних даних, належну якість транспортної послуги та відшкодування майнової й моральної шкоди відповідно до статей 22, 23, 611, 623, 1166 та 1167 ЦК України [17].

Особливого значення у цифрових транспортних правовідносинах набувають електронний документообіг, електронна ідентифікація учасників та використання електронних доказів. Відповідно до Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» електронний документ має однакову юридичну силу з документом на паперовому носії за умови дотримання вимог законодавства [9].

Електронний квиток, електронний чек, підтвердження бронювання, історія замовлення, GPS-маршрут, електронне листування, push-повідомлення мобільного застосунку та інші цифрові дані можуть виступати належними й допустимими доказами укладення та виконання договору відповідно до статей 76–100 ЦК України.

Обробка персональних даних у межах цифрових транспортних правовідносин здійснюється відповідно до Закону України «Про захист персональних даних», а у випадку надання транспортних послуг громадянам держав – членів Європейського Союзу також з урахуванням вимог Регламенту (ЄС) 2016/679 (GDPR), що відображає сучасну тенденцію гармонізації українського приватного права із європейськими стандартами захисту персональних даних [13].

Актуальна практика Верховного Суду свідчить про формування сталої правової позиції щодо юридичної сили електронних правочинів та електронних доказів.

Так, наприклад Перша судова палата Касаційного цивільного суду Верховного Суду у постанові від 12 січня 2021 року у справі № 524/5556/19 дійшла висновку, що електронна форма договору є самостійною формою правочину, а волевиявлення сторін може підтверджуватися електронними повідомленнями, технічними даними інформаційної системи та іншими електронними доказами [12].

Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду неодноразово наголошував, що електронні документи, електронне листування, SMS-повідомлення, інформація з мобільних застосунків та електронних сервісів можуть бути належними й допустимими доказами за умови можливості встановлення їх походження, автентичності та належності відповідній особі.

Крім того, Верховний Суд послідовно виходить із того, що цивільно-правова відповідальність перевізника є договірною та виникає незалежно від способу укладення договору перевезення у паперовій чи електронній формі.

Окремої уваги заслуговує питання функціонування цивільно-правових відносин у сфері пасажирських перевезень в інформаційному просторі в умовах дії правового режиму воєнного стану [8]. Збройна агресія Російської Федерації проти України зумовила істотну трансформацію механізму реалізації транспортних послуг, водночас не змінивши їх приватноправової природи. Договір перевезення пасажира, укладений із використанням цифрової платформи, і надалі залишається цивільно-правовим договором, однак його виконання здійснюється в умовах підвищеного рівня правових, організаційних та безпекових ризиків.

Правовий режим воєнного стану допускає можливість тимчасового обмеження окремих конституційних прав і свобод людини та громадянина, що безпосередньо впливає на організацію транспортного сполучення, режим пересування населення, функціонування об'єктів транспортної інфраструктури, порядок використання транспортних засобів, а також діяльність суб'єктів господарювання у сфері перевезень.

У зв'язку з цим виконання договірних зобов'язань у певних випадках ускладнюється встановленням комендантської години, обмеженням руху окремими територіями, запровадженням спеціального режиму в'їзду та виїзду, проведенням евакуаційних заходів, мобілізацією транспортних ресурсів або виникненням інших обставин, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки.

За таких умов особливого значення, на нашу думку, набуває належне застосування загальних положень цивільного законодавства щодо виконання зобов'язань, добросовісності сторін, розумності їх поведінки, а також інституту звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань у разі наявності обставин непереборної сили.

Сам по собі факт запровадження воєнного стану не припиняє цивільних правовідносин і не звільняє автоматично учасників договору від виконання своїх обов'язків [5, с. 53–58]. Водночас конкретні наслідки бойових дій, руйнування транспортної інфраструктури, блокування маршрутів, запровадження заборон на пересування або інші надзвичайні обставини можуть об'єктивно унеможливлювати належне виконання договору перевезення, що потребує оцінки у кожному конкретному випадку.

Специфіка агрегаторів (цифрових платформ) у зазначених умовах полягає також у тому, що саме вони забезпечують оперативне інформування користувачів про зміну маршрутів, обмеження руху, тимчасову недоступність окремих територій, коригування вартості поїздок, скасування замовлень та інші обставини, які безпосередньо впливають на виконання договору.

Отже, належне функціонування інформаційної системи набуває не лише цивільно-правового, а й суспільно значущого характеру, оскільки своєчасне інформування пасажира може бути безпосередньо пов'язане із забезпеченням його життя та безпеки.

Крім того, воєнний стан значно підвищує роль електронних доказів у сфері захисту цивільних прав учасників транспортних правовідносин [4, с. 530–533]. За відсутності можливості отримання традиційних письмових документів саме електронні журнали мобільних застосунків, GPS-дані, історія замовлення, електронні чеки, цифрові платіжні документи, повідомлення інформаційної системи, геолокаційні відомості та інші електронні дані нерідко є єдиними засобами доказування факту укладення, виконання або невиконання договору перевезення. Це обумовлює необхідність забезпечення належного збереження цифрової інформації, її автентичності та можливості використання як належного і допустимого доказу у цивільному судочинстві.

Воєнний стан також актуалізує питання законодавчого визначення меж цивільно-правової відповідальності цифрових агрегаторів транспортних послуг.

У випадках, коли цифрова платформа здійснює не лише інформаційне посередництво, а фактично контролює істотні умови надання транспортної послуги, визначає алгоритми ціноутворення, здійснює електронні розрахунки, встановлює критерії допуску перевізників до системи та впливає на виконання договору, виникає потреба у нормативному уточненні обсягу її цивільно-правових обов'язків перед пасажиром.

Особливої актуальності це набуває в умовах воєнного стану, коли цифрові платформи дедалі частіше виконують функцію елементів критичної цифрової інфраструктури, забезпечуючи мобільність населення, волонтерських організацій, медичних працівників та інших осіб, діяльність яких має суспільно важливе значення.

Таким чином, правовий режим воєнного стану не змінює цивільно-правової природи договірних відносин у сфері цифрових пасажирських перевезень, проте істотно впливає на особливості їх виконання, доказування та реалізації цивільно-правової відповідальності. Це, у свою чергу, свідчить про необхідність подальшого вдосконалення транспортного, цивільного та цифрового законодавства України шляхом комплексного нормативного врегулювання діяльності цифрових платформ, розподілу відповідальності між агрегатором і перевізником, а також визначення особливостей функціонування таких правовідносин в умовах дії особливих правових режимів, зокрема воєнного стану.

Звертається увага на те, що попри активний розвиток цифрових сервісів пасажирських перевезень, чинне законодавство України не забезпечує належного нормативного врегулювання діяльності цифрових платформ.

Зокрема, законодавство не визначає: правовий статус агрегатора транспортних послуг; межі цивільно-правової відповідальності інформаційної платформи; порядок розподілу відповідальності між платформою та перевізником; особливості укладення договору перевезення через мобільні застосунки; правовий режим використання алгоритмів автоматичного ціноутворення (dynamic pricing); порядок використання цифрової ідентифікації сторін договору.

Отже, правовий статус транспортних послуг з перевезення пасажирів на сучасному ринку залишається предметом правових дискусій. Законодавчі ініціативи, які опрацьовують державні органи, спрямовані на детінізацію ринку перевізників та закріплення нових вимог. Вони включають необхідність впровадження е-ідентифікаторів для онлайн-замовлень та запровадження чітких розділів відповідальності для платформ (агрегаторів).

Висновки. Правовий статус учасників цивільних правовідносин у сфері пасажирських перевезень в інформаційному просторі формується на перетині норм цивільного, транспортного, інформаційного та споживчого законодавства. Використання цифрових платформ істотно трансформує класичну модель договірних відносин, однак не змінює фундаментальних принципів цивільного права, закріплених у ЦК України, зокрема принципів свободи договору, добросовісності, розумності та справедливості (стаття 3 ЦК України).

Сучасна модель цифрових пасажирських перевезень характеризується існуванням трьох основних учасників правовідносин пасажира, перевізника та цифрової платформи (агрегатора), кожен із яких має самостійний цивільно-правовий статус, обсяг прав та обов'язків. При цьому перевізник залишається стороною договору перевезення та основним суб'єктом цивільно-правової відповідальності за належне виконання транспортного зобов'язання, тоді як агрегатор, за загальним правилом, виконує функції інформаційного посередника, забезпечуючи технологічну організацію укладення та супроводу електронного договору.

В умовах правового режиму воєнного стану зазначені проблеми набувають особливої актуальності. Воєнний стан не змінює цивільно-правової природи договірних відносин щодо перевезення пасажирів, однак істотно впливає на механізм їх реалізації, виконання та захисту прав учасників.

Подальший розвиток цифрової економіки та впровадження сучасних інформаційних технологій у сферу транспортних послуг об'єктивно потребує комплексного оновлення транспортного законодавства, визначення правового статусу цифрових платформ та законодавчого врегулювання розподілу відповідальності між усіма учасниками пасажирських перевезень в інформаційному просторі, що сприятиме підвищенню рівня захисту прав пасажирів і правовій визначеності у сфері транспорту.

Література:

1. Вовчок Р. В. Залежність конструкції договорів у сфері іт від природи цифрового об'єкта. Київський часопис права, (2), 2026. С. 20–27.
2. Вчення про цивільно-правову відповідальність : монографія / І. В. СпасибоФатєєва, Л. М. Баранова, О. О. Беляєв та ін. ; за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2025. 816 с.
3. Гулейков І.Ю. Характеристика договірних відносин у цифровому обороті. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2024. Серія право.* Випуск 84. Частина 1. С. 260–265.
4. Давидова І.В., Резніченко С.В. Договори перевезення: реалії воєнного часу. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 7/2022. С. 530–533.
5. Кочина О.С., Болдирев В.М. Вплив воєнного стану на цивільні правовідносини. Нове Українське право. № 2. 2022. С. 53–58.
6. Онищенко О. Особливості цивільно-правової відповідальності за порушення договірних зобов'язань при перевезеннях. *Юридичний журнал*. 2012. № 7-8. С. 57–67.
7. Про автомобільний транспорт. Закон України від 5 квітня 2001 року № 2344-III (*Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2001, № 22, ст. 105) // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2344-14#Text
8. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. // URL: https://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-ukaz-prozaprovadzhennya-voyennogo-stanu-73109

9. Про електронні документи та електронний документообіг. Закон України від 22 травня 2003 року № 851-IV (*Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2003, № 36, ст. 275) // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text
10. Про електронну комерцію. Закон України від 3 вересня 2015 року № 675-VIII (*Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 45, ст. 410) // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text
11. Про затвердження Правил надання послуг пасажирського автомобільного транспорту. Постанова Кабінету Міністрів України від 18.02.1997 № 176 (у редакції станом на 15.07.2026) // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176-97-%D0%BF#Text
12. Постанова Верховного Суду від 12.01.2021 у справі № 524/5556/19 (провадження № 61-16243св20) // URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/94102130?fbclid=IwAR3GaYctJgpUXBFROd6F2NeaXFupjTTnW-waWx4bh6yywWKtDuY0aznoFog
13. Регламент Європейського парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних) // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text
14. Скрипник В. Транспортні послуги в системі об'єктів цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право*. Цивільне право і процес. 5/2020. С. 50–55.
15. Стефанчук М.О. Відповідальність перевізника за порушення договору перевезення вантажу автомобільним транспортом за законодавством України та ЄС. Серія Право. Випуск 77. Частина 1. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету,* 2023. С. 164–169.
16. Федосенко Н.А. Використання цифрових технологій у цивільних правовідносинах. *Часопис* цивілістики. Випуск 45. С. 69–74.
17. Цивільний кодекс України : наук.-практ. коментар : станом на 01 січн. 2023 р. / Харитонов Є.О., Харитонова О.І. та інш. за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. Харитонова Є.О., канд. юрид. наук, доц. Калітенко О.М. Київ : Норма права, 2023. 1424 с.

Hnatenko S. Individual issues regarding the civil law status of parties to passenger transportation relations in the information space: a theoretical and applied perspective

Summary. This article presents a comprehensive study of the civil law status of parties to passenger transportation relations in the information space under a digitalizing society and the legal regime of martial law. Today, digital platforms are undergoing rapid development, transforming the traditional model of contractual relations regarding passenger transportation and forming a new system of civil-law interaction between passengers, carriers, and digital aggregators of transportation services. At the same time, current Ukrainian legislation lacks comprehensive regulatory provisions governing the legal status of these entities, their rights, obligations, and the limits of their civil liability, which necessitates a scholarly reexamination of the relevant legal relations.

The digitization of the transportation sector does not alter the civil law nature of a passenger transportation contract; however, it significantly affects the mechanism by which civil legal relations arise, are carried out, and are terminated. The passenger and the carrier remain the central participants in these legal relations as parties to a transportation contract, while the digital aggregator – depending on the service model – may act as an information intermediary or as an entity that significantly affects the formation and exercise of the parties' contractual rights and obligations. Defining the civil law status of a digital platform is crucial for correctly delineating contractual liability, ensuring effective protection of passengers' rights, and establishing a uniform legal practice.

Attention is paid to the impact of the information environment on the essence of civil legal relations. The use of mobile applications, electronic identification, digital interaction algorithms, automated calculations, electronic documents, and digital evidence is shaping a new model for the exercise of civil rights and the fulfillment of contractual obligations. At the same time, under martial law, digital platforms take on additional social significance as part of the information and transportation infrastructure, which necessitates striking the adequate balance between freedom of contract, the protection of passengers' rights, the interests of carriers, and public safety requirements.

Therefore, the further development of Ukraine's civil legislation should be aimed at comprehensively defining the civil-law status of parties to passenger transportation relations in the information space, legislatively distinguishing between the liability of the carrier and that of the digital aggregator, improving the legal regulation of electronic transportation contracts and the use of electronic evidence, as well as defining specific features of the performance mode for digital transportation platforms.

Key words: civil law, civil legislation, civil legal relations, obligations, contractual obligations, civil law contract, services, transportation, passenger transportation, passenger, information technology, digitalization, digital age, the information society, artificial intelligence.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 29.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

УДК 347.65/.68:347.157(477)
DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.15

Діденко Д. В.,
здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
кафедри цивільно-правових дисциплін та статистики
Міжнародного університету
ORCID: https://orcid.org/0009-0007-4476-1433

ЗДІЙСНЕННЯ ДИТИНОЮ ПРАВА НА СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАКОНОМ І ЗА ЗАПОВІТОМ В УКРАЇНІ

Анотація. Статтю присвячено особливостям здійснення дитиною права на спадкування за законом і за заповітом за законодавством України. Розмежовано підстави закликання дитини до спадкування, прийняття спадщини та подальше оформлення прав на спадкове майно. Обґрунтовано, що спеціальні гарантії, зумовлені віком спадкоємця, застосовуються в межах обох видів спадкування, проте не створюють права на спадщину за відсутності передбаченої законом або заповітом підстави.

Визначено відмінності між поняттями дитини як особи, яка не досягла повноліття, та дитини спадкодавця як носія юридично встановленого родинного зв'язку. Розкрито значення походження, усиновлення, черговості спадкування, права представлення та охорони інтересів дитини, зачатої за життя спадкодавця і народженої живою після відкриття спадщини. Показано, що неповнолітній вік сам по собі не надає переваги перед іншими спадкоємцями відповідної черги.

Проаналізовано співвідношення свободи заповіту та права малолітніх і неповнолітніх дітей спадкодавця на обов'язкову частку. Наголошено, що її розмір визначається через частку, належну конкретній дитині за умов спадкування за законом, а не як половина всього спадкового майна. З'ясовано відмінність між призначенням дитини спадкоємцем та встановленням на її користь заповідального відказу.

Досліджено прийняття спадщини малолітніми і неповнолітніми особами в силу закону, право особи, яка досягла чотирнадцяти років, самостійно подати заяву про прийняття спадщини, а також спеціальні умови відмови від неї. Встановлено, що бездіяльність законного представника не може прирівнюватися до належно оформленої відмови дитини. Водночас законодавча гарантія прийняття спадщини не усуває необхідності підтвердження складу спадкового майна, одержання свідоцтва та державної реєстрації прав у передбачених законом випадках.

Обґрунтовано необхідність оцінювати інтерес дитини під час відмови від спадщини з урахуванням вартості активів, обсягу успадкованих обов'язків, значення житла та наявності конфлікту інтересів. Запропоновано конкретизувати порядок виявлення такого конфлікту, забезпечення незалежного представництва та мотивування рішень органу опіки та піклування. Враховано законодавчі зміни 2026 року щодо правочинів в інтересах малолітніх і неповнолітніх осіб.

Ключові слова: дитина, малолітня особа, неповнолітня особа, спадкування за законом, спадкування за заповітом, прийняття спадщини, обов'язкова частка, законне представництво, орган опіки та піклування.

Постановка проблеми. Участь дитини у спадкових правовідносинах поєднує самостійність її майнового інтересу із залежністю значної частини юридичних дій від поведінки дорослих. Після смерті спадкодавця дитина може набути право на житло, земельну ділянку, грошові кошти та інші активи, однак через вік не завжди здатна самостійно з'ясувати склад спадщини, перевірити дії інших спадкоємців і забезпечити оформлення свого права. Тому для оцінки ефективності правового регулювання недостатньо констатувати можливість дитини бути спадкоємцем. Необхідно дослідити, як ця можливість реалізується на кожному етапі спадкового правонаступництва.

Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) передбачає спадкування за заповітом і за законом та встановлює спеціальні гарантії для малолітніх і неповнолітніх осіб [1]. Сімейний кодекс України (далі – СК України) регулює визначення походження дитини, здійснення батьківських прав та управління дитячим майном [2]. Право дитини на майно додатково охороняється Законом України «Про охорону дитинства» [3]. Поєднання цих норм потребує узгодженого застосування, особливо коли батько, мати або опікун одночасно є іншим спадкоємцем і має власний інтерес у розподілі спадщини.

Практична проблема полягає у розриві між юридичним прийняттям спадщини дитиною та фактичним здійсненням належних їй прав. Відсутність звернення до нотаріуса не завжди означає неприйняття спадщини, а наявність свідоцтва в іншого спадкоємця не усуває прав дитини, які виникли раніше. Водночас захист дитини не може ґрунтуватися на припущенні, що будь-яке спадкування безумовно вигідне: до спадкової маси можуть входити обов'язки, обтяження та майно, збереження якого потребує витрат. Це зумовлює необхідність поєднати гарантію набуття спадщини з контролем за рішеннями щодо її подальшої долі.

Стан дослідження. Методологічні засади сучасного спадкового права, зокрема універсальне правонаступництво, пріоритет заповіту та співвідношення імперативності й диспозитивності, розкрито О. Є. Кухарєвим [4, с. 74]. Для дослідження становища дитини цей підхід важливий тим, що дає змогу відмежувати загальні правила спадкування від спеціальних вікових гарантій. А. В. Баранкевич досліджує судовий захист спадкових прав неповнолітніх осіб і розрізняє справи про встановлення юридичних фактів та спори про право [5, с. 222]. В. О. Кучер аналізує забезпечення прав та інтересів обов'язкових спадкоємців [6, с. 159]. Значення прийняття спадщини та державної реєстрації права власності розглянуто в окремій праці О. Є. Кухарєва [7, с. 113].

Наведені дослідження створюють основу для аналізу окремих елементів спадкового правонаступництва. Водночас подальшого опрацювання потребує їх поєднання у механізмі здійснення права на спадкування саме дитиною: від визначення підстави спадкування до оформлення майна та оцінки правомірності дій представника. Особливу увагу доцільно приділити межам застосування спеціальних гарантій, оскільки змішування права на обов'язкову частку з прийняттям спадщини в силу закону призводить до помилкового визначення кола спадкоємців та обсягу їхніх прав.

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей здійснення дитиною права на спадкування за законом і за заповітом в Україні та обґрунтуванні напрямів удосконалення гарантій її майнових інтересів.

Виклад основного матеріалу. Вихідним для дослідження є розмежування правоздатності дитини та можливості самостійно вчиняти дії щодо спадщини. Малолітній або неповнолітній вік не перешкоджає набуттю статусу спадкоємця. Водночас обсяг цивільної дієздатності впливає на порядок подання заяв, участі у договорах, розпорядження майном та реалізації засобів захисту. Тому представник не замінює дитину у матеріальному спадковому правовідношенні: він здійснює передбачені законом дії для реалізації її права, а успадковане майно належить дитині.

Термін «дитина» у цьому контексті має два значення. За віковим критерієм йдеться про особу до досягнення повноліття; СК України розрізняє малолітню дитину до чотирнадцяти років і неповнолітню віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Натомість словосполучення «діти спадкодавця» у статті 1261 ЦК України позначає родинний зв'язок і охоплює також повнолітніх осіб. Для застосування гарантій необхідно встановлювати обидві обставини окремо: вік особи та її юридичний зв'язок зі спадкодавцем [1; 2].

Стаття 1222 ЦК України допускає спадкування фізичними особами, які є живими на час відкриття спадщини, а також зачатими за життя спадкодавця і народженими живими після її відкриття. До народження охороняється інтерес майбутнього спадкоємця, що не означає визнання за ненародженою дитиною повного обсягу цивільної правоздатності. Відповідно до статті 1298 ЦК України, якщо заповіт складено на користь зачатої, але ще не народженої дитини, видача свідоцтва і розподіл спадщини між усіма спадкоємцями відбуваються лише після її народження; це правило застосовується і до відповідного спадкування за законом [1].

За спадкування за законом визначальною є передбачена ЦК України черговість. Діти спадкодавця, зокрема зачаті за його життя та народжені після смерті, належать до першої черги поряд із тим із подружжя, хто його пережив, та батьками. Статус дитини спадкодавця підтверджується за правилами сімейного законодавства. Народження поза шлюбом не зменшує спадкових прав: значення має належно встановлене походження, а не факт перебування батьків у зареєстрованому шлюбі [1; 2]. Отже, труднощі доказування походження слід відмежовувати від обсягу самого права на спадкування.

Усиновлення також має безпосереднє значення для визначення кола спадкоємців. Стаття 1260 ЦК України прирівнює усиновленого та його нащадків щодо усиновлювача і його родичів до родичів за походженням. При визначенні спадкових зв'язків із родичами за походженням слід перевіряти законодавчі винятки, пов'язані зі збереженням правового зв'язку за рішенням суду. Саме тому неприпустимо ототожнювати усиновлення з опікою, піклуванням чи фактичним вихованням: останні самі по собі не створюють між вихователем і дитиною спадкових прав першої черги.

Малолітній чи неповнолітній вік не збільшує частку дитини у спадкуванні за законом. За загальним правилом статті 1267 ЦК України частки спадкоємців відповідної черги є рівними. Якщо після смерті особи спадкують її дружина та двоє дітей і немає інших спадкоємців першої черги, кожному належить по одній третині спадщини. Проте перед розрахунком необхідно встановити її склад: власна частка другого з подружжя у спільному майні не стає спадщиною лише через смерть іншого. Невідокремлення цієї частки спотворює одночасно права дитини та права пережилого подружжя.

Дитина може бути спадкоємцем за законом і поза першою чергою, зокрема як брат, сестра чи інший родич у передбачених законом випадках. Особливе значення має спадкування за правом представлення, коли нащадок одержує частку, яка належала б його померлому родичу, якби той був живим на час відкриття спадщини. Цю конструкцію не слід змішувати із законним представництвом. За правом представлення дитина спадкує безпосередньо після відповідного спадкодавця, а батько, мати чи опікун, які представляють її інтереси, виконують іншу юридичну функцію. У судовій практиці також наголошено, що право представлення реалізується в межах спадкування за законом, а не становить самостійного виду спадкування [8].

За спадкування за заповітом підставою закликання дитини є волевиявлення спадкодавця. Відповідно до статті 1235 ЦК України спадкоємцем може бути призначено особу незалежно від наявності сімейних чи родинних відносин. Тому дитина має право одержати спадщину від особи, з якою не пов'язана спорідненням. У такому разі встановлення походження від спадкодавця не є умовою спадкування, проте необхідні належна ідентифікація дитини, перевірка чинності заповіту та визначення обсягу майна, охопленого ним [1].

Призначення дитини спадкоємцем потрібно відрізняти від заповідального відказу. Якщо заповідач покладає на спадкоємця обов'язок надати дитині право користування житлом, дитина набуває становища відказоодержувача щодо відповідної вимоги. Вона не стає внаслідок цього власником спадкового житла. Різниця має практичне значення для визначення способу захисту: вимога виконати відказ та вимога оформити право власності на спадщину мають різні підстави. Аналіз заповіту має встановлювати зміст розпорядження, а не лише наявність у ньому імені дитини.

Свобода заповіту обмежується правом на обов'язкову частку. Малолітні й неповнолітні діти спадкодавця належать до осіб, визначених статтею 1241 ЦК України, і спадкують незалежно від змісту заповіту половину частки, яка належала б кожному з них за законом. Наявність у дитини доходу, проживання окремо від спадкодавця чи забезпеченість іншого з батьків не є самостійними підставами невизнання цього права. Вирішальними є юридичний зв'язок зі спадкодавцем та належність до захищеної законом категорії на час відкриття спадщини.

Обов'язкова частка не дорівнює половині всієї спадщини в кожному випадку. Наприклад, якщо єдиними спадкоємцями першої черги були б дружина спадкодавця і його неповнолітній син, частка сина за законом становила б одну другу, а обов'язкова частка за наявності заповіту на користь сторонньої особи –

одну четверту спадщини. Це розрахунок за умови незмінності зазначеного кола спадкоємців та відсутності інших обставин, які впливають на розмір частки. Він показує, чому встановлення повного кола спадкоємців за законом необхідне навіть тоді, коли все майно охоплене заповітом.

До обов'язкової частки зараховується вартість майна та майнових прав, одержаних відповідним спадкоємцем, зокрема вартість заповідального відказу, встановленого на його користь. Якщо дитина вже отримує достатній обсяг спадкового майна, обов'язкова частка не додається до нього вдруге. Обмеження та обтяження заповіту стосуються лише тієї частини спадщини, яка перевищує обов'язкову частку. Отже, ця гарантія забезпечує мінімальний обсяг спадкового набуття, а не створює додаткову винагороду поверх усього заповіданого дитині майна [1; 6].

Водночас право на обов'язкову частку не належить кожному неповнолітньому родичеві спадкодавця. Неповнолітній онук, брат чи племінник не набуває його лише через свій вік. Така особа може спадкувати за законом або заповітом і користуватися спеціальними правилами прийняття спадщини, однак коло обов'язкових спадкоємців не підлягає довільному розширенню. Зокрема, спадкування онуком за правом представлення не означає переходу до нього особистого права його померлого батька чи матері на обов'язкову частку.

ЦК України допускає зменшення обов'язкової частки судом з урахуванням відносин спадкоємця зі спадкодавцем та інших істотних обставин. Стосовно дитини оцінка цих відносин має враховувати залежність її поведінки від віку, місця проживання та рішень дорослих. На нашу думку, відсутність спілкування, спричинена конфліктом між батьками, не повинна механічно переноситися у площину недобросовісності дитини. Судове зменшення частки потребує індивідуального обґрунтування; саме по собі невдоволення спадкоємця за заповітом установленим законом обмеженням його набуття таким обґрунтуванням не є.

Спільною гарантією для спадкування за законом і за заповітом є правило частини четвертої статті 1268 ЦК України: малолітні та неповнолітні особи вважаються такими, що прийняли спадщину, за винятком установлених законом випадків відмови. На відміну від прийняття спадщини через постійне проживання зі спадкодавцем, ця гарантія ґрунтується на віковому статусі спадкоємця. Тому окреме проживання дитини не спростовує прийняття спадщини. Необхідною передумовою залишається наявність у неї права на спадкування: стаття 1268 ЦК України визначає спосіб прийняття, а не встановлює нове коло спадкоємців.

Частина третя статті 1269 ЦК України дозволяє особі, яка досягла чотирнадцяти років, подати заяву про прийняття спадщини без згоди батьків або піклувальника. Від імені малолітньої особи таку заяву подають батьки, усиновлювачі або опікун. Ці положення не суперечать прийняттю спадщини в силу закону. Звернення до нотаріуса забезпечує документування прав, установлення кола спадкоємців і подальше оформлення майна, однак відсутність заяви не повинна перетворювати спеціальну вікову гарантію на формальність. Так само дозвіл самостійно подати заяву не означає повної самостійності неповнолітнього щодо всіх наступних правочинів зі спадковим майном.

Інший підхід застосовується до відмови від спадщини. За частиною третьою статті 1273 ЦК України неповнолітня особа віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років може відмовитися від її прийняття за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника і органу опіки та піклування. Батьки, усиновлювачі або опікун можуть відмовитися від спадщини, належної малолітній особі, лише з дозволу цього органу. Отже, закон установлює різну інтенсивність контролю за набуттям і припиненням можливості спадкового набуття. Бездіяльність представника не є заміною заяви про відмову та необхідного дозволу.

Відмова допускається у встановлений законом строк, є безумовною і беззастережною та може бути відкликана протягом строку для прийняття спадщини. Не можна легітимізувати відмову дитини усною домовленістю, за якою інший спадкоємець обіцяє згодом подарувати їй майно або фінансувати навчання. Подібні обіцянки не забезпечують того самого рівня юридичної визначеності, що й належна дитині частка. Якщо метою родини є погодження користування конкретними речами, слід обирати відповідний правовий інструмент і окремо перевіряти його допустимість, а не підміняти його відмовою від усієї спадщини.

Оцінка доцільності відмови має враховувати й пасив спадщини. За статтею 1282 ЦК України спадкоємці задовольняють вимоги кредитора в межах вартості майна, одержаного у спадщину, кожен відповідно до своєї частки. Тому наявність боргів не доводить автоматично вигідність відмови. Необхідно встановити склад активів, обсяг вимог, обтяження та витрати на збереження майна. Водночас обмеження відповідальності вартістю спадщини не робить будь-яке набуття безризиковим з погляду потреб дитини. Обґрунтоване рішення має спиратися на перевірюваний майновий розрахунок і враховувати, наприклад, значення успадкованого житла для проживання дитини.

Принцип найкращих інтересів дитини та право бути вислуханою, закріплені у статтях 3 і 12 Конвенції про права дитини, дають орієнтири для такої оцінки [9]. Думку дитини слід з'ясовувати з урахуванням віку і зрілості, пояснюючи зрозумілою мовою наслідки рішення. Участь дитини не замінює передбаченої законом згоди чи дозволу, проте дозволяє перевірити, чи не відображає заява лише інтерес дорослого. Принцип найкращих інтересів також не уповноважує орган опіки довільно змінювати встановлені законом частки інших спадкоємців.

Конфлікт інтересів найбільш імовірний, коли законний представник одночасно спадкує після тієї самої особи, претендує на спірне майно або отримує вигоду від відмови дитини. Однак сам факт спільного спадкування ще не свідчить про порушення: інтереси можуть збігатися під час пошуку документів чи охорони майна. Перевіряти потрібно конкретну дію та її наслідки. На нашу думку, нормативний механізм має передбачати фіксацію обставин конфлікту, визначення особи, яка незалежно представлятиме дитину у відповідній дії, та можливість перевірити прийняте рішення. Формальний дозвіл без аналізу того, хто виграє від відмови або поділу, не забезпечує належної охорони.

Після прийняття спадщини виникає питання її оформлення. Частина третя статті 1296 ЦК України встановлює, що відсутність свідоцтва не позбавляє спадкоємця права на спадщину. Водночас стаття 1297 передбачає обов'язок звернутися за свідоцтвом у визначених нею випадках, зокрема щодо нерухомого майна. Нотаріальне оформлення здійснюється за Порядком вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [10]. Значення державної реєстрації в цій сфері, як підкреслює О. Є. Кухарєв, пов'язане зі специфікою спадкового правонаступництва [7, с. 120]. Для дитини це означає, що збереження права в силу закону та можливість повноцінно реалізувати його щодо конкретного об'єкта не слід ототожнювати.

Судова практика демонструє ризик порушення прав дитини саме на етапі оформлення. У постанові від 23 жовтня 2024 року у справі № 308/5321/20 Верховний Суд оцінював ситуацію, коли спадкоємиця не повідомила нотаріусу про малолітнього брата, оформила спадкове майно на себе та згодом відчужила його. Суд підтримав висновок про недобросовісність такої поведінки і захист порушених прав іншого спадкоємця [11]. Значення справи для досліджуваної проблеми полягає в тому, що гарантія прийняття спадщини не усуває небезпеки приховування дитини під час оформлення документів.

Із цього випливає необхідність своєчасно повідомляти нотаріуса про дитину-спадкоємця, підтверджувати її статус і склад спадкового майна. Якщо виникає спір щодо належності частки, видачі свідоцтва іншій особі чи відчуження майна, спосіб судового захисту слід добирати відповідно до характеру порушення. Встановлення факту родинних відносин за відсутності спору про право відрізняється від позову, спрямованого на усунення правових наслідків неправомірного оформлення спадщини. Такий підхід узгоджується з розмежуванням позовного й окремого проваджень у дослідженні А. В. Баранкевич [5, с. 219] та положеннями Цивільного процесуального кодексу України [12].

Окремої уваги потребує подальше розпорядження успадкованим майном. Закон України від 25 березня 2026 року № 4824-IX змінив правила вчинення правочинів в інтересах малолітніх і неповнолітніх осіб [13]. Зокрема, передбачено можливість безоплатного набуття ними майна без дозволу органу опіки та піклування та уточнено регулювання правочинів щодо дитячого майна. Водночас зберігається дозвільний контроль за визначеними законом діями, пов'язаними з його відчуженням, поділом, переданням у заставу чи іпотеку. Ці зміни не скасовують спеціальних вимог статті 1273 ЦК України щодо відмови від спадщини. Відповідно, спрощення набуття не можна тлумачити як загальну свободу представника розпоряджатися одержаними дитиною активами.

В умовах переміщення сімей, перебування дітей за кордоном та втрати документів особливого значення набуває узгоджена взаємодія представника, нотаріуса та органу опіки. Гарантія прийняття спадщини в силу закону не відновлює знищені правовстановлюючі документи й не вирішує питання доказування смерті або походження. Тому вдосконалення практики доцільно спрямувати на доступність доказової інформації та супровід оформлення. При цьому не слід переносити на дітей загальний висновок про втрату спадщини через неподання заяви без попередньої перевірки застосовності спеціального правила статті 1268 ЦК України.

Пропонується конкретизувати у нотаріальному регулюванні порядок документування відомостей про малолітніх і неповнолітніх спадкоємців та реагування на виявлений конфлікт інтересів. Для вирішення питання про відмову доцільно передбачити мотивований висновок органу опіки, який відображатиме склад і вартість спадщини, відомі зобов'язання, вплив рішення на житлові та інші істотні потреби дитини, її думку та наявні альтернативи. Такі вимоги мають слугувати перевірці реального інтересу дитини, не створюючи додаткового дозволу для звичайного прийняття спадщини. Нормативне закріплення незалежного представництва саме для дій із конфліктом інтересів дозволило б поєднати захист із пропорційністю втручання.

Висновки. Особливості здійснення дитиною права на спадкування визначаються поєднанням підстави спадкування, віку та обсягу цивільної дієздатності. За законом вирішальними є юридично встановлені родинні зв'язки та черговість, а за заповітом – зміст розпорядження спадкодавця з урахуванням імперативних гарантій. Вік не створює самостійної підстави спадкування і не збільшує частку в межах відповідної черги.

Право малолітніх і неповнолітніх дітей спадкодавця на обов'язкову частку необхідно відмежовувати від прийняття спадщини малолітніми й неповнолітніми спадкоємцями в силу закону. Перша гарантія обмежує свободу заповіту на користь визначеного кола осіб, друга запобігає втраті спадкового набуття через бездіяльність дитини або її представника. Жодна з них не усуває потреби встановити склад спадщини та належно оформити права на конкретне майно.

Основним напрямом удосконалення регулювання є забезпечення безперервної охорони інтересу дитини від відкриття спадщини до її оформлення та подальшого розпорядження майном. Для цього необхідні індивідуальне обґрунтування дозволу на відмову, оцінка активів і зобов'язань, урахування думки дитини та незалежне представництво у випадках конфлікту інтересів. Такий підхід дає змогу зберегти загальні засади спадкового права й водночас забезпечити дієвість спеціальних гарантій для дитини.

Література:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15.
2. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14.
3. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14.
4. Кухарєв О. Є. Методологічні засади сучасного спадкового права України. Нове українське право. 2025. Вип. 4. С. 67–76. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2025.4.8.
5. Баранкевич А. В. Судовий захист спадкових прав неповнолітніх осіб. Нове українське право. 2022. Вип. 2. С. 217–223. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.30.
6. Кучер В. О. Забезпечення прав та інтересів обов'язкових спадкоємців за цивільним законодавством України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 157–160. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-12/32.
7. Кухарєв О. Є. Про розуміння значення державної реєстрації права власності на спадщину. Правова держава. 2024. № 53. С. 113–123. DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.53.300726.
8. Спадкування за правом представлення не є окремою підставою або видом спадкування: ВС. Судова влада України. URL: https://px.dp.court.gov.ua/sud0434/pres-centr/general/577905/.
9. Конвенція про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
10. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12.
11. Постанова Верховного Суду від 23.10.2024 у справі № 308/5321/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122543735.
12. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15.
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення порядку вчинення правочинів в інтересах малолітніх та неповнолітніх осіб : Закон України від 25.03.2026 № 4824-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4824-20.

Didenko D. A child's exercise of the right to inherit by law and under a will in Ukraine

Summary. The article examines how children exercise the right to inherit by law and under a will in Ukraine. It distinguishes the legal grounds for being called to inherit, acceptance of the inheritance, and the subsequent formalisation of rights to inherited property. The study argues that safeguards based on the heir's age operate within both forms of succession but do not create an entitlement to inherit where the relevant statutory or testamentary grounds are absent.

The analysis differentiates between a child as a person below the age of majority and a child of the deceased as a person with an established legal relationship of descent. It addresses the significance of parentage, adoption, the order of intestate succession, succession by representation, and protection of the interests of a child conceived during the deceased's lifetime and born alive after the opening of the succession. Being a minor does not in itself increase an heir's share under intestate succession.

Particular attention is paid to the relationship between testamentary freedom and the compulsory share reserved for the deceased's children below the age of majority. This share is calculated by reference to the individual child's entitlement under intestate succession rather than as one half of the entire estate. The appointment of a child as an heir is also distinguished from a testamentary legacy that gives the child a claim against an heir.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

The article examines statutory acceptance of inheritance by children, the right of a person aged fourteen or over to submit an acceptance declaration independently, and the special requirements for renouncing an inheritance. A legal representative's failure to act cannot be treated as a duly authorised renunciation. Nevertheless, statutory acceptance does not eliminate the need to establish the estate's composition, obtain an inheritance certificate, and register property rights where required by law.

It is argued that the assessment of a proposed renunciation should consider the value of inherited assets, liabilities, the importance of housing, and any conflict between the child's interests and those of the representative. The study takes account of the 2026 legislative amendments concerning transactions in the interests of children. Proposals are made to specify procedures for identifying conflicts of interest, securing independent representation for the relevant transaction, and providing reasoned decisions by guardianship authorities. These safeguards should support the child's effective participation without imposing an additional permission requirement on the ordinary acceptance of inheritance.

Key words: child, minor, intestate succession, testamentary succession, acceptance of inheritance, compulsory share, legal representation, guardianship authority, conflict of interest.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Дата першого надходження статті до видання: 01.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

УДК 347.635-058.832:[316.356.2:364.28]
DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.16

Кириленко О. М.,
доктор соціологічних наук,
завідувач кафедри загальнотеоретичних правових
та гуманітарних дисциплін Рівненського інституту
Київського університету права Національної академії наук України
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6120-0650

Грицюк А. Р.,
старший викладач загальнотеоретичних правових
та гуманітарних дисциплін Рівненського інституту
Київського університету права Національної академії наук України
ORCID: https://orcid.org/0009-0009-2565-029X

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ БАТЬКІВ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ДІТЕЙ У НЕПОВНИХ СІМ'ЯХ: КОМПЛЕКСНИЙ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ПІДХІД

Анотація. Стаття присвячена вивченню комплексному поглибленому соціально-правовому аналізу особливостей виконання обов'язків батьків щодо піклування над дітьми в неповних сім'ях спрямованого на забезпечення їх гармонійного розвитку та відповідного рівня фінансового статку дитини. Розглянуто проблеми захисту прав неповнолітніх дітей щодо забезпечення їх матеріального, фізичного і соціально-психологічного благополуччя, можливості спілкування з обома батьками у випадках розірвання батьками шлюбу та окремого проживання одного з батьків з дітьми. У роботі детально розглянуто комплекс юридичних, соціально-економічних і психолого-педагогічних викликів, із якими щоденно стикається той із батьків, який самостійно проживає з дитиною, а також той, хто проживає окремо. Окрему увагу приділено практичним аспектам реалізації принципу рівної відповідальності обох батьків за виховання та утримання дитини незалежно від їхнього сімейного стану, факту розірвання шлюбу чи місця проживання.

Проаналізовані норми українського законодавства щодо врегулювання питань проживання, спілкування та матеріально-фінансового забезпечення дітей у неповних сім'ях, подано аналіз нормативно-правової бази стосовно виконання обов'язків з виховання, навчання та захисту прав дітей; виявлення колізій у сімейному та цивільному законодавстві, а також надання державної допомоги дітям за умов неможливості чи ухилення батька від виплати аліментів. висвітлення проблемних питань щодо ефективного стягнення аліментів, визначення місця проживання дитини, подолання ухилення від виконання батьківських обов'язків та забезпечення реальної участі батька чи матері, які проживають окремо, у житті дитини. Вивчено новий досвід у забезпечені спільної юридичної та фізичної опіки над дітьми після розлучень, який поширюється в країнах світу та Європейського Союзу. Визначено важливість та необхідність впровадження принципів дитиноцентричності, відповідального батьківства та гендерної збалансованості у процес виконання обов'язків батьків щодо піклування над дітьми в неповних сім'ях, оцінка дієвості державних соціальних виплат, пільг і гарантій для неповних сімей, а також аналіз ефективності функціонування органів опіки та піклування й служб у справах дітей. Посилення державної соціальної підтримки неповних сімей в умовах викликів війни, подолання демографічної кризи та негативних тенденцій у сучасному розвитку інституту української сім'ї. вивчення впливу одноосібного батьківства на психоемоційний стан дитини, запобігання випадкам батьківського відчуження та розробка дієвих інструментів профілактики сімейного неблагополуччя.

Дослідження обґрунтовує нагальну необхідність впровадження інтегрованого соціально-правового підходу, який гармонійно поєднує удосконалення законодавчої бази, оновлення судової практики та створення ефективної системи міжвідомчої підтримки неповних сімей. Сформовано конкретні практичні рекомендації для органів державної влади, судових інституцій, служб у справах дітей та громадських організацій задля підвищення рівня захисту найвищих інтересів дитини в умовах сучасних соціально-економічних викликів. Створення умов для щасливого дитинства, де панує любов та повага до дитини з боку батьків формулює феліцитарний підхід. Повна та благополучна сім'я забезпечує для майбутнього покоління можливість відчувати себе захищеною та повноцінно розвиватися.

Ключові слова: сімейна політика, сімейне право, дитиноцентричний підхід, права дитини, обов'язки батьків, неповні сім'ї, спільна опіка над дитиною.

Постановка проблеми. Проблеми правового захисту інтересів дітей, які виховуються у неповних сім'ях – є одним з актуальних напрямів політико-правових досліджень, аналізу проблем сучасної сімейної політики щодо вдосконалення її концептуально-ціннісних, нормативно-правових, організаційно-практичних основ.

Дитиноцентричний підхід у розвитку сімейної політики передбачає створення батьками і суспільством благополучних умов для життя дітей, що відображено у міжнародних документах, Конституції України, Сімейному Кодексі України, Законі України про охорону дитинства,. Цей підхід може розглядатись як центральний принцип сучасної політики соціально-правового захисту дітей у різноманітних сімейних умовах, однак він

набуває особливого значення для дітей, які стають соціально уразливими після розлучення батьків або за умов окремого їх проживання. Для таких обставин законодавство передбачає певні правові норми сімейного права, механізми залучення державних органів та правоохоронців у вирішення сімейних спорів щодо виконання батьківських обов'язків перед дітьми.

Соціальні зміни та трансформації останніх десятиліть вказують на процес посилення деформацій у розвитку сімейно-шлюбних відносин на фоні зниження ефективності сімейної політики та прояви її деактуалізації та деінституціоналізації у системі державного управління за умов лібералізації та скорочення соціальних програм. Одним з результатів таких змін цього виступає в першу чергу процес депопуляції в Україні, який за умов війни набуває масштабу демографічної катастрофи.

Соціальні демографи констатують також і кризу української сім'ї, що проявляється у низькому рівні та якості життя значної кількості родин, високому рівні розлучень та кількості неповних сімей, зростанні конфліктності сімейних відносин і проявів домашнього насильства як сучасних деформацій інституту сім'ї в Україні [1, с. 16–19; 2, с. 63; 3. с. 158–159].

Демографічну і сімейну кризу в Україні поглиблює повномасштабна війна, яка обумовила вибух міграційних процесів, різке падіння рівня народжуваності та зростання смертності (на одного народженого приходиться більше трьох смертей), значного погіршення благополуччя та здоров'я населення, сімей з дітьми зокрема [4; 5, с. 126–128: 6, с. 101–104]. На жаль, демографічна криза в Україні за умов війни набуває ознак проблеми національної безпеки, яка і після війни може розгортатись у нових загрозах розвитку суспільства [7].

Проблемою сучасних сімейних відносин в Україні виступає виховання дітей у неповних сім'ях, кількість яких зростає за умов демографічних негативних змін та повномасштабної війни. У таких родинах діти виховуються переважно жінками, що зміщує тягар відповідальності виховання дитини на плечі матерів, а самі діти без одного з батьків знаходяться під тиском психічної і економічної депривації у порівнянні з дітьми, які проживають у повних сім'ях [8; 9, с. 25; 10].

Отже, права дітей, які виховуються мамою без батька, можуть порушуватись у форматі посилення їх недостатньої соціальної захищеності, різних форм психічного травмування, проявів матеріально-фінансового неблагополуччя та обмеження доступу до соціальних благ. У такому аспекті, проблеми виконання батьківських обов'язків щодо забезпечення необхідних і благополучних умов для дітей з неповних сімей, виступають як об'єктом державної сімейної політики щодо захисту прав дітей, контролю за виконання батьками своїх обов'язків перед дітьми, так і предметом комплексних соціально-правових досліджень.

Стан дослідження. Передумови формування, типологія, особливості функціонування неповних сімей, проблеми соціальної і психологічної вразливості дітей з неповних сімей вивчаються у роботах таких авторів як: У. Бронфенбреннер, Дж. Боулбі, Е. Лібанова, Л. Слюсар, І. Булах, О. Главник, М. Докторович, В. Костів, Л. Шпільчак та інших науковців у сфері соціально-демографічних, сімейно-педагогічних, психологічних досліджень.

Проблеми сімейного права в Україні, правового врегулювання сімейних відносин в сучасній Україні та за кордоном досліджуються в роботах В. Чернеги, З. Ромовської, О. Явора, С. Синчук, Г. Лемко, В. Труби, М. Менджул, Ю. Черняк, М. Логвіної та інших авторів.

Заслуговують на увагу праці А. Токарєвої, яка присвятила свою наукову діяльність вивченню проблем правового регулювання сімейних відносин у неповних сім'ях [11]. Дослідниця вказує на недосконаліть концептуально-правових основ захисту інтересів дітей та доводить, що однією з основних проблем вирішення спорів у неповних сім'ях є відсутність чіткого законодавчого поняття «неповна сім'я». Це обумовлює виникнення правових колізій у різних галузях права – сімейному, трудовому, податковому та праві соціального забезпечення, коли цей статус визначається через суміжні, але не тотожні категорії: «батьки, хто проживає окремо від дітей», «одинока матір / одинокий батько», «розлучені батьки», «вдова/вдовець» [12, с. 112].

Зауважимо, що українські дослідники сімейної політики та сімейного права – В. Труба, Д. Пушка, Д. Плюшко, О. Алєксєєва, Я. Менів, О. Простибоженко та інші правознавці, визнають необхідність осмислення та використання міжнародного досвіду та досягнень країн Західної Європи у сфері забезпечення спільної опіки дітей після розлучення батьків, коли діти живуть певний час по черзі з одним з батьків. Цей досвід врегулювання сімейних відносин та спорів щодо виховання дітей у розлучених та дистантних неповних сім'ях через правові механізми є новим, потребує аналізу та поступового процесу імплементації в українському суспільстві, адекватного національній культурі батьківства та інтересам дітей [13].

Отже, правові норми, які спрямовані на врегулювання сімейних відносин, коли батьки розлучаються і не живуть окремо, потребують всебічного концептуального осмислення та вдосконалення на основі національного та міжнародного досвіду. В такому аспекті подальше дослідження проблем правового врегулювання відносин у неповних сім'ях щодо виконання батьківських обов'язків передбачає використання комплексного підходу як в аналізі різних форм та методів правозастосування у вирішенні спірних питань щодо виховання дітей, так й їх гармонізації з іншими формами врегулювання сімейних відносин, що в цілому дозволить компенсувати або зменшити негативний і травматичний влив розлучень і відсутність одного з батьків на процес соціалізації дітей. На практиці це означає застосування принципу дитиноцетричності у сфері вдосконалення та реалізації норм сімейного права.

Мета статті полягаю у комплексному вивченні нормативно-правових основ виконання обов'язків батьків щодо забезпечення благополуччя дітей у неповних сім'ях, які утворились в наслідок розлучень або окремого проживання батьків.

Виклад основного матеріалу. Неповна сім'я – це родина, в якій дитину або дітей виховує один з батьків в силу різних причин – розлучення, смерть, міграцію, війну або народження поза шлюбом. Відповідно розрізняють чотири типи неповної сім'ї – розлучена сім'я, осиротіла сім'я, позашлюбна сім'я, дистантна (дистанційна) сім'я [8, с. 168].

За даними Мультиіндикаторного кластерного обстеження домогосподарств в Україні 2025–2026 років 16182 домогосподарств 62 % дітей проживає в повних сім'ях, 30 % – з матір'ю, 1 % – з батьком, 3 % не проживають з біологічними батьками 5 % – інформація про батьків відсутня (дослідження проводилось Державною службою статистики України в межах глобальної програми MICS) [14, с. 7]. Отже, в сучасній Україні неповні сім'ї складають одну третину родин, при цьому серед них абсолютно домінують родини, в яких виховують дітей жінки [15].

Захист прав дитини безумовно пов'язаний з виконанням батьківських обов'язків перед ними, які визначені в міжнародних і національних правових документах. У випадках неможливості виконання таких обов'язків внаслідок часткового чи повного сирітства (смерть, відсутність одного / обох батьків), або соціального сирітства (позбавлення батьківських прав) суспільство включає компенсаторний механізм – через державні органи опіки над дітьми та виховання дітей у прийомних сім'ях.

Основні обов'язки батьків закріплені у нормах міжнародного права, серед яких виділяють в першу чергу: Декларацію прав дитини ООН (1959 р.), Конвенцію правд дитини ООН (1989 р.), а також Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про стягнення аліментів за кордоном (1956 р.), та Конвенцію ООН про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання (Гаазька конвенція 2007 р.).

На національному рівні захист прав дитини та обов'язків батьків перед ними в першу чергу відображені в ст. 51, 52 Конституції України. Ці конституційні норми передбачають рівність дітей у свої правах незалежно від шлюбного чи позашлюбного народження, зобов'язання батьків утримувати своїх дітей до повнолітнього віку, заборону будь якої форми дискримінації дітей, а також гарантії з боку держави щодо охорони сім'ї, дитинства та материнства та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [16].

В 2001 р. Верховною Радою України був прийнятий Закон Україні «Про охорону дитинства», який виступає нормативною основою політики захисту прав дітей в українському суспільстві. Цей закон отримав доповнення та пройшов редагування впродовж 2002–2026 р.р. [17].

У ст. 2 Закону Україні «Про охорону дитинства» визначено завдання держави у розширенні соціально-правових гарантій дітей, забезпечення фізичного, інтелектуального, культурного розвитку молодого покоління, створення соціально-економічних та правових інститутів з метою захисту прав і законних інтересів дітей в Україні.

У ст. 3 Закону Україні «Про охорону дитинства» зазначені принципи рівності прав і свобод всіх без виключення дітей та пріоритетності їх захисту як загальнонаціонального інтересу держави.

У статтях 11, 12 Закону України «Про охорону дитинства» (Розділ ІІІ «Дитина і сім'я») визначається, що сім'я є не тільки природним середовищем для розвитку дитини, а й несе відповідальність за створення належних для нього умов. Дитина при цьому має право на проживання з батьками, або одним з батьків та піклування їх про дитину [17].

За нормами даного Закону Батько і мати мають рівні права і обов'язки щодо основної турботи та забезпечення інтересів своїх дітей і незалежно від форми проживання з дітьми – спільно чи окремо, обоє батьків несуть рівну відповідальність за виховання, навчання та розвиток дитини. Так, у ст. 12 Закону України «Про охорону дитинства» зазначено: «На кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини. Батьки або особи, які їх замінюють, мають право і зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я та безпеку, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці» [17].

Зауважимо, що у 2009 році законодавцями були внесені зміни у Ст. 15. «Право дитини на контакт з батьками, які проживають окремо» Закону України «Про охорону дитинства», у якій зазначено: «Дитина, яка проживає окремо від батьків або одного з них, має право на підтримання з ними регулярних особистих стосунків і прямих контактів [17].

Батьки, які проживають окремо від дитини, зобов'язані брати участь у її вихованні і мають право спілкуватися з нею, якщо судом визнано, що таке спілкування не перешкоджатиме нормальному вихованню дитини.

У разі коли батьки не можуть дійти згоди щодо участі одного з батьків, який проживає окремо, у вихованні дитини, порядок такої участі визначається органами опіки та піклування за участю батьків виходячи з інтересів дитини. Рішення органів опіки та піклування з цих питань можуть бути оскаржені до суду у порядку, встановленому законом» [17].

Стаття 16 Закону «Про охорону дитинства» врегульовує питання захисту прав дітей на контакт з батьками, іншими членами сім'ї та родичами, які проживають у різних державах і гарантує право дитини на возз'єднання з батьками, родиною, а також на контакти з батьками, які проживають за кордоном.

Щодо фінансово-майнових прав дітей і обов'язків батьків, то Закон України «Про охорону дитинства» не деталізує права дитини на фінансову допомогу батьків за кордоном, однак, у ст. 17 цього закону визначається право дитини на фінанси та майно батьків / одного з батьків за рішенням суду на випадок їх відсутності [17].

Рівні обов'язки батьків щодо виховання дітей до 18 років визначені у Сімейному кодексі України (Дані СКУ) і не залежать від характеру відносин батьків – у шлюбі вони чи розлучені, живуть разом чи окремо (ст. 141, 142) [18]. При цьому, способи утримування дитини визначаються батьками добровільно (неформально чи формально) або за рішенням суду (присудження аліментів і визначення формату спілкування з дитиною батька, який проживає окремо). Так, у ст. 157 СКУ визначається, що питання виховання дитини вирішуються батьками спільно і що мати / батько, з якими проживає дитина, не має права перешкоджати спілкуванню і участі у вихованні дитини іншому з батьків (який проживає окремо). При цьому, батьки мають право укласти договір щодо здійснення батьківських прав у письмовій формі, який нотаріально засвідчується [18].

Отже, права і обов'язки батьків щодо спілкування з дітьми та піклування про них, які не проживають разом, можуть бути врегульовані в різний спосіб добровільно і спільно на формальній чи неформальній основі з використанням всього спектру форм врегулювання суспільних відносин – інтерактивних, диспозиційних, нормативних, та імперативних методів [19, с. 258–259]. Інтерактивні методи врегулювання сімейних відносин стосуються неформальних домовленостей між батьками і передбачають взаємну згоду сторін щодо вирішення проблем опіки над дитиною чи дітьми. Це – компромісна та мінімально конфліктна форма врегулювання сімейних постшлюбних відносин.

Договірна форма врегулювання сімейних відносин навколо виховання дітей, коли батьки не живуть разом (письмовий договір, завірений нотаріусом) представляє диспозитивний і одночасно нормативний метод вирішення питань постшлюбних сімейних відносин. Цей метод передбачає рівність учасників сімейних правовідносин, взаємну згоду, самостійність і незалежність учасників сімейно-правових відносин [20, с. 53]

Якщо неформальна чи договірна домовленість не можлива і виникає конфлікт, то батьки можуть вирішити ці питання через органи опіки та піклування (ООП) або у судовому порядку (ст. 158, 159 СКУ), що надає цій формі врегулювання сімейних спірних питань на основі імперативного методу, коли це відбувається поза волею та бажанням учасників сімейних правовідносин, носить характер зобов'язуючої правової норми [18; 20, с. 53; 21].

Так, за заявою матері чи батька дитини ООП визначає способи участі у вихованні та спілкуванні з нею на підставі вивчення умов життя батьків, їхнього ставлення до дитини та інших обставин, що мають значення для захисту прав дитини (С. 158 СКУ). При цьому, рішення ООП є обов'язковим для виконання, а особа, яка ухиляється від виконання рішення ООП, зобов'язана відшкодувати матеріальну та моральну шкоду батьку, хто проживає окремо від дитини [18].

У ст. 159 СКУ визначено роль суду у вирішенні спору щодо участі у вихованні дитини, хто проживає окремо і не виконує рішення ООП. Суд бере до уваги ставлення батьків до виконання своїх обов'язків, особисту прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші важливі для благополуччя дитини обставини – стан психічного здоров'я батьків, зловживання ними алкогольними напоями або наркотичними засобами. У результаті суд визначає способи участі батьків у вихованні дитини – місце, час, періодичність побачень, можливість спільного відпочинку та відвідування місця проживання батька, хто проживає окремо. В окремих випадках суд може обумовити побачення з дитиною присутністю іншої особи, якщо це покликано інтересами дитини [18].

Ст. 159 СКУ врегульовує ситуацію, коли батьки, з якими проживає дитина, ухиляються від виконання рішення суду і може за заявою іншого батька прийняти рішення про передачу дитини для проживання з ним. Також, при ухиленні від виконання рішення суду, особа, з якою проживає дитина зобов'язана відшкодувати матеріальну і моральну шкоду, завдану батьку, хото проживає окремо від дитини [18].

Важливо зауважити, що вік дитини має значення для врахування бажання самої дитини при визначенні місця проживання з одним з батьків при розлученні чи окремому їх проживанню. У ст. 160 СКУ зазначено, що до 10 років дитини батьки домовляються про місце проживання без її участі, однак дитина з 10 до 13 років приймає участь у досягненні цієї домовленості. Коли дитина досягає 14 років, то вона сама має право сама визначати з ким проживати – з матір'ю чи батьком [18].

Піклування за дитиною передбачає майнову основу – фінанси, житло, інші матеріальні умови та ресурси. Батьки зобов'язані забезпечити ці умови для виховання дитини до досягнення нею повноліття (с. 180 СКУ).

Ст. 181 СКУ визначає способи виконання фінансово-майнових зобов'язань батьків перед дитиною – на основі домовленості (у грошовій і / або натуральній формі) або за рішенням суду, коли визначається грошова сума (аліменти) для утримання дитини, яку сплачує батько, хто проживає окремо від дитини [18].

Ст. 182 СКУ визначає обставини, які враховуються судом при визначенні розміру аліментів:

– стан здоров'я та матеріальне становище дитини:

– стан здоров'я та матеріальне / майнове становище платника аліментів;

– наявність у платника аліментів інших дітей чи інших непрацездатних членів його сім'ї [18].

При цьому, розмір аліментів має бути достатнім для забезпеченні гармонійного розвитку дитини та не може бути меншим, ніж 50 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку (п 2 ст. 182 СКУ) [18].

В Україні щороку в Державному бюджеті встановлюється сума мінімального розміру аліментів на дитину відповідно прожиткового мінімуму.

Станом на 2026 рік у ст. 7 Закон України Про Державний бюджет України на 2026 рік прожитковий мінімум на дитину становить:

– на дітей віком до 6 років становить – 2817, 00 грн;

– на дітей віком від 6 до 18 років – 3512,00 грн [22].

Відповідно до цього мінімальний розмір аліментів на утримання дитини становить (50 % від прожиткового мінімуму):

– віком до 6 років – 1408, 50 грн;

– віком від 6 до 18 років – 1756, 00 грн [22].

Ст. 183 СКУ визначає, що стягнення судом аліментів може бути у розмірі:

На 1 дитину – 25 %, відповідно на 2 дитини – 1/3, на 3-х і більше дітей – 50 % заробітку (доходу) платника аліментів, але не більше 10 прожиткових мінімумів відповідно на кожну дитину. Зауважимо, що у разі достатності заробітку платника аліментів суд може призначити розмір аліментів у 100 % розмірі прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку [18].

В умовах комерціалізації вищої освіти у батьків дитини виникають проблеми з фінансування навчання повнолітніх дітей. У таких випадках СКУ у ст. 199 передбачає обов'язок батька, хто проживає окремо, надавати допомогу повнолітній дитині, яка вчиться у вищому навчальному закладі – добровільно або у формі аліментів до досягнення дитиною 23 років. При цьому, позов до суду, щодо призначення аліментів повнолітній дитині для навчання може робити або сама дитина, або мати / батько, з яким дитина проживає [18].

Зауважимо, що в Україні нормується правова відповідальність за ухилення від сплати аліментів: цивільно-правова (штрафи та пеня), адміністративна (суспільно корисні роботи й обмеження) та кримінальна (пробаційний нагляд чи обмеження волі) [23].

За відсутністю батька, який має сплачувати аліменти (невідоме місце проживання чи перебування невідоме, ухилення чи неможливість сплачувати аліменти), українська держава бере на себе відповідальність щодо тимчасової фінансової допомоги дитині за рахунок Державного бюджету з урахуванням матеріального стану сім'ї у розмірі не менше 50 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Така допомога реалізується органами центральної виконавчої влади, які виконують функції захисту прав дітей в Україні (ст. 181 СКУ) [18].

У цілому, захист прав дитини в Україні, який передбачає участь обох батьків у її вихованні та піклуванні про неї, інтегрує всі основні форми і методи суспільного та державно-правового врегулювання відносин та вирішенні спірних питань, конфліктів навколо питань по вихованню дітей батьками, які живуть окремо: імперативний та нормативний, а також диспозитивний та інтерактивний методи.

Очевидно, що складність і різноманітність сімейних відносин та життєвих обставин, в яких опиняються сучасні батьки і діти обумовлює і широкий діапазон засобів вирішення про-

блем і конфліктів у процесі реалізації батьківських обов'язків перед дітьми [24, 25]. В сучасних умовах відбувається зростання кількості неповних сімей (у яких і до війни виховувалось до 40 % дітей), зокрема неповних сімей зі статусом переселенців, що обумовлює падіння рівня життя та безпеки родин з дітьми. Тому захист прав дітей набуває характеру стратегічного напряму державної політики, а демографічна, сімейна та ювенальна політика стає надзвичайно актуальною для вирішення питань національної безпеки і збереження людського капіталу країни [26, с. 15–16].

На думку авторів даної статті, пошук та реалізація дитиноцентричної моделі сімейної та ювенальної політики передбачає забезпечення різноманітних прав і свобод дитини, що стосується не тільки матеріального, а й соціального, психологічного її благополуччя. Оскільки за це в першу чергу несе відповідальність сім'я, батьки дитини, то фокус у забезпечені благополучного дитинства має бути наведений на формування культури гуманістичного, демократичного, компетентного і відповідального батьківства. Тому важливим напрямом сучасної сімейної політики має стати сімейне виховання дітей, молоді та батьків. Очевидно, що педагоги та психологи можуть зробити свій професійний внесок у формування високої культури сімейних відносин і відповідального батьківства через виховання та освіту дітей та їх батьків.

Феліцитарний підхід в аналізі проблем сімейних відносин і виховання дітей орієнтує на створення умов для щасливого дитинства, яке передбачає любов і повагу батьків до дитини, позитивні та глибинні психо-емоційні зв'язки між батьками і дітьми, всебічну і спільну турботу про дітей [3; 27]. При таких відносинах у сім'ї маленька людина може всебічно розвиватись і впевнено рухатись до дорослого життя, долати на життєвому шляху труднощі, досягати успіхів. При цьому щасливі діти мають шанс і можливість стати щасливими батьками і виховувати щасливих дітей, коли стануть дорослими. Для цього потрібна повна і благополучна сім'я.

У такому аспекті, якісні результати ефективної сімейної політики та сімейного виховання пов'язані зі зменшенням кількості розлучень і збереження повних сімей, високим рівнем відповідальності подружжя перед своїми дітьми. За умов неможливості збереження шлюбу інтереси дітей мають бути максимально захищені суспільством на основі використання діалогових і компромісних моделей неформального та правового врегулювання сімейних відносин та спорів, коли досягається гармонізація прав дітей та обов'язків батьків. У таких випадках досвід країн Західної Європи щодо спільної опіки над дітьми після розлучення батьків заслуговує на особливу увагу і підтримку науковців та законодавців [13]. Зростання випадків використання моделі спільної фізичної опіки над дітьми у судовій практиці, яку констатують українські правознавці, засвідчує певну відкритість і готовність українського суспільства для подальшої інституціоналізації західноєвропейської моделі спільної опіки в Україні [28; 29].

Висновки. В історії суспільства неповні сім'ї існували завжди, однак причини їх виникнення, якість їх життя та поширеність різних форм змінювались і в сучасних умовах проявляються специфічно в залежності від країни, рівня її соціального і політичного розвитку, змісту та ефективності соціальної, сімейної, ювенальної та демографічної політики держави, досконалості їх нормативно-правових основ та механізмів правового регулювання сімейних відносин з позиції захисту інтересів дітей та виконання обов'язків батьків.

Батьківські обов'язки щодо виховання дітей у неповних сім'ях закріплена у систем сімейного права і передбачає рівність і відповідальність обох батьків. Однак, на практиці ці принципи порушуються і появляються у гендерному дисбалансі, економічній депривації та недостатньому рівні відповідальності. За таких умов діти після розлучення діти як правило залишаються з матерями, акцент у захисті інтересів дитини зміщується у визначення місця проживання дитини з матір'ю, а відповідальність батьків-чоловіків концентрується на виплаті аліментів. Принцип якнайкращого забезпечення інтересів дитини найчастіше в таких умовах залишається нереалізованим або частково реалізованим, а отже, у значній мірі декларативним.

Отже, людиноцентрична та дитиноцетрична орієнтація сімейної політики, та сімейноцентричний принцип соціальної, економічної, демографічної політики держави розкриває можливості для посилення стійкості інституту сім'ї до викликів у розвитку сучасного суспільства [7, 30]. Особливо це важливо для України за умов повномасштабної війни і буде актуальним у період повоєнного відновлення країни, коли мають виникнути умови для її перетворення у країну щасливих родин, щасливих батьків та дітей.

Література:

1. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. Колективна монографія. К.: ТОВ «Основа–Принт», 2009. 248 с.
2. Чепурко Г. Виклики й загрози демографічній стійкості України під час війни. Соціологічні студії. 2025. № 1(26). С. 58–72. https://doi.org/10.29038/2306-3971-2025-01-43-43
3. Шумко Я. Трансформація інституту сім'ї в сучасних умовах: психолого-правовий аспект. Юридична психологія. 2024. № 1 (34). С. 154–161. doi: 10.33270/03243401.154.
4. Національний звіт «Ситуаційний аналіз становища дітей в Україні: 2024» За підтримки ЮНІСЕФ. URL: https://www.unicef.org/ukraine/en/media/49196/file/UNICEF_SitAn_2024_UKR.pdf.pdf
5. Бідність та становище дітей в умовах війни / Черенько Л.М., Заяць В.С., Клименко Ю.А., Когатько Ю.Л., Крикун О.І., Полякова С.В., Реут А.Г., Хмелевська О.М., Шишкін В.С.; Нац. акад. наук. Укр., Ін-т демогр. та пробл. якості життя НАН України. Київ, 2025. 141 с.
6. Інструменти забезпечення резильєнтності українського суспільства : монографія / за ред. Е. М. Лібанової ; авт. колектив. Харків : ФОП Лібуркіна Л. М., 2025. 372 с.
7. Кириленко О.М., Грицюк А.Р., Дикун Г.П. Демографічна безпека як стратегія національного розвитку України: людиноцентричний підхід. Геополітичний ландшафт сучасного світу та місце в ньому України : монографія ; Аналіт. центр сучас. гуманітаристики. Харків : Право, 2025. С. 288–313. DOI: https://doi.org/10.31359/9786178612351
8. Лемко Г., Карпович Н. Особливості розвитку і поведінки дітей з різних типів неповних сімей. Освітній простір України, 2019. № 16 № 16 (2019). С. 166–174. DOI: https://doi.org/10.15330/esu.16.166-174
9. Шевців Ю., Білецький О. Феномен одинокого материнства в Україні в умовах воєнного стану. *Молодий вчений*. 2023№ 7 (119). С. 25–30. DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-7-119-5
10. Гендерна рівність і: погляд у контексті Європейської стратегії України. Центр Разумкова. 2016. 244 с. URL: https:// www.nayka.com.ua

11. Токарєва А. Г. Правове регулювання сімейних відносин за участю осіб, які проживають у неповній сім'ї : дис. канд. юрид. наук : 12.00.03 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2007. 198 с.
12. Токарєва А. Г. Поняття та види неповних сімей як суб'єктів сімейного права. *Наукові записки Харківського університету внутрішніх справ.* 2006. Вип. 34. С. 112–119.
13. Труба В. І. Спільна фізична опіка над дитиною: поняття та значення. Дванадцяті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права : до 25-річчя заснування кафедри цивільно-правових дисциплін : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті Є. В. Васьковського (м. Одеса, 31 трав. 2024 р.) [Електронне видання] / відповід. ред. В. І. Труба ; упоряд. А. Л. Святошнюк ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, економ.-прав. ф-т. Одеса : Фенікс, 2024. 139 с. С. 91–96. URL: http://liber.onu.edu.ua/pdf/12jurid_disp.pdf
14. Мультиіндикаторне кластерне обстеження домогосподарств в Україні у 2025–2026 роках. Національне обстеження Державною службою статистики України в межах глобальної програми MICS. 48 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine/mics-survey
15. Дутчак О., Ткалич А. Одинокі матері в Україні. Бідність, порушення прав та потенціал до протесту. URL: https://commons.com.ua/ru/odinoki-materi-v-ukrayini-bidnist-porushennya-prav-ta-potencial-do-protestu/
16. Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 20.08.2026).
17. Закону Україні «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2001, № 30, ст.142. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text
18. Сімейний кодекс України від 10.02.2002 № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2002, № 21–22, ст. 135. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text
19. Явор О.А. Загальні засади регулювання сімейних відносин: традиційний та сучасний підходи. *Вісник Академії адвокатури України.* 2012. № 3(25). С. 258–259. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/55bb0e41-0770-4535-80b9-3b4eafd657af/content
20. Чернега В. М. Механізм правового регулювання сімейних відносин : дис. ... доктора юрид. наук :12.00.03. Київ. ун-т права НАН України. Київ, 2022. 466 с. URL:https://univer.km.ua/sites/default/files/users/user161/diss%20%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D0%B3%D0%B0.pdf.
21. Чернега В. М. Зобов'язуючі норми сімейного права як об'єкти наукової класифікації. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. №5. С. 148–150. URL: http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/PAP_5_2019.pdf
22. Про Державний бюджет України на 2026 рік : Закон України від 18 лист. 2025 р. № 4695-XX. *Відомості Верховної Ради України*. 2026. № 1. Ст. 3. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4695-20#Text (дата звернення: 20.08.2026).
23. Аліменти: відповідальність за ухилення від сплати. Асоціація юридичних клінік України. URL: https://legalclinics.in.ua/consult/consultation-28-09-2021-2/
24. Слюсар Л.І. Специфіка батьківства у сім'ях різних типів: проблеми, ризики та шляхи їх мінімізації. Демографія та соціальна економіка. 2017. № 3.С. 24–36. Doi: https://doi.org/10.15407/dse2017.03.024
25. Слюсар Л. І. «Одиноке батьківство в Україні як соціально-демографічний феномен». Український соціум. 2021. № 3. С. 45–59.
26. Слюсар Л. І. Українська сім'я в умовах війни. Демографія та соціальна економіка. 2023. № 2 (52). С. 3–16.
27. Кириленко О.М. Благополуччя людей як об'єкт соціологічних досліджень: феліцитарний підхід. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2017. № 3(30). С. 18–33. doi.org/10.21564/2075-7190.30.90225
28. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 26.10.2022 у справі № 750/9620/20, провадження № 61-7187св22. ЄДРСР. URL: Єдиний державний реєстр судових рішень (court.gov.ua).
29. КЦС ВС у спорі між розлученими батьками щодо місця проживання дітей вперше застосував модель спільної фізичної опіки. Судова влада України. Верховний суд. https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1558704/
30. Стратегія демографічного розвитку України до 2040 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2024 р. № 922-р. Київ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#n12

Kyrylenko O., Hrytsiuk A. Specifics of fulfilling parental duties to ensure children's well-being in single-parent families: a comprehensive socio-legal approach

Summary. The article is devoted to a comprehensive, in-depth socio-legal analysis of the specifics of fulfilling parental duties to care for children in single-parent families, aimed at ensuring their harmonious development and an adequate level of the child's financial well-being. Issues related to protecting the rights of minor children regarding their material, physical, and socio-psychological well-being, as well as the opportunity to communicate with both parents in cases of divorce and separate living arrangements, are examined. The work thoroughly addresses the range of legal, socio-economic, and psycho-pedagogical challenges daily faced by the parent living independently with the child, as well as the one living separately. Particular attention is paid to the practical aspects of implementing the principle of equal responsibility of both parents for raising and maintaining the child, regardless of their marital status, divorce, or place of residence.

The norms of Ukrainian legislation regarding the regulation of issues related to the residence, communication, and financial support of children in single-parent families are analyzed; an analysis of the regulatory framework concerning the fulfillment of duties for the upbringing, education, and protection of children's rights is provided; conflicts in family and civil legislation are identified, alongside the provision of state assistance to children in cases where the father is unable or evades paying child support. Issues regarding effective child support collection, determining the child's place of residence, overcoming evasion of parental duties, and ensuring the meaningful participation of the parent living separately in the child's life are highlighted.

New experience in ensuring joint legal and physical custody of children after divorce, which is spreading worldwide and across the European Union, has been studied. The importance and necessity of implementing the principles of child-centrism, responsible parenthood, and gender balance in the process of fulfilling parental duties to care for children in single-parent families are determined. The effectiveness of state social payments, benefits, and guarantees for single-parent families is assessed, alongside an analysis of the operational efficiency of guardianship authorities and child protective services. Strengthening state social support for single-parent families under the challenges of war, overcoming the demographic crisis, and addressing negative trends in the modern development of the Ukrainian family institution are emphasized. The impact of single parenthood on the psycho-emotional state of the child is examined, along with preventing cases of parental alienation and developing effective tools for preventing family dysfunction.

The study substantiates the urgent need to implement an integrated socio-legal approach that harmoniously combines the improvement of the legislative framework, updating of judicial practice, and the creation of an effective interagency support system for single-parent families. Concrete practical recommendations have been formulated for state authorities, judicial institutions, child protective services, and public organizations to enhance the level of protection of the best interests of the child amidst contemporary socio-economic challenges. Creating conditions for a happy childhood, dominated by love and respect for the child from parents, formulates a felicitous approach. A complete and prosperous family provides the future generation with the opportunity to feel protected and to fully develop.

Key words: family policy, family law, child-centric approach, children's rights, parental duties, single-parent families, joint child custody.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту використовувалися виключно для мовного редагування, перевірки граматики, перекладу або інших допоміжних завдань, без використання згенерованих ними об'єктів як результатів академічної діяльності.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 05.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

УДК 347:44:347.65/68
DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.17

Коваленко С. О.,
аспірант кафедри приватного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: https://orcid.org/0009-0007-8697-3055

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ТА МІСЦЯ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ В СИСТЕМІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ

Анотація. У статті досліджуються окремі питання правової природи та місця спадкового договору в системі цивільно-правових договорів. Обґрунтовується позиція щодо самостійного договірного характеру спадкового договору та недоцільності його ототожнення зі спадкуванням, заповітом або договором довічного утримання (догляду). Визначено особливості взаємозв'язку договірного, зобов'язального та речово-правового елементів у структурі відповідного правовідношення.

Особливу увагу приділено змісту обов'язків набувача, їх майновому та немайновому характеру, можливості виконання за життя відчужувача та після його смерті, а також вимогам до визначеності договірних розпоряджень. Проаналізовано юридичне значення смерті відчужувача та обґрунтовано, що вона є юридичним фактом, з яким пов'язується реалізація відкладеного речово-правового результату, але не може розглядатися як самостійна правова підстава переходу права власності.

Зазначено, що з урахуванням законодавчої конструкції та сучасних доктринальних підходів спадковий договір доцільно визначити як: двосторонній цивільно-правовий договір спеціального типу, за яким між відчужувачем і набувачем виникає особисто пов'язане договірне зобов'язання щодо виконання визначених розпоряджень майнового або немайнового характеру, належне виконання якого та смерть відчужувача утворюють передбачені законом і договором юридичні передумови набуття набувачем права власності на визначене майно.

Окремо розглянуто проблеми функціонування спадкового договору в умовах воєнного стану, зокрема у випадках знищення або пошкодження майна, неможливості виконання договірних обов'язків, переміщення сторін, перебування на тимчасово окупованих територіях та обмеження доступу до державних реєстрів. Визначено необхідність подальшого законодавчого врегулювання відповідних питань.

Зроблено висновок про доцільність удосконалення правового регулювання спадкового договору в процесі рекодифікації цивільного законодавства України з урахуванням його самостійної договірної природи, сучасних умов цивільного обороту та необхідності забезпечення належного балансу інтересів відчужувача, набувача і третіх осіб.

Ключові слова: цивільне право, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, зобов'язання, договірні зобов'язання, цивільно-правовий договір, захист цивільних прав, цивільно-правовий захист, спадковий договір, спадкове право, спадкування, відчужував, набувач.

Вступ. Спадковий договір у системі цивільного права України виступає самостійною договірною конструкцією, правове регулювання якої поєднує елементи зобов'язального та спадкового права. Його особливість зумовлена насамперед тим, що договірні відносини виникають між сторонами за життя відчужувача, тоді як перехід права власності на визначене договором майно пов'язується з його смертю. Саме така конструкція визначає специфіку спадкового договору та потребує його відмежування як від заповіту, так і від інших договорів щодо відчуження майна.

Відповідно до положень глави 90 ЦК України, за спадковим договором одна сторона набувач зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони відчужувача, а у разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача [2, с. 259–268]. Нормативна модель спадкового договору, таким чином, побудована на поєднанні зустрічних прав та обов'язків сторін із відстроченням основного майнового наслідку договору до моменту смерті відчужувача.

На відміну від заповіту, який є одностороннім правочином і виражає волю виключно заповідача, спадковий договір має договірну природу та укладається за взаємним волевиявленням його сторін. Водночас ототожнення відчужувача зі спадкодавцем, а набувача зі спадкоємцем не є цілком коректним. Набувач одержує майно не в порядку спадкування як універсального правонаступництва, а на підставі укладеного спадкового договору, юридичний наслідок якого набуття права власності на визначене майно настає після смерті відчужувача. Саме ця обставина має принципове значення для визначення місця спадкового договору в системі цивільно-правових інститутів.

Характерними ознаками спадкового договору є його двосторонність, оплатний характер та особливий порядок виконання. Обов'язки набувача можуть полягати у вчиненні дій майнового або немайнового характеру і виконуватися як за життя відчужувача, так і після його смерті. Отримання майна набувачем є правовим наслідком виконання договірно визначених обов'язків, що відрізняє спадковий договір від безоплатних конструкцій спадкового правонаступництва.

Особливістю правового режиму майна, визначеного спадковим договором, є також встановлені законом гарантії належного виконання договору та захисту прав набувача. Зокрема, цивільне законодавство передбачає спеціальні обмеження щодо розпорядження відчужувачем майном, яке є предметом спадкового договору, а також правила щодо співвідношення спадкового договору із заповітом. Заповіт, складений відчужувачем щодо майна, охопленого спадковим договором, не може усунути правові наслідки раніше укладеного договору; відповідні законодавчі

положення спрямовані на забезпечення стабільності договірного зв'язку та правової визначеності.

Сучасний етап розвитку цивільного законодавства України та підготовка до його рекодифікації актуалізують необхідність переосмислення правової природи спадкового договору, його функціонального призначення і місця у системі приватноправових конструкцій. Рекодифікаційні процеси закономірно порушують питання про внутрішню узгодженість норм договірного та спадкового права, межі свободи договору, посилення гарантій волі відчужувача, захист прав набувача та третіх осіб, а також про необхідність більш чіткого законодавчого визначення правових наслідків укладення, виконання, зміни та припинення спадкового договору.

Отже, спадковий договір доцільно розглядати не як різновид заповіту чи спосіб спадкування у вузькому розумінні, а як особливий цивільно-правовий договір із відстроченим переходом права на майно після смерті відчужувача. Його правова природа формується на поєднанні загальних засад договірного права та спеціального механізму посмертного переходу майнових прав, що зумовлює самостійність цього інституту та необхідність подальшого наукового й законодавчого осмислення в умовах оновлення цивільного законодавства України.

Метою статті є комплексний теоретико-правовий аналіз правового регулювання спадкового договору в сучасних умовах, з'ясування правової природи та змісту суб'єктивних прав і кореспондуючих обов'язків їх учасників, а також розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства України у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Інститут спадкового договору посідає особливе місце в системі цивільного права України, оскільки поєднує в одній правовій конструкції договірне зобов'язання, розпорядження майном на випадок смерті та відкладений у часі речово-правовий наслідок. Його нормативне закріплення у главі 90 книги шостої ЦК України традиційно зумовлює дискусію щодо правової природи такого договору: чи є він різновидом спадкування, особливим цивільно-правовим договором, чи самостійною змішаною конструкцією «sui generis».

Відповідно до статті 1302 ЦК України за спадковим договором одна сторона набувач зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони відчужувача і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача. Законодавча конструкція цієї норми має принципове значення: смерть відчужувача не створює первинного зобов'язання між сторонами, а виступає юридичним фактом, з яким закон пов'язує настання передбаченого договором речово-правового результату [2, с. 259–268]. Саме договір породжує взаємопов'язаний комплекс прав та обов'язків сторін, тоді як смерть відчужувача є необхідною юридичною передумовою переходу до набувача права власності на визначене договором майно.

На цій підставі видається неточним поширене твердження про те, що за спадковим договором «потенційний спадкодавець за життя укладає договір з потенційним спадкоємцем» або що набувач одержує майно саме «у спадщину». Таке слововживання не відповідає юридичній конструкції статті 1302 ЦК України. Відчужувач не набуває статусу спадкодавця у межах самого договірного правовідношення, а набувач не є спадкоємцем у значенні норм про спадкування за законом чи за заповітом. Перехід майна до набувача здійснюється не внаслідок універсального спадкового правонаступництва, а на підставі укладеного за життя відчужувача договору, виконання якого пов'язане з його смертю.

Саме такий підхід послідовно підтримується сучасною українською цивілістичною доктриною, відповідно до якої спадковий договір, незважаючи на його розміщення у Книзі шостій ЦК України, за своєю основною правовою природою належить до сфери договірного та зобов'язального права.

М. Б. Кравчик та О. Т. Тур, аналізуючи українське й європейське регулювання, обґрунтовано зазначають, що спадковий договір в Україні регулює відносини щодо передання майна у власність, а сам факт його розташування в структурі спадкового права не означає виникнення класичних спадкових правовідносин [4, с. 80–86].

Для визначення юридичної природи спадкового договору необхідно насамперед розмежувати поняття договору, договірного зобов'язання та правового наслідку договору.

Договір у цивільному праві є дво- або багатостороннім правочином, спрямованим на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Договірне зобов'язання, своєю чергою, становить конкретний правовий зв'язок, що виникає на підставі договору та визначає належну поведінку його учасників: одна сторона має право вимагати певної поведінки, а інша обов'язок її вчинити або утриматися від її вчинення [9, с. 393–396]. Отже, договір є юридичним фактом і правовою формою організації відносин, тоді як договірне зобов'язання є правовим наслідком його укладення та змістом конкретного цивільного правовідношення. Загальна конструкція виникнення цивільних прав та обов'язків із договорів і правочинів закріплена у статті 11 ЦК України та відповідає принципам свободи договору, юридичної рівності й вільного волевиявлення учасників цивільних відносин.

Стосовно спадкового договору ця конструкція має певну специфіку. З моменту його належного укладення виникає договірне зобов'язання з відкладеним речово-правовим результатом. Набувач не очікує пасивно смерті відчужувача як майбутньої події, а вже з моменту укладення договору входить у зобов'язальне правовідношення та повинен виконувати розпорядження відчужувача у межах і порядку, визначених договором. Водночас відчужувач не втрачає права власності на майно в момент укладення договору. Його смерть є юридичним фактом, який у поєднанні з існуванням чинного договору та належним виконанням або іншими передбаченими договором обставинами зумовлює виникнення у набувача права на набуття права власності.

Таким чином, доцільно розмежовувати щонайменше три рівні правових явищ:

– договірний рівень – укладення спадкового договору як юридичного факту;

– зобов'язальний рівень – виникнення та реалізація обов'язків набувача і кореспондуючих прав відчужувача;

– речово-правовий рівень – набуття права власності після смерті відчужувача та здійснення необхідних реєстраційних дій щодо майна, якщо вони передбачені законом.

У сучасних наукових дослідженнях, проведених за останні роки, простежується посилення позиції щодо зобов'язальної природи спадкового договору. І. Самойлова, досліджуючи правову природу цього інституту за законодавством України та європейських країн, акцентує на необхідності розмежування української моделі спадкового договору та відповідних конструкцій, що існують у праві окремих держав Європи [7, с. 54–59].

У науковій літературі також звертається увага на те, що можливість покладення на набувача обов'язків майнового і немайнового характеру є однією з основних ознак, які надають цьому правочину виразного зобов'язального змісту [10].

Ю. В. Труфанова та Х. В. Яценко, аналізуючи можливості гармонізації інституту спадкового договору з правом Європейського Союзу, звертають увагу на недостатню деталізацію окремих аспектів його національного правового регулювання та на істотні відмінності української моделі від європейських конструкцій. Це особливо важливо для сучасного етапу розвитку цивільного законодавства, коли інститут спадкового договору має оцінюватися не ізольовано, а в контексті загальної модернізації приватного права та європейської правової інтеграції [8, с. 115–120].

З урахуванням законодавчої конструкції та сучасних доктринальних підходів спадковий договір доцільно визначити як: двосторонній цивільно-правовий договір спеціального типу, за яким між відчужувачем і набувачем виникає особисто пов'язане договірне зобов'язання щодо виконання визначених розпоряджень майнового або немайнового характеру, належне виконання якого та смерть відчужувача утворюють передбачені законом і договором юридичні передумови набуття набувачем права власності на визначене майно.

Запропоноване визначення, на відміну від суто описового відтворення статті 1302 ЦК України, дає можливість відобразити внутрішню структуру правовідношення. Воно прямо вказує на договірний характер зв'язку сторін, особистий характер відповідних обов'язків, можливість їх майнового або немайнового змісту, а також на відкладений речово-правовий наслідок.

Відповідно до статті 1305 ЦК України набувач у спадковому договорі може бути зобов'язаний вчинити певну дію майнового або немайнового характеру як до відкриття спадщини, так і після її відкриття [6, с. 214–217; 7, с. 54–59]. Саме ця норма є однією з ключових для встановлення зобов'язальної природи спадкового договору. Обов'язок набувача виникає не після смерті відчужувача, а з моменту виникнення договірного правовідношення або з іншого моменту, прямо визначеного договором. Смерть відчужувача змінює правову ситуацію насамперед у частині можливості настання кінцевого майнового результату.

Обов'язки набувача можуть бути класифіковані за кількома критеріями.

По-перше, за змістом:

– майнові – утримання майна, здійснення витрат на його збереження, оплата визначених послуг, забезпечення матеріальних потреб відчужувача тощо;

– немайнові – догляд, організація поховання, виконання дій, пов'язаних із вшануванням пам'яті, доглядом за визначеними особами або майном, якщо такі дії не суперечать закону та моральним засадам суспільства.

По-друге, за часом виконання:

– обов'язки, що підлягають виконанню за життя відчужувача;

– обов'язки, що мають бути виконані після його смерті;

– обов'язки змішаного характеру, виконання яких охоплює обидва періоди.

По-третє, за функціональним призначенням:

– основні – безпосередньо зумовлені метою укладення договору;

– забезпечувальні – спрямовані на збереження майна та гарантування інтересів відчужувача;

– посмертні – виконання яких має значення після смерті відчужувача.

При цьому не кожне формулювання бажання або очікування відчужувача автоматично перетворюється на юридично обов'язкове розпорядження. Для забезпечення визначеності зміст обов'язку набувача повинен бути достатньо конкретизованим, таким, що дозволяє встановити належність або неналежність його виконання. Надмірно абстрактні формулювання на кшталт «належно піклуватися», «підтримувати добрі стосунки» чи «поводитися гідно» без визначення конкретного юридично значущого змісту можуть створювати труднощі під час доказування порушення договору та вирішення питання про його розірвання.

Найбільш дискусійним елементом конструкції спадкового договору є співвідношення смерті відчужувача, договору та переходу права власності. Смерть сама по собі не може розглядатися як самостійна договірна підстава переходу майна [1, с. 127–128; 5, с. 102–106]. Вона є юридичним фактом, який завершує певний етап договірного правовідношення та запускає передбачений законом механізм реалізації відкладеного майнового результату.

Тому юридичну конструкцію набуття права власності за спадковим договором можна подати як сукупність взаємопов'язаних юридичних фактів:

– належне укладення чинного спадкового договору;

– визначення в договорі майна, яке має перейти до набувача;

– існування договірного зобов'язання набувача;

– виконання набувачем передбачених договором обов'язків або наявність інших юридичних підстав, що виключають необхідність їх подальшого виконання;

– смерть відчужувача;

– здійснення необхідного нотаріального та реєстраційного оформлення прав щодо відповідного майна у випадках, установлених законом.

Такий підхід дозволяє уникнути спрощеного висновку про те, що «право власності переходить у момент смерті відчужувача» без урахування характеру майна та спеціальних правил державної реєстрації. Для нерухомого майна питання виникнення та реалізації права має розглядатися також крізь призму законодавства про державну реєстрацію речових прав. Отже, смерть відчужувача слід відмежовувати від процедури юридичного оформлення та державної реєстрації вже набутого права.

Таким чином, зважаючи на викладене, смерть відчужувача у спадковому договорі виконує функцію відкладеного юридичного факту-умови настання речово-правового результату, але не підміняє собою ані договір, ані юридичну підставу набуття права. Правовою основою переходу майна є спадковий договір у сукупності з іншими юридичними фактами, передбаченими законом.

Відмежування спадкового договору від суміжних правових конструкцій має не лише теоретичне, а й безпосереднє практичне значення.

На відміну від спадкування за законом або за заповітом, спадковий договір не ґрунтується на універсальному правонаступництві набувача як спадкоємця. Майно переходить до визначеної договором особи на спеціальній договірній підставі.

На відміну від заповіту, який є одностороннім особистим правочином на випадок смерті, спадковий договір є результатом узгодженого волевиявлення його сторін і вже за життя відчужувача породжує юридично обов'язкове зобов'язання. Заповіт, як правило, не створює для призначеного спадкоємця договірного обов'язку перед заповідачем; спадковий договір, навпаки, передбачає юридичну пов'язаність набувача конкретними розпорядженнями відчужувача.

Від договору довічного утримання (догляду) спадковий договір відрізняється насамперед моментом набуття права власності. У договорі довічного утримання право власності на майно передається набувачеві за життя відчужувача в порядку, встановленому законом, хоча реалізація повноважень щодо розпорядження таким майном може бути обмежена. За спадковим договором право власності на майно відчужувача не переходить до набувача за життя відчужувача саме внаслідок укладення договору; воно пов'язане з настанням смерті відчужувача. Саме ця ознака є однією з визначальних для розмежування двох договорів.

Зважаючи на викладене, спадковий договір доцільно розглядати як окремий договірний механізм післясмертного набуття конкретно визначеного майна, який не повинен ототожнюватися ні зі спадкуванням, ні із заповітом, ні з договором довічного утримання. Його системоутворюючою ознакою є поєднання виконуваного за життя або після смерті відчужувача зобов'язання з відкладеним переходом права власності.

Разом із тим, слід також звернути увагу на те, що воєнний стан істотно вплинув на функціонування спадкового та нотаріального права. Із 2022 року законодавство неодноразово адаптувалося до умов переміщення населення, обмеження доступу до державних реєстрів, окупації окремих територій, знищення майна та інших наслідків збройної агресії [3, с. 53–58]. Спадкові договори були віднесені до правочинів, щодо яких в умовах воєнного стану особливого значення набули спеціальні механізми нотаріального забезпечення та контролю. Урядові й нотаріальні рішення воєнного періоду прямо охоплювали спадкові договори серед юридично значущих правочинів щодо цінного майна.

Для спадкового договору воєнний стан актуалізував низку раніше недостатньо досліджених проблем: знищення або пошкодження майна, визначеного договором; фактична неможливість виконання набувачем окремих розпоряджень; вимушене переміщення сторін; перебування однієї зі сторін на тимчасово окупованій території; тривала відсутність доступу до майна або реєстрів; необхідність заміни способу виконання обов'язку.

Особливого значення набуває питання про те, чи повинна фізична втрата майна автоматично припиняти договір.

На нашу думку, відповідь має залежати від змісту конкретного правовідношення. Якщо майно є індивідуально визначеним і його знищення унеможливлює досягнення головного майнового результату договору, необхідно вирішувати питання про припинення або зміну договору та наслідки для вже виконаних набувачем обов'язків. Якщо ж відповідно до законодавства виникає право на компенсацію за пошкоджене або знищене майно, потребує спеціального законодавчого вирішення питання про можливість поширення правового режиму спадкового договору на відповідне компенсаційне право.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави сформулювати окремі висновки, зокрема:

По-перше, спадковий договір не слід ототожнювати зі спадкуванням у класичному розумінні. Незважаючи на його нормативне розміщення у Книзі шостій ЦК України, він насамперед породжує договірне зобов'язання між відчужувачем і набувачем. Перехід права власності після смерті відчужувача є особливим правовим результатом реалізації такого зобов'язання.

По-друге, необхідно чітко розмежовувати поняття спадкового договору, договірного зобов'язання, обов'язків набувача, смерті відчужувача як юридичного факту та набуття права власності. Змішування цих понять призводить до помилкового висновку, що смерть сама по собі є достатньою правовою підставою переходу майна.

По-третє, обов'язки набувача виникають у межах договірних правовідносин та можуть мати майновий, немайновий, змішаний, прижиттєвий або посмертний характер. Для забезпечення юридичної визначеності вони мають бути сформульовані таким чином, щоб їх належне або неналежне виконання могло бути об'єктивно встановлене.

По-четверте, особливого переосмислення інститут спадкового договору потребує в умовах воєнного стану. Збройна агресія, переміщення осіб, тимчасова окупація територій, пошкодження та знищення майна, обмеження доступу до державних реєстрів та фактична неможливість виконання окремих договірних обов'язків створюють обставини, які не могли повною мірою враховуватися при формуванні традиційної моделі цього договору. Тому сучасне правове регулювання має забезпечувати не лише стабільність договірних відносин, а й належний механізм їх адаптації до надзвичайних обставин.

Література:

1. Актуальні проблеми спадкового права: навч. посіб. / за заг. ред. проф. Ю.О. Заіки, старш. наук. співроб. О.О. Лов'яка. К.: ЦУЛ, 2014. 336 с.
2. Коротюк О. В. Спадкове право : Коментар до книги VI Цивільного кодексу України / О. В. Коротюк ; за заг. ред. О. В. Дзери. Третє видання, перероблене і доповнене. К. : ОВК, 2017. 282 с.
3. Кочина О.С., Болдирев В.М. Вплив воєнного стану на цивільні правовідносини. Нове Українське право. № 2. 2022. С. 53–58.
4. Кравчик М.Б., Тур О.Т. Особливості укладення спадкового договору за законодавством України та законодавством країн Європейського Союзу. *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* 2021. № 72. С. 80–86.
5. Красицька Л.В. Переваги та ризики спадкового договору. Проблеми цивільного права та процесу. Харків. 2017. С. 102–106.
6. Мазуренко С.В. Суб'єкти спадкового права. *Актуальні проблеми держави і права*: 36. наук, праць. Одеса, 2002. Вип. 13. С. 214–217.
7. Самойлова І.А. Спадковий договір: правова природа за законодавством України та країн Європи. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 54–59.
8. Труфанова Ю.В., Яценко Х.В. Спадковий договір: гармонізація з правом Європейського Союзу. *Актуальні проблеми правознавства.* 2022. № 2. С. 115–120.
9. Чанишева А. Р. Договір і зобов'язання: питання співвідношення / А. Р. Чанишева // Правове життя сучасної України: у 3 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М.Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 3. С. 393–396.
10. Цивільний кодекс України : наук.-практ. коментар : станом на 01 січн. 2023 р. / Харитонов Є.О., Харитонова О.І. та інш. за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. Харитонова Є.О., канд. юрид. наук, доц. Калітенко О.М. Київ : Норма права, 2023. 1424 с.

Kovalenko S. Individual issues regarding the legal nature and place of inheritance contracts within the system of civil law contracts

Summary. The paper examines specific issues regarding the legal nature and place of inheritance contracts within the system of civil law contracts. It substantiates the point that an inheritance contract's independent contractual nature and that it is inappropriate to equate it with succession, a will, or a lifetime maintenance (care) contract. The article identifies the specific features of the interrelation between contractual, obligatory, and property-law elements in the structure of the relevant legal relations.

Particular attention is paid to the content of the transferee's obligations, their pecuniary and non-pecuniary nature, the option of their exercise during the transferor's lifetime and after their death, as well as the requirements for the specification of contractual provisions. The legal significance of the transferor's death is analyzed; it is established that it constitutes a legal fact to which the realization of the deferred property-law consequence is linked but cannot be regarded as an independent legal basis for the transfer of ownership.

It is noted that, taking into account the legislative framework and contemporary doctrinal approaches, an inheritance contract should be defined as a bilateral civil law contract of a special type, under which a personal contractual obligation regarding the fulfillment of specific dispositions of a property or non-property nature, the proper performance of which, together with the transferor's death, constitutes the legal prerequisites – as provided by law and the contract – for the transferee to acquire ownership of the specified property.

The author separately examines issues related to the operation of inheritance contracts under martial law, particularly in cases of destruction or damage to property, the inability to fulfill contractual obligations, the relocation of the parties, their presence in temporarily occupied territories, and restrictions on access to state registries The need for further legislative regulation of these issues is determined.

Consequently, it is advisable to improve the legal regulation of inheritance contracts during the recodification of Ukraine's civil legislation, taking into account their independent contractual nature, current conditions of civil transactions, and the need to ensure a proper balance of interests among the transferor, the transferee, and third parties.

Key words: civil law, civil legislation, civil legal relations, obligations, contractual obligations, civil law contract, protection of civil rights, civil law protection, inheritance contract, inheritance law, inheritance, alienator, transferee.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 01.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

УДК 347.235:342.9:355.271
DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.18

Кривіцька К. В.,
ад'юнкт науково-організаційного відділу
Військового інституту Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID: https://orcid.org/0009-0006-7348-372X

МОДЕРНІЗАЦІЯ (УДОСКОНАЛЕННЯ) МЕХАНІЗМУ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРИМУСОВЕ ВІДЧУЖЕННЯ МАЙНА ДЛЯ ПОТРЕБ ОБОРОНИ

Анотація. У статті досліджено розподіл юридичних обов'язків і відповідальності учасників примусового відчуження майна для потреб оборони. Питання поставлено через розбіжність між ретельністю документування реквізиції та можливістю встановити конкретного суб'єкта порушення. На основі чинної редакції Закону України № 4765-VI, спеціальних актів про оцінку, дисциплінарну й матеріальну відповідальність, а також чотирьох постанов Верховного Суду розроблено дворівневу матрицю. Її перший рівень визначає процедуру, виконавця й доказ виконання; другий пов'язує ймовірне порушення зі спеціальною нормою, ознаками відповідальності, органом перевірки та способом захисту. Установлено, що обов'язок держави компенсувати відчужене майно у передбачених законом випадках не тотожний відповідальності посадової особи, а норми про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду державі не регулюють безпосередньо вимогу колишнього власника. Запропоновано доповнення до статей 7 і 8 Закону № 4765-VI щодо відповідального зберігача справи, засвідчених копій і матеріалів оцінки. Рішення ЄСПЛ про втручання у право власності використано з урахуванням відмінності окупації від правомірної реквізиції. Передбачувані наслідки моделі сформульовано як гіпотези, які потребують перевірки на адміністративних і судових даних.

Ключові слова: юридична відповідальність; примусове відчуження; реквізиція; оборонні потреби; військове командування; оцінка майна; компенсація; право власності.

Постановка проблеми. Примусове відчуження майна під час воєнного стану має забезпечити оборонну потребу в час, коли звичайні процедури придбання можуть бути непридатними. Оперативність сама собою не дає відповіді на питання про межі повноваження. Встановленню підлягає коло юридичних фактів: належність суб'єкта прийняття рішення, правовий статус особи, яка прийняла майно, первинний якісний стан об'єкта та місце зберігання підтвердних матеріалів оцінки. Коли ці питання залишаються без доказової відповіді, пізніший спір про компенсацію нерідко зводиться до з'ясування фактів, які мали бути встановлені під час передачі речі.

У статті 41 Конституції України закріплено гарантії власності та особливі умови примусового відчуження в період воєнного чи надзвичайного стану [1]. Спеціальний Закон № 4765-VI встановлює процедуру і коло суб'єктів [2]. Після змін, чинних із 28 серпня 2025 року, його стаття 3 передбачає виняток із компенсації щодо визначеного майна суб'єктів господарювання державного сектору економіки. Тому вимога повного відшкодування в цій роботі розглядається стосовно майна, на яке поширюються статті 3 і 9 Закону. Необхідно також розрізняти примусове відчуження та вилучення майна: однакова форма акта не усуває відмінності їхніх правових підстав і наслідків.

Проблему дослідження не можна звести до покарання посадовця після того, як власник звернувся до суду. Порушення може виникнути раніше: рішення прийняла особа поза межами компетенції; учасники робочої групи не визначили власних ролей; акт не пов'язаний із матеріалами оцінки; одержувач не передав підтвердження прийняття; орган утратив документи. Для правової кваліфікації кожне з цих діянь потребує власної норми обов'язку, належного суб'єкта, перевірки вини там, де вона є обов'язковою ознакою, та встановлення причинного зв'язку.

Стан дослідження. В. Коссак і У. Андрусів дослідили реквізицію як оплатне припинення права власності за юридичним складом і наголосили на значенні компетенції суб'єкта рішення та документального оформлення [14]. І. Чаплик розглянула захист власника рухомих речей під час реквізиції, зокрема проблему оскарження оцінки [15]. А. Остапенко запропонувала стадійну модель відчуження майна суб'єктів господарювання [16]. М. Парасюк аналізує компенсацію та труднощі повернення майна [17]. У цих працях докладно висвітлено процедуру й цивільні наслідки відчуження. Менш виразним залишається зв'язок обов'язків на її окремих стадіях із різними підставами персональної відповідальності.

Мета статті полягає у встановленні правового зв'язку між обов'язком конкретного учасника відчуження, документом, який засвідчує його виконання, і підставою відповідальності за порушення. Як об'єкт дослідження визначено відносини, що виникають при примусовому відчуженні майна для потреб оборони; предмет – компетенція учасників, обов'язки з оформлення та збереження документів і правові наслідки їх порушення. Нормативні приписи розглянуто станом на 28 вересня 2026 року, з урахуванням доступних на цю дату офіційних відомостей про редакції актів.

Застосовано нормативний аналіз: кожному суб'єкту зіставлено текст обов'язку й рівень акта, який його встановлює. Чотири справи Верховного Суду відібрано цільово за питаннями компетенції, колегіального рішення, юридичної функції акта та спору про оцінку [7–10]. Вони не утворюють репрезентативної вибірки, а тому не дають підстав говорити про частоту порушень. Порівняння з практикою ЄСПЛ обмежене захистом майнової вимоги й доказів; справи про окупацію не використано для виведення нових складів правопорушень в українському праві.

Виклад основного матеріалу. Розмежування правових наслідків має методологічне значення. Компенсація виконує конституційну гарантію за правомірне відчуження у випадках, визначених законом. Відшкодування шкоди внаслідок незаконного рішення чи дії має іншу підставу, закріплену, зокрема, у цивільному законодавстві. Дисциплінарна відповідальність пов'язана зі службовим проступком; матеріальна відповідальність військовослужбовця за Законом № 160-IX, із прямою дійсною шкодою державі за встановлених умов [5; 11; 12]. Кримінальна відповідальність можлива тільки після встановлення ознак конкретного складу, а не за фактом несплати компенсації [13].

Чинний розподіл компетенції і його судове тлумачення

За статтею 4 Закону № 4765-VI рішення про відчуження у загальному випадку ухвалює військове командування за належного погодження. Інші частини статті передбачають спеціальні умови та правила для окремих обставин і категорій майна [2]. Тому твердження про порушення через відсутність погодження потребує вказівки на застосовну частину статті 4, фактичне місце й дату прийняття рішення та правовий статус майна.

Об'єднана палата КГС ВС у справі № 910/10009/22, оцінюючи наказ обласної військової адміністрації за редакцією права на час подій, розмежувала військову адміністрацію й військове командування. Самостійного повноваження адміністрації ухвалювати рішення про відчуження за загальним правилом статті 4 суд не встановив [7, пп. 8.17–8.30]. Звідси випливає конкретний контрольний пункт: акт передачі не виправляє дефект компетенції органу, який видав первинний наказ.

Цю позицію слід читати разом із постановою Великої Палати ВС у справі № 712/3525/23 [8]. Питання там стосувалося робочої групи, створеної при військовій адміністрації, до складу якої входили представники військового командування. Суд оцінив склад та зміст її рішення і за обставин справи не виявив підстав для повернення автомобіля, який перейшов у державну власність. Сам факт створення групи адміністрацією не визначає результату: належить встановити, хто саме входив до органу, як оформлено волевиявлення та чи містило рішення необхідну участь військового командування. Правову позицію Великої Палати не можна перетворювати на загальне право будь-якої робочої групи реквізувати майно.

У справі № 521/13792/22 КЦС ВС розглянув вимоги про скасування наказу й актів та повернення автомобіля [9]. Рішення розкриває інше питання: значення акта як етапу документального оформлення і належний спосіб захисту після переходу майна у власність держави. При цьому частина третя статті 7 спеціального закону пов'язує з підписанням акта момент виникнення права державної власності, крім визначеного в цій частині винятку. Отже, не можна ні прирівнювати акт до рішення про відчуження, ні називати його звичайною довідкою без правових наслідків.

Справа № 910/5506/23 стосувалася оскарження оцінки нерухомості й вимог провести її повторно. У постанові від 26 березня 2025 року КГС ВС залишив касаційну скаргу без задоволення [10, пп. 4.29–4.31]. Вирішальним для результату був неналежний спосіб захисту, обраний позивачем: суд указав на можливість захисту вимоги щодо вартості майна шляхом позову про її відшкодування у встановленому законом порядку. Звідси не випливає загальна заборона звернення до суду до виплати або висновок про доведений професійний проступок оцінювача. Попередню ухвалу про передачу справи Великій Палаті не слід видавати за остаточне вирішення спору.

Судові рішення поставили перед дослідженням різні запитання. Справа № 910/10009/22 вимагає з'ясувати, хто мав компетенцію ухвалити рішення; № 712/3525/23, як встановити волевиявлення за участю робочої групи; № 521/13792/22, яке правове значення має акт; № 910/5506/23, коли і в який спосіб захищається вимога щодо оцінки. У жодній із цих справ сам перелік учасників не замінює доказу персонального проступку. Тому наступна таблиця починається з юридичного факту й документа, а не із санкції.

Розподіл обов'язків і відповідальності

У документах відчуження сходяться рішення командування, фіксація стану речі, робота оцінювача та її фактичне прийняття. Таблиця 1 показує, де утворюється доказ кожної дії. Відсутність документа ще не вказує на винного: для цього необхідно встановити, хто мав його скласти, кому передав і на кого покладено зберігання.

Стаття 7 вже вимагає скласти акт, відобразити характеристики майна та вручити примірник за встановленими правилами [2]. Прогалина, на яку вказує таблиця 1, полягає не у відсутності акта як такого, а в належному визначенні зберігача цілісної справи після передачі майна. Цей висновок не спирається на припущення про масову втрату актів: ідеться про правовий ризик, який виявляється, *коли різні документи опиняються у різних органів.*

Таблиця 2 читається разом із першою, але не перетворює прогалину в документації на презумпцію вини. Наприклад, відсутність звіту про оцінку може означати, що його не виготовили, не долучили до справи або втратили вже після передачі. Це різні дії та різні адресати обов'язку. Поки не визначено рух документа і його зберігача, називати конкретний вид персональної відповідальності зарано. Вимога власника про судовий захист від цього не залежить.

Межі окремих видів відповідальності

Дисциплінарний статут Збройних Сил України визначає режим службової дисципліни і застосування стягнень [11]. Для офіцера, який оформлює акт, необхідно встановити, яку вимогу закону, наказу або посадового обов'язку він порушив. Відсутність мотивування первинного рішення не можна без доказів приписувати особі, яка лише документувала передачу. Аналогічно командир не відповідає за професійний висновок оцінювача тільки тому, що організував оцінку.

Закон № 160-IX регулює матеріальну відповідальність військовослужбовців за пряму дійсну шкоду державі за передбачених ним умов [12]. Втрата вже прийнятого військовою частиною майна внаслідок винного порушення правил його збереження може вимагати перевірки цих умов. Сама виплата належної компенсації за правомірне відчуження не доводить такої шкоди, завданої військовослужбовцем. Якщо держава відшкодувала шкоду, спричинену протиправними діями іншої особи, питання про зворотну вимогу вирішується окремо: необхідні належна правова підстава, встановлення вини та причинного зв'язку, а також застосовний порядок стягнення [5, ст. 1191].

Статті 1173 і 1174 ЦК України стосуються шкоди від незаконних рішень, дій чи бездіяльності органів і посадових осіб. Цивільна вимога власника не звільняє суд від розмежування двох підстав: повна компенсація за законне відчуження за спеціальним законом та відшкодування шкоди, завданої протиправною поведінкою [5]. Одночасне використання обох механізмів не повинно вести до подвійного відшкодування одного майнового втрачання.

Таблиця 1

Учасники відчуження, їхні дії та документи, що підлягають перевірці

Етап і суб'єкт	Правова підстава та дія	Контрольний доказ
Рішення. Військове командування	Ст. 4 Закону № 4765-VI: вибір майна, рішення, погодження чи застосування законного винятку	Рішення, дата, склад колегіального органу, погодження або підстава його відсутності
Акт. Особи, що оформлюють і приймають майно	Ст. 7: опис, підписи, додаток про вартість, вручення примірника	Акт, ідентифікаційні ознаки, розписка, запис про одержувача
Оцінка. Суб'єкт оціночної діяльності й замовник	Ст. 8; Закон № 2658-III: оцінка та належний матеріал для висновку	Звіт, висновок, дата огляду, дані про стан і характеристики
Облік. Отримувач майна	Спеціальні правила обліку та службові обов'язки, застосовні до відповідного отримувача; факт прийняття майна	Запис про прийняття і рух майна; зберігач справи визначатиметься запропонованою ч. 7 ст. 7
Компенсація. Компетентний орган	Ст. 9–11; постанова № 998: розгляд заяви після виникнення права на звернення	Реєстрація заяви, комплект, висновок, повідомлення заявнику

Таблиця 2

Порушення обов'язку і межі застосування чинних видів відповідальності

Можливий дефект	Норма та умови застосування	Хто перевіряє; наслідок
Рішення поза компетенцією	Ст. 4 Закону № 4765-VI. Для дисциплінарної відповідальності потрібне порушення службового обов'язку; для кримінальної, усі ознаки конкретного складу КК	Суд перевіряє рішення; командир або інший уповноважений суб'єкт, дисциплінарний проступок; слідство і суд, склад злочину
Неналежно оформлений акт або втрачений документ справи	Ст. 7 Закону № 4765-VI і встановлений для конкретної особи обов'язок; для втрати справи пропонується визначити зберігача в новій ч. 7. Окремо встановлюються порушення й необхідні ознаки проступку	Уповноважена службова особа перевіряє рух документа; суд оцінює наслідки для права власника. Стягнення можливе за належною правовою підставою
Збитки державі від втрати одержаного майна	Закон № 160-IX: пряма дійсна шкода державі, вина, причинний зв'язок, визначена процедура	Командування; матеріальна відповідальність у встановлених межах, не підміна боргу держави перед власником
Порушення вимог професійної оцінки	Закон № 2658-III: конкретний професійний обов'язок, процедура контролю, доведений дефект оцінки	Уповноважений контроль оцінки; професійні й цивільні наслідки відповідно до фактичних підстав
Незаконна шкода власнику	Ст. 1173–1174 ЦК: незаконне рішення, дія або бездіяльність відповідного органу чи посадової особи, шкода та причинний зв'язок	Суд; відшкодування за цивільними правилами, відмінне від законної компенсації
Неналежний розгляд компенсації	Ст. 11 Закону і постанова № 998 після настання права на звернення; встановлення обов'язку, порушення й процесуального статусу	Судовий захист вимоги; службова перевірка лише щодо персонального проступку
Умисне зловживання або перевищення	Належна стаття КК, суб'єкт, умисел, наслідки та причинний зв'язок; ст. 426-1 стосується військової службової особи	Досудове розслідування та суд; жодної презумпції злочину з самого дефекту акта

Кримінальний кодекс містить різні службові склади. Згадка статті 426-1 можлива тільки щодо військової службової особи за умови доведення передбачених нею ознак [13]. Недбалість, умисне перевищення, заволодіння майном і підроблення документа не є взаємозамінними описами того самого факту. Пропозиція створити спеціальну статтю КУпАП без аналізу конкуренції з уже чинними нормами була б передчасною. У цьому дослідженні нова санкція не пропонується.

Власник може не погоджуватися з оцінкою й захищати право в суді. Це не є порушенням його обов'язку перед державою. Положення про військово-транспортний обов'язок, затверджене постановою № 1921, має власний предмет і не поширюється автоматично на будь-яку річ, яка може знадобитися обороні [4]. Позбавляти особу компенсації як наслідок іншого можливого порушення означало б додати санкцію, якої спеціальний закон для відповідної категорії майна не встановлює.

Пропозиції до законодавства

Стаття 7 Закону № 4765-VI встановлює вимоги до акта про відчуження, проте документи про рішення, оцінку та фактичне прийняття майна можуть зберігатися в різних учасників процедури. Пропоную доповнити статтю частиною сьомою, присвяченою цілісності справи. Нумерація частини має бути повторно звірена на дату законодавчого внесення:

«7. Орган, від імені якого прийнято рішення про примусове відчуження або вилучення майна, формує та забезпечує збереження справи відчуження чи вилучення. До справи включаються рішення, документ про погодження у випадках, коли воно вимагається законом, акт, додатки до нього, документи про оцінку майна за наявності обов'язку її проведення, а також підтвердження передачі майна отримувачу. Справі присвоюється єдиний обліковий номер. Отримувач майна передає органу, який зберігає справу, підтвердження прийняття майна із зазначенням такого номера. У разі припинення або реорганізації органу справа передається правонаступнику чи визначеному Кабінетом Міністрів України зберігачу за актом. Особі, у якої відчужено майно, на її звернення надається засвідчена копія документів справи, що стосуються її майна, з дотриманням закону про інформацію з обмеженим доступом. Втрата примірника документа органом не є самостійною підставою для відмови в розгляді вимоги особи. Порядок ведення, передачі та відновлення справи встановлює Кабінет Міністрів України» [авторська редакція].

Проєкт називає відповідального за цілісність справи та відрізняє його від отримувача майна. Такий розподіл має наслідок для доказування: отримувач відповідає за власне підтвердження прийняття, а зберігач, за комплектність і подальшу передачу справи в межах свого обов'язку. Спеціальні рішення за частиною четвертою статті 4 потребують окремого узгодження з цим загальним правилом. Обліковий номер не змінює моменту переходу права власності.

Друга зміна потрібна тоді, коли власник одержав акт, але матеріали, за якими визначено стан і вартість речі, для нього недоступні. Частина третя статті 8 встановлює правило оскарження оцінки, за якою відшкодовано вартість. Запропонована частина четверта визначає доступ до доказів і не змінює чинних способів судового захисту:

«4. У разі примусового відчуження майна з компенсацією власник або його представник має право отримати копію висновку про вартість майна, а також ознайомитися зі звітом про оцінку та матеріалами, в яких зафіксовано стан і істотні характеристики майна на дату оцінки. Орган, що зберігає справу, надає такі матеріали або засвідчені витяги з них у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Обмеження доступу допускається лише на підставі закону; рішення про повну чи часткову відмову повинно бути мотивованим і містити порядок його оскарження. Інформація з обмеженим доступом відокремлюється від відомостей, необхідних для перевірки вартості майна, якщо це технічно можливо» [авторська редакція].

Підзаконна деталізація має визначити строк відповіді, порядок засвідчення витягів і збереження матеріалів оцінки. До постанови КМУ № 998 варто внести правило про витребування органом копії документа зі справи, якщо його примірник втрачено заявником або органом. Положення про звернення власника після скасування воєнного стану, установлене статтею 11 Закону, при цьому не змінюється [2; 3]. Саме закон, а не постанова, може змінити цей момент, якщо майбутній законодавець визнає таку зміну виправданою.

Міжнародний контекст та межі порівняння

Стаття 1 Першого протоколу до Конвенції вимагає розглядати втручання у власність крізь його правову підставу, публічний інтерес і баланс наслідків для особи [18]. Документування оборонної потреби й оцінки не означає оприлюднення чутливих оперативних даних. Йдеться про можливість наступної перевірки уповноваженим органом і доступ власника до достатнього мінімуму відомостей для захисту його майнової вимоги.

У справі Chiragov and Others v. Armenia ЄСПЛ оцінив позбавлення доступу переміщених осіб до їхнього майна й потребу дієвого механізму майнових вимог [19]. У справі Georgia v. Russia (II) предметом стали, зокрема, спалення і розграбування житла у збройному конфлікті [20]. Рішення Ukraine and the Netherlands v. Russia від 9 липня 2025 року стосується відповідальності Росії за системні порушення, включно зі знищенням та розграбуванням приватного майна [21]. Обставини окупації, насильства й незаконного позбавлення доступу не тотожні реквізиції, яку українська держава проводить за спеціальним законом. Із цих справ випливає загальна вага доказу права та доступного засобу захисту; вони не визначають процедуру відчуження за Законом № 4765-VI.

Наведені справи ЄСПЛ стосуються фактичних обставин, відмінних від законного відчуження українською державою. Їх використання тут має вузьку мету: перевірити, чи забезпечує національна процедура практичну можливість захистити майнову вимогу за статтею 1 Першого протоколу та статтею 13 Конвенції [18–21]. Обов'язок зберігати конкретний комплект документів сформульовано в цій статті як законодавчу пропозицію автора; його не слід приписувати названим рішенням ЄСПЛ.

Обговорення результату і практичні межі

Найскладніша ситуація виникає тоді, коли власник має акт, а висновок оцінювача в матеріалах органу відсутній. Військовий підрозділ може підтвердити прийняття речі, але не її стан на дату оцінки. Самої нестачі звіту замало для висновку, що його загубив командир або що оцінювач не виконав роботи. Потрібно відтворити шлях документа: замовлення, складання, передання, включення до справи. Саме тут запропонований обов'язок одного зберігача має правову цінність. Він визначає, у кого запитувати повну справу, не звільняючи від окремого доказування порушення та причинного зв'язку.

В умовах бойових дій збір документів може ускладнюватися через небезпеку, брак зв'язку та втрату носіїв. Тому підзаконні правила ведення справи повинні врахувати можливість відновлення втрачених матеріалів і фіксації причин їх відсутності. Зміна обов'язкових реквізитів акта або строку його оформлення вже зачіпала б момент виникнення права державної власності; така зміна потребує окремої законодавчої аргументації, якої предмет цього дослідження не охоплює.

Додаткового розгляду потребує доступ до документів, у яких описано призначення майна для оборони. Пропозиція про відокремлення чутливих відомостей від даних про характеристики й вартість потребує перевірки на різних видах майна. У випадку складного промислового обладнання ці групи інформації можуть частково збігатися. Порядок доступу має давати мотивовану відповідь, а не формальну відмову в усьому звіті.

Очікуваний результат нових правил має перевірюваний зміст: власник швидше одержує документи, компетентний орган бачить, який матеріал бракує, а службова перевірка може встановити момент його втрати. Стверджувати, що це скоротить кількість позовів або витрати бюджету, без даних не можна. Після впровадження доцільно обліковувати повноту справ, строки видачі копій, випадки відновлення документів і підстави судових спорів. Порівняння цих показників покаже, чи виявлена проблема полягала в невизначеному обов'язку, організації виконання або правилах захисту.

Висновки. Відчуження для потреб оборони саме по собі не є правопорушенням. Конституційна гарантія компенсації у визначених законом випадках виникає з правомірного втручання у власність; відповідальність конкретного учасника потребує іншої підстави. Її встановлення починається з компетенції та адресованого особі обов'язку, після чого перевіряються фактична дія, належні ознаки порушення й причинний зв'язок. Змішування цих питань перетворює борг держави перед власником на безпідставне припущення про службову провину.

Виявлена прогалина стосується насамперед збереження зв'язку між рішенням, актом, оцінкою і прийняттям майна. Закон називає необхідні документи, проте цілісність справи після їх передання потребує ясного адресата обов'язку. Доповнення статей 7 і 8 Закону № 4765-VI створюють можливість простежити цей зв'язок і отримати матеріали оцінки. Вони не встановлюють нової санкції та не замінюють доказування складу дисциплінарного проступку, шкоди державі, шкоди власникові чи кримінального правопорушення.

Рішення Верховного Суду в чотирьох розглянутих справах не дають підстав для узагальнення частоти порушень. Вони показують інше: оцінка компетенції залежить від конкретного складу й змісту рішення; правове значення акта не тотожне підставі його ухвалення; час та предмет спору про оцінку мають значення для обраного способу захисту. Саме ці розбіжності пояснюють, чому однакову санкцію не можна механічно приписати всім учасникам процедури.

Результат запропонованих змін слід оцінювати за комплектністю справ, доступністю копій та можливістю встановити рух конкретного документа. У разі втрати матеріалів під час бойових дій порядок ведення справ має передбачати їх відновлення за доступними копіями та облік обставин втрати, не змінюючи без спеціального обґрунтування встановлених законом вимог до акта. Доступ власника до даних про характеристики та вартість майна потрібно поєднати із захистом відомостей, доступ до яких обмежений законом.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.
2. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: Закон України від 17.05.2012 № 4765-VI, редакція від 28.08.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17.
3. Деякі питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: постанова КМУ від 31.10.2012 № 998, редакція від 29.01.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998-2012-п.
4. Про затвердження Положення про військово-транспортний обов'язок: постанова КМУ від 28.12.2000 № 1921, редакція від 25.12.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1921-2000-п.
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. Ст. 353, 1173, 1174, 1191. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15.
6. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12.07.2001 № 2658-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14.
7. Постанова Об'єднаної палати КГС ВС від 16.02.2024 у справі № 910/10009/22. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_obedn_palati_kgs_vs/2024_02_16_910_10009_22.
8. Постанова Великої Палати ВС від 23.10.2024 у справі № 712/3525/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123313995; інформація ВС: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1728767/.
9. Постанова КЦС ВС від 04.12.2024 у справі № 521/13792/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123752067.
10. Постанова КГС ВС від 26.03.2025 у справі № 910/5506/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126288402.
11. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 № 551-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14.
12. Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі: Закон України від 03.10.2019 № 160-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-20.
13. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. Ст. 425, 426-1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.
14. Коссак В., Андрусів У. Реквізиція як підстава припинення права власності в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Т. 1, № 76. DOI: 10.24144/2307-3322.2022.76.1.26.
15. Чаплик І. Проблеми правового регулювання реквізиції рухомих речей за законодавством України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2022. Т. 1, № 73. DOI: 10.24144/2307-3322.2022.73.19.
16. Остапенко А. А. Особливості порядку примусового відчуження майна суб'єктів господарювання в умовах правового режиму воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Т. 2, № 85. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.85.2.3.
17. Парасюк М. В. Цивільно-правові наслідки примусового відчуження майна під час воєнного стану в Україні: обмеження прав власності та механізми компенсації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2026 (онлайн-публікація 20.01.2026; том 1, № 92 за 2025 рік). DOI: 10.24144/2307-3322.2025.92.1.69.
18. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Ст. 1. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG.
19. ECtHR. Chiragov and Others v. Armenia, no. 13216/05, judgment of 16.06.2015. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155353.
20. ECtHR. Georgia v. Russia (II), no. 38263/08, judgment of 21.01.2021. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207757.
21. ECtHR. Ukraine and the Netherlands v. Russia, nos. 8019/16, 43800/14, 28525/20 and 11055/22, judgment of 09.07.2025. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-244292.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Kryvitska K. Modernisation of the mechanism of legal liability for compulsory alienation of property for defence needs

Summary. This article examines how legal duties and potential liability should be allocated among the participants in the compulsory alienation of property for defence needs under Ukrainian martial law. Its central concern is a discrepancy between the statutory sequence of decisions, valuation, transfer and compensation, and the practical ability to identify the person responsible for a failure at any of these stages. The article analyses the current version of Law No. 4765-VI, legislation on valuation, disciplinary and material liability, and four judgments of the Supreme Court selected for their treatment of competence, a collective decision, the function of the transfer act and a dispute over valuation. This is a purposive legal sample and provides no estimate of the frequency of violations.

The proposed two-level matrix first attributes each procedural act to a legally responsible actor and identifies the document capable of proving its performance. At the second level, it separates the possible breach from the applicable rule of liability, the elements requiring proof, the competent reviewer and the remedy available to the former owner. The distinction is essential. Full compensation for a lawful alienation, where the statute requires compensation, is a public obligation. Material liability of a service member under Law No. 160-IX concerns direct actual damage to the State and does not automatically arise from that compensation payment. A defect in a document does not, without the statutory elements of a criminal offence, establish criminal responsibility.

The article proposes a new part seven of Article 7 of Law No. 4765-VI to designate the authority retaining the complete case file, require a linked record of the recipient's acceptance of the property, and provide for certified copies and succession in file custody. A proposed new part four of Article 8 would secure access to the valuation conclusion, report and evidence of the property's condition, subject to a reasoned restriction of genuinely protected information. These provisions would preserve evidence without altering the present statutory point at which an application for subsequent compensation may be made. Decisions of the European Court of Human Rights concerning occupation and destruction of property are considered for their relevance to effective protection of property claims, while their factual and legal difference from lawful Ukrainian requisition is expressly recognised. The expected gains in traceability and legal certainty remain hypotheses for subsequent administrative and judicial testing.

Key words: legal liability; compulsory alienation; requisition; defence needs; military command; property valuation; compensation; martial law.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Дата першого надходження статті до видання: 15.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

УДК 347.4
DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.19

Ментух Н. Ф.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права та судочинства
юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1016-7635

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СМАРТ-КОНТРАКТІВ

Анотація. Стаття присвячена вивченню зарубіжного досвіду правового регулювання смарт-контрактів з метою можливості запозичення та впровадження кращих практик в Україні.

Одним із інструментів, що використовуються в процесі цифровізації права, є смарт-контракт, що розглядається як програмний код, призначений для функціонування в інформаційній системі і використовуваний як форма закріплення сукупності зобов'язань між сторонами та способу автоматизованого виконання цих зобов'язань.

Звернуто увагу на те, що смарт-контракт є відносно новим інструментом для правової системи, навколо якого досі тривають активні наукові дискусії та відсутній єдиний підхід до його визначення.

Обґрунтовано, що смарт-контракти здійснили революцію, запропонувавши автоматизацію та децентралізацію, але водночас кинули серйозний виклик традиційній юридичній системі. Технологія смарт-контрактів кардинально змінює правила гри у сучасному бізнесі. Автоматизуючи виконання домовленостей без участі посередників (юристів, нотаріусів, банків), компанії не просто економлять гроші, а й виводять довіру та швидкість процесів на принципово новий рівень.

У статті проаналізовано питання правового регулювання смарт-контрактів в окремих зарубіжних країнах (США, Мальта, Італія, Великобританія, Швейцарія, Німеччина, Франція). На основі цього узагальнено, що у більшості держав відсутнє правове регулювання смарт-контрактів, але в окремих країнах на законодавчому рівні закріплено різноманітні визначення даного поняття.

Обґрунтовано, що поза правовим регулюванням смарт-контракт є звичайною комп'ютерною програмою, яка не може мати правової природи, залишаючись технічним рішенням, інновацією у сфері комп'ютерних технологій. У праві смарт-контракт може використовуватись для різних цілей, у тому числі для застосування у договірній практиці. При використанні смарт-контракту в договірній практиці критично важливо чітко розмежовувати комп'ютерну програму (технічний інструмент) та правовідносини (безпосередньо договір).

Аргументовано, що сучасний підхід закордонних законодавців до смарт-контрактів стає більш виваженим. Замість радикальних змін вони прагнуть адаптувати норми права до цифрової специфіки.

На основі аналізу зарубіжного досвіду даної проблематики відзначено, що хоча на глобальному рівні правовий статус смарт-контрактів залишається невизначеним, окремі країни та штати вже внесли відповідні зміни до свого законодавства, щоб інтегрувати цю технологію в правове поле.

Ключові слова: смарт-контракт, блокчейн, договір, правове регулювання, зарубіжний досвід.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток інформаційних технологій обумовлює необхідність впровадження у цивільний обіг нових інститутів цивільного права, до яких слід віднести цифрові фінансові активи, цифрову валюту, а також смарт-контракти. Ці техніко-правові явища мають загальну особливість, усі вони функціонують через інформаційну систему на основі розподіленого реєстру.

Яскравим прикладом таких інновацій у юриспруденції є поява смарт-контрактів (Smart contract). Дані види контрактів є цифровими договорами на базі блокчейну, які автоматично виконуються при заздалегідь заданих умовах без участі посередників.

Смарт-контракти є одним із найпотужніших інструментів цифрової трансформації, який докорінно змінює традиційні підходи до права та ведення бізнесу. Вони автоматизують процеси, мінімізують людський фактор та забезпечують високий рівень довіри між сторонами без залучення посередників.

Смарт-контракти стали одним із найперспективніших і водночас найдискусійніших явищ на перетині права та технологій. Автоматизація виконання зобов'язань за допомогою програмного коду (найчастіше на базі технології блокчейн) створює значні переваги для цивільного обороту, але разом з тим ставить перед юридичною наукою низку фундаментальних питань.

У зв'язку з цим, вбачаємо за доцільне розглянути зазначену проблематику, а також існуючий досвід правового регулювання смарт-контрактів у зарубіжних країнах для можливого використання в українській юридичній практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичну базу для написання даної статті склали праці таких українських та зарубіжних науковців, як: С. Адкок, В. Варавка, В. Вічюс, Т. Довіль, Р. Де Каріа, Й. Крюгер, М. Меккі, А. Мукерджі, В.С. Овчаренко, Ж.-К. Рода, А. Феррейра, С. Фогельгезанг, К.Ш. Філіпченко, І.А. Шуміло та ін.

Мета статті. Метою даної статті є вивчення зарубіжного досвіду правового регулювання смарт-контрактів з метою можливості запозичення та впровадження кращих практик в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Смарт-контракт з позиції комп'ютерних наук та програмної інженерії є програмним кодом, що зберігається та виконується всередині децентралізованого середовища (зазвичай блокчейну).

Говорячи про підходи до визначення смарт-контракту, в іноземній літературі спробу узагальнення було зроблено Ріккардо де

Каріа, який вказав такі правові думки щодо сутності смарт-контракту, як: «шматочок комп'ютерного коду, який здатний контролювати, виконувати та «виконувати угоди; електронні інструкції, що самовиконуються, складені в комп'ютерному коді; програмне забезпечення, з яким комп'ютерний код пов'язує дві або безліч сторони у зв'язку з виконанням зумовлених ефектів і яке зберігається в розподіленому реєстрі; програма, керована подіями, яка працює на розподіленій, децентралізованій, спільно використовуваній та реплікованій розподіленій системі (блок-схемі) і яка може здійснювати зберігання та передачу активів у систему розподіленого реєстру; контракти, які представлені в коді та виконуються комп'ютерами; цифрові контракти, що містять умови залежно від децентралізованого консенсусу, які посилені та захищені від злому завдяки автоматичному виконанню» [1, с. 745].

Таким чином, переважно різні теоретики права визначають смарт-контракт і як «комп'ютеризовану угоду, засновану на алгоритмі, який автоматично виконує умови контракту», і як юридичну конструкцію.

Смарт-контракти стали одним із головних рушіїв цифрової трансформації у багатьох індустріях завдяки децентралізованій природі технології блокчейн. Популярність та затребуваність смарт-контрактів обумовлені особливостями, що лежать в основі технології блокчейн: безпека, надійність, ефективність, незалежність.

За своєю суттю, як відзначають окремі зарубіжні науковці, смарт-контракт є комп'ютерним кодом, що самовиконується, розробляється на основі децентралізованої системи блокчейн. Зважаючи на те, що його можливості спочатку були націлені на автоматизацію виконання зобов'язань у рамках цивільно-правових відносин, смарт-контракт найчастіше визначають як комп'ютерний протокол, що містить умови контракту. Вихідні умови вбудовуються в комп'ютерний код, що виконується, який може працювати в мережі [2, с. 2901].

Вбачаємо за доцільне детальніше зупинимося на правовому регулюванні смарт-контрактів у деяких зарубіжних країнах.

На сьогоднішній день лише невелика кількість країн сформувала спеціальне законодавство, яке б регулювало договірні відносини в інтернет просторі. Однією з таких країн є Сполучені Штати Америки. Оскільки у США немає єдиного федерального закону, який би комплексно регулював блокчейн та смарт-контракти, тому основне правове регулювання цих питань відбувається на рівні окремих штатів.

Однак Акт про електронні підписи у глобальній та національній торгівлі 2000 року (E-SIGN Act) у США забезпечує законодавчу основу, яка надає юридичну силу багатьом типам смарт-контрактів [3].

Закон про електронний підпис передбачає, що: «Електронні підписи, контракти та записи повинні мати ту ж юридичну силу, що й підписи на папері, вказуючи, що «підписи, контракту чи іншого запису, що стосується такої транзакції, не може бути відмовлено в юридичній силі, дійсності чи можливості примусового виконання лише тому, що вона в електронній формі», і що «контракту щодо такої транзакції не може бути відмовлено в юридичній силі, дійсності чи можливості примусового виконання лише тому, що при його формуванні використовувався електронний підпис або електронний запис» [3].

Примусове виконання смарт-контрактів на блокчейні може підпадати під юрисдикцію Закону про електронний підпис, як будь-який інший «електронний контракт».

Відповідно до Акту про електронні підписи, контракт, підпис або запис не вважаються такими, що не мають законної сили, лише на підставі того, що вони представлені в електронному форматі (але запис повинен залишатися придатним для відтворення для подальшого використання).

Варто відзначити, що Арізона стала першим штатом США (і одним із перших суб'єктів у світі), який на законодавчому рівні закріпив поняття смарт-контракту та визнав його юридичну силу.

У 2017 році Арізона ухвалила закон (Білль HB 241712), який роз'яснює використання технології блокчейн, включаючи смарт-контракти, у комерційних угодах, пов'язаних із продажем товарів, орендою тощо. Новий закон уточнює, що умови смарт-контрактів, захищених за допомогою технології блокчейн, вважаються електронними та юридично визнаними. Закон також передбачає, що умови смарт-контракту мають юридичну та позовну силу. Крім цього, закон закріплює визначення блокчейну та смарт-контракту. Так, смарт-контракт – це програма, яка керує різними подіями та працює у розподіленій, децентралізованій, загальній та реплікованій книзі, яка може контролювати та давати вказівки про передачу активів у цій книзі [4].

Відповідно до законодавства Арізони, запис або контракт, захищені за допомогою технології блокчейн, вважаються в електронній формі та є електронним записом. Передбачено, що смарт-контракти можуть існувати у торгівлі. Контракту, що стосується транзакції, не може бути відмовлено в юридичній силі, дійсності або можливості виконання лише тому, що цей контракт містить умову смарт-контракту.

На сьогоднішній день спеціальне законодавство про визнання правових наслідків смарт-контрактів, як відзначають І.А. Шуміло, В.С. Овчаренко та К.Ш. Філіпченко, прийняли штати Делавер, Теннессі, Арізона, Іллінойс, Вайомінг та Каліфорнія. У даних штатах визнаються автоматизовані смарт-контракти, навіть, якщо їм не кореспондує традиційний договір в письмовій формі. Відтак, сторони можуть бути впевнені, що їх угода буде дійсною, якщо в якості застосованого права ними буде обрано право будь-якої держави, яка визнає наслідки смарт-контрактів. Однак слід враховувати той факт, що відповідно до загального правила колізійного регулювання США автономія волі сторін обмежена правом штату, що має тісний зв'язок з договором [5, с. 192].

Загалом, як зауважує А. Феррейра, з погляду законодавчого регулювання смарт-контрактів, штати США можна поділити на три групи: 1) штати, які обмежилися створенням робочих груп на дослідження актуальних питань смарт-контрактів; 2) штати, які закріпили основні положення використання смарт-контрактів, а також юридичне визнання використання смарт-контрактів у торгівлі; 3 штати, які найбільш повно і всебічно закріпили в законодавстві смарт-контракти [6, с. 9].

Останніми роками кількість штатів, які займаються законодавством у галузі смарт-контрактів, суттєво побільшало. Створення спеціальних комітетів і робочих груп для вивчення питань, пов'язаних із застосуванням смарт-контрактів та блокчейн-технологій у таких штатах, як Каліфорнія, Нью-Джерсі, Нью-Йорк, Техас та Вірджинія, стало фундаментом для інтеграції технології розподіленого реєстру в державне управління та комерційне право.

Водночас С. Адкок відзначає, що штати Арканзас, Меріленд, Невада, Оклахома, Південна Дакота, Техас, Юта та Вашингтон

дійсно формують групу регіонів США, які активно розвивають нормативно-правову базу для блокчейну та смарт-контрактів. Вони або вже інтегрували ці технології у своє законодавство, або мають відповідні законопроєкти на стадії розгляду [7].

Таким чином, США є одним із найяскравіших прикладів того, як відсутність єдиного федерального підходу призводить до правової фрагментації у сфері блокчейну та смарт-контрактів.

Однією із перших західноєвропейських країн, хто закірпив поняття смарт-контракту на нормативному рівні у 2018 р., стала *Мальта*, яка ухвалила нормативно-правовий акт про віртуальні фінансові активи, у ч. 2 ст. 2 якого дано визначення смарт-контракту [8].

В *Італії* законом від 11 лютого 2019 р. введено визначення смарт-контрактів, а також вимога щодо дотримання умов для письмової форми [9; 10].

За Законом Італії про розподілений реєстр смарт-контракт – програма, що працює з використанням технології блокчейн, яка дозволяє автоматично виконувати договір відповідно до заздалегідь заданих умов. Ці умови мають бути визначені двома чи більше сторонами. Метою правового регулювання смарт-контракту є надання юридичної сили угоді, вчиненій з використанням технології блокчейн, без необхідності участі нотаріусів та центральних органів сертифікації [11].

В результаті Італія стала однією з перших країн Європи, яка закріпила поняття технології розподіленого реєстру та смарт-контрактів на загальнодержавному законодавчому рівні. Це означає, що кожен може скористатися технічними можливостями технології розподіленого реєстру та смарт-контрактів у межах певної та прозорої правової бази.

Слід зазначити, що під «смарт-контрактами» («розумними контрактами») у сучасному світі розуміють конкретні методи, які використовуються для укладання та роботи контрактів за технологією блокчейн, а також певний спеціальний комп'ютерний протокол, який дає можливість обмінюватися між собою активами сторонам переговорів: гроші, акції або майно без залучення третьої сторони як посередника.

Великобританія також активно розробляє законодавчу базу для цифрових технологій. У 2019 році Юридична комісія Англії та Уельсу опублікувала звіт, який підтверджує, що смарт-контракти можуть бути визнані юридично обов'язковими угодами згідно з чинною правовою базою. У цій країні смарт-контракти регулюються принципами загального права. Згаданий звіт підтвердив, що смарт-контракти відповідають основним елементам договірного права. Ключові аспекти включають можливість використання коду для демонстрації намірів сторін та тлумачення умов угоди з урахуванням їх цифрового виконання [12].

Окрім того, Сполучене Королівство також активно розробляє стандарти програмного забезпечення, що застосовуються до смарт-контрактів, включаючи вимоги щодо прозорості коду, засоби контролю захисту даних та стандарти кібербезпеки. Згідно з англійським законодавством, смарт-контракти вважаються дійсними угодами за умови, якщо вони відповідають таким умовам: намір створити правовідносини; наявність пропозиції, акцепту, зустрічної зустрічі; вимоги відповідають добросовісності [13].

Тобто, у Великобританії смарт-контракти мають юридичну силу і визнаються загальним англійським правом, хоча вони й не потребують окремого спеціального законодавства. Британські державні органи та регулятори активно інтегрують їх у фінансову систему, зокрема для токенізації активів, розрахунків у цифрових валютах та тестування стейблкоїнів.

У своїй роботі В. Варавка зазначає, що правове регулювання у Великобританії є дуже консервативним та спрямоване на захист інвесторів від можливих втрат у процесі ICO та операцій з криптовалютами. До торгових операцій з криптовалютою застосовуються вимоги, передбачені законодавством про цінні папери, основним з яких є ліцензування та необхідність публічного розкриття інформації [14, с. 145–146].

Швейцарія зарекомендувала себе як один зі світових лідерів у регулюванні та розвитку блокчейну та пов'язаних з ним технологій. Країна має прогресивне законодавство, сприятливу податкову політику та сильну підтримку інновацій. Як результат, Швейцарії вдалося залучити значну кількість блокчейн-стартапів та компаній, що працюють у сфері цифрових активів.

У 2021 році дана країна прийняла Закон про блокчейн, який уточнив правовий статус цифрових активів, врегулював використання смарт-контрактів у фінансовому секторі та встановив гарантії захисту прав контрагентів. Згідно зі швейцарським законодавством, якщо смарт-контракти відповідають загальним вимогам щодо договорів, визначеним Швейцарським цивільним кодексом, вони можуть бути визнані юридично обов'язковими угодами. Ці вимоги включають взаємну згоду сторін, законність предмета договору та правоздатність сторін укладати договір [15].

Таким чином, Швейцарія активно сприяє інтеграції смарт-контрактів у свою правову систему, забезпечуючи їх легітимність та підтримку на законодавчому рівні.

У *Німеччині* наукова служба Бундестагу визначає юридичне значення смарт-контрактів як «невирішене» [16]. Тобто за твердженням даної служби юридична кваліфікація смарт-контрактів залишається однозначно невирішеною у класичному розумінні договірного права.

Водночас, визнаючи всі переваги смарт-контрактів і можливості платформ на основі блокчейн технологій, ряд німецьких юристів бачать серйозні проблеми в окремих випадках, коли самовиконуваність смарт-контракту може призвести до порушення чинного законодавства. Така ситуація може спостерігатися, наприклад, у разі використання смарт-контракту для оренди житла [17, с. 92].

Також, німецькі юристи С. Брайденбах та Ф. Глац у своїй роботі приходять до висновку, що смарт-контракти у своєму чистому технічному вигляді не є правовими договорами (юридичними контрактами) [18, с. 114–115]. Дане твердження ілюструє конфліктність смарт-контрактів та ставить під сумнів їх застосування з практичної точки зору.

Слід зауважити, що більшість німецьких юристів дотримуються такої самої позиції, що використання смарт-контрактів пов'язане з юридичними ризиками і потребує глибокого аналізу стосовно внесення змін до чинного законодавства. Позаяк німецька правова доктрина (яка є досить консервативною та фундаментальною) розглядає смарт-контракти не як окремий вид договорів, а як технологічний інструмент автоматизації виконання зобов'язань.

У законодавстві *Франції* немає обмежень використання смарт-контрактів з метою укладання та виконання угод. У зв'язку з цим велике значення для розуміння особливостей правового регулювання розумного договору та визначення його правової природи мови у Франції має юридична доктрина.

Як зазначив М. Меккі, смарт-контрактів не існує, вони супроводжують реалізацію договорів, укладених у реальному світі [19, с. 410–411].

Водночас Т. Довіль розглядає смарт-контракт як засновану на блокчейні комп'ютерну програму, яка автоматично виконується при настанні певних умов, у тому числі залежних від інформації поза блокчейном [20, с. 317].

На думку Ж.-К. Рода, мета смарт-контракту полягає в тому, щоб забезпечити автоматичне надання виконання за договором однією стороною іншою лише у випадку, якщо настануть всі умови реалізації смарт-контракту, попередньо визначені при його програмуванні [21, с. 399].

Тобто, серед французьких юристів немає єдиного підходу щодо розуміння смарт-контракту та виділено два основні підходи: 1) смарт-контракти є реальними контрактами, договорами; 2) смарт-контракт є комп'ютерною програмою, призначення якої полягає в автоматичному оформленні, виконанні та припиненні будь-якого договору.

Проте, як зауважує В. Вічюс, у Франції розвивається регулювання інноваційних технологій, пов'язаних зі смарт-контрактами. Закон PACTE запровадив заходи, спрямовані на сприяння використанню технології блокчейн у фінансовому секторі, однак він не передбачає комплексних правил виконання та обробки смарт-контрактів. Хоча у Франції немає спеціального законодавства про смарт-контракти, ці кроки нового регулювання вказують на напрямок їх юридичного визнання та інтеграції в існуючу правову систему [22, с. 166].

Загалом технологія смарт-контрактів кардинально трансформує сучасний бізнес, пропонуючи автоматизацію, надійність та суттєву економію ресурсів. Завдяки застосуванню цієї технології можна зменшити витрати на адміністрування та послуги, а також підвищити ефективність бізнес-процесів.

Разом з тим, як зауважує А. Мукерджі, на сьогодні більшість юрисдикцій світу все ще не мають спеціального правового регулювання смарт-контрактів. Уніфікована міжнародна правова база для блокчейн-технологій та смарт-контрактів поки що відсутня [23].

Висновки. Отже, смарт-контракти (розумні контракти) стрімко інтегруються в різні сфери – від логістики та фінансів до страхування та управління нерухомістю. Проте правова доктрина та законодавство багатьох країн, все ще намагаються наздогнати технологічний прогрес. Це зумовлено тим, що смарт-контракт є відносно новим інструментом для правової системи, навколо якого досі тривають активні наукові дискусії та відсутній єдиний підхід до його визначення. Однак застосування смарт-контрактів з кожним роком розширюється, що обумовлено низкою його переваг, заснованих на використанні блокчейн, який забезпечується характеристиками даної технології: неможливість зміни умов в односторонньому порядку, самовиконання, синхронізація інформації та її шифрування, одночасна доступність інформації усім учасникам угоди, що робить ще більш актуальними питання щодо правового регулювання цих відносин, дозволяючи при цьому розкрити правову природу та поняття смарт-контракту.

Аналіз правового регулювання смарт-контрактів у зарубіжних країнах дає змогу констатувати той факт, що в даний час законодавець намагається більш виваженіше підійти до прийняття відповідних нормативно-правових актів у цій сфері, враховуючи специфіку такого роду відносин. У більшості держав відсутнє правове регулювання смарт-контрактів, але в окремих країнах на законодавчому рівні все-таки закріплено різноманітні визначення даного поняття. Зазвичай, смарт-контракти в розвинутих зарубіжних країнах розглядаються як окремий, принципово новий вид правових технологій (LegalTech). Вони трансформують традиційне розуміння договірного права, автоматизуючи виконання зобов'язань без участі посередників.

Література:

1. De Caria R. The Legal Meaning of Smart Contracts. *European Review of Private Law.* 2019. № 6. P. 731–752. URL: https://cointhinktank.com/upload/crypto/Legal%20Meaning%20of%20Smart%20Contracts.pdf (дата звернення 12.08.2026)
2. Khan S.N., Khan S. N., Loukil F., Ghedira-Guegan C., Benkhelifa E., Bani-Hani A. Blockchain smart contracts: Applications, challenges, and future trends. *Peer-to-Peer Networking and Applications.* 2021. № 14. P. 2901–2925. URL: https://doi.org/10.1007/s12083-021-01127-0 (дата звернення 12.08.2026)
3. Electronic Signatures in Global and National Commerce Act. URL: https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-106publ229/pdf/PLAW-106publ229.pdf (дата звернення 12.08.2026)
4. Arizona 2017 HB2417 Introduced. URL: https://www.azleg.gov/legtext/53leg/1r/bills/hb2417p.pdf (дата звернення 12.08.2026).
5. Шуміло І.А., Овчаренко В.С., Філіпченко К.Ш. Правова природа старт-контрактів та проблемні питання вибору права. Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління : електронне наукове видання : збірник. 2021. № 6 (18). С. 188–196. URL: https://maup.com.ua/assets/files/expert/18/13.pdf (дата звернення 12.08.2026).
6. Ferreira A. Regulating smart contracts: Legal revolution or simply evolution? *Telecommunications Policy.* 2021. № 45. 16 p. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0308596120301713 (дата звернення 12.08.2026)
7. Adcock C. An update on state smart contract legislation. *The national law review.* 2020. April 15. URL: https://natlawreview.com/article/update-state-smart-contract-legislation (дата звернення 12.08.2026).
8. Virtual Financial Assets : act Act of Malta № XXX of 20th July. 2018. P. 6. URL: https://legislation.mt/eli/act/2018/30/eng/pdf (дата звернення 12.08.2026).
9. Legge. 2019. №12. Gazzetta Ufficiale 2019. Vol. 12. URL: http://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/2019/02/12/19G00017/sg; (дата звернення 14.08.2026).
10. Decreto-Legge 2018. № 135: Disposizioni urgenti in materia di sostegno e semplificazione per le imprese e per la pubblica amministrazione. Gazzetta Ufficiale. 2018. URL: http://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:decreto.legge:2018-12-14;135!vig (дата звернення 14.08.2026).
11. Blockchain & Smart Contracts to be Legally Recognized in Italy. URL: https://coinidol.com/blockchain-legally-recognized/ (дата звернення 14.08.2026).
12. Smart contracts: Legal framework and enforceability under English law. *Law Commission of England and Wales.* 2023. URL: https://www.lawcom.gov.uk/project/smart-contracts (дата звернення 14.08.2026).
13. Technical standards for smart contract security and data protection. British Standards Institution (BSI). 2019. URL: https://www.bsigroup.com/en-GB/blockchain-standards (дата звернення 14.08.2026).
14. Варавка В. Проблеми правового регулювання смарт-контрактів. Актуальні проблеми правознавства. 2020. № 1 (21). С. 143–151. URL: https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/944 (дата звернення 14.08.2026).
15. Swiss Civil Code. Contracts and obligations in Swiss law. URL: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/24/233_245_233/en (дата звернення 12.08.2026).

16. Fragen zu Blockchain und Kryptowährungen. URL: https://www.bundestag.de/resource/blob/554992/05906ed0058d179d1eed6086be937bfb/wd-4-051-18-pdf-data.pdf (дата звернення 14.08.2026).
17. Vogelgesang S., Krüger J. Legal Tech und die Justiz – ein Zukunftsmodell. *Juris.* 2020. № 3. S. 91–93. URL: https://www.juris.de/jportal/cms/juris/media/pdf/juris_jm/jm_2020_03.pdf (дата звернення 14.08.2026).
18. Heutiger Entwicklungsstand der Smart Contracts. Rechtshandbuch Legal Tech. S. Breidenbach, F. Glatz (Hrsg.). München : C.H. Beck. 2018. 280 s.
19. Mekki M. Le contrat, objet des smart contracts (partie 1). *Dalloz IT/IP.* 2018. № 7–8. Pp. 409–417. URL: https://shs.hal.science/halshs-02227461 (дата звернення 14.08.2026).
20. Douvelle T. Blockchain et protection des données à caractère personnel. *AJ Contrat.* 2019. no 7. pp. 316–320. URL: https://shs.hal.science/halshs-02450815v1
21. Roda J.-C. Smart contracts, dumb contracts? *Dalloz IT/IP.* 2018. № 7–8. P. 399. URL: https://hal.science/hal-02090321 (дата звернення 14.08.2026).
22. Vičius V. Legal Challenges of Harmonizing Smart Contract Regulations within the European Union. *Teisė.* 2025. Vol 134. pp. 160-173. URL: https://zurnalai.vu.lt/teise/en/article/view/42163 (дата звернення 14.08.2026).
23. Mukherjee A. Smart Contracts – Another Feather in UNCITRAL's Cap'. *Cornell International Law Journal.* 2018. Vol. 6. URL: https://publications.lawschool.cornell.edu/cilj/2018/02/08/smart-contracts-another-feather-in-uncitrals-cap/ (дата звернення 14.08.2026).

Mentukh N. Foreign experience of legal regulation of smart contracts

Summary. This article examines foreign experience regarding the legal regulation of smart contracts with the aim of adopting and implementing best practices in Ukraine.

One of the tools employed in the digitalization of law is the smart contract – viewed as program code designed to operate within an information system, serving both to formalize the obligations between parties and to facilitate the automated execution of those obligations.

The article highlights that the smart contract is a relatively new instrument within the legal system; it remains the subject of active academic debate, and there is currently no consensus on a unified definition.

It is argued that smart contracts have revolutionized the landscape by offering automation and decentralization, while simultaneously posing a significant challenge to the traditional legal system. Smart contract technology is fundamentally changing the rules of the game in modern business. By automating the execution of agreements without intermediaries (such as lawyers, notaries, or banks), companies not only save money but also elevate trust and process speed to a qualitatively new level.

The article analyzes the legal regulation of smart contracts in selected foreign countries (the USA, Malta, Italy, the UK, Switzerland, Germany, and France). Based on this analysis, it is concluded that while most states lack specific legal regulations for smart contracts, some countries have enshrined various definitions of the concept at the legislative level. It is argued that, outside the scope of legal regulation, a smart contract is merely an ordinary computer program; it lacks a legal nature and remains a technical solution – an innovation in the field of computer technology. In a legal context, a smart contract can serve various purposes, including application within contractual practice. When utilizing a smart contract in contractual practice, it is crucial to clearly distinguish between the computer program (a technical tool) and the legal relationship (the contract itself).

It is further argued that the approach taken by foreign legislators toward smart contracts is becoming increasingly measured; rather than implementing radical changes, they aim to adapt legal norms to the specific nature of digital technologies.

An analysis of international experience reveals that, while the legal status of smart contracts remains undefined at the global level, certain countries and states have already amended their legislation to integrate this technology into the legal framework.

Key words: smart contract, blockchain, contract, legal regulation, foreign experience.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 28.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 17.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

УДК 346.7
DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.20

Резнікова В. В.,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
професор кафедри економічного права та економічного судочинства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0149-0710

Щербина В. С.,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
професор кафедри економічного права та економічного судочинства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4221-0965

Боднар Т. В.,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
професор кафедри цивільного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7066-453X

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ РЕЖИМІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Досліджуються особливості правового регулювання спеціальних режимів господарської діяльності в Україні залежно від об'єктів та території (зони), на якій провадиться господарська діяльність. Зазначається, що зі втратою чинності Господарським кодексом України, який містив загальні норми щодо правового регулювання спеціальних режимів господарювання, таке регулювання здійснюється нормами спеціальних законів – як тих, що встановлюють спеціальні режими, так і інших, що справляють певний вплив на режими господарської діяльності. В статті розкриваються положення цих законів, що відображають особливості спеціальних режимів господарювання на тих чи інших територіях (зонах) з урахуванням певних об'єктів. Виділено основні ознаки спеціального режиму господарської діяльності, під яким слід розуміти сукупність спеціальних засобів (інструментів), методів та умов здійснення господарської діяльності, встановлених законом, що відрізняють його від загального режиму господарської діяльності: а) пільгова або обмежувальна спрямованість господарської діяльності; б) встановлення на певній території (зоні) або в певному секторі економіки чи стосовно певних об'єктів; в) встановлення стосовно певного кола суб'єктів або стосовно їх сфери діяльності; г) встановлення в умовах надзвичайного стану або війни, надзвичайної екологічної ситуації. Загалом аналіз законодавства про окремі види спеціальних режимів господарювання дозволяє класифікувати їх за такими критеріями: територія, стан, галузь економіки, певне коло суб'єктів, сфера діяльності. Безумовно, що кожен з цих видів спеціальних режимів має свої особливості, які закріплюються у відповідних законах.

Пропонується встановити спеціальний режим господарської діяльності для суб'єктів господарювання, які провадитимуть господарську діяльність на територіях відновлення, що постраждали від збройної агресії проти України. Спеціальні умови для здійснення господарської діяльності склалися на територіях, близьких до лінії розмежування, і можуть скластися на територіях поблизу буферної (демілітаризованої) зони у разі створення останньої, що, очевидно, також вимагатиме запровадження спеціального (пільгового з певними обмеженнями) режиму господарювання. Водночас не виключається можливість встановлення єдиного спеціального режиму для цих територій та територій відновлення.

Видається також доцільним встановити в законодавстві загальні засади, на яких здійснюються спеціальні режими господарської діяльності.

Ключові слова: спеціальний режим господарювання, види спеціальних режимів господарювання, територія відновлення.

Постановка проблеми. Спеціальні режими господарської діяльності (СРГД) з часом все ширше впроваджуються в економічну систему України, відображаючи особливості господарювання на тих чи інших територіях (зонах), в певних галузях (сферах) економіки чи залежно від стану (ситуації), виду економічної діяльності та інших критеріїв.

Відповідним чином формується і розвивається господарське законодавство, норми якого або встановлюють, або скасовують той чи інший спеціальний режим господарювання. Всі ці аспекти потребують ретельного дослідження, зокрема, з тим, щоб виявити як позитивні ознаки окремих видів СРГД, які могли б бути поширені на інші види СРГД, так і недоліки законодавства, які можуть призвести до порушення конституційного припису щодо рівності усіх суб'єктів права власності перед законом (ч. 4 ст. 13 Конституції України).

Стан дослідження**.** Окремі аспекти СРГД досліджували у своїх працях О.Р. Зельдіна, О.М. Вінник, О.Ю. Курепіна, А.В. Матвєєва, Я.В. Петруненко, О.П. Подцерковний, Л.В. Таран, Н.С. Сергєєва, С.В. Сєребряк, Т.І. Швидка, К.К. Халецька та інші вітчизняні науковці, проте ці дослідження переважно ґрунтувалися на аналізі положень Господарського кодексу України та низки законів щодо СРГД, зокрема, стосовно СРГД у спеціальних (вільних) економічних зонах та на територіях пріоритетного розвитку зі спеціальним режимом інвестиційної діяльності, більшість з яких на сьогодні втратили чинність.

Прийняті останнім часом нові закони, які хоч і не містять прямих вказівок на СРГД, проте за певними ознаками стосуються СРГД, які не були предметом спеціальних досліджень. Крім цього, останнім часом науковці все більше уваги звертають на питання здійснення господарської (підприємницької) діяльності в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови економіки України, які можуть бути предметом окремого дослідження.

Мета статті полягає в уточненні ознак СРГД та виявленні особливостей правового регулювання окремих видів СРГД залежно від об'єктів та території (зони), на якій здійснюється господарська діяльність.

Виклад основного матеріалу. З втратою чинності Господарським кодексом України [1] (далі – ГК України) перестали застосовуватися норми його Глави 41, в статтях якої в загальному, хоч і стислому вигляді йшлося про окремі види спеціальних режимів господарської діяльності (СРГД).

Оскільки статті цієї глави не були включені до Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» [2] і не були перенесені до інших законів, як це було зроблено з деякими іншими статтями ГК України, для з'ясування особливостей провадження господарської діяльності (спеціальних режимів) необхідно звертатися до законів, що регулюють окремі види СРГД.

Крім того, певний вплив на особливості режимів господарської діяльності справляють приписи законів, що встановлюють:

– форми надання державної допомоги суб'єктам господарювання (Закон України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» [3]);

– засоби підтримки виробників сільськогосподарської продукції та аграрного ринку (Закон України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку»[4], яким. зокрема, визначено основи державної політики щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції);

– форми надання державної підтримки інвестиційних проектів із значними інвестиціями (Закон України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями» [5]);

– державну фінансову підтримку та цільове субсидіювання проектів технологічних парків (Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» [6]);

– державну підтримку діяльності наукових парків (Закон України «Про наукові парки» [7] та інші закони.

Втім, положення цих законів не дають підстав кваліфікувати діяльність суб'єктів господарювання в певних галузях чи сферах як СРГД.

За відсутності в законодавстві легального визначення поняття «спеціальний режим господарювання» і часткового його ототожнення з поняттями «режим здійснення господарської діяльності», «особливості здійснення господарської діяльності», «порядок здійснення господарської діяльності» та дискусійний характер дефініцій СРГД, запропонованих в науковій літературі, передусім, вважаємо за доцільне з'ясувати визначальні ознаки СРГД та критерії класифікації СРГД на види.

Так, О.Р. Зельдіна визначила спеціальний режим господарювання як правовий режим, що визначає особливий порядок організації і здійснення господарської діяльності на певній території, у певній галузі економіки, який відрізняється від загального режиму господарської діяльності, передбаченого законодавством та запроваджується державою у певних цілях для забезпечення розумного поєднання публічних та приватних інтересів шляхом встановлення обмежень та/або заохочень для суб'єктів господарювання [8, с. 5]. До цього визначення А.В. Матвєєва додає ще дві ознаки – певне коло суб'єктів або сфера їх діяльності [9, с. 41], тому важко погодитися з твердженням, що спеціальний режим господарювання застосовується на конкретно визначеній території протягом чітко встановленого періоду і передбачає наявність спеціальних правових норм, що регулюють порядок здійснення господарської діяльності в межах даного режиму [10, с. 88]. Темпоральна і територіальна ознаки не властиві для всіх видів СРГД.

На наш погляд, головними ознаками СРГД, під яким слід розуміти встановлену законом сукупність спеціальних засобів (інструментів), способів та умов здійснення господарської діяльності, що відрізняють його від загального режиму господарської діяльності (ЗРГД), слід вважати: а) *пільгову* або *обмежувальну* спрямованість господарювання; б) встановлення на певній *території (зоні)* або у певній *галузі* економіки чи щодо певних об'єктів; в) встановлення щодо певного кола *суб'єктів* або щодо *сфери* їх діяльності; г) встановлення в умовах надзвичайного чи воєнного *стану*, надзвичайної екологічної *ситуації*.

Виходячи з цих ознак, ми відносимо той чи інший режим господарювання до загального чи спеціального.

На наш погляд, поняття «СРГД» («спеціальний режим господарської діяльності») слід відрізняти від пов'язаних з ним та дещо подібних за назвою, проте різних за змістом таких понять, як «спеціальний режим інвестиційної діяльності», «спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», «спеціальні податкові режими», спеціальний правовий режим оборонних закупівель», які вживаються як в нормативно-правових актах чинного законодавства, так і в науковій літературі.

З урахуванням цього орієнтиром для визначення СРГД можуть слугувати статті скасованого ГК України, які передбачали специфіку господарювання: у виключній (морській) економічній зоні України; на державному кордоні; в санітарно-захисних та інших зонах, територіях і об'єктах, що особливо охороняються; в окремих галузях економіки; в Збройних Силах України; в умовах надзвичайного стану; в умовах воєнного стану; в умовах надзвичайної екологічної ситуації. Більш докладно СРГД встановлені низкою законів, які, крім деталізації положень, що були закріплені в ГК Україні, регулюють і інші спеціальні режими господарювання.

Слід зазначити, що законодавством України були передбачені *спеціальні (вільні) економічні зони* – С(в)ЕЗ та *території пріоритетного розвитку* – ТПР, що також характеризувалися спеціальними режимами господарювання, проте на сьогодні більшість законів, що встановлювали такі спеціальні режими, скасовані.

Типовим прикладом СРГД є господарювання *у виключній (морській) економічній зоні України,* яку становлять морські райони, зовні прилеглі до територіального моря України, включаючи райони навколо островів, що їй належать. Ширина виключної (морської) економічної зони становить до двохсот морських миль, відлічених від тих самих вихідних ліній, що і територіальне море України.

З метою забезпечення суверенних прав України на розвідку, експлуатацію, збереження живих ресурсів та управління ними у виключній (морській) економічній зоні держава вживає заходів (включаючи огляд, інспекцію, арешт і судовий розгляд) щодо забезпечення додержання суб'єктами господарювання законодавства України.

Держава у виключній (морській) економічній зоні України має виключне право створювати, а також дозволяти і регулювати спорудження, експлуатацію та використання штучних островів, установок і споруд для морських наукових досліджень, розвідки і розробки природних ресурсів, інших економічних цілей відповідно до законодавства України.

Режим здійснення господарської діяльності у виключній (морській) економічній зоні встановлюється Законом України «Про виключну (морську) економічну зону України» [11], іншими законодавчими актами, що регулюють відносини, пов'язані з правовим режимом виключної (морської) економічної зони України.

Порядок і умови використання рибних та інших живих ресурсів виключної (морської) економічної зони встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Спеціальне використання водних біоресурсів здійснюється шляхом їх добування (вилову) з природного середовища і включає промислове рибальство та дослідний вилов.

Як встановлено ст. 27 Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» [12], спеціальне використання водних біоресурсів у виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі України здійснюється в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Зокрема, Кабінетом Міністрів України затверджені Порядок здійснення спеціального використання водних біоресурсів [13] та Порядок і умови використання рибних та інших водних живих ресурсів виключної (морської) економічної зони України іноземними юридичними і фізичними особами [14].

Згідно з ст. 18 Закону України «Про державний кордон України» [15] судноплавство, користування водними об'єктами для потреб лісосплаву та інші види водокористування, створення різних гідроспоруд, провадження інших робіт у внутрішніх водах України, користування землею, лісами, тваринним світом, ведення гірничої справи, геологічних розвідувань та інша господарська діяльність *на державному кордоні України* провадяться відповідно до законодавства України та міжнародних договорів України і здійснюються таким чином, щоб забезпечувався належний порядок на державному кордоні України.

Компетентними органами України за погодженням з органами Державної прикордонної служби України з урахуванням місцевих умов установлюється порядок здійснення всіх видів господарської діяльності на державному кордоні України.

Так, відповідно до п. 5 Порядку здійснення координації діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань додержання режимів на державному кордоні [16] органи управління Держприкордонслужби в межах повноважень самостійно або за поданням заінтересованих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у випадках, визначених законодавством, приймають рішення про обмеження провадження робіт, будь-якої іншої господарської діяльності на державному кордоні, погоджують порядок провадження цієї діяльності;

Статтею 34 ЗУ «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» [17] встановлено особливості провадження господарської та іншої діяльності на землях спеціальних зон об'єктів енергетики. Зокрема, фізичні та юридичні особи, власники та користувачі земельних ділянок при провадженні господарської та іншої діяльності (вчиненні дій) на землях охоронних зон об'єктів енергетики зобов'язані дотримуватися спеціального режиму їх використання, обмежень та обтяжень, встановлених цим Законом, іншими нормативно-правовими актами.

Можливість використання земель і водойм, розташованих у санітарно-захисних зонах атомних електростанцій, з народногосподарською метою визначається за погодженням з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері безпеки використання ядерної енергії, та підприємством, що експлуатує відповідну атомну електростанцію, за умови обов'язкового проведення радіологічного контролю продукції, що виробляється.

Згідно з ч. 1 ст. 88 Водного кодексу України [18] з метою охорони поверхневих водних об'єктів від забруднення і засмічення та збереження їх водності вздовж річок, морів і навколо озер, водосховищ та інших водойм в межах водоохоронних зон виділяються земельні ділянки під *прибережні захисні смуги.*

Як встановлено ч. 1 ст. 89 Водного кодексу України, прибережні захисні смуги уздовж річок, навколо водойм та на островах є природоохоронною територією з режимом обмеженої господарської діяльності. На цій території забороняється, зокрема, розорювання земель (крім підготовки ґрунту для залуження і залісення), а також садівництво та городництво; будівництво будь-яких споруд (крім гідротехнічних, навігаційного призначення, гідрометричних та лінійних, а також інженерно-технічних і фортифікаційних споруд, огорож, прикордонних знаків, прикордонних просік, комунікацій, майданчиків для занять спортом на відкритому повітрі, об'єктів фізичної культури і спорту, які не є об'єктами нерухомості), у тому числі баз відпочинку, дач, гаражів та стоянок автомобілів.

Разом з тим, у цих прибережних захисних смугах дозволяються реконструкція, реставрація та капітальний ремонт існуючих об'єктів.

Статтею 90 Водного кодексу України встановлено також обмеження господарської діяльності в прибережних захисних смугах уздовж морів, морських заток і лиманів та на островах у внутрішніх морських водах, де забороняється, зокрема, влаштування полігонів побутових та промислових відходів і накопичувачів стічних вод; влаштування полів фільтрації та створення інших споруд для приймання і знезаражування рідких відходів;

У межах пляжної зони прибережних захисних смуг забороняється будівництво будь-яких споруд, крім гідротехнічних, гідрометричних та лінійних, а також інженерно-технічних і фортифікаційних споруд, огорож, прикордонних знаків, прикордонних просік, комунікацій.

Статтею 93 Водного кодексу України встановлено, що з метою охорони водних об'єктів у районах забору води для централізованого водопостачання населення, лікувальних і оздоровчих потреб встановлюються зони *санітарної охорони,* які поділяються на пояси особливого режиму.

Режим зон санітарної охорони водних об'єктів встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Так, постановою Кабінету Міністрів України «Про правовий режим зон санітарної охорони водних об'єктів» від 18 грудня 1998 р. № 2024 [19] встановлено, що зони санітарної охорони поверхневих та підземних водних об'єктів входять до складу водоохоронних зон і поділяються на три пояси особливого режиму: 1-й, 2- й і 3-й.

Зокрема, у межах першого поясу (суворого режиму) зон санітарної охорони, який включає територію розміщення водозабору, майданчика водопровідних споруд і водопідвідного каналу, *дозволяється:* планування території для відведення поверхневого стоку за її межі, озеленення, огородження та забезпечення постійною охороною або охоронною сигналізацією; огородження акваторії буями, іншими попереджувальними знаками, встановлення над водоприймачами водозаборів бакенів з освітленням на судноплавних водних об'єктах; проведення будівельних робіт з метою відведення стічних вод у найближчу систему побутової каналізації чи на місцеві очисні споруди; встановлення водонепроникних приймачів для нечистот та побутових відходів з нfступним їх вивезенням та дезінфікуванням у разі відсутності каналізації; обладнання водозаборів рибозахисними пристроями; *забороняється:* скидання будь-яких стічних вод, а також купання, прання білизни, вилов риби, водопій худоби та інші види водокористування, що впливають на якість води; розміщення житлових та громадських будівель, організація причалів плаваючих засобів, застосування пестицидів, органічних і мінеральних добрив, прокладення трубопроводів, видобування гравію чи піску, проведення днопоглиблювальних та інших будівельно-монтажних робіт, безпосередньо не пов'язаних з експлуатацією, реконструкцією чи розширенням водопровідних споруд та мереж; проведення головної рубки лісу.

Частина 1 ст. 94 Водного кодексу України встановлює, що водні об'єкти, віднесені у встановленому законодавством порядку до територій та об'єктів природно-заповідного фонду, охороняються та використовуються відповідно до вимог, встановлених Законом України «Про природно-заповідний фонд України» [20].

Статтею 14 цього Закону встановлюються обмеження та заборони щодо здійснення господарської та інших діяльності у межах *територій та об'єктів природно-заповідного фонду,* зокрема забороняється проїзд механічних транспортних засобів, крім доріг загального користування, вулиць і доріг міст та інших населених пунктів, автомобільних доріг на приватних територіях,

Положеннями про території та об'єкти природно-заповідного фонду можуть встановлюватися й інші обмеження та заборони щодо здійснення господарської та інших видів діяльності.

Досить жорсткі обмеження встановлені ст. 16 Закону *щодо природних заповідників,* на території яких забороняється будь-яка господарська та інша діяльність, що суперечить цільовому призначенню заповідника, порушує природний розвиток процесів та явищ або створює загрозу шкідливого впливу на його природні комплекси та об'єкти, зокрема:

– будівництво споруд, шляхів, лінійних та інших об'єктів транспорту і зв'язку, не пов'язаних з діяльністю природних заповідників;

– геологорозвідувальні роботи, розробка корисних копалин, порушення ґрунтового покриву та гідрологічного і гідрохімічного режимів, застосування хімічних засобів, усі види лісокористування;

– мисливство, рибальство, лісокультурні роботи, рубка дуплястих дерев, всі види екскурсій, крім пішохідних, біотехнічні заходи, сінокосіння механізованими засобами.

Більш ліберальні умови встановлені для *біосферних заповідників*, в яких можуть бути визначені території для провадження господарської діяльності (ст. 18 Закону).

На території *національних природних парків* з урахуванням природоохоронної, оздоровчої, наукової, рекреаційної, історико-культурної та інших цінностей природних комплексів та об'єктів, їх особливостей встановлюється диференційований режим щодо їх охорони, відтворення та використання згідно з функціональним зонуванням.

Так, у *господарській зоні* забороняються рубки головного користування і проводиться господарська діяльність, спрямована на виконання покладених на парк завдань. Крім того, забороняється будь-яка діяльність, яка призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища та зниження рекреаційної цінності території національного природного парку.

На *території (акваторії) заказника* господарська, наукова та інша діяльність, що не суперечить цілям і завданням заказника, проводиться з додержанням загальних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища.

Для забезпечення необхідного режиму охорони природних комплексів та об'єктів природних заповідників, запобігання негативному впливу господарської діяльності на прилеглих до них територіях установлюються *охоронні зони.*

Режим охоронних зон територій та об'єктів природно-заповідного фонду визначається з урахуванням характеру господарської діяльності на прилеглих територіях, на основі оцінки її впливу на довкілля.

В охоронних зонах не допускається будівництво промислових та інших об'єктів, мисливство, розвиток господарської діяльності, яка може призвести до негативного впливу на території та об'єкти природно-заповідного фонду. Оцінка такого впливу здійснюється в порядку, встановленому законодавством України.

Досить жорсткий режим провадження окремих господарської діяльності встановлено *на території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи.*

Законом України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» [21] у зонах відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення забороняється, зокрема:

– здійснення діяльності з метою одержання товарної продукції без спеціального дозволу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері управління зоною відчуження та зоною безумовного (обов'язкового) відселення;

– вивезення за межі зон без спеціального дозволу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері управління зоною відчуження та зоною без-

умовного (обов'язкового) відселення, землі, глини, піску, торфу, деревини, а також заготівля і вивезення рослинних кормів, лікарських рослин, грибів, ягід та інших продуктів побічного лісокористування, за винятком зразків для наукових цілей;

– винесення або вивезення із зон будівельних матеріалів і конструкцій, машин і устаткування, хатніх речей, іншого рухомого майна без спеціального дозволу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері управління зоною відчуження та зоною безумовного (обов'язкового) відселення і дозиметричного контролю;

– ведення сільськогосподарської, лісогосподарської, виробничої та іншої діяльності, а також будівництво без спеціального дозволу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері управління зоною відчуження та зоною безумовного (обов'язкового) відселення (у тому числі будівництво ядерних установок і об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, які мають загальнодержавне значення) (ст. 12 Закону).

В економічній літературі висловлено пропозицію щодо запровадження режиму відновлення та стимулювання розвитку територій, метою якого є залучення інвестицій для відновлення і розбудови інфраструктури, пошкодженої внаслідок військової агресії та забезпечення стійкого розвитку не тільки тієї території де застосовується цей режим, а й застосування такого інструменту для розвитку національної економіки в цілому [22, с. 102].

На нашу думку, з урахуванням досвіду застосування СРГД і напрацювання відповідного законодавства мова може йти не лише про залучення інвестицій задля відновлення та стимулювання територій, а про СРГД, який доцільно встановити для суб'єктів господарювання, які провадитимуть господарську діяльність на територіях відновлення, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України. Такий СРГД може бути запроваджений як тимчасовий режим на час, необхідний для досягнення мети, визначеної Законом України «Про засади державної регіональної політики» [23].

Крім стимулювання зазначених суб'єктів господарювання, СРГД на територіях відновлення сприяв би також запровадженню органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування спеціальних механізмів та інструментів державної підтримки територій.

Висновки. Головними ознаками СРГД, під яким слід розуміти встановлену законом сукупність спеціальних засобів (інструментів), способів та умов здійснення господарської діяльності, що відрізняють його від загального режиму господарської діяльності (ЗРГД), слід вважати: а) *пільгову* або *обмежувальну* спрямованість господарювання; б) встановлення на певній *території (зоні)* або у певній *галузі* економіки чи щодо певних об'єктів; в) встановлення щодо певного кола *суб'єктів* або щодо *сфери* їх діяльності; г) встановлення в умовах надзвичайного чи воєнного *стану*, надзвичайної екологічної *ситуації*.

Будучи закріпленою в законі ця сукупність конкретних засобів, способів та умов провадження господарської діяльності, набуває характеру правового режиму СРГД.

Виходячи з аналізу законодавства про окремі види спеціальних режимів господарювання, їх можна класифікувати за такими критеріями: територія, стан, галузь економіки, певне коло суб'єктів, сфера діяльності.

Видається за доцільне встановити СРГД для суб'єктів господарювання, які провадитимуть господарську діяльність на територіях відновлення, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України.

Особливі умови провадження господарської діяльності склалися на територіях, наближених до лінії розмежування, і можуть скластися на територіях поруч з буферною (демілітаризованою) зоною у разі створення останньої, що, очевидно, теж потребуватиме запровадження спеціального (пільгового з певними обмеженнями) режиму господарювання. Разом з тим ми не виключаємо можливого встановлення єдиного спеціального режиму для цих територій та територій відновлення.

Література:

1. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text (втратив чинність з 28.08.2025)
2. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб : Закон України від 9 січня 2025 р. № 4196-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text
3. Про державну допомогу суб'єктам господарювання : Закон України від 01.07.2014 № 1555-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18#Text
4. Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку : Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text
5. Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями : Закон України від 17.12.2020 № 1116-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text
6. Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків : Закон України від 16.07.1999 № 991-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991-14#Text
7. Про наукові парки від 25.06.2009 № 1563-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1563-17#Text
8. Зельдіна О.Р. Теоретичні аспекти спеціального режиму господарювання : автореф. дис. … докт. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право»; Інститут економіко-правових досліджень НАН України. К., 2007. 39 с.
9. Матвєєва А.В. Спеціальний правовий режим господарювання: поняття і види. Право та інновації. 2018. № 4 (24). С. 39–44. URL: http://pti.org.ua/index.php/ndipzir/article/view/448
10. Сєрєбряк С. До визначення правової природи поняття «спеціальний режим у сфері господарювання». Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2022. № 1 (43). С. 80–90. URL: https://doi.org/10.33216/2218-5461-2022-43-1-80-90
11. Про виключну (морську) економічну зону України : Закон України від 16.05.1995 № 162/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162/95-вр#Text
12. Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів : Закон України від 08.07.2011 № 3677-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3677-17#Text
13. Порядок здійснення спеціального використання водних біоресурсів : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 22.12.2023 р. № 1347. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1347-2023-п#Text
14. Порядок і умови використання рибних та інших водних живих ресурсів виключної (морської) економічної зони України іноземними юридичними і фізичними особами : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 13 серпня 1999 р. № 1490. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1490-99-п#Text
15. Про державний кордон України : Закон України від 04.11.1991 № 1777-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#n88
16. Порядок здійснення координації діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань додержання

режимів на державному кордоні: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 18 січня 1999 р. № 48. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/48-99-п/ed20230401#Text
17. Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів : Закон України від 09.07.2010 № 2480-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2480-17#Text
18. Водний кодекс України від 06.06.1995 № 213/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр#n783
19. Про правовий режим зон санітарної охорони водних об'єктів : Постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 1998 р. № 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2024-98-п#Text
20. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16.06.1992 р. № 2456-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text
21. Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 27.02.1991 № 791а-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791a-12#Text
22. Бойченко Е.Б., Нікітіна Я.О. Методичні підходи до обґрунтування спеціального режиму відновлення та стимулювання розвитку територій України. Економічний простір.1922. № 182. С. 101–105. DOI: https://doi.org/10.32782/2224-6282/182-15
23. Про засади державної регіональної політики : Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19?find=1&text=інструмент#w1_2

Reznikova V., Shcherbyna V., Bodnar T. Legal regulation of special regime of economic activity

Summary. The article examines the features of the legal regulation of special regimes of economic activity in Ukraine, depending on the objects and the territory (zone) in which economic activity is carried out. It is noted that with the loss of force of the Economic Code of Ukraine, which contained general norms on the legal regulation of special regimes of economic activity, such regulation is carried out by the norms of special laws – both those that establish special regimes and others that have a certain impact on the regimes of economic activity. The article reveals the provisions of these laws that reflect the features of special regimes of economic activity in certain territories (zones) taking into account certain objects. The main features of the special regime of economic activity are highlighted, which should be understood as a set of special means (tools), methods and conditions for carrying out economic activity established by law, which distinguish it from the general regime of economic activity: a) preferential or restrictive orientation of economic activity; b) establishment in a certain territory (zone) or in a certain sector of the economy or in relation to certain objects; c) establishment in relation to a certain circle of subjects or in relation to their sphere of activity; d) establishment in conditions of emergency or war, of an emergency environmental situation. In general, an analysis of the legislation on certain types of special business regimes allows us to classify them according to the following criteria: territory, state, sector of the economy, a certain range of entities, and scope of activity. Of course, each of these types of special regimes has its own characteristics, which are enshrined in the relevant laws. It is proposed to establish a special regime of economic activity for business entities that will conduct economic activities in the recovery territories affected by the armed aggression against Ukraine. Special conditions for conducting economic activities have developed in the territories close to the demarcation line and may develop in the territories near the buffer (demilitarized) zone in the event of the latter being created, which, obviously, will also require the introduction of a special (preferential with certain restrictions) business regime. At the same time, the possibility of establishing a single special regime for these territories and recovery territories is not excluded. It also seems advisable to establish in the legislation the general principles on which special regimes of economic activity are implemented.

Key words: special management regime, types of special management regimes, restoration territory.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 15.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 08.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

УДК 340.13:346.2(477)
DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.21

Тулянцева В. А.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного, господарського та екологічного права
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8275-2051

СПЕЦІАЛЬНІ ПРАВОВІ РЕЖИМИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА КОНСТИТУЦІЙНІ МЕЖІ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Анотація. Стаття присвячена теоретико-правовому дослідженню спеціальних правових режимів підприємницької діяльності та визначенню конституційних меж, у яких законодавець може диференціювати правове регулювання господарювання, надаючи окремим категоріям суб'єктів більш сприятливі умови порівняно із загальним режимом. Актуальність теми зумовлена двома обставинами. По-перше, спеціальні режими перетворилися на основний інструмент економічної політики Української держави: у 2020–2026 роках було запроваджено або суттєво оновлено правовий режим Дія Сіті, режим державної підтримки інвестиційних проєктів зі значними інвестиціями, режим індустріальних парків, а також численні режими підтримки бізнесу в умовах воєнного стану. По-друге, з 1 січня 2026 року втратив чинність Господарський кодекс України, розділ восьмий якого був єдиним нормативним джерелом, що містило узагальнене поняття спеціального режиму господарювання та його загальні засади. Унаслідок цього категорія, яка активно використовується у правотворчості, залишилася без легального визначення й без уніфікованих вимог до її застосування.

У роботі спеціальний правовий режим розглядається як особливий порядок правового регулювання, що виражається у специфічному поєднанні дозволів, заборон і позитивних зобов'язань та створює для певного кола суб'єктів, території чи виду діяльності відмінну від загальної спрямованість регулювання. Обґрунтовано, що загальним режимом підприємництва в Україні є режим свободи підприємницької діяльності, який ґрунтується на статті 42 Конституції України та на загальнодозвільному типі правового регулювання, а будь-який спеціальний режим є винятком, що потребує окремого конституційного виправдання.

Запропоновано класифікацію спеціальних режимів підприємницької діяльності за п'ятьма критеріями: територіальні, функціонально-галузеві, суб'єктні, проєктні та надзвичайні режими. На прикладі правового режиму Дія Сіті, запровадженого Законом України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні», детально проаналізовано юридичну конструкцію функціонально-галузевого режиму: умови набуття та втрати статусу резидента, правову природу гіг-контракту як договору sui generis, що поєднує ознаки трудового і цивільно-правового договору, а також ризики, пов'язані з автоматичним припиненням гіг-контрактів у разі втрати спеціального статусу.

Сформульовано авторський тест конституційної допустимості спеціального правового режиму, що охоплює вимоги легітимної мети, належної законодавчої форми, недискримінаційності, пропорційності та строковості з обов'язковою подальшою оцінкою результативності. Обґрунтовано пропозицію щодо законодавчого закріплення загальних засад запровадження спеціальних правових режимів підприємницької діяльності, включно з обов'язковим строком їх дії та процедурою оцінки ефективності, а також щодо узгодження таких режимів із законодавством про державну допомогу суб'єктам господарювання в контексті європейської інтеграції України.

Ключові слова: спеціальний правовий режим, підприємницька діяльність, свобода підприємництва, диференціація правового регулювання, Дія Сіті, гіг-контракт, державна допомога, пропорційність, рекодифікація.

Постановка проблеми. Правове регулювання підприємницької діяльності в Україні впродовж останнього десятиліття розвивається у напрямі дедалі глибшої диференціації. Замість універсальних правил, однаково застосовних до всіх суб'єктів господарювання, законодавець послідовно створює відокремлені нормативні «анклави» – сукупності спеціальних приписів, що діють лише щодо певного кола осіб, певної території або певного виду діяльності. Правовий режим Дія Сіті, режим державної підтримки інвестиційних проєктів зі значними інвестиціями, правовий режим індустріальних парків, спрощена система оподаткування, обліку та звітності, а також численні тимчасові режими підтримки бізнесу, запроваджені в умовах воєнного стану, – усе це прояви однієї тенденції.

Така диференціація має очевидні економічні переваги: вона дозволяє точково стимулювати пріоритетні галузі, компенсувати підвищені ризики господарювання та конкурувати за мобільний капітал і висококваліфіковані кадри. Водночас вона породжує щонайменше три проблеми загальнотеоретичного та конституційного характеру. Перша – проблема рівності: кожен спеціальний режим за визначенням ставить одних суб'єктів у кращі умови порівняно з іншими. Друга – проблема системності права: множинність режимів з різним понятійним апаратом руйнує внутрішню узгодженість законодавства. Третя – проблема правової визначеності: спеціальні режими часто запроваджуються поспіхом, без чіткого строку дії та без механізму оцінки їх результативності.

Актуальність теми істотно зросла після того, як з 1 січня 2026 року втратив чинність Господарський кодекс України [1]. Саме цей акт містив розділ, присвячений спеціальним режимам

господарювання, який хоча й піддавався справедливій критиці за декларативність, усе ж закріплював узагальнене поняття такого режиму та окреслював його загальні засади. Після скасування Кодексу категорія «спеціальний правовий режим господарювання» фактично залишилася поза межами позитивного права, продовжуючи при цьому активно застосовуватися у правотворчій практиці.

Стан наукової розробки проблеми. Проблематика правових режимів традиційно досліджується у двох відносно автономних наукових площинах. У межах загальної теорії права поняття правового режиму, типів правового регулювання та засобів юридичної техніки розроблялося у працях О. В. Петришина, М. І. Козюбри, П. М. Рабіновича, Н. М. Оніщенко та інших учених. У межах господарського права спеціальні режими господарювання, зокрема режими спеціальних економічних зон і територій пріоритетного розвитку, досліджувалися В. С. Щербиною, О. М. Вінник, О. Р. Зельдіною, В. А. Устименком, О. П. Подцерковним. Проблематика правового режиму Дія Сіті стала предметом окремих публікацій у сфері трудового та інформаційного права.

Невирішеною раніше частиною загальної проблеми, якій присвячується ця стаття, залишається відсутність єдиного теоретико-правового підходу до спеціальних режимів підприємницької діяльності, який поєднував би загальнотеоретичне розуміння правового режиму з конституційними критеріями допустимості диференціації регулювання і був би придатним для практичного застосування законодавцем в умовах, коли кодифікована основа цієї категорії втрачена.

Метою статті є формування цілісної теоретико-правової характеристики спеціальних правових режимів підприємницької діяльності та визначення конституційних меж, у яких допустима диференціація правового регулювання господарювання в Україні.

Досягнення цієї мети передбачає вирішення таких завдань: 1) з'ясувати зміст категорії «правовий режим» у загальній теорії права та визначити співвідношення загального і спеціального режимів підприємницької діяльності; 2) обґрунтувати конституційну природу свободи підприємницької діяльності як загального режиму господарювання; 3) запропонувати класифікацію спеціальних режимів підприємницької діяльності за чинним законодавством України; 4) на прикладі правового режиму Дія Сіті проаналізувати юридичну конструкцію функціонально-галузевого спеціального режиму та виявити її проблемні елементи; 5) сформулювати систему критеріїв конституційної допустимості спеціального правового режиму та пропозиції щодо вдосконалення законодавства.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній юриспруденції правовий режим здебільшого визначають як особливий порядок правового регулювання, що виражається у специфічному поєднанні юридичних засобів – дозволів, заборон та позитивних зобов'язань – і створює певну спрямованість регулювання, сприятливу або обмежувальну для суб'єктів. Правовий режим не зводиться до простої сукупності норм: він охоплює також тип правового регулювання, набір принципів, характер юридичних процедур і специфіку відповідальності.

Для цілей цього дослідження принципове значення має розмежування двох типів правового регулювання. Загальнодозвільний тип, який виражається формулою «дозволено все, що прямо не заборонено законом», є базовим для приватної особи, зокрема для підприємця. Спеціально-дозвільний тип, побудований за формулою «дозволено лише те, що прямо передбачено законом», згідно з частиною другою статті 19 Конституції України [2] поширюється на органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Саме на перетині цих типів формується конструкція спеціального режиму підприємницької діяльності: держава, діючи у спеціально-дозвільному режимі, змінює обсяг дозволеного для окремої категорії приватних осіб.

Спеціальний правовий режим завжди є похідним від загального і співвідноситься з ним як виняток із правила. Із цього випливає низка методологічних наслідків. По-перше, норми, що встановлюють спеціальний режим, не підлягають розширювальному тлумаченню. По-друге, за наявності прогалини у спеціальному регулюванні застосовуються норми загального режиму. По-третє, тягар обґрунтування необхідності запровадження спеціального режиму лежить на законодавцеві, а не на тих суб'єктах, які залишаються під дією загальних правил.

Стаття 42 Конституції України закріплює право кожного на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, а також покладає на державу обов'язок забезпечувати захист конкуренції у підприємницькій діяльності, не допускати зловживання монопольним становищем та неправомірного обмеження конкуренції [2]. Конституційна конструкція є показовою: свобода підприємництва сформульована як загальне правило, а обмеження – як винятки, що можуть встановлюватися виключно законом.

Цей підхід узгоджується з європейськими стандартами. Хартія основних прав Європейського Союзу визнає свободу підприємницької діяльності відповідно до права Союзу та національних законодавств і практик [3], а стаття 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод гарантує право на мирне володіння майном, поширюючи його, за практикою Європейського суду з прав людини, і на легітимні очікування суб'єктів господарювання. Відповідно до статті 64 Конституції України конституційні права і свободи не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією, а в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження із зазначенням строку їх дії [2].

Отже, загальним режимом підприємницької діяльності в Україні є режим свободи підприємництва, елементами якого є вільний вибір видів і форм діяльності, свобода договору, рівність суб'єктів господарювання перед законом, недоторканність власності та судовий захист. Будь-який спеціальний режим – незалежно від того, є він за змістом стимулюючим чи обмежувальним, – становить відхилення від цієї конструкції і потребує самостійного конституційного виправдання.

Аналіз чинного законодавства України дозволяє виокремити такі групи спеціальних режимів за критерієм підстави їх виокремлення. Територіальні режими прив'язані до певної території; сьогодні їх основним проявом є правовий режим індустріальних парків [4], а історичним прообразом – режими спеціальних (вільних) економічних зон і територій пріоритетного розвитку. Функціонально-галузеві режими прив'язані до виду діяльності незалежно від місця її здійснення; найяскравішим прикладом є правовий режим Дія Сіті [5]. Суб'єктні режими визначаються характеристиками самого суб'єкта – обсягом доходу, кількістю працівників, організаційно-правовою формою; до них належить спрощена система оподаткування, обліку та звітності. Проєктні режими прив'язані до конкретного інвестиційного проєкту і оформлюються індивідуальним договором із державою [6]. Нарешті, надзвичайні режими запроваджуються у зв'язку з настанням особливих обставин – воєнного чи надзвичайного стану – і мають тимчасовий характер.

Практична цінність запропонованої класифікації полягає в тому, що кожна група породжує власний набір ризиків. Тери-

торіальні режими найбільш вразливі до зловживань, пов'язаних із формальною реєстрацією діяльності. Функціонально-галузеві режими породжують проблему розмежування суміжних видів діяльності. Суб'єктні режими створюють стимули до штучного подрібнення бізнесу. Проєктні режими найгостріше ставлять питання про рівність доступу до державної підтримки та про відповідальність держави за власні зобов'язання.

Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» [5] запровадив правовий режим, розрахований на юридичних осіб, які здійснюють визначені законом види діяльності у сфері інформаційних технологій. Набуття статусу резидента пов'язується з дотриманням сукупності кількісних та якісних критеріїв, зокрема щодо переліку видів діяльності, мінімальної кількості залучених спеціалістів та розміру середньої місячної винагороди, який визначено на рівні, еквівалентному щонайменше 1200 євро [7]. Резиденти отримують спеціальні умови оподаткування, а в умовах воєнного стану – також доступ до механізмів бронювання військовозобов'язаних працівників, порядок застосування яких неодноразово змінювався урядовими актами [8].

Найбільший теоретичний інтерес становить гіг-контракт – запроваджена цим Законом договірна конструкція, за якою гіг-спеціаліст зобов'язується виконувати роботи або надавати послуги, а резидент Дія Сіті – виплачувати винагороду і забезпечувати визначені законом гарантії. Гіг-контракт не є ані класичним трудовим договором, ані звичайним договором про надання послуг: він поєднує цивільно-правову за формою основу з окремими гарантіями, характерними для трудового права, – оплачуваною перервою у виконанні робіт, аналогом відпустки, гарантіями на випадок тимчасової непрацездатності. Видається обґрунтованим кваліфікувати гіг-контракт як договір sui generis, правова природа якого визначається не належністю до однієї галузі, а функціональним призначенням – юридичним оформленням гнучкої зайнятості у цифровій сфері.

Водночас конструкція режиму містить елементи, що знижують правову визначеність. Насамперед це стосується наслідків втрати статусу резидента: припинення спеціального статусу тягне за собою припинення гіг-контрактів і перехід на загальну систему оподаткування, причому питання про перехідний період урегульоване недостатньо чітко. Показово, що у 2026 році до Верховної Ради України було внесено законопроєкт, спрямований, зокрема, на усунення правової невизначеності щодо тимчасового перевищення граничного доходу резидентами-стартапами без втрати статусу та на уточнення порядку обчислення середньої місячної винагороди [9]. Сам факт появи таких ініціатив підтверджує загальну закономірність: чим більше преференцій надає спеціальний режим, тим суворішими є критерії доступу до нього і тим болючішими – наслідки їх недотримання.

Узагальнення викладеного дозволяє запропонувати п'ятиелементний тест, якому має відповідати будь-який спеціальний режим підприємницької діяльності.

Перший елемент – легітимна мета. Запровадження режиму має бути спрямоване на досягнення конституційно визнаної мети: економічного розвитку, забезпечення зайнятості, національної безпеки, відновлення зруйнованої інфраструктури. Декларування мети має супроводжуватися вимірюваними показниками її досягнення. Другий елемент – належна законодавча форма. Оскільки йдеться про відхилення від конституційного принципу рівності, спеціальний режим може встановлюватися виключно законом; підзаконні акти можуть визначати лише процедурні аспекти його реалізації. Третій елемент – недискримінаційність. Критерії доступу до режиму мають бути об'єктивними, прозорими та однаково застосовними до всіх осіб, які їм відповідають; неприпустимим є формулювання критеріїв у спосіб, що фактично адресує режим наперед визначеному колу суб'єктів.

Четвертий елемент – пропорційність. Обсяг наданих переваг має бути співмірним із суспільною користю, а негативний вплив на конкуренцію – мінімально необхідним. Саме тут виявляється тісний зв'язок спеціальних режимів із законодавством про державну допомогу суб'єктам господарювання [10]: більшість стимулюючих режимів за своєю економічною суттю є державною допомогою і потребує оцінки на предмет допустимості. Таке питання набуває особливої ваги в контексті переговорного процесу щодо набуття Україною членства в Європейському Союзі, оскільки правила конкуренції та державної допомоги належать до найбільш вимогливих розділів права ЄС. П'ятий елемент – строковість і оцінюваність. Спеціальний режим має запроваджуватися на визначений строк із обов'язковою подальшою оцінкою його результативності; безстрокові преференції поступово втрачають стимулюючу функцію і перетворюються на джерело нерівності.

Втрата чинності Господарським кодексом України позбавила категорію спеціального режиму господарювання нормативної основи, і цю прогалину доцільно заповнити на рівні окремого законодавчого акта. Такий закон міг би визначити поняття спеціального правового режиму підприємницької діяльності, закріпити наведені вище критерії його запровадження, встановити обов'язковість аналізу регуляторного впливу та попередньої оцінки впливу на конкуренцію, а також запровадити правило про граничний строк дії режиму з наступним переглядом. Паралельно потребує продовження політика дерегуляції загального режиму: скорочення переліку видів діяльності, що підлягають ліцензуванню [11; 12; 13; 14], перегляд дозвільних процедур та розширення застосування декларативного принципу. Логіка тут очевидна: чим ліберальнішим і передбачуванішим є загальний режим, тим меншою є потреба у створенні спеціальних винятків із нього.

Висновки. Отже, спеціальний правовий режим підприємницької діяльності є особливим порядком правового регулювання, що виражається у специфічному поєднанні дозволів, заборон і позитивних зобов'язань та створює для визначеного кола суб'єктів, території чи виду діяльності спрямованість регулювання, відмінну від загальної. Він завжди є похідним від загального режиму і співвідноситься з ним як виняток із правила, що зумовлює неприпустимість розширювального тлумачення відповідних норм.

Загальним режимом господарювання в Україні є конституційно закріплений режим свободи підприємницької діяльності, побудований на загальнодозвільному типі правового регулювання. Тягар обґрунтування необхідності відступу від нього покладається на законодавця.

Спеціальні режими підприємницької діяльності за чинним законодавством України доцільно класифікувати на територіальні, функціонально-галузеві, суб'єктні, проєктні та надзвичайні; кожна з цих груп породжує власний, притаманний саме їй набір правових ризиків, що має враховуватися при конструюванні режиму.

Правовий режим Дія Сіті є найбільш розвиненим прикладом функціонально-галузевого режиму, а запроваджений ним гіг-контракт становить договір sui generis, що поєднує цивільно-правову форму з окремими гарантіями трудового права. Основною вадою цієї конструкції залишається недостатня врегульованість наслідків втрати спеціального статусу.

Конституційна допустимість спеціального правового режиму має перевірятися за п'ятиелементним тестом, що охоплює вимоги легітимної мети, належної законодавчої форми, недискримінаційності, пропорційності та строковості з подальшою оцінкою результативності. Загальні засади запровадження спеціальних режимів доцільно закріпити окремим законом, який компенсував би втрату відповідного кодифікованого регулювання.

Література:

1. Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період : Закон України від 09.01.2025 № 4196-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20
2. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
3. Хартія основних прав Європейського Союзу від 07.12.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524
4. Про індустріальні парки : Закон України від 21.06.2012 № 5018-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5018-17
5. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні : Закон України від 15.07.2021 № 1667-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20
6. Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні : Закон України від 17.12.2020 № 1116-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20
7. Дія.City у 2026 році: умови резидентства, оподаткування та переваги. URL: https://bargen.com.ua/2026/07/08/diya-city-u-2026-rotsi-umovy-rezydentstva-opodatkuvannya-ta-perevagy/
8. Резидент Дія Сіті: огляд змін 2026 року. LIGA360. URL: https://topics.ligazakon.net/679b7dac74eab903764bbb5d/2026-07-07
9. Зміни для резидентів Дія Сіті: що готують законодавці. Податки & бухоблік. 2026. № 12. URL: https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2026/february/issue-12/article-136109.html
10. Про державну допомогу суб'єктам господарювання : Закон України від 01.07.2014 № 1555-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18
11. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19
12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Перший протокол від 20.03.1952. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535
13. Реалізація права на підприємницьку діяльність: стан та перспективи: колективна монографія / За заг. ред. А. Г. Бобкової, А. М. Захарченка. Київ: ВД «Дакор», 2021. 250 с.
14. Yuliia Volkova, Yuliia Leheza, Volodymyr Pavlov, Ganna Goncharenko, Andrii Blahodarny The Institution of Legal Liability in the Digital Age: International Legal Standards, Administrative, Financial and Criminal Aspects. JURNAL CITA HUKUM (Indonesian Law Journal). Vol. 13 No. 2(2025), pp. 431–450. DOI: 10.15408/jch.v13i2.47113

Tuliantseva V. Special legal regimes of entrepreneurial activity: a theoretical and legal characterisation and the constitutional limits of the differentiation of legal regulation

Summary. The article is devoted to a theoretical and legal study of the special legal regimes of entrepreneurial activity and to determining the constitutional limits within which the legislator may differentiate the legal regulation of business, granting certain categories of entities more favourable conditions than those provided by the general regime. The relevance of the topic is determined by two circumstances. First, special regimes have become the principal instrument of the economic policy of the Ukrainian State: between 2020 and 2026 the legal regime of Diia City, the regime of state support for investment projects with significant investments, the regime of industrial parks and numerous regimes of business support under martial law were introduced or substantially updated. Second, on 1 January 2026 the Commercial Code of Ukraine ceased to have effect, and its Chapter Eight had been the only normative source containing a generalised concept of a special regime of economic activity together with its general principles. As a result, a category actively used in law-making has been left without a statutory definition and without unified requirements governing its application.

In this paper, a special legal regime is understood as a particular order of legal regulation expressed in a specific combination of permissions, prohibitions and positive obligations, which creates for a certain range of entities, for a territory or for a type of activity a direction of regulation that differs from the general one. It is argued that the general regime of entrepreneurship in Ukraine is the regime of freedom of entrepreneurial activity, which is based on Article 42 of the Constitution of Ukraine and on the generally permissive type of legal regulation, whereas any special regime constitutes an exception that requires separate constitutional justification.

A classification of special regimes of entrepreneurial activity according to five criteria is proposed: territorial, functional and sectoral, subject-based, project-based and emergency regimes. Using the example of the Diia City legal regime introduced by the Law of Ukraine «On Stimulating the Development of the Digital Economy in Ukraine», the article provides a detailed analysis of the legal construction of a functional and sectoral regime: the conditions for acquiring and losing resident status, the legal nature of the gig contract as a contract sui generis combining features of an employment contract and of a civil law contract, and the risks associated with the automatic termination of gig contracts in the event of the loss of the special status.

The author formulates a test of the constitutional admissibility of a special legal regime, which covers the requirements of a legitimate aim, proper legislative form, non-discrimination, proportionality, and a limited duration accompanied by a mandatory subsequent evaluation of effectiveness. The article substantiates a proposal for the legislative consolidation of the general principles governing the introduction of special legal regimes of entrepreneurial activity, including a mandatory period of validity and a procedure for evaluating their effectiveness, as well as for aligning such regimes with the legislation on state aid to undertakings in the context of Ukraine's European integration.

Key words: special legal regime, entrepreneurial activity, freedom of entrepreneurship, differentiation of legal regulation, Diia City, gig contract, state aid, proportionality, recodification.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 03.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 29.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

УДК 347.921.4
DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.22

Храпенко О. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри організації судових,
правоохоронних органів та адвокатури
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5864-0367

ОРДЕР АДВОКАТА У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА СУЧАСНІ ПИТАННЯ ПІДТВЕРДЖЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ

Анотація. Статтю присвячено історії формування ордера адвоката як документа, що підтверджує повноваження представника у цивільному судочинстві України, та сучасним проблемам його застосування. Звернуто увагу на те, що зміна ордера не обмежувалася оновленням бланка чи його реквізитів. Разом зі зміною організації адвокатури змінювалися походження документа, порядок його видачі та співвідношення з договором між адвокатом і клієнтом. Проаналізовано Цивільний процесуальний кодекс Української РСР 1963 року, Закон України «Про адвокатуру» 1992 року, первісну редакцію Цивільного процесуального кодексу України 2004 року, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» 2012 року, акти Ради адвокатів України та практику Верховного Суду. Показано, що за радянської моделі повноваження адвоката підтверджувалися ордером, виданим юридичною консультацією, що безпосередньо відображало тодішню організаційну побудову адвокатури. Після здобуття Україною незалежності виник перехідний період: нові засади адвокатської діяльності певний час співіснували зі старою цивільною процесуальною формою. ЦПК України 2004 року відійшов від прив'язки до юридичної консультації та допустив посвідчення повноважень адвоката ордером адвокатського об'єднання або договором. Закон 2012 року закріпив іншу конструкцію, за якої договір є підставою адвокатської діяльності, а ордер – окремим документом, що посвідчує повноваження. Окремо досліджено запровадження єдиної форми ордера, його онлайн-генерування та правила підписання в електронному процесі. Проаналізовано постанову Касаційного цивільного суду від 6 листопада 2024 року у справі № 483/346/24 щодо підписання ордера, долученого до документа, поданого через «Електронний суд», а також постанову Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 20 січня 2025 року у справі № 761/5870/24 щодо можливості підтвердження повноважень безпосередньо договором про надання правничої допомоги. Запропоновано узгодити частину четверту статті 62 ЦПК України зі статтею 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», прямо передбачивши можливість використання договору за вибором адвоката і клієнта, але не встановлюючи обов'язку подавати його разом з належно оформленим ордером. Такий підхід дозволяє зберегти визначеність процесуальної форми та водночас не створювати зайвого втручання у конфіденційні відносини адвоката з клієнтом. Одержані результати можуть бути використані також у практиці цивільного процесуального представництва та професійній підготовці адвокатів.

Ключові слова: адвокатура, історія адвокатури, цивільний процес, представництво, повноваження адвоката, ордер адвоката, договір про надання правничої допомоги, електронний ордер.

Постановка проблеми. Повноваження адвоката у цивільній справі повинні бути зрозумілими для суду ще до розгляду його аргументів по суті. Сьогодні стаття 62 ЦПК України називає документи, якими вони підтверджуються, а стаття 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначає правове значення договору, довіреності та ордера [1; 2]. Проте чинна конструкція є результатом тривалої еволюції. Ордер, який сьогодні адвокат генерує самостійно, істотно відрізняється за своїм походженням від ордера юридичної консультації, передбаченого процесуальним законодавством радянського періоду.

Практичне значення цієї історії особливо помітне в сучасній судовій практиці. Недолік документа про повноваження може мати процесуальні наслідки для клієнта, але перевірка форми не повинна перетворюватися на самоціль. У 2024–2025 роках Верховний Суд висловився і щодо підписання ордера в «Електронному суді», і щодо можливості підтвердження повноважень самим договором про надання правничої допомоги [3]. Це дає підстави повернутися до історії ордера і з'ясувати, яку саме функцію він виконує у сучасному цивільному процесі.

Стан дослідження. Проблеми підтвердження повноважень адвоката досліджували С. О. Кравцов, В. О. Гончаров та К. С. Кужель [4, с. 104–107], С. А. Чванкін [5, с. 141–147]. Практичні аспекти верифікації повноважень з урахуванням новітньої судової практики розглянула У. Б. Воробель [6, с. 432–441]. Питання процесуальної форми та формалізму аналізують О. І. Миколенко, О. М. Миколенко та Л. М. Токарчук [7, с. 533–538]. Історичні проблеми формування законодавства про адвокатуру на початку 1990-х років раніше досліджувалися авторкою цієї статті [8]. Водночас зміна юридичної функції саме ордера на різних етапах розвитку української адвокатури та її зв'язок із сучасними правилами цивільного процесу потребують окремого аналізу.

Мета статті. Метою статті є з'ясування того, як змінювалася юридична функція ордера адвоката у цивільному судочинстві України та як історія цього документа впливає на розуміння сучасних вимог до підтвердження повноважень адвоката. Використано історико-правовий, формально-юридичний та порівняльний методи.

Виклад основного матеріалу. За Цивільним процесуальним кодексом Української РСР 1963 року повноваження адвоката на ведення справи посвідчувалися ордером, виданим юридичною консультацією [9]. Ця норма була логічною для тогочасної організації адвокатури: адвокат працював у системі колегій, а юридична консультація виступала тією ланкою, через яку він отримував доручення. Ордер у такій моделі підтверджував не тільки конкретне представництво, а й організаційний зв'язок адвоката з професійною структурою.

Разом з тим ордер не був універсальним носієм волі довірителя. Стаття 115 Кодексу вимагала спеціального застереження у довіреності для низки процесуальних дій, зокрема відмови від позову, укладення мирової угоди, оскарження рішення та одержання присудженого майна чи грошей [9]. Отже, вже тоді можна розрізняти два питання: допуск адвоката до ведення справи і межі окремих повноважень представника.

Закон України «Про адвокатуру» від 19 грудня 1992 року змінив організаційні засади професії, визначивши адвокатуру як добровільне професійне громадське об'єднання [10]. Розробка цього закону відбувалася в умовах пошуку власної моделі української адвокатури та відходу від попередніх організаційних підходів [8]. Однак старий ЦПК продовжував діяти до 2005 року. Тому впродовж значного періоду нові засади адвокатської діяльності співіснували з процесуальною нормою про ордер, виданий юридичною консультацією. Ця невідповідність добре показує, що історія адвокатури та історія процесуальної форми не завжди змінюються одночасно.

ЦПК України 2004 року, який набрав чинності 1 вересня 2005 року, відійшов від попередньої конструкції. У первісній редакції частина четверта статті 42 передбачала, що повноваження адвоката як представника могли посвідчуватися ордером, виданим відповідним адвокатським об'єднанням, або договором [11]. У постанові Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 року № 2 також зазначалося, що ордер або договір дозволяють адвокату вчиняти від імені особи процесуальні дії, а обмеження повноважень мають бути застережені у довіреності чи договорі [12].

Зміна 2005 року мала не лише термінологічний характер. Юридична консультація зникає з процесуальної норми, а договір із клієнтом прямо набуває значення документа для суду. На наш погляд, це був важливий проміжний етап: процесуальне законодавство вже відійшло від старої організаційної моделі, але ще не сформувало сучасного співвідношення договору та ордера.

Таке співвідношення було по-новому визначено Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» 2012 року. Частина перша статті 26 встановила, що адвокатська діяльність здійснюється на підставі договору про надання правничої допомоги. Серед документів, які посвідчують повноваження адвоката, закон назвав договір, довіреність, ордер і доручення органу безоплатної правничої допомоги. Ордер при цьому визначено як окремий письмовий документ, який видається адвокатом, адвокатським бюро або адвокатським об'єднанням [2].

Саме тут, на нашу думку, відбулася основна зміна функції ордера. Він перестав бути документом, який свідчить про направлення адвоката певною організаційною ланкою, і став професійним підтвердженням повноваження, похідним від договору з клієнтом. Суд отримує короткий стандартизований документ і за загальним правилом не потребує ознайомлення з усіма умовами договору. Для адвокатської діяльності це важливо: договір може містити інформацію про гонорар, обсяг доручення та інші відомості, які не мають автоматично ставати частиною матеріалів справи.

Рішенням Ради адвокатів України від 17 грудня 2012 року № 36 було встановлено єдину форму ордера та порядок ведення його обліку [13]. Бланки мали регіональні серії та видавалися в ордерних книжках. У 2019 році РАУ затвердила Положення у новій редакції, пов'язавши оформлення ордера з електронним генеруванням через особистий кабінет адвоката [14]. З 1 січня 2022 року ради адвокатів регіонів і НААУ припинили видачу нових ордерних книжок; раніше видані бланки могли використовуватися до завершення повноважень у конкретній справі [15].

Для історії адвокатури цей перехід є показовим. Спочатку документ видавала юридична консультація, згодом – адвокатське об'єднання, а сучасний ордер адвокат може згенерувати сам через професійний електронний кабінет. При цьому роль адвокатського самоврядування не зникає: РАУ встановлює типову форму та правила її використання, а QR-код пов'язує ордер з відомостями Єдиного реєстру адвокатів України. Змінюється не потреба у підтвердженні повноваження, а спосіб такого підтвердження.

Подальша цифровізація поставила питання про підпис ордера. Рішенням РАУ від 8 червня 2024 року № 36 було уточнено, що ордер може існувати в паперовій або електронній формі, а також визначено випадки, коли він вважається підписаним [16]. Ці зміни невдовзі стали предметом судової оцінки.

У постанові від 6 листопада 2024 року у справі № 483/346/24 Касаційний цивільний суд виходив із того, що апеляційну скаргу було подано через «Електронний суд» та підписано електронним підписом адвоката. До неї був доданий ордер без окремого підпису на самому файлі. Верховний Суд визнав помилковим висновок про непідписання такого ордера: якщо він є додатком до процесуального документа, підписаного електронним підписом адвоката, повторного підпису не вимагається [3].

Такий підхід не скасовує вимогу до форми, а надає їй практичного змісту. Підпис потрібний для підтвердження походження документа та волі адвоката діяти у справі. Якщо адвоката вже ідентифіковано в електронному кабінеті, а процесуальний документ скріплено його електронним підписом, дублювання підпису на кожному додатку не створює додаткової гарантії. Саме в таких ситуаціях особливо важливо відрізняти процесуальну форму від формалізму, який не служить меті процесу [7, с. 533–538].

Інше питання виникає через співвідношення ЦПК України та Закону про адвокатуру. Частина четверта статті 62 ЦПК серед документів адвоката називає довіреність, ордер і доручення органу безоплатної правничої допомоги [1]. Договору про надання правничої допомоги у цьому переліку немає. Натомість стаття 26 Закону прямо відносить договір до документів, що можуть посвідчувати повноваження адвоката [2]. На цю неузгодженість зверталася увага і в наукових дослідженнях [4, с. 104–107; 6, с. 432–441].

Об'єднана палата Касаційного цивільного суду у постанові від 20 січня 2025 року у справі № 761/5870/24 дійшла висновку, що відсутність договору у буквальному переліку частини четвертої статті 62 ЦПК не виключає можливості підтвердити повноваження безпосередньо таким договором. Підставою став системний зв'язок цієї норми зі статтею 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [17]. Фактично

договір знову отримав процесуальне значення, яке він прямо мав у первісній редакції ЦПК 2004 року, хоча сучасна модель ордера вже є іншою.

Разом з тим з цього не випливає, що договір має замінити ордер. Для щоденної практики ордер залишається зручним документом: він підтверджує повноваження, не вимагаючи розкривати суду весь зміст домовленостей між адвокатом і клієнтом. Договір є підставою адвокатської діяльності, а ордер – її зовнішнім процесуальним підтвердженням. Можливість подати договір безпосередньо потрібна як альтернатива, але не як додатковий обов'язок.

На наш погляд, частину четверту статті 62 ЦПК України доцільно узгодити зі статтею 26 Закону про адвокатуру і прямо зазначити договір про надання правничої допомоги серед можливих документів підтвердження повноважень адвоката. Одночасно варто зберегти достатність належно оформленого ордера: суд не повинен вимагати договір лише для повторного підтвердження вже посвідченого повноваження. Це забезпечить визначеність для учасників процесу і не створюватиме зайвого втручання у конфіденційні відносини адвоката з клієнтом.

Історичний розвиток ордера дозволяє, таким чином, виділити три послідовні моделі. Перша – ордер як документ організаційного направлення адвоката юридичною консультацією. Друга – ордер адвокатського об'єднання поряд із договором як альтернативним процесуальним документом. Третя – уніфікований професійний ордер, що видається адвокатом або сучасною формою адвокатської діяльності на підставі договору та може існувати в електронному середовищі. Такий поділ характеризує не просто форму документа, а зміну його місця у відносинах «клієнт – адвокат – суд».

Для практикуючого адвоката ця еволюція має цілком прикладне значення. Тактика представництва у цивільному судочинстві починається з належного оформлення вступу у справу [18]. Адвокат повинен перевірити ордер, спосіб його підписання, правильність зазначення органу та наявність можливих обмежень повноважень до подання першого процесуального документа. Цифровий формат не знижує вимог до професійної уважності, а лише змінює спосіб їх виконання.

Висновки. Ордер адвоката у цивільному судочинстві змінювався разом із організаційною моделлю української адвокатури. За ЦПК 1963 року його видавала юридична консультація, що відповідало тодішній системі колегій адвокатів. Після 1992 року нові засади адвокатської діяльності певний час співіснували зі старою процесуальною нормою. ЦПК 2004 року відійшов від конструкції юридичної консультації та визнав ордер адвокатського об'єднання і договір можливими способами посвідчення повноважень. Закон 2012 року розмежував підставу адвокатської діяльності та її зовнішнє підтвердження: договір визначає відносини адвоката з клієнтом, а ордер став самостійним професійним документом.

Перехід до онлайн-генерування ордерів та електронного судочинства змінив носій документа, але не його основне призначення. Правова позиція Верховного Суду у справі № 483/346/24 свідчить про функціональне розуміння підпису ордера в електронному процесі. Висновок Об'єднаної палати у справі № 761/5870/24, своєю чергою, підтвердив можливість використання договору про надання правничої допомоги для посвідчення повноважень. Для усунення нормативної неузгодженості доцільно прямо закріпити таку можливість у статті 62 ЦПК України, не перетворюючи договір на обов'язковий додаток до належно оформленого ордера.

Перспективним напрямом подальших досліджень є визначення меж автоматизованої перевірки ордера через ЄРАУ та її впливу на процесуальну оцінку повноважень адвоката. Подальша цифровізація має спрощувати перевірку професійного статусу, але не повинна послаблювати гарантії адвокатської таємниці та право клієнта на ефективне представництво.

Література:

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 10.09.2026).
2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text (дата звернення: 10.09.2026).
3. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 06.11.2024 у справі № 483/346/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122926897 (дата звернення: 10.09.2026).
4. Кравцов С. О., Гончаров В. О., Кужель К. С. Практичні особливості підтвердження повноваження адвоката в цивільному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 104–107. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-8/25.
5. Чванкін С. А. Документи, що підтверджують повноваження представників за оновленим ЦПК. Новели цивільного процесуального законодавства. Представництво : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 16 травня 2019 р.). Одеса : Фенікс, 2019. С. 141–147. URL: https://hdl.handle.net/11300/12089 (дата звернення: 10.09.2026).
6. Воробель У. Б. Практичні аспекти верифікації повноважень адвоката у цивільному судочинстві. *Наукові інновації та передові технології.* 2025. № 2 (42). С. 432–441. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-2(42)-432-441.
7. Миколенко О. І., Миколенко О. М., Токарчук Л. М. Процесуальна форма та процесуальний формалізм в сучасному правознавстві. *Право і суспільство*. 2025. № 6. С. 533–538. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.74.
8. Храпенко О. О. Проблемні питання розробки законодавства про адвокатуру на початку 90-х років. Наука онлайн: Міжнародний електронний науковий журнал. 2021. № 6. URL: https://nauka-online.com/publications/jurisprudence/2021/6/9-6/ (дата звернення: 10.09.2026).
9. Цивільний процесуальний кодекс Української РСР від 18.07.1963 № 1501-VI (втратив чинність). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1501-06 (дата звернення: 10.09.2026).
10. Про адвокатуру : Закон України від 19.12.1992 № 2887-XII (втратив чинність). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2887-12 (дата звернення: 10.09.2026).
11. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV, первісна редакція. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/ed20040318 (дата звернення: 10.09.2026).
12. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції : постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 № 2. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09 (дата звернення: 10.09.2026).
13. Положення про ордер на надання правової допомоги та порядок ведення реєстру ордерів : затверджене рішенням Ради адвокатів України від 17.12.2012 № 36 (зі змінами). URL: https://unba.org.ua/order-advokata (дата звернення: 10.09.2026).
14. Про затвердження Положення про ордер на надання правничої (правової) допомоги у новій редакції : рішення Ради адвокатів

України від 12.04.2019 № 41. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2019-04-12-r-shennya-rau-41_5cc163209e9a0.pdf (дата звернення: 10.09.2026).
15. З лютого 2022 року онлайн-генерація ордерів доступна за умови сплати внесків – рішення РАУ. Національна асоціація адвокатів України. 15.12.2021. URL: https://unba.org.ua/news/7151-z-lyutogo-2022-roku-onlajn-generaciya-orderiv-dostupna-za-umovi-splati-vneskiv-rishennya-rau.html (дата звернення: 10.09.2026).
16. Про внесення змін до Положення про ордер на надання правничої допомоги та до рішення РАУ № 162 від 04 серпня 2017 року : рішення Ради адвокатів України від 08.06.2024 № 36. URL: https://unba.org.ua/news/9319-utochneno-umovi-koli-order-na-nadannya-pravnichoi-dopomogi-vvazhaet-sya-pidpisanim.html (дата звернення: 10.09.2026).
17. Постанова Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 20.01.2025 у справі № 761/5870/24, провадження № 61-5803сво24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124596549 (дата звернення: 10.09.2026).
18. Храпенко О. О. Особливості тактики представництва у цивільному судочинстві : методичні вказівки. Одеса : Фенікс, 2023. 39 с. DOI: https://doi.org/10.32837/11300.24658.

Khrapenko O. The advocate's order in civil proceedings of Ukraine: history of its development and current issues of confirming authority

Summary. The article examines the historical development of the advocate's order as a document confirming representative authority in Ukrainian civil proceedings. The analysis shows that the history of the order is not limited to changes in its form or mandatory details. Its legal function changed together with the organizational model of the Ukrainian Bar and the procedural rules of representation. Under the Civil Procedure Code of the Ukrainian SSR of 1963, an advocate's authority was certified by an order issued by a legal consultation office. This rule directly reflected the institutional structure of the Bar at that time. After Ukraine gained independence, the Law "On the Bar" of 1992 changed the organizational foundations of the profession, while the former procedural rule remained in force until 2005. The original version of the Civil Procedure Code of 2004 moved away from the legal consultation model and allowed an advocate's authority to be certified by an order issued by an advocate association or by an agreement. The Law "On the Bar and Practice of Law" of 2012 created a different relationship between these documents: a legal assistance agreement became the basis of professional activity, whereas the order was defined as a separate written document certifying the advocate's authority. The article also considers the introduction of a unified order form, online generation through the advocate's personal account, and the transition to electronic proceedings. Particular attention is paid to two Supreme Court decisions. In the judgment of 6 November 2024 in case No. 483/346/24, the Civil Court of Cassation held that an order attached to a procedural document filed through the Electronic Court and signed with the advocate's electronic signature does not require an additional separate signature. In the judgment of 20 January 2025 in case No. 761/5870/24, the Joint Chamber of the Civil Court of Cassation recognized that an advocate may confirm authority directly by a legal assistance agreement despite the absence of that document from the literal list in Article 62(4) of the Civil Procedure Code. It is proposed to harmonize Article 62 of the Code with Article 26 of the Law on the Bar by expressly recognizing the agreement as an optional means of confirmation, while preserving the sufficiency of a properly executed order. This would reduce uncertainty in practice without requiring disclosure of the agreement whenever the advocate's authority is already properly confirmed.

Key words: Bar, history of the Bar, civil procedure, representation, advocate's authority, advocate's order, legal assistance agreement, electronic order.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту використовувалися виключно для мовного редагування, перевірки граматики, перекладу або інших допоміжних завдань, без використання згенерованих ними об'єктів як результатів академічної діяльності.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 01.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

УДК 347.151/161:340.134
DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.23

Щамбура Д. В.,
доктор філософії в галузі права
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-2670-2011

ОХОРОНА ПРАВА НА ЗДОРОВ'Я У ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ: ЦИВІЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті здійснено комплексний цивілістичний аналіз механізмів охорони права на здоров'я у межах договірних зобов'язань про надання медичних послуг. Актуальність дослідження зумовлена стрімким розвитком приватної медицини, розширенням ринку медичних послуг та нагальною потребою гармонізації національного цивільного законодавства зі стандартами Європейського Союзу і прецедентною практикою Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ).

Встановлено, що договір про надання медичних послуг характеризується складною міжгалузевою правовою природою, де принцип свободи договору суттєво обмежується імперативними публічно-правовими стандартами. Обґрунтовано, що забезпечення інформаційної, матеріально-технічної та організаційно-кваліфікаційної безпеки є іманентним (невід'ємним) цивільно-правовим обов'язком закладу охорони здоров'я. У цьому контексті доведено абсолютну нікчемність будь-яких договірних умов або застережень в інформованій згоді, які спрямовані на обмеження чи звільнення виконавця від майнової відповідальності за шкоду, заподіяну здоров'ю споживача медичних послуг.

Особливу увагу приділено механізмам самозахисту пацієнта, які реалізуються насамперед через інститути інформованої згоди та інформованої відмови від медичного втручання. Проаналізовано еволюцію судової практики Верховного Суду України, яка засвідчує посилення гарантій захисту прав пацієнтів. Доведено, що сучасна правозастосовна практика гарантує право на компенсацію моральної шкоди за порушення медичного договору на підставі загальних норм статті 23 ЦК України, а також послідовно застосовує презумпцію вини медичного закладу, покладаючи на нього тягар доказування правомірності своїх дій.

Досліджено вплив прецедентної практики ЄСПЛ на формування національних стандартів. Зроблено висновок, що порушення договірних зобов'язань з боку лікаря, зокрема ігнорування права на автономію волі, розглядається ЄСПЛ як пряме порушення основоположних прав людини (ст. 2, ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). Підсумовано, що належна реалізація права на здоров'я вимагає досягнення справедливого балансу інтересів, де свобода діяльності медичних закладів жорстко кореспондує з їхнім обов'язком поважати тілесну недоторканність пацієнта.

Ключові слова: цивільне право, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, права людини, особисті немайнові права, фізичні особи, право на здоров'я, здоров'я, договірні зобов'язання, захист прав людини, захист цивільних прав.

Вступ. Відповідно до Конституції України, людина, її життя і здоров'я визнаються найвищою соціальною цінністю. Здоров'я є головним невідчужуваним немайновим благом, без якого інші цінності втрачають своє значення [1]. У сучасних умовах стрімкого розвитку приватної медицини та розширення ринку медичних послуг, правовідносини між пацієнтом та закладом охорони здоров'я дедалі частіше набувають договірного характеру. Це зумовлює необхідність глибокого цивілістичного аналізу механізмів охорони права на здоров'я саме у межах договірних зобов'язань. Специфіка медичної сфери вимагає вдосконалення договірних конструкцій для забезпечення справедливого балансу інтересів сторін. Крім того, інтеграція України до європейського правового простору вимагає модернізації вітчизняного цивільного законодавства з урахуванням стандартів Європейського Союзу та практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ).

Останні наукові дослідження. Проблематика медичних правовідносин та захисту цивільних прав пацієнтів активно досліджується в сучасній юридичній науці. Вагомий внесок у вивчення правової природи договору про надання медичних послуг зробили такі науковці, як Антонов С.В., Булеца С.Б., Діденко Л.В., Гринько С.Д., Майданик Р.А., Савченко В.О., Стефанчук Р.О., Стеценко С.Г., Темченко О.В., Гориславська І.В., Сафончик О.І., Харитонов Є.О. Питання самозахисту цивільних прав та інтересів пацієнта ґрунтовно розкрито у дисертаційному дослідженні Порозової І.Ю. Специфіку цивільно-правового захисту прав пацієнтів у контексті імплементації практики ЄСПЛ комплексно досліджувала Дроздова О.В. Значну увагу питанням компенсації моральної шкоди у договірних правовідносинах на основі судової практики Верховного Суду приділяє суддя Крат В.І. Попри значний масив наукових праць, питання комплексного цивільно-правового захисту права на здоров'я через призму договірних зобов'язань із залученням новітньої національної та європейської судової практики залишається відкритим і потребує систематизації.

Мета статті полягає у комплексному теоретико-практичному аналізі механізмів охорони права на здоров'я у договірних зобов'язаннях, дослідженні правової природи договору про надання медичних послуг, а також у визначенні ефективних способів захисту та відновлення порушених прав пацієнтів на основі національного цивільного законодавства, актуальної вітчизняної судової практики та прецедентного права ЄСПЛ.

Виклад основного матеріалу. Основою виникнення приватноправових відносин у сфері охорони здоров'я є договір про надання медичних послуг. Відповідно до цивільного законодавства України (зокрема, глави 63 ЦК України), такий договір є двостороннім, консенсуальним та, як правило, відплатним правочином [2]. Особливістю медичної послуги є те, що вона

споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності (лікувальної, діагностичної, профілактичної), а її результат не завжди має уречевлений характер.

Специфіка цього договору полягає в його об'єкті – особистих немайнових благах людини (житті та здоров'ї). Це зумовлює особливий правовий режим регулювання, який поєднує приватноправові елементи (свобода договору, автономія волі сторін) та жорсткі публічно-правові стандарти (ліцензійні умови, клінічні протоколи) щодо якості та безпеки надання медичної допомоги.

Центральною фігурою цих договірних зобов'язань є пацієнт. Пацієнтом є фізична особа, яка незалежно від стану свого здоров'я звертається за наданням медичних послуг на підставі закону чи цивільно-правового договору. Укладення договору породжує для пацієнта низку спеціальних суб'єктивних цивільних прав (ст. 282–286 ЦК України): право на достовірну та повну інформацію про стан здоров'я, право на збереження лікарської таємниці, право на вибір методів лікування та право на згоду або відмову від медичного втручання. Як підкреслюється у наукових дослідженнях, ці права забезпечують природне існування фізичної особи та є основоположними у правовідносинах із закладом охорони здоров'я, формуючи правовий статус пацієнта як активного суб'єкта, а не просто «об'єкта лікування» [4].

Охорона права на здоров'я у договірних зобов'язаннях реалізується через розгалужену систему способів захисту. Одним із найбільш оперативних неюрисдикційних способів є самозахист цивільних прав. У сфері медичних послуг самозахист часто набуває специфічного «відказного характеру» [4]. Наприклад, інформована відмова від медичного втручання або відкликання раніше наданої згоди є абсолютно законним способом самозахисту пацієнта від небажаного фізичного втручання. Цей механізм є прямим проявом автономії волі в цивільному праві та ключовою гарантією забезпечення недоторканності особистого життя. Особливо гостро це питання постає у правовідносинах за участю дітей, де законні представники здійснюють правомочності щодо згоди або відмови, зобов'язані діяти виключно в найкращих інтересах дитини як суб'єкта правовідносин із надання медичної допомоги.

У разі порушення умов договору (надання неякісної медичної послуги, недотримання клінічних маршрутів), що призвело до шкоди здоров'ю, настає цивільно-правова відповідальність. Протиправність дій медичного працівника оцінюється через розмежування таких понять, як «медична помилка» (добросовісна помилка без елементів недбалості) та «професійна недбалість» цивілістика оперує поняттям обґрунтованого медичного ризику. Такий ризик має місце тоді, коли дія, поєднана з можливою небезпекою, здійснюється з терапевтичною метою за умови обов'язкової попередньої інформованої згоди пацієнта і відповідає сучасним досягненням медичної науки. Якщо ж дії лікаря виходять за межі виправданого ризику або мають ознаки протиправної поведінки, у закладу охорони здоров'я виникає обов'язок у повному обсязі відшкодувати завдану пацієнту майнову та моральну шкоду [3].

Особливого значення у договірних медичних спорах набуває інститут компенсації моральної шкоди. Тривалий час у національній судовій практиці існувала правова колізія щодо того, чи можливе стягнення моральної шкоди за порушення договору про надання послуг, якщо таке право прямо не було передбачено його текстом або спеціальним законом.

Крапку в цій дискусії поставила еволюція практики Верховного Суду. Згідно з аналітикою Крата В.І. [5], стаття 23 ЦК України є фундаментальним регулятором, що поширюється на будь-які цивільно-правові відносини. У постанові Ухвала КЦС ВС від 13 листопада 2019 року у справі № 216/3521/16-ц (провадження № 61-28299св18) [6] сформульовано визначальний правовий висновок: компенсація моральної шкоди за порушення цивільно-правового договору може бути стягнута на підставі ст. 23 ЦК України навіть у тих випадках, коли умовами самого договору таке відшкодування прямо не передбачено [5]. Цей прецедент кардинально посилив позицію пацієнта як споживача медичних послуг.

Важливою є також специфіка розподілу тягаря доказування (презумпція вини заподіювача шкоди) у деліктно-договірних спорах у сфері медицини. Відповідно до постанови Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 05.12.2022 у справі № 214/7462/20 [7], саме відповідач (заклад охорони здоров'я) зобов'язаний довести відсутність своєї вини та правомірність дій персоналу. Натомість позивач (пацієнт) має довести лише факт наявності моральної шкоди та причинно-наслідковий зв'язок між нею та отриманим медичним втручанням [5].

При вирішенні спорів, що випливають із договорів про надання медичних послуг, національні суди відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» зобов'язані застосовувати Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику ЄСПЛ як джерело права [8]. ЄСПЛ розглядає порушення прав пацієнтів переважно крізь призму статті 2 (право на життя), статті 3 (заборона катувань) та статті 8 (право на повагу до приватного життя) [9].

Фундаментальною є справа «Арская проти України» (Arskaya v. Ukraine, заява № 17707/02) [10]. У цьому рішенні ЄСПЛ наголосив, що відмова пацієнта від життєво необхідного лікування може бути визнана правомірною лише тоді, коли пацієнт приймає свідоме та повністю інформоване рішення. Суд констатував порушення статті 2 Конвенції через те, що національна нормативно-правова база не гарантувала об'єктивного встановлення здатності пацієнта приймати рішення, а лікарі не пересвідчилися у дійсності його відмови, що призвело до фатальних наслідків.

У контексті захисту права на автономію та повагу до приватного життя (ст. 8 Конвенції) показовою є справа «Гласс проти Сполученого Королівства» (Glass v. the United Kingdom, заява № 61827/00) [11]. Лікарі застосували до важкохворого неповнолітнього пацієнта препарати всупереч категоричним запереченням його матері. ЄСПЛ постановив, що рішення медичного персоналу здійснювати лікування без урахування заперечень законного представника дитини та без попереднього дозволу суду є прямим втручанням у право на повагу до приватного життя та особисту недоторканність.

Ці прецеденти формують надійний європейський стандарт, який активно імплементується в українську цивілістику: будь-які договірні зобов'язання у медицині повинні базуватися на абсолютній повазі до автономії волі пацієнта. Ненадання вичерпної інформації про лікування, ігнорування відмови пацієнта або порушення лікарської таємниці розцінюються ЄСПЛ не просто як неналежне виконання договору, а як порушення основоположних прав людини.

Слід також зазначити, що у практиці надання платних медичних послуг нерідко трапляються випадки, коли заклади охорони здоров'я намагаються мінімізувати власні юридичні ризики шляхом включення до договору про надання медичних послуг або до форми інформованої згоди спеціальних застережень. Такі пункти зазвичай сформульовані як відмова пацієнта від претензій у разі настання ускладнень або як положення про звільнення клініки від майнової відповідальності за шкоду, заподіяну здоров'ю внаслідок медичного втручання. Однак, з точки зору цивільного права, такі договірні конструкції є юридично неспроможними.

Відповідно до загальних засад цивільного законодавства України та спеціальних норм про захист прав споживачів, умови договору, що обмежують відповідальність за шкоду життю та здоров'ю, визнаються нікчемними (абсолютно недійсними) з моменту їх підписання і не створюють жодних юридичних наслідків, окрім тих, що пов'язані з їх недійсністю.

По-перше, згідно зі статтею 18 Закону України «Про захист прав споживачів» [12], умови договору є несправедливими, якщо всупереч принципу добросовісності його наслідком є істотний дисбаланс договірних прав та обов'язків на шкоду споживачу. Закон прямо відносить до таких умов звільнення суб'єкта господарювання від відповідальності або обмеження такої відповідальності у разі смерті споживача або заподіяння шкоди його здоров'ю.

По-друге, деліктні зобов'язання, пов'язані з ушкодженням здоров'я, мають імперативний характер регулювання. Відповідно до частини 4 статті 1195 ЦК України [2], договором або законом обсяг і розмір відшкодування шкоди, завданої потерпілому каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, може бути лише збільшений. Зменшення або повне скасування такої відповідальності за договором прямо суперечить суті закону та публічному порядку (ст. 228 ЦК України), оскільки життя і здоров'я є найвищими соціальними цінностями, що не підлягають договірному торгу. Крім того, згідно з частиною 3 статті 614 ЦК України, правочин, яким скасовується чи обмежується відповідальність за умисне порушення зобов'язання, є нікчемним.

Не менш важливим аспектом є забезпечення безпеки медичних послуг, що виступає не просто декларацією, а суворим цивільно-правовим обов'язком контрагента (виконавця послуг).

Право на безпеку є фундаментальним правом пацієнта як споживача. Відповідно до статті 14 Закону України «Про захист прав споживачів», споживач має право на те, щоб послуга за звичайних умов її виконання була безпечною для його життя та здоров'я. У контексті медичних правовідносин цей цивільно-правовий обов'язок виконавця трансформується у вимогу безумовного дотримання галузевих медичних стандартів, уніфікованих клінічних протоколів, санітарно-епідеміологічних норм та правил експлуатації медичного обладнання.

Виконання обов'язку щодо забезпечення безпеки має комплексний характер і охоплює:

Інформаційну безпеку: надання достовірної інформації про можливі ризики втручання, побічні ефекти препаратів та альтернативні методи лікування до моменту укладення договору, що дозволяє пацієнту реалізувати своє право на самозахист через інформовану відмову.

Матеріально-технічну безпеку: використання виключно сертифікованих в Україні лікарських засобів та справного медичного обладнання.

Організаційно-кваліфікаційну безпеку: надання послуг виключно персоналом, який має відповідну освіту, кваліфікацію та діючий сертифікат лікаря-спеціаліста.

Таким чином, безпека медичної послуги є іманентною (невід'ємною) умовою договору про надання медичних послуг. Порушення цього обов'язку, навіть якщо воно не призвело до прямої фізичної шкоди, але створило реальну загрозу для здоров'я пацієнта, є підставою для розірвання договору, повернення сплачених коштів та стягнення компенсації моральної шкоди на підставі ст. 23 ЦК України, відповідно до актуальної судової практики Верховного Суду.

Висновки. Проведений комплексний теоретико-практичний аналіз механізмів охорони права на здоров'я у договірних зобов'язаннях дозволяє сформулювати низку концептуальних висновків, які відображають сучасний стан та перспективи розвитку медичного цивільного права в Україні.

По-перше, договір про надання медичних послуг характеризується складною міжгалузевою правовою природою. Його унікальність полягає в тому, що об'єктом спрямування послуги виступають найвищі особисті немайнові блага людини – життя та здоров'я. Це зумовлює неможливість застосування до таких правовідносин виключно диспозитивних приватноправових засад. Свобода договору у цій сфері суттєво обмежується імперативними публічно-правовими стандартами надання медичної допомоги (ліцензійними умовами, клінічними протоколами), що покликані гарантувати безпеку пацієнта.

По-друге, забезпечення безпеки медичних послуг (в інформаційному, матеріально-технічному та організаційно-кваліфікаційному аспектах) є не просто декларацією, а суворим іманентним цивільно-правовим обов'язком закладу охорони здоров'я. Відповідно, будь-які спроби виконавця послуг мінімізувати свої ризики шляхом включення до договору чи форми інформованої згоди застережень про обмеження або звільнення від майнової відповідальності за шкоду, завдану життю чи здоров'ю пацієнта, є юридично нікчемними. Вони прямо суперечать вимогам цивільного законодавства, публічному порядку та законодавству про захист прав споживачів.

По-третє, ключовим елементом системи охорони прав пацієнта визнається інститут самозахисту, який у медичних правовідносинах реалізується насамперед через механізми інформованої згоди та інформованої відмови від медичного втручання. Відмова від лікування є законною формою реалізації автономії волі особи та права на тілесну недоторканність. Ігнорування волевиявлення пацієнта або його законних представників перетворює правомірне медичне втручання на делікт.

По-четверте, еволюція вітчизняної судової практики, зокрема правові позиції Верховного Суду, засвідчує суттєве посилення гарантій захисту прав пацієнтів як слабшої сторони договору. Фундаментальним здобутком є визнання безумовного права пацієнта на компенсацію моральної шкоди за неякісне надання медичної послуги на підставі загальних норм статті 23 ЦК України, незалежно від наявності відповідного пункту в тексті договору. Крім того, закріплення презумпції вини медичного закладу в деліктно-договірних спорах покладає саме на надавача послуг процесуальний обов'язок доводити правомірність своїх дій та відсутність лікарської помилки чи професійної недбалості.

По-п'яте, визначальним орієнтиром для національної правової системи є прецедентна практика Європейського суду з прав людини. Рішення ЄСПЛ (зокрема у справах «Арська проти

України», «Гласс проти Сполученого Королівства») формують єдиний європейський стандарт: порушення умов медичного договору, що проявляється у ненаданні повної інформації, ігноруванні відмови від лікування або недотриманні стандартів безпеки, розцінюється не просто як цивільно-правове порушення, а як недотримання державою своїх позитивних зобов'язань щодо гарантування основоположних прав людини – права на життя (ст. 2 Конвенції) та права на повагу до приватного життя (ст. 8 Конвенції).

Підсумовуючи, варто наголосити, що подальша гармонізація українського цивільного законодавства із європейськими стандартами вимагає посилення договірної дисципліни у сфері охорони здоров'я. Належна реалізація права на здоров'я у договірних зобов'язаннях можлива лише за умови досягнення справедливого балансу інтересів, де свобода підприємницької діяльності медичних закладів жорстко кореспондує з їхнім абсолютним обов'язком поважати автономію волі пацієнта та гарантувати безпеку його життя і здоров'я.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#top
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15
3. Дроздова О.В. Цивільно-правовий захист прав пацієнтів в контексті практики Європейського суду з прав людини: дис…канд… юрид. наук.: 12.00.03. Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2017. 243 с. URL: https://ekhnuir.karazin.ua/items/40352a49-65f5-4e0e-9e16-c0ab8d678b32
4. Порозова І.Ю. Самозахист цивільних прав та інтересів пацієнта. Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, м.Хмельницький. 2024. 239с. URL: https://univer.km.ua/sites/default/files/users/
5. Крат В.І. Практика Верховного Суду у справах про компенсацію моральної шкоди. 17 червня 2023 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Pract_mor_shkodi_2023_06_17.pdf
6. «Компенсація моральної шкоди в судовій практиці». Верховний Суд України від 10 вересня 2021 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Krat_2021_09_13.pdf
7. Про відшкодування майнової та моральної шкоди. № 214/7462/20 від 05.12.2022. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=108238968
8. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#top
10. Справа «Арская проти України» (Case OF Arskaya v. Ukraine). (Заява № 45076/05) URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-170553
11. «Гласс проти Сполученого Королівства» (Glass v. the United Kingdom, заява № 61827/00). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61663
12. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12

Shchambura D. Protection of the right to health in contractual obligations: a civil law analysis

Summary. The article provides a comprehensive civil law analysis of the mechanisms for protecting the right to health within the framework of contractual obligations regarding the provision of medical services. Research relevance is driven by the rapid development of private healthcare, the expansion of the healthcare services market, and the urgent need to harmonize national civil legislation with European Union standards and the case law of the European Court of Human Rights (ECHR).

It has been established that a contract for the provision of medical services is characterized by a complex, cross-sectoral legal nature, in which the principle of freedom of contract is significantly restricted by mandatory public law standards. Consequently, ensuring information, resource, and organizational-qualification security is an immanent (indivisible) civil law obligation of a healthcare facility. In this context, it is demonstrated that any contractual terms or provisions in an informed consent form that are intended to limit or exempt the provider from financial liability for harm caused to the health of the healthcare consumer are absolutely void.

Particular attention is paid to the mechanisms of patient self-protection, which are implemented primarily through the institutions of informed consent and informed refusal. The evolution of the case law of the Supreme Court of Ukraine is analyzed, which shows the amplification of guarantees for the protection of patients' rights. It is justified that current legal practice guarantees the right to compensation for non-pecuniary damage resulting from a breach of a medical contract based on the general provisions of Article 23 of the Civil Code of Ukraine and consistently applies the presumption of fault on the part of a medical facility, placing on it the burden of proof regarding the lawfulness of its actions.

The impact of the ECHR case law on the development of national standards was analyzed. It was concluded that a breach of contractual obligations by a physician, in particular the disregard for the right to autonomy of the will, is considered by the ECHR to be a direct violation of fundamental human rights (Articles 2 and 8 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms). Summing up, the proper exercise of the right to health requires striking a fair balance of interests, where the freedom of medical institutions to operate is strictly balanced against their obligation to respect the patient's bodily integrity.

Key words: civil law, civil legislation, civil legal relations, human rights, personal non-property rights, individuals, right to health, health, protection of human rights, protection of civil rights.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 06.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 01.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

ЗЕМЕЛЬНЕ, АГРАРНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ, ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.6:341.3:347.5:631:620.9
DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.24

Пасечник О. В.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри морського та міжнародного права
Міжнародного університету
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2032-1851

ЕКОЛОГО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ШКОДУ, ЗАВДАНУ ДОВКІЛЛЮ, АГРАРНИМ РЕСУРСАМ ТА ЕНЕРГЕТИЧНІЙ ІНФРАСТРУКТУРІ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ТА ВОЄННИХ ДІЙ

Анотація. У статті обґрунтовано комплексну модель юридичної відповідальності за шкоду, заподіяну довкіллю, аграрним ресурсам та енергетичній інфраструктурі внаслідок збройної агресії та воєнних дій.

Вихідним є положення про те, що руйнування енергетичного або аграрного об'єкта породжує не один, а декілька взаємопов'язаних юридичних наслідків: майнові втрати власника, переривання господарської діяльності та надання публічних послуг, забруднення природних ресурсів, погіршення стану земель і вод, втрату екосистемних послуг, а також витрати на очищення, рекультивацію та відновлення пошкоджених територій. Обґрунтовано необхідність розмежування безпосередньої майнової шкоди, економічних втрат, шкоди природним компонентам, втрати екосистемних функцій і публічних витрат на ліквідацію наслідків воєнних дій.

Доведено, що чинні українські методики оцінювання шкоди утворюють секторальну систему, яка є корисною для первинної фіксації та визначення орієнтовного розміру збитків, але створює ризики нормативних прогалин, неузгодженості розрахунків і подвійного рахунку на стику екологічної, аграрної та енергетичної шкоди. Розмежовано цивільно-правову, господарсько-правову, кримінальну та міжнародно-правову відповідальність. Показано, що зазначені види відповідальності мають різний суб'єктний склад, підстави виникнення, стандарти доказування і правові наслідки, а тому не можуть підміняти один одного.

Проаналізовано принцип повного відшкодування, норми міжнародного гуманітарного права щодо захисту природного середовища, підходи Міжнародного Суду ООН до компенсації втрати екологічних благ та екосистемних послуг, а також нову архітектуру міжнародного компенсаційного механізму для України. Особливу увагу приділено категорії В3.1 Реєстру збитків для України.

Запропоновано єдиний протокол доказування, побудований на встановленні базового стану довкілля, причинного зв'язку між воєнною подією та її наслідками, геопросторовій прив'язці, часовій верифікації, належному збереженні первинних доказів і недопущенні подвійної компенсації.

Сформульовано пропозиції щодо законодавчого визначення воєнної екологічної шкоди, запровадження інтероперабельного реєстру екологічних доказів, визнання екосистемних послуг самостійним об'єктом оцінювання та компенсації, а також узгодження національних методик із вимогами міжнародного компенсаційного механізму і правом Європейського Союзу. Зроблено висновок, що ефективна модель відповідальності повинна забезпечувати не лише грошову компенсацію, а й реальне екологічне відновлення постраждалих територій.

Ключові слова: екологічне право, воєнна екологічна шкода, еколого-правова відповідальність, відповідальність держави, збройна агресія, збройний конфлікт, міжнародне гуманітарне право, аграрні ресурси, продовольча безпека, критична енергетична інфраструктура, екологічна безпека, екосистемні послуги, компенсаційний механізм, доказування шкоди, відновлення довкілля.

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія проти України поставила екологічне право перед ситуацією, для якої традиційне розмежування природоресурсних, майнових і господарських відносин виявилося недостатнім. Ураження нафтобази, теплоелектростанції, підстанції, елеватора, тваринницького комплексу чи гідротехнічної споруди одночасно знищує або пошкоджує майно, перериває виробництво, створює дефіцит життєво необхідних послуг і спричиняє забруднення ґрунтів, вод та атмосферного повітря. Тому одна подія може породити кілька самостійних вимог: про відшкодування вартості активу, упущеної вигоди, витрат на аварійні заходи, рекультивацію, відновлення природних ресурсів і компенсацію втрати екосистемних послуг.

Конституційне право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди зберігає нормативне значення і під час воєнного стану [1]. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» закріплює повну компенсацію екологічної шкоди без застосування правил про зменшення розміру стягнення [2]. Проте ці загальні приписи не відповідають самі собою на питання, хто є належним заявником щодо шкоди довкіллю як спільному благу, як відмежувати її від приватної майнової шкоди, яким способом довести причинний зв'язок в умовах бойових дій і як перетворити національний розрахунок на придатну для міжнародного механізму вимогу.

Постанова Кабінету Міністрів України № 326 започаткувала багатонапрямну систему визначення шкоди та збитків, завданих агресією, із розподілом компетенції між центральними органами виконавчої влади [3]. Її перевагою є можливість спеціалізованого обліку; слабкістю – фрагментація об'єкта оцінювання. Енергетичний актив оцінюється одним суб'єктом за вартістю заміщення, забруднення земель – іншим за нормативною формулою, втрати агровиробника – за показниками майна та доходу, тоді як

деградація екосистеми може залишитися між цими контурами. Це зумовлює потребу в доктринальній моделі, що поєднає різні режими відповідальності, але не змішає їх.

Актуальність такого підходу підтверджують масштаби відновлення. П'ята швидка оцінка шкоди та потреб України визначила станом на 31 грудня 2025 року 195,1 млрд дол. США прямої шкоди, 666,7 млрд дол. соціально-економічних втрат і 587,7 млрд дол. потреб у відновленні; енергетика та сільське господарство належать до секторів із найбільшими довгостроковими потребами [4, p. 13, 17]. Наведені агреговані показники є інструментом планування, але не замінюють юридичного доказування конкретної вимоги. Відмінність між макроекономічною оцінкою, нормативним розрахунком екологічної шкоди й сумою компенсації є принциповою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі вже обґрунтовано необхідність законодавчого визначення шкоди довкіллю, заподіяної війною, та виявлено обмеженість суто національних компенсаційних засобів [5, p. 140–145]. І. Козак та І. Козак-Баланюк доводять перспективність оцінювання втрачених екосистемних послуг і наголошують, що відновна вартість не вичерпує екологічних втрат [6, p. 132–139]. Новітні геопросторові дослідження водночас застерігають від автоматичного переходу від наукового виявлення порушення екосистеми до юридичної кваліфікації: остання потребує окремого встановлення причинності, масштабу, тривалості, знання та, залежно від складу правопорушення, умислу [7]. Отже, наукова проблема полягає не лише у виборі формули розрахунку, а у створенні узгодженого ланцюга «подія – вплив – юридично значуща шкода – відповідальна особа – засіб правового захисту».

Метою статті є розроблення еколого-правової моделі відповідальності та компенсації за воєнну шкоду на стику довкілля, аграрних ресурсів і енергетичної інфраструктури.

Виклад основного матеріалу. Виклад основного матеріалу. Воєнну екологічну шкоду доцільно визначати як причинно пов'язану зі збройною агресією та воєнними діями негативну зміну стану природних компонентів, екосистем, ландшафтів, екологічних благ або послуг, яка зумовлює необхідність здійснення запобіжних, моніторингових, відновних чи компенсаційних заходів. Запропоноване визначення не обмежується забрудненням або фізичним знищенням природного ресурсу, а охоплює також тимчасову чи тривалу втрату здатності екосистем очищувати воду, підтримувати родючість ґрунтів, регулювати мікроклімат, забезпечувати середовище існування видів і створювати умови для безпечного виробництва харчових продуктів.

Комплексний характер воєнної екологічної шкоди виявляється в тому, що одна подія може одночасно спричинити декілька юридично значущих наслідків. Ураження аграрного або енергетичного об'єкта може призвести до знищення будівель, обладнання, посівів, тварин чи матеріальних запасів, зупинення виробництва, виникнення додаткових логістичних витрат і неодержання доходу. Поряд із майновими та економічними втратами така подія здатна спричинити забруднення ґрунтів, вод і атмосферного повітря, знищення рослинності та об'єктів тваринного світу, а також тривалу втрату функцій і послуг відповідної екосистеми. До сукупності наслідків належать і публічні витрати на аварійне реагування, моніторинг, розмінування, очищення, рекультивацію та довгострокове спостереження за станом постраждалої території. Зазначені складові взаємопов'язані, однак кожна з них може мати окремого заявника, самостійний метод оцінювання та відповідну юридичну підставу для відшкодування.

Особливо виразно комплексність шкоди простежується у сфері аграрного виробництва, втрати в якій не можна зводити лише до вартості знищеного врожаю. Земля одночасно є об'єктом права власності або користування, основним засобом сільськогосподарського виробництва, природним ресурсом і просторовою основою функціонування екосистем. Мінування територій, утворення вирв, ущільнення ґрунту важкою військовою технікою, хімічне забруднення та пошкодження меліоративних систем негативно впливають на родючість земель, доступність ділянок, водний режим і безпечність сільськогосподарської продукції. Унаслідок цього вимога агровиробника про компенсацію вартості пошкоджених активів або втраченого доходу не охоплює і не поглинає вимогу держави щодо відшкодування шкоди, заподіяної ґрунтам, водним ресурсам або екосистемі загалом.

Подібне поєднання майнових, економічних та екологічних наслідків характерне і для енергетичної інфраструктури. Знищення трансформатора, резервуара, електростанції або іншого енергетичного об'єкта становить пряму майнову шкоду. Водночас розлив нафтопродуктів, пожежа, викид токсичних речовин або затоплення шахти утворюють самостійну екологічну шкоду, яка потребує окремого встановлення й оцінювання. Перериванння електро-, тепло- чи водопостачання додатково спричиняє соціальні та економічні втрати для населення, підприємств і територіальних громад. Тому вартість заміщення пошкодженого обладнання не може розглядатися як повна оцінка наслідків відповідної події. Водночас нормативний розрахунок шкоди від забруднення не повинен включати витрати, які вже були заявлені як вартість відновлення фізичного активу, оскільки це створюватиме ризик подвійного рахунку.

Національна система визначення воєнної шкоди ґрунтується на низці спеціальних методик, кожна з яких охоплює окремий напрям збитків. Методика, затверджена наказом Міндовкілля № 167, передбачає визначення шкоди, завданої землям і ґрунтам унаслідок забруднення та засмічення, і застосовується до всіх земель незалежно від їхньої категорії та форми власності [8]. Її значення полягає в можливості перетворити лабораторно встановлені показники забруднення на нормативно визначений розмір шкоди.

Оцінювання шкоди, заподіяної земельному фонду, доповнюється Методикою Мінагрополітики № 295, яка охоплює, зокрема, витрати на рекультивацію і консервацію земель, порушених унаслідок збройної агресії [9]. Унесені у 2025 році зміни дають змогу повніше враховувати наслідки спорудження фортифікаційних об'єктів, хімічного забруднення та проєктні витрати на відновлення земель. Водночас паралельне застосування цієї Методики та наказу Міндовкілля № 167 потребує чіткого узгодження. Нормативний розрахунок шкоди від забруднення і кошторис рекультиваційних робіт повинні розглядатися як різні компоненти або альтернативні способи оцінювання залежно від характеру вимоги, а не механічно підсумовуватися без перевірки їхнього змісту.

Систему секторального оцінювання доповнюють методики визначення збитків від забруднення та засмічення вод [10], шкоди, заподіяної територіям і об'єктам природно-заповідного фонду [11], а також втрат лісового фонду. Така спеціалізація є обґрунтованою, оскільки вихідні дані, природні процеси, спо-

соби фіксації та строки відновлення різних природних об'єктів істотно відрізняються.

Майновий аспект руйнування енергетичних об'єктів оцінюється відповідно до Методики № 57/342, яка передбачає визначення реальних збитків і потреб у відновленні на основі ринкової вартості або залишкової вартості заміщення та орієнтує результати оцінки на компенсаційні заяви і судові провадження [12]. Оскільки ця Методика не призначена для визначення шкоди від забруднення природних ресурсів, її застосування має доповнюватися відповідними природоохоронними методиками. Загальна Методика № 3904/1223, яка поширюється на підприємства, установи та організації всіх форм власності, передбачає також оцінювання упущеної вигоди і потреб у відновленні [13]. У результаті наслідки однієї події для аграрного чи енергетичного підприємства можуть бути відображені в декількох взаємопов'язаних масивах даних, що стосуються пошкоджених активів, економічних втрат та шкоди довкіллю.

Загальні засади майнової відповідальності визначаються Цивільним кодексом України, який встановлює обов'язок повного відшкодування майнової шкоди особою, котра її завдала. Для діяльності, пов'язаної з використанням або зберіганням вибухонебезпечних, хімічних та інших небезпечних речовин, Кодекс передбачає спеціальну конструкцію відповідальності за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки [14]. Ці положення мають значення для оцінювання внутрішніх інцидентів, помилок операторів, неналежного зберігання небезпечних речовин і ситуацій, у яких шкода була спричинена сукупністю декількох факторів. Водночас цивільно-правові норми не можуть бути єдиною підставою вимог до держави-агресора, оскільки в таких правовідносинах визначальними є правила міжнародної відповідальності держав, питання юрисдикції та механізми виконання відповідних рішень.

Національний механізм відповідальності за воєнну екологічну шкоду повинен застосовуватися у взаємозв'язку з міжнародним гуманітарним правом, яке прямо та опосередковано захищає природне середовище. Статті 35(3) і 55 Додаткового протоколу I забороняють застосування методів або засобів ведення війни, що мають на меті або, як можна очікувати, спричинять широкомасштабну, довготривалу і серйозну шкоду природному середовищу. Стаття 55 цього Протоколу також забороняє репресалії проти природного середовища [15]. Високий кумулятивний поріг застосування зазначених спеціальних норм не свідчить про правомірність екологічної шкоди меншої інтенсивності. Природні компоненти, які не є військовими цілями, охороняються загальними принципами розрізнення, пропорційності та вжиття запобіжних заходів, тоді як об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення, перебувають під додатковим спеціальним захистом.

Комплексний підхід до охорони довкілля під час збройних конфліктів відображено також у принципах ООН, дія яких охоплює періоди до початку конфлікту, під час його перебігу та після припинення бойових дій, включно із ситуаціями окупації. Вони орієнтують держави на вжиття законодавчих, адміністративних і судових заходів, необхідних для запобігання шкоді, пом'якшення її наслідків та відновлення довкілля [16, p. 2–7].

У цьому контексті необхідно розмежовувати міжнародно-правову відповідальність держави та кримінальну відповідальність фізичної особи. Відповідно до правил про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння повне відшкодування охоплює матеріальну і моральну шкоду та може здійснюватися у формах реституції, компенсації й сатисфакції, які застосовуються окремо або в сукупності [17]. Проте для екологічної шкоди реституція нерідко має обмежений характер, оскільки знищений вид або незворотно змінена екосистема не можуть бути відновлені лише на підставі юридичного рішення. За таких умов компенсація має охоплювати не тільки вартість очищення чи інших відновних робіт, а й втрату екологічних благ та послуг упродовж періоду, необхідного для досягнення відновленого стану.

Можливість компенсації таких втрат підтверджується практикою Міжнародного Суду ООН. У рішенні у справі Costa Rica v. Nicaragua Суд визнав, що шкода довкіллю як такому, втрата здатності природного середовища надавати блага і послуги, а також витрати на його відновлення підлягають компенсації відповідно до міжнародного права [18].

На відміну від міжнародної відповідальності держави, міжнародна кримінальна відповідальність спрямована на встановлення особистої вини та покарання конкретної фізичної особи. Римський статут відносить до воєнних злочинів умисне вчинення нападу зі знанням того, що він спричинить, зокрема, широкомасштабну, довготривалу і серйозну шкоду природному середовищу, яка буде явно надмірною порівняно з очікуваною конкретною та безпосередньою загальною військовою перевагою [19]. Україна ратифікувала Римський статут і поправки до нього у 2024 році, підтвердивши визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо відповідних злочинів, учинених починаючи з 21 листопада 2013 року [20]. Вирок у кримінальному провадженні може мати істотне доказове значення для компенсаційних процедур, однак право на відшкодування не повинно залежати виключно від доведення всіх ознак воєнного злочину, оскільки стандарти та підстави кримінальної, цивільної і міждержавної відповідальності не є тотожними.

На міжнародному рівні основою формування компенсаційного механізму стала резолюція Генеральної Асамблеї ООН ES-11/5, у якій визнано необхідність створення міжнародного механізму репарацій та рекомендовано заснувати міжнародний реєстр для документального обліку доказів і заяв про шкоду [21]. Першим компонентом відповідної архітектури став Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України. Його завдання полягає у прийнятті, опрацюванні та внесенні прийнятних заяв, однак Реєстр не розглядає їх по суті, не визначає розміру компенсації та не здійснює виплат [22].

Важливе значення для відшкодування воєнної екологічної шкоди має категорія B3.1 «Екологічна шкода», правила якої були переглянуті й схвалені в лютому 2026 року. У межах цієї категорії екологічна шкода визначається як негативний вплив на фауну, флору, ґрунт, воду, повітря, утворені цими компонентами екосистеми, характерні особливості ландшафту, екологічні блага та взаємодію відповідних факторів. До охоплених природних і природно-антропогенних елементів належать також сільськогосподарські території, харчові продукти, питна вода і худоба [23, p. 1–2]. Правила цієї категорії дають змогу заявляти обґрунтовані та пропорційні витрати на запобігання шкоді, її припинення, моніторинг, оцінювання, очищення і відновлення довкілля, а також втрату некомерційних екологічних благ, екосистемних послуг і внутрішньої екологічної цінності [23, p. 2–3].

Водночас категорія B3.1 охоплює шкоду довкіллю як такому та відмежовує її від шкоди особам і майну, гуманітарних витрат,

витрат на розмінування та наслідків незаконного привласнення природних ресурсів. Такий підхід підтверджує доцільність розмежування взаємопов'язаних складових шкоди. Екологічна шкода ґрунтам може заявлятися державою в межах категорії В3.1, знищення об'єкта критичної інфраструктури державного або комунального підприємства – у межах категорії В1.1, а втрати активів або доходу іншої юридичної особи – за відповідними категоріями С1 чи С3. Інформація про взаємопов'язані заяви повинна розкриватися для запобігання подвійному відшкодуванню, однак сам факт їхнього походження з однієї події не робить такі вимоги тотожними.

Другим компонентом міжнародного механізму має стати Міжнародна комісія з розгляду заяв для України. Конвенцію про її створення, зареєстровану як CETS № 229, було відкрито для підписання 16 грудня 2025 року. Відповідно до положень Конвенції Комісія повинна розглядати й оцінювати заяви, визначати розмір належної компенсації та ухвалювати остаточні рішення [24]. Україна ратифікувала Конвенцію 15 травня 2026 року, проте станом на дату проведення цього дослідження вона ще не набрала чинності через необхідність досягнення встановленої кількості ратифікацій і забезпечення достатнього початкового фінансування [25]. Формування компенсаційного фонду як фінансової складової механізму залишається предметом подальших міжнародних рішень. За таких обставин першочергового значення набуває створення стандартизованого доказового масиву, сумісного з формами Реєстру збитків і майбутніми процедурами Комісії.

При цьому внесення заяви до Реєстру не гарантує присудження або виплати компенсації, а розрахунок, проведений відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 326, не визначає автоматично розміру міжнародного відшкодування. Під час розгляду вимоги оцінюватимуться причинний зв'язок, належність і допустимість доказів, обґрунтованість заявлених витрат та відсутність подвійної компенсації. Тому державні органи, територіальні громади й підприємства повинні зберігати не лише підсумкову суму розрахунку, а й усі первинні матеріали, проміжні версії оцінки, геопросторові файли, лабораторні протоколи та документи, які пояснюють вибір методології. Відтворюваність розрахунку в цьому разі має більше значення, ніж формальна точність підсумкової суми до останньої грошової одиниці.

Удосконалення національного механізму відповідальності має також ураховувати євроінтеграційний напрям розвитку України. Післявоєнне відновлення не повинно обмежуватися відтворенням знищених фізичних активів, оскільки його метою має бути також повернення природних ресурсів до належного стану. Директива 2004/35/ЄС формує систему екологічної відповідальності на основі принципу «забруднювач платить» і розмежовує первинне, додаткове та компенсаційне відновлення [26]. Директива (ЄС) 2024/1203, зі свого боку, передбачає криміналізацію протиправної поведінки, яка спричиняє широкомасштабну, істотну й довготривалу або незворотну шкоду екосистемі, атмосферному повітрю, ґрунтам чи водам [27]. Зазначені акти не є безпосереднім механізмом стягнення репарацій із держави-агресора, однак їхня понятійна визначеність, орієнтація на відновлення та розмежування видів правових наслідків становлять важливий орієнтир для розвитку українського законодавства.

З огляду на це Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» доцільно доповнити визначеннями воєнної екологічної шкоди, екосистемних послуг, базового стану та компенсаційного відновлення. Законодавство має закріпити відкритий перелік складових відшкодування, який охоплюватиме витрати на запобігання, моніторинг, оцінювання, очищення, первинне і додаткове відновлення, а також проміжну та залишкову втрату екосистемних послуг. Необхідно також визначити державу в особі уповноваженого органу належним заявником у справах про шкоду довкіллю як такому, передбачивши зрозумілі правила участі територіальних громад, державних підприємств та управителів відповідних природних територій.

Подальшої конкретизації потребують і підзаконні процедури. Міжвідомчий стандарт запобігання подвійному рахунку повинен установлювати відповідність між напрямами оцінювання, передбаченими постановою Кабінету Міністрів України № 326, та категоріями Реєстру збитків. У ньому мають бути визначені правила консолідації подій, застосування єдиних ідентифікаторів, вибору валюти й дати оцінки, урахування інфляції та дисконтування, а також відображення вже профінансованих відновних заходів. Фінансування робіт міжнародними партнерами не повинно автоматично зменшувати обсяг відповідальності особи або держави, яка заподіяла шкоду. Питання суброгації, повернення витрачених коштів або подальшого розподілу компенсаційної виплати необхідно вирішувати окремо.

Інституційною основою відповідного механізму має стати інтероперабельний Реєстр доказів воєнної екологічної шкоди, орієнтований на збереження не лише підсумкових сум, а всього доказового масиву. Рівень доступу до його відомостей повинен залежати від характеру інформації. Публічними можуть бути агреговані дані, тоді як матеріали розслідувань, комерційно чутлива інформація та персональні дані потребуватимуть спеціального режиму захисту. Зміни файлів і розрахунків мають фіксуватися в журналах аудиту, геопросторові дані – зберігатися у відкритих і сумісних форматах, лабораторні матеріали – супроводжуватися метаданими про використаний метод і межі виявлення, а експертні висновки – містити інформацію про вихідні припущення та можливі конфлікти інтересів.

Водночас розмір компенсаційної вимоги не повинен автоматично визначати черговість проведення відновних робіт. Найбільша за вартістю шкода не завжди є найбільш невідкладною з екологічного або соціального погляду. Під час визначення пріоритетів необхідно враховувати загрозу життю та здоров'ю населення, ризик подальшого поширення забруднення, можливу незворотність втрат, значення природного ресурсу для водної та продовольчої безпеки, вразливість постраждалих громад і співвідношення витрат із прогнозованим екологічним ефектом. Це дасть змогу поєднати право на компенсацію з принципом «відбудувати краще», не ставлячи проведення невідкладних природоохоронних заходів у залежність від майбутнього рішення про виплату.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що воєнна шкода довкіллю, аграрним ресурсам та енергетичній інфраструктурі має комплексну, але внутрішньо подільну структуру. Майнові та економічні втрати, шкода природним компонентам, втрата екосистемних послуг і публічні витрати на реагування є взаємопов'язаними, проте самостійними складовими, які повинні узгоджено оцінюватися, а не об'єднуватися в одну нерозмежовану суму.

Українські секторальні методики забезпечили оперативну інституційну реакцію на необхідність фіксації та визначення

воєнних збитків. Водночас відомчий характер їх побудови створює ризики нормативних прогалин, неузгодженості результатів і подвійного рахунку. Для подолання цих проблем базовою одиницею обліку має стати конкретна подія з єдиним ідентифікатором, до якої приєднуватимуться всі секторальні оцінки, докази та компенсаційні заяви.

Цивільно-правова, господарсько-правова, кримінальна та міжнародно-правова відповідальність виконують різні функції та не можуть підміняти одна одну. Міжнародний обов'язок держави-агресора здійснити повне відшкодування не залежить від засудження конкретної фізичної особи, тоді як кримінальне провадження і покарання винного не замінюють необхідності фактичного відновлення пошкодженого довкілля.

Компенсаційна вимога повинна охоплювати обґрунтовані витрати на запобігання шкоді, моніторинг, оцінювання, очищення і відновлення природних об'єктів, а також проміжну та залишкову втрату екологічних благ і екосистемних послуг. Підхід Міжнародного Суду ООН і правила категорії B3.1 Реєстру збитків підтверджують можливість компенсації шкоди довкіллю як такому, незалежно від супутніх майнових або економічних втрат.

Належне обґрунтування компенсаційної вимоги потребує реконструкції базового стану довкілля, геопросторової і часової прив'язки події, документування порядку відбору та зберігання проб, аналізу альтернативних причин, прозорого пояснення методології та забезпечення відтворюваності розрахунку. Наявну невизначеність доцільно відображати за допомогою обґрунтованого діапазону можливих значень, а не приховувати або компенсувати непрозорим коригуванням вихідних показників.

Подальший розвиток правового механізму відповідальності має передбачати законодавче визначення воєнної екологічної шкоди та екосистемних послуг, створення інтероперабельного реєстру доказів, затвердження міжвідомчого стандарту запобігання подвійному відшкодуванню й узгодження національних методик із категоріями Реєстру збитків, майбутніми процедурами Міжнародної комісії з розгляду заяв та відновними підходами права Європейського Союзу. Реалізація цих заходів дасть змогу поєднати юридичну відповідальність із реальним екологічним відновленням постраждалих територій і забезпеченням екологічної, продовольчої та енергетичної безпеки України.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр.
2. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1264-12.
3. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/326-2022-п.
4. Ukraine Fifth Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA5): February 2022 – December 2025 / World Bank, Government of Ukraine, European Commission, United Nations. Washington, DC, 2026. 76 p. URL: https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099022026094036395.
5. Mykulets V. Legal aspects of compensation requirements of environmental damage as a result of the war of the Russian Federation in Ukraine. *Air and Space Law.* 2022. № 2(63). P. 140–145. DOI: https://doi.org/10.18372/2307-9061.63.16705.
6. Kozak I., Kozak-Balaniuk I. Assessment of and compensation for environmental damage from Russian aggression in Ukraine – an ecosystem approach and legal instruments. *Przegląd Wschodnioeuropejski.* 2025. Vol. 16, № 2. P. 131–140. DOI: https://doi.org/10.31648/pw.12119.
7. Leal Filho W., Fedoruk M., Kunyk O., Semak U., Yaroshenko N., Ruda M., Eustachio J. P. P., Dinis M. A. P., Luetz J. M. Ecocide in Ukraine: an assessment of geospatial and environmental evidence of war-related ecosystem destruction in Ukraine. *Frontiers in Environmental Science.* 2026. Vol. 14. Article 1823887. DOI: https://doi.org/10.3389/fenvs.2026.1823887.
8. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану : наказ Міндовкілля від 04.04.2022 № 167. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0406-22.
9. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації : наказ Мінагрополітики від 18.05.2022 № 295. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0586-22.
10. Про затвердження Методики визначення збитків, заподіяних внаслідок забруднення та/або засмічення вод, самовільного користування водними ресурсами : наказ Міндовкілля від 21.07.2022 № 252. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0900-22.
11. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації : наказ Міндовкілля від 13.10.2022 № 424. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z1416-22.
12. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, завданих об'єктам енергетичної інфраструктури України внаслідок збройної агресії Російської Федерації : наказ Міненерго України, Фонду державного майна України від 22.02.2023 № 57/342. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0708-23.
13. Про затвердження Методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності : наказ Мінекономіки України, Фонду державного майна України від 18.10.2022 № 3904/1223. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z1522-22.
14. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15.
15. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977. URL: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977.
16. Protection of the environment in relation to armed conflicts : Resolution 77/104 adopted by the UN General Assembly on 07.12.2022. A/RES/77/104. 7 p. URL: https://digitallibrary.un.org/record/3998322.
17. Responsibility of States for internationally wrongful acts : Resolution 56/83 adopted by the UN General Assembly on 12.12.2001. A/RES/56/83. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf.
18. Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua). Compensation owed by the Republic of Nicaragua to the Republic of Costa Rica. Judgment of 2 February 2018. I.C.J. Reports 2018. P. 15. URL: https://www.icj-cij.org/case/150.
19. Rome Statute of the International Criminal Court, 17 July 1998. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Rome-Statute.pdf.
20. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 21.08.2024 № 3909-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3909-20.

21. Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine : Resolution ES-11/5 adopted by the UN General Assembly on 14.11.2022. A/RES/ES-11/5. URL: https://digitallibrary.un.org/record/3994481.
22. Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine : Resolution CM/Res(2023)3 of the Committee of Ministers of the Council of Europe, 12.05.2023. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680ab2595.
23. Register of Damage for Ukraine. Claim Form and Rules. Claims category B3.1 – Environmental damage. RD4U-Board(2024)56-Rev1-EN. Revised and approved 25.02.2026. 7 p. URL: https://rd4u.coe.int/en/documents.
24. Convention establishing an International Claims Commission for Ukraine (CETS No. 229), 16.12.2025. URL: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=229.
25. Chart of signatures and ratifications of Treaty 229. Council of Europe Treaty Office. URL: https://www.coe.int/en-GB/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treatynum=229.
26. Directive 2004/35/EC of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage. *Official Journal.* L 143. 30.04.2004. P. 56–75. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2004/35/oj.
27. Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law. *Official Journal.* L 2024/1203. 30.04.2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1203/oj.

Pasechnyk O. Environmental legal liability for damage caused to the environment, agricultural resources and energy infrastructure as a result of armed aggression and hostilities

Summary. The article substantiates a comprehensive model of legal liability for damage caused to the environment, agricultural resources and energy infrastructure as a result of armed aggression and hostilities.

The study proceeds from the premise that the destruction of an energy or agricultural facility gives rise not to a single consequence but to several interrelated legal consequences: property losses incurred by the owner, disruption of economic activity and the provision of public services, contamination of natural resources, deterioration of land and water, loss of ecosystem services, and expenses associated with the clean-up, reclamation and restoration of damaged areas. The need to distinguish between direct property damage, economic losses, damage to natural components, loss of ecosystem functions and public expenditure on remedying the consequences of hostilities is substantiated.

It is demonstrated that the existing Ukrainian damage-assessment methodologies constitute a sectoral system that is useful for the initial documentation and preliminary estimation of losses. At the same time, this system creates risks of regulatory gaps, inconsistencies between calculations and double counting at the intersection of environmental, agricultural and energy-related damage. Civil, commercial, criminal and international legal liability are distinguished. It is shown that these forms of liability differ in terms of their subjects, grounds, standards of proof and legal consequences and therefore cannot substitute for one another.

The principle of full reparation, the rules of international humanitarian law concerning the protection of the natural environment, the approaches of the International Court of Justice to compensation for the loss of environmental goods and ecosystem services, and the emerging architecture of the international compensation mechanism for Ukraine are analysed. Particular attention is paid to claim category B3.1 of the Register of Damage for Ukraine.

A unified evidentiary protocol is proposed, based on establishing the environmental baseline, demonstrating a causal link between a conflict-related event and its consequences, geospatial linkage, temporal verification, proper preservation of primary evidence and prevention of double recovery.

The article formulates proposals for defining conflict-related environmental damage at the legislative level, establishing an interoperable register of environmental evidence, recognising ecosystem services as an autonomous object of valuation and compensation, and aligning national methodologies with the requirements of the international compensation mechanism and European Union law. It is concluded that an effective liability model should provide not only monetary compensation but also the actual ecological restoration of affected areas.

Key words: environmental law, conflict-related environmental damage, environmental legal liability, State responsibility, armed aggression, armed conflict, international humanitarian law, agricultural resources, food security, critical energy infrastructure, environmental security, ecosystem services, compensation mechanism, proof of damage, environmental restoration.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Конфлікт інтересів. Автор є членом редакційної колегії журналу. Для забезпечення незалежності редакційного процесу рукопис розглядався редактором, який не мав конфлікту інтересів з автором. Автор не брав участі у відборі рецензентів, процесі рецензування та прийнятті рішення щодо публікації статті. Рукопис пройшов стандартну процедуру подвійного сліпого рецензування.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 01.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.9:344.13:355.271(477)
DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.25

Кононюк В. С.,
слухач
Національного університету оборони України
імені Івана Черняховського
ORCID :https://orcid.org/0009-0007-4378-3614

ПРИЧИНИ ТА УМОВИ ВЧИНЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Статтю присвячено комплексному теоретико-кримінологічному дослідженню причин та умов учинення військових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану. Обґрунтовано актуальність вивчення відповідної проблематики для забезпечення військової дисципліни, збереження особового складу та підтримання належної боєздатності сил оборони України. Наголошено на необхідності відмежування військових кримінальних правопорушень, які посягають на встановлений порядок несення або проходження військової служби, від воєнних злочинів, що мають іншу правову природу. Метою статті є з'ясування причин та умов учинення військових кримінальних правопорушень під час воєнного стану, їх розмежування із супутніми криміногенними факторами, встановлення особливостей взаємодії відповідних чинників, а також визначення практичних напрямів їх своєчасного виявлення, нейтралізації та усунення.

Розкрито співвідношення понять «причина», «умова» та «криміногенний фактор». Причини пов'язано з формуванням криміногенної мотивації військовослужбовця, умови – зі створенням або полегшенням можливостей для її реалізації, а криміногенні фактори визначено як ширше коло явищ і процесів, що впливають на виникнення та інтенсивність ризику протиправної поведінки. Обґрунтовано, що воєнний стан як особливий правовий режим сам по собі не є безпосередньою причиною військових кримінальних правопорушень. Його запропоновано розглядати як специфічне соціально-правове й організаційне середовище, у якому виникають, загострюються та взаємно посилюються окремі криміногенні явища.

Причини, умови та криміногенні фактори систематизовано за трьома взаємопов'язаними рівнями: загальносоціальним, організаційно-управлінським і ситуаційно-особистісним. Доведено доцільність урахування не лише наявності окремих несприятливих обставин, а й послідовності їх накопичення, тривалості, інтенсивності та взаємного впливу. Теоретична новизна дослідження полягає в обґрунтуванні накопичувального і взаємопосилювального механізму формування криміногенного ризику, за якого загальносоціальні фактори створюють несприятливе тло, організаційні недоліки трансформують його у внутрішні ризики військового колективу, особистісні властивості визначають індивідуальну реакцію, а конкретна ситуація сприяє реалізації протиправного рішення.

Практичне значення отриманих результатів полягає у запропонованому ризик-орієнтованому алгоритмі запобігання, який охоплює виявлення криміногенних індикаторів, оцінювання їх сукупного впливу та застосування диференційованих організаційних, психологічних, медичних і правових заходів. Обґрунтовано доцільність періодичного аналізу причин порушень військової дисципліни та формування узагальнених карт криміногенних ризиків військових підрозділів. Наголошено, що оцінювання ризиків не повинно спричиняти стигматизацію військовослужбовців або використовуватися як автоматична підстава для застосування юридичної відповідальності.

Ключові слова: військові кримінальні правопорушення; воєнний стан; причини правопорушень; умови правопорушень; криміногенні фактори; військова дисципліна; запобігання правопорушенням.

Постановка проблеми. Запровадження в Україні правового режиму воєнного стану у зв'язку зі збройною агресією російської федерації зумовило істотну трансформацію суспільних відносин, системи державного управління та умов функціонування сил оборони. Воєнний стан як особливий правовий режим передбачає надання органам державної влади та військовому командуванню спеціальних повноважень, необхідних для відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки [1]. За таких обставин належний стан військової дисципліни, правопорядку та керованості військових формувань набуває визначального значення для підтримання їхньої боєздатності й ефективного виконання завдань за призначенням.

Водночас тривалі бойові дії, збільшення чисельності сил оборони, залучення до військової служби осіб із різним рівнем підготовки та мотивації, інтенсивне службове навантаження, тривале перебування в умовах небезпеки, втрати особового складу, психоемоційне виснаження та послаблення звичних соціальних зв'язків створюють специфічне середовище криміногенних ризиків. У ньому недоліки організації служби та військового управління можуть поєднуватися із соціально-психологічними й індивідуальними проблемами військовослужбовців, утворюючи причини протиправної поведінки або умови, що сприяють її реалізації. Відповідні діяння за наявності передбачених законом ознак утворюють військові кримінальні правопорушення, поняття та систему яких закріплено у розділі XIX Особливої частини Кримінального кодексу України [2].

Наукове осмислення зазначеної проблематики не може обмежуватися кримінально-правовим аналізом ознак відповідних складів або констатацією кількісних змін військової злочинності. Виявлення окремих причин та умов учинення військових

кримінальних правопорушень також не забезпечує цілісного пояснення відповідної протиправної поведінки, якщо такі явища розглядаються ізольовано одне від одного. Актуальним залишається встановлення зв'язків між різними групами криміногенних факторів, послідовності їх накопичення та механізму, за якого несприятливе поєднання зовнішніх обставин і особистісних характеристик військовослужбовця трансформується у конкретне кримінальне правопорушення.

Воєнний стан у цьому контексті недоцільно визнавати самостійною та безпосередньою причиною протиправної поведінки. Він становить особливе соціально-правове й організаційне середовище, у якому окремі негативні явища виникають, загострюються або набувають взаємопосилювального характеру. Тому однакові зовнішні обставини можуть зумовлювати різні поведінкові реакції залежно від організації військової служби, змісту управлінських рішень, стану міжособистісних відносин у підрозділі, психологічного стану військовослужбовця та конкретної життєвої ситуації.

З огляду на це існує потреба у комплексному дослідженні причин та умов учинення військових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану, їх розмежуванні із супутніми криміногенними факторами та встановленні механізму взаємодії відповідних явищ. Практична необхідність такого дослідження полягає у переході від переважно реактивного кримінально-правового реагування до своєчасного виявлення й нейтралізації криміногенних ризиків у військових колективах. Це створює підґрунтя для розроблення диференційованих організаційних, соціально-психологічних і правових заходів запобігання, спрямованих одночасно на забезпечення військової дисципліни, збереження особового складу та підтримання належної боєздатності сил оборони.

Стан дослідження. Окремі кримінально-правові та кримінологічні аспекти військових кримінальних правопорушень досліджувалися у працях вітчизняних учених. Н. В. Коломієць та А. В. Бровко проаналізували поняття, види, об'єктивні й суб'єктивні ознаки відповідних кримінальних правопорушень [3, с. 574–578]. О. М. Артеменко здійснив кримінологічне дослідження злочинів проти порядку проходження військової служби, передбачених статтями 407–409 КК України [4]. Кримінологічну характеристику злочинності у Збройних Силах України та напрями її запобігання розкрили Н. А. Дмитренко й О. О. Шкута [5]. Особливості детермінації військових кримінальних правопорушень безпосередньо досліджували О. О. Авдєєв, О. С. Гораш та І. С. Поляков [6, с. 51–63]. Концептуальні положення військової кримінології розвинуто у працях В. В. Сокуренка [7, с. 343–347] та М. І. Карпенка [8].

Водночас недостатньо з'ясованими залишаються критерії розмежування причин, умов і супутніх криміногенних факторів військових кримінальних правопорушень, механізм їх взаємодії та особливості прояву в умовах тривалого воєнного стану. Неоднозначним є й визначення місця воєнного стану в такому механізмі: як безпосередньої причини протиправної поведінки або як особливого середовища, у якому виникають і посилюються криміногенні ризики. Зазначене зумовлює необхідність подальшого дослідження порушеної проблематики.

Мета статті полягає у з'ясуванні причин та умов учинення військових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану, розмежуванні їх із супутніми криміногенними факторами, встановленні особливостей взаємодії відповідних чинників, а також визначенні практичних напрямів їх своєчасного виявлення, нейтралізації та усунення.

Виклад основного матеріалу. Насамперед визначення причин та умов учинення військових кримінальних правопорушень потребує уточнення предмета дослідження. Відповідно до статті 401 КК України військовими визнаються передбачені розділом XIX Особливої частини КК України кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені спеціально визначеним колом суб'єктів [2]. Отже, військові кримінальні правопорушення необхідно відмежовувати від воєнних злочинів, які посягають на встановлений міжнародним гуманітарним правом порядок ведення збройного конфлікту. Відмінність між ними полягає не лише в об'єкті посягання, а й у колі суб'єктів, правовій природі та підставах кримінальної відповідальності. Тому в межах цього дослідження йдеться саме про кримінально протиправні посягання на порядок несення або проходження військової служби.

Для з'ясування їх походження важливе значення має розмежування понять «причина», «умова» та «криміногенний фактор». У кримінології причинами злочинності переважно визнаються негативні соціальні явища і процеси, які породжують або формують кримінально протиправну поведінку, тоді як умови самі по собі її не спричиняють, але створюють можливості для виникнення, посилення чи реалізації відповідних причин [9, с. 29–52]. Причина, таким чином, пов'язана передусім із формуванням криміногенної мотивації, а умова забезпечує або полегшує перехід від такої мотивації до конкретного діяння.

Поняття «криміногенний фактор» має ширший зміст і може охоплювати явища, процеси та обставини, які впливають на стан, структуру або динаміку військової злочинності, однак не завжди перебувають із конкретним правопорушенням у безпосередньому причинному зв'язку. Вони можуть характеризувати середовище виникнення криміногенних ризиків, посилювати дію причин, створювати сприятливі умови або свідчити про ймовірність протиправної поведінки. Саме тому механічне об'єднання всіх несприятливих явищ під назвою «причини» є методологічно неточним і не дає змоги визначити, на який елемент механізму протиправної поведінки повинні спрямовуватися запобіжні заходи.

Разом із тим розмежування зазначених категорій не є абсолютним. Те саме явище залежно від рівня дослідження, конкретної ситуації та характеру його зв'язку з поведінкою військовослужбовця може виступати причиною, умовою або супутнім фактором. Наприклад, тривале психоемоційне виснаження здатне впливати на формування мотиву ухилення від військової служби, а відсутність своєчасної психологічної допомоги створює умови для поглиблення такого стану та реалізації відповідного наміру. Неналежна організація контролю, своєю чергою, не породжує бажання самовільно залишити військову частину, але може полегшити його реалізацію.

Причини та умови військових кримінальних правопорушень мають складну соціальну природу. Вони охоплюють як загальні негативні процеси, властиві злочинності загалом, так і специфічні явища, зумовлені особливостями військової служби: відносинами влади й підпорядкування, підвищеними вимогами до дисципліни, обмеженнями прав і свобод військовослужбовців, постійним ризиком для життя і здоров'я, інтенсивним фізичним та психологічним навантаженням. Саме поєднання загальносо-

ціальних та спеціальних військово-службових чинників утворює середовище, у якому формується і реалізується конкретна протиправна поведінка. На комплексний характер детермінації військової злочинності обґрунтовано звертається увага й у спеціальних кримінологічних дослідженнях [5; 6; 8].

Окремого уточнення потребує роль воєнного стану. Відповідно до законодавства він є особливим правовим режимом, запровадження якого спрямоване на відсіч збройній агресії та забезпечення національної безпеки [1]. Тому воєнний стан як юридичний режим сам по собі не слід визнавати причиною військових кримінальних правопорушень. Криміногенного значення можуть набувати пов'язані з війною соціальні, організаційні та психологічні процеси: тривале перебування в бойових умовах, виснаження, втрата побратимів, невизначеність строків служби, сімейні проблеми, недоліки комплектування, підготовки, управління та психологічного супроводу.

Таким чином, воєнний стан доцільно розглядати як особливе соціально-правове й організаційне середовище, у межах якого змінюються інтенсивність, співвідношення та механізм дії конкретних причин і умов військових кримінальних правопорушень. Такий підхід дає змогу уникнути спрощеного пояснення військової злочинності самим фактом війни та спрямовує дослідження на встановлення тих негативних явищ, які можуть бути усунені, послаблені або нейтралізовані засобами кримінологічного запобігання.

Ураховуючи складну природу досліджуваного явища, причини та умови вчинення військових кримінальних правопорушень доцільно розглядати на трьох взаємопов'язаних рівнях: загальносоціальному, організаційно-управлінському та ситуаційно-особистісному. Такий поділ дає змогу не лише систематизувати криміногенні фактори, а й установити їхню роль у формуванні мотивації військовослужбовця та створенні можливостей для її реалізації.

До першого, загальносоціального, рівня належать наслідки тривалої збройної агресії, які впливають на суспільство загалом і на військове середовище зокрема. Йдеться про загальну соціальну напруженість, економічну нестабільність, вимушене переміщення населення, руйнування звичних соціальних зв'язків, тривалу розлуку військовослужбовців із сім'ями, невизначеність життєвих перспектив та інформаційно-психологічний вплив противника. Ці обставини здебільшого не породжують конкретного військового кримінального правопорушення безпосередньо, проте утворюють несприятливе тло, на якому посилюється дія інших криміногенних чинників. Тому їх доцільно характеризувати переважно як фонові умови або криміногенні фактори загального рівня.

Другий рівень охоплює організаційно-управлінські причини та умови, пов'язані з комплектуванням військових формувань, підготовкою особового складу, організацією проходження служби та реалізацією командних повноважень. У спеціальних кримінологічних дослідженнях до обставин, які можуть негативно впливати на стан правопорядку у військах, віднесено недоліки професійного добору й підготовки військовослужбовців, неналежну організацію профілактичної роботи, проблеми соціального забезпечення, несприятливі міжособистісні відносини та недостатню ефективність психологічного супроводу [4; 5; 8]. В умовах воєнного стану значення цих обставин може посилюватися внаслідок збільшення службового та бойового навантаження, скорочення часу на адаптацію особового складу, тривалого перебування військовослужбовців у небезпечному середовищі та обмежених можливостей для їх повноцінного відновлення.

Організаційні недоліки здебільшого не породжують кримінально протиправну поведінку безпосередньо, а створюють умови для формування або реалізації відповідної мотивації. Водночас їх тривале поєднання може посилювати відчуття соціальної ізоляції, несправедливості чи відчуження від військового колективу. А. М. Лазаренко та М. І. Максименко до факторів, які мають ураховуватися під час запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби, відносять умови проходження служби, постійне психологічне навантаження, стресові ситуації, відчуття небезпеки, міжособистісні конфлікти у військовому підрозділі, попередні дисциплінарні порушення та інші поведінкові індикатори [12]. Наведене підтверджує необхідність оцінювати не ізольований управлінський недолік, а його тривалість, повторюваність і взаємодію з іншими обставинами.

Третій рівень становлять ситуаційно-особистісні причини й умови. Вони охоплюють особливості мотивації, ціннісних орієнтацій, правосвідомості, вольових якостей та психоемоційного стану військовослужбовця, а також конкретну ситуацію, в якій приймається і реалізується протиправне рішення. В. В. Журавель на підставі аналізу судових рішень, кримінально-правової статистики та матеріалів інтерв'ювання військовослужбовців, які вчинили діяння, передбачене статтею 407 КК України, виокремлює страх за життя, фізичне і психологічне виснаження, низьку стресостійкість, адиктивні залежності, а також прояви правового та морального нігілізму [11, с. 48–55]. Отже, твердження про значення таких факторів принаймні щодо самовільного залишення військової частини або місця служби має не лише теоретичне, а й емпіричне підґрунтя.

До ситуаційних умов можуть належати гострий конфлікт із командиром або співслужбовцями, отримання інформації про складні сімейні обставини, безпосереднє очікування участі у бойовому завданні, відсутність своєчасної психологічної допомоги або фактична можливість залишити місце служби. Такі обставини не обов'язково формують стійку криміногенну мотивацію, проте можуть актуалізувати вже накопичене психоемоційне напруження чи намір ухилитися від виконання обов'язків військової служби. Значення соціальних і міжособистісних відносин, конфліктів із командирами або співслужбовцями, стресових ситуацій та відчуття небезпеки для оцінювання ризику самовільного залишення місця служби відзначають також А. М. Лазаренко та М. І. Максименко [12].

Співвідношення відповідних причин та умов залежить від виду військового кримінального правопорушення. Наявні емпіричні матеріали найбільшою мірою підтверджують їх значення для правопорушень проти порядку проходження військової служби, насамперед самовільного залишення військової частини або місця служби та дезертирства [4; 11]. При цьому самовільне залишення місця служби може бути пов'язане з наміром тимчасово ухилитися від виконання службових обов'язків, тоді як обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони дезертирства є мета ухилитися від військової служби. Тому однакові зовнішні обставини можуть мати різне криміногенне значення залежно від спрямованості умислу особи.

Щодо непокори, невиконання наказу, порушення правил поводження зі зброєю, недбалого ставлення до військової служ-

би та інших правопорушень розділу XIX Особливої частини КК України перелічені фактори не можуть автоматично визнаватися типовими. Їх причинне або зумовлювальне значення має встановлюватися окремо з урахуванням об'єктивних і суб'єктивних ознак відповідного діяння. Зокрема, конфлікт із командиром може мати значення для механізму непокори, однак сам факт конфлікту ще не підтверджує наявності причинного зв'язку з відмовою виконати наказ. Такий підхід дозволяє уникнути необґрунтованого поширення результатів досліджень правопорушень, передбачених статтями 407 і 408 КК України, на всю систему військових кримінальних правопорушень.

Встановлення причин та умов військових кримінальних правопорушень має практичне значення лише за умови, що отримані результати можуть бути використані для своєчасного запобіжного впливу. Застосування переважно каральних заходів після вчинення правопорушення не усуває обставин, які його зумовили, а тому не виключає повторення аналогічних випадків у тому самому підрозділі. З огляду на це запобігання повинно охоплювати не лише реагування на порушення військової дисципліни, а й раннє виявлення, оцінювання та нейтралізацію криміногенних ризиків.

Науковці обґрунтовано пов'язують запобігання військовій злочинності з удосконаленням організації служби, належним соціальним захистом військовослужбовців, підвищенням рівня їхньої правосвідомості, психологічним супроводом та індивідуальною роботою з особами групи ризику [8; 10]. Разом із тим ефективність відповідних заходів залежить від їх своєчасності та відповідності конкретному рівню криміногенного впливу. Тому доцільно використовувати ризик-орієнтований алгоритм, який включає три послідовні етапи: виявлення криміногенних індикаторів, оцінювання ступеня ризику та застосування диференційованих заходів реагування.

На першому етапі необхідно виявляти не лише порушення військової дисципліни, а й обставини, які можуть передувати формуванню протиправного наміру. До організаційних індикаторів належать надмірне службове або бойове навантаження, тривала відсутність відпочинку, повторювані конфлікти в підрозділі, істотні недоліки комунікації, численні обґрунтовані скарги, формальний характер психологічної та виховної роботи. Індивідуальними індикаторами можуть бути різка зміна поведінки військовослужбовця, самоізоляція, втрата мотивації, систематичні дисциплінарні порушення, ознаки психоемоційного виснаження, повідомлення про складні сімейні обставини, зловживання алкоголем або іншими психоактивними речовинами. Окремий індикатор не слід автоматично розцінювати як свідчення схильності особи до вчинення правопорушення. Запобіжне значення має їх поєднання, повторюваність та посилення протягом певного часу.

На другому етапі здійснюється оцінювання криміногенного ризику. Його доцільно проводити з урахуванням кількості виявлених факторів, тривалості їх дії, ступеня інтенсивності, наявності конкретної конфліктної ситуації та доступності законних способів розв'язання проблеми. Для практичного використання може бути запроваджено три рівні ризику. Низький рівень характеризується наявністю окремих нестійких факторів без виражених змін у поведінці військовослужбовця. Середній рівень передбачає поєднання кількох тривалих несприятливих обставин із проявами демотивації, виснаження або конфліктності. Високий рівень має місце тоді, коли накопичені фактори супроводжуються конкретними висловлюваннями чи діями, що можуть свідчити про намір ухилитися від служби, не виконати наказ або вчинити інше правопорушення.

Таке оцінювання не повинно перетворюватися на неформальне обвинувачення, засіб стигматизації військовослужбовця чи автоматичну підставу для застосування дисциплінарного стягнення. Його призначення полягає у визначенні необхідності та характеру допомоги. Відомості про психологічний стан і особисті обставини військовослужбовця мають використовуватися з дотриманням вимог законодавства, конфіденційності та поваги до людської гідності.

Третій етап охоплює диференційоване реагування. За низького рівня ризику достатніми можуть бути індивідуальна бесіда, роз'яснення прав та обов'язків, спостереження за динамікою поведінки й покращення комунікації в підрозділі. Середній рівень потребує залучення психолога, врегулювання службового конфлікту, перевірки обґрунтованості скарг, корегування навантаження, надання відпочинку або іншої допомоги в межах установленого порядку. За високого рівня ризику необхідне невідкладне комплексне реагування командування, психологічної та медичної служб, а за наявності законних підстав – Військової служби правопорядку та інших компетентних органів. При цьому вжиті заходи мають відповідати реальному характеру загрози й не виходити за межі повноважень відповідних суб'єктів.

Зміст запобіжного впливу необхідно узгоджувати з рівнем причин та умов. Загальносоціальні фактори потребують належного соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей. Організаційно-управлінські умови мають нейтралізуватися шляхом удосконалення комплектування, підготовки, розподілу навантаження, ротації, внутрішньої комунікації та контролю за управлінськими рішеннями. Соціально-психологічні й індивідуальні причини потребують доступної психологічної, медичної, правової та, за бажанням особи, духовної підтримки, а також індивідуальної профілактичної роботи.

Доцільним є запровадження у військових підрозділах періодичного кримінологічного аналізу порушень дисципліни та військових кримінальних правопорушень. Такий аналіз має бути спрямований не на формальний пошук винних серед посадових осіб, а на виявлення повторюваних організаційних недоліків. За його результатами може складатися карта криміногенних ризиків підрозділу, яка міститиме узагальнені відомості про характер навантаження, поширені конфлікти, доступність психологічної допомоги, стан дисципліни та повторювані причини звернень військовослужбовців. У карті не повинні без необхідності відображатися персональні медичні або інші чутливі дані.

Отже, практичне запобігання військовим кримінальним правопорушенням доцільно будувати як безперервний процес: виявлення криміногенних індикаторів – оцінювання їх сукупного впливу – вибір диференційованих заходів – перевірка результатів реагування. Запропонований підхід дає можливість перенести акцент із реагування на вже вчинене правопорушення на усунення причин та умов, які передують його вчиненню. Його застосування сприятиме не лише зміцненню військової дисципліни, а й збереженню особового складу, підвищенню довіри до командування та підтриманню боєздатності військових формувань.

Висновки. За результатами дослідження досягнуто поставленої мети: з'ясовано зміст причин та умов учинення військових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану, розмеж-

овано їх із супутніми криміногенними факторами, встановлено особливості взаємодії відповідних чинників і визначено практичні напрями їх своєчасного виявлення та нейтралізації. Причини безпосередньо впливають на формування криміногенної мотивації військовослужбовця, умови сприяють її виникненню або реалізації, тоді як криміногенні фактори характеризують ширше середовище формування ризику протиправної поведінки.

Установлено, що військові кримінальні правопорушення в умовах воєнного стану переважно є наслідком не ізольованої обставини, а накопичувальної та взаємопосилювальної дії факторів різних рівнів. Водночас воєнний стан як особливий правовий режим сам по собі не є безпосередньою причиною таких правопорушень. Він становить специфічне соціально-правове й організаційне середовище, у якому виникають або загострюються негативні явища, пов'язані з тривалістю бойових дій, організацією військової служби, службовим навантаженням, психоемоційним станом та особистими обставинами військовослужбовців.

Причини, умови та криміногенні фактори систематизовано на загальносоціальному, організаційно-управлінському та ситуаційно-особистісному рівнях. Додатковим результатом дослідження стало встановлення функціональної рухливості відповідних чинників: те саме явище залежно від рівня аналізу, конкретної ситуації та характеру його зв'язку з поведінкою військовослужбовця може виступати причиною, умовою або супутнім криміногенним фактором.

Наукова новизна полягає у конкретизації багаторівневого механізму причин та умов військових кримінальних правопорушень під час тривалого воєнного стану, розмежуванні криміногенної ролі правового режиму воєнного стану та пов'язаних із війною соціальних, організаційних і психологічних процесів. Внеском дослідження у вирішення відповідної кримінологічної проблеми є поєднання трирівневої системи чинників із послідовністю раннього запобіжного реагування.

Практична цінність результатів полягає у можливості застосування запропонованого ризик-орієнтованого алгоритму, що охоплює виявлення криміногенних індикаторів, оцінювання їх сукупного впливу та вибір диференційованих заходів реагування. Перспективним є розроблення й апробація критеріїв оцінювання рівнів криміногенного ризику, аналіз їх ефективності на матеріалах судової та військово-службової практики, а також конкретизація причин і умов окремих видів військових кримінальних правопорушень.

Література:

1. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19 (дата звернення: 08.09.2026).
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 08.09.2026).
3. Коломієць Н. В., Бровко А. В. Кримінально-правова характеристика військових кримінальних правопорушень. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 574–578. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.97.
4. Артеменко О. М. Злочини проти порядку проходження військової служби: кримінологічне дослідження : монографія / наук. ред. В. В. Голіна. Харків : Право, 2019. 224 с.
5. Дмитренко Н. А., Шкута О. О. Злочинність у Збройних Силах України: кримінологічна характеристика та запобігання : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 186 с.
6. Авдєєв О. О., Гораш О. С., Поляков І. С. Особливості детермінації військових кримінальних правопорушень. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2023. № 2 (29). С. 51–63. URL: https://doi.org/10.32631/vca.2023.2.03. (дата звернення: 09.09.2026).
7. Сокуренко В. В. Військова кримінологія та необхідність її розроблення в умовах нинішнього дня. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 7. С. 343–347. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-7/82. (дата звернення: 10.09.2026).
8. Карпенко М. І. Військова кримінологія: кримінологічні аспекти запобігання і протидії військовій злочинності : наук.-практ. посіб. / наук. ред. П. П. Богуцький. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 240 с.
9. Кримінологія : підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін. ; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. 440 с.
10. Коломієць Н. В., Сосєдка С. В. Запобігання вчиненню військових кримінальних правопорушень (в контексті ст. 402, 407, 408 КК України). *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 4. С. 515-519. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.86. (дата звернення: 10.09.2026).
11. Журавель В. В. Кримінологічна характеристика особи військовослужбовця, що самовільно залишив військову частину або місце служби. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2025. Вип. 90, ч. 4. С. 48–55. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.4.6. (дата звернення: 10.09.2026).
12. Лазаренко А. М., Максименко М. І. Кримінологічне профілювання як методика запобігання самовільному залишенню військової частини та місця служби. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 2. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.125. (дата звернення: 10.09.2026).

Kononiuk V. Causes and circumstances of military criminal offenses under martial law

Summary. The article presents a comprehensive criminological examination of the causes and conditions of military criminal offenses committed under martial law. The relevance of the research is substantiated by the need to maintain military discipline, preserve personnel, and ensure the appropriate combat capability of the Defence Forces of Ukraine. Particular attention is paid to distinguishing military criminal offenses, which infringe upon the legally established order of military service, from war crimes, which have a different legal nature. The purpose of the article is to identify the causes and conditions of military criminal offenses committed under martial law, distinguish them from related criminogenic factors, determine the specific features of their interaction, and develop practical approaches to their timely detection, neutralisation, and elimination.

The relationship between the concepts of "cause", "condition", and "criminogenic factor" is examined. Causes are associated with the formation of a service member's criminogenic motivation; conditions create or facilitate opportunities for its practical implementation; and criminogenic factors encompass a broader range of phenomena and processes affecting the emergence and intensity of the risk of unlawful conduct. It is substantiated that martial law, as a special legal regime, should not in itself be regarded as a direct cause of military criminal offenses. Instead, it is proposed to view martial law as a specific social, legal, and organisational environment in which certain criminogenic phenomena arise, intensify, and reinforce one another.

The causes, conditions, and criminogenic factors of military criminal offenses are systematised at three interrelated levels: general social, organisational and managerial, and situational and personal. The research demonstrates that criminological analysis should consider not only the presence of particular adverse circumstances but also the sequence of their accumulation, their duration and intensity, and the nature of their interaction. The theoretical novelty of the study consists in substantiating a cumulative and mutually reinforcing mechanism of criminogenic risk formation. Within this mechanism, general social factors create an adverse background; organisational and managerial deficiencies transform that background into risks within a military unit; personal characteristics determine the service member's individual response; and a particular situation facilitates the implementation of an unlawful decision.

The practical significance of the findings lies in the proposed risk-oriented prevention algorithm, which includes identifying criminogenic indicators, assessing their combined impact, and applying differentiated organisational, psychological, medical, and legal measures. The article substantiates the expediency of periodically analysing the causes and conditions of military discipline violations and developing consolidated criminogenic risk maps for military units. Such instruments may facilitate the early identification of recurring organisational deficiencies, conflicts, excessive workload, psychological exhaustion, and other circumstances that increase the likelihood of unlawful conduct. It is emphasised that risk assessment should be preventive and supportive rather than punitive. It must not lead to the stigmatisation of service members or be used as an automatic basis for disciplinary or criminal liability. The proposed approach shifts the focus from responding to an offense after its commission to the timely identification and neutralisation of the circumstances preceding it.

Key words: military criminal offenses; martial law; causes of offenses; conditions of offenses; criminogenic factors; military discipline; crime prevention.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 04.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 01.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

УДК 343
DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.26

Сміх В. В.,
кандидат юридичних наук
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-9812-8219

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ ПРОТИДІЇ УМИСНИМ УБИВСТВАМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті констатується, що умисні вбивства посягають на ключову суспільну цінність – життя людини, тому політика протидії цьому виду насильницької злочинності, природно, є одним із визначальних пріоритетів діяльності держави, у центр аксіологічної системи якої поставлено життя і здоров'я людини. Концентрованим вираженням такої діяльності держави в означеній сфері правовідносин є її кримінально-правова політика, спрямована на протидію умисним убивствам, вчинюваним у межах юрисдикції даної держави. Під удосконаленням кримінально-правової політики протидії умисним убивствам пропонується розуміти Кінець форми комплексний процес модернізації та оптимізації нормативно-правових, організаційних, інституційних, функціональних, ідеологічних і ресурсних засад діяльності держави та її спеціалізованих органів. Ця діяльність спрямована на спрямована на забезпечення профілактики згаданих злочинів, їх виявлення і притягнення винних осіб до відповідальності, й забезпечення невідворотності покарання злочинців із урахуванням сучасних криміногенних загроз. Потреба вдосконалення кримінально-правової політики протидії умисним убивствам у період воєнного стану зумовлена: трансформацією природи злочинів; ускладненням кваліфікації та доказування; зростанням ризиків безкарності; необхідністю дотримання міжнародних стандартів; потребами післявоєнного відновлення. Йдеться не просто про модернізацію окремих норм, а про перебудову всієї системи реагування держави на найтяжчі злочини в умовах війни. Розслідування умисних убивств в умовах воєнного стану характеризується підвищеною складністю, багатосуб'єктністю та необхідністю адаптації класичних криміналістичних методик до умов збройного конфлікту. Це обумовлює потребу у формуванні спеціалізованих підходів, спрямованих на забезпечення ефективності, оперативності та повноти досудового розслідування з метою забезпечення законності та правопорядку, гарантій права людини на життя.

Ключові слова: життя людини, права людини, злочинність, умисні вбивства, воєнний стан, держава, державна кримінально-правова політика, удосконалення державної кримінально-правової політики протидії умисним убивствам.

Умисні вбивства посягають на ключову суспільну цінність – життя людини, тому державна політика протидії цьому виду насильницької злочинності, природно, є одним із визначальних пріоритетів діяльності держави, у центр аксіологічної системи якої поставлено життя і здоров'я людини. Найпершим і найочевиднішим фактором, що безпосередньо детермінує необхідність такого вдосконалення, є істотне зростання динаміки умисних убивств. Таке становище обумовлює загальносуспільну потребу розширення наукових досліджень у цій сфері та їх використання у державній кримінально-правовій політиці.

Мета статті полягає у проведенні аналізу практики правотворчої і правозастосовчої діяльності державних органів та розробці пропозицій щодо використання результатів такого аналізу задля удосконалення кримінально-правової політики держави з протидії умисним убивствам в умовах воєнного стану.

Стан дослідження проблеми. В сучасній українській кримінально-правовій науці утвердилися наступні підходи до удосконалення кримінально-правової політики протидії умисним убивствам. Вони різняться за своїм предметом акцентування – від посилення кримінальної репресії до комплексної соціально-кримінологічної профілактики та інтеграції національних і міжнародних правових стандартів захисту права на життя [1]. Представники класичного кримінально-правового підходу виступають за вдосконалення нормативно-правового забезпечення протидії умисним убивствам, адепти кримінологічного підходу бачать перспективи реалізації комплексних соціальних заходів, інші схильні надіятися на підвищення правової культури, а вчені, які розробляють питання воєнно-кримінологічного підходу, виступають за розширення формальних механізмів (документування, створення інституційних засобів на міжнародному рівні). Представники інтегрованого підходу твердять про перспективи поєднання усіх можливих засобів для протидії умисним убивствам. Таким чином, комплексна концепція удосконалення державної кримінально-правової політики у цій сфері навіть на теоретичному рівні ще не набула завершеного й системного характеру. Зокрема, в науці недостатньо опрацьованими залишаються питання стратегічного планування кримінально-правової політики у цій сфері, механізми міжвідомчої координації у запобіганні умисним убивствам, адаптації кримінально-правових механізмів до умов війни, використання сучасних кримінологічних прогнозних моделей та цифрових технологій, оцінювання ефективності чинного законодавства й практики його застосування, інтеграції міжнародних стандартів, зокрема європейських правових підходів, у національну систему протидії умисним убивствам [2].

Виклад основного матеріалу. Під удосконаленням кримінально-правової політики протидії умисним убивствам пропонуємо розуміти Кінець форми комплексний процес модернізації та оптимізації нормативно-правових, організаційних, інституційних, функціональних, ідеологічних і ресурсних засад діяльності держави та її спеціалізованих органів, спрямованих на запобігання умисним убивствам, ефективне виявлення

та розслідування таких злочинів, притягнення винних осіб до відповідальності й забезпечення невідворотності покарання злочинців із урахуванням сучасних криміногенних загроз, міжнародних правових стандартів і потреб суспільства у конкретних суспільно-історичних умовах [3; 4]. Це, так би мовити, та теоретична рамка, в межах якої слід аналізувати конкретні прояви та видозміни в такій політиці, під впливом конкретних факторів та обставин.

Водночас воєнний стан істотно впливає на діяльність правоохоронних органів і судової системи: частина ресурсів спрямовується на забезпечення оборони та національної безпеки, ускладнюється проведення слідчих дій на тимчасово окупованих або прифронтових територіях, виникають труднощі зі збором доказів, встановленням винних осіб, їх розшуком і забезпеченням невідворотності покарання за вчинені злочини. При цьому «ескалація жорстокості та насильства, дестабілізація внутрішньої соціально-політичної ситуації призводить до порушення функціонування органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також підриву авторитету держави та її правоохоронних органів серед населення» [5].

Понад чотирирічний досвід відсічі повномасштабній російській збройній агресії проти України дав змогу наочно переконатися в тому, що недостатня системність державної кримінально-правової політики у сфері протидії умисним убивствам, не завжди ефективна координація між правоохоронними органами, недосконале й неузгоджене нормативно-правове регулювання, проблеми у здійсненні системного моніторингу криміногенної ситуації та відсутність єдиної для усіх правоохоронних органів об'єктивної методики оцінювання загроз зростання динаміки умисних убивств в українському суспільстві об'єктивно ускладнюють ефективну боротьбу з цим протиправним явищем. Ситуацію також погіршує переважне застосування застарілих (а тому часто неадекватних) форм і методів такої протидії, що в сукупності спричиняє посилення негативного впливу зростаючої динаміки умисних убивств на криміногенну ситуацію загалом та помітне зниження ефективності діяльності правоохоронної системи у протидії цьому виду насильницької злочинності в суспільстві [6]. Така ситуація обумовлює потребу у вдосконаленні державної кримінальної політики у сфері протидії умисним убивствам з врахуванням таких наступних факторів, як масовий характер цих злочинів, що дає юридичні підстави говорити про геноцид російської армії по відношенню до Українського народу, проблеми фіксації і розслідування цих злочинів в умовах підвищеної небезпеки у силу ведення бойових дій у багатьох місцях України та масовому авіатерорі інших територій держави, а також необхідність розмежування умисних убивств як загальнокримінальних злочинів та діянь, пов'язаних із воєнними діями російських збройних сил.

Означена політика як на етапі правотворчої діяльності органів державної влади (у тому числі і визначення алгоритмів її проведення), так і на етапі правозастосування (в ході її реалізації) тісно пов'язана з правом та обумовлена чинними правовими регуляторами, вона здійснюється у відповідних правових формах і правовими методами. Природно, що і вдосконалення такої політки мусить так чи інакше передбачатися правовими актами стратегічного спрямування [7], тобто тими, які в силу своєї концептуальної значущості мають визначати основні напрямки, цілі, форми та особливості вдосконалення цього напряму державної політики.

На наш погляд, всі означені проблеми так чи інакше можуть бути адресовані вдосконаленню кримінально-правової політики з протидії умисним убивствам як найнебезпечнішим проявам насильницької злочинності. Для їхньої систематизації доцільно використати ті нормативні орієнтири, якими є принципи вдосконалення кримінально-правової політики протидії умисним убивствам [1]. Такими принципами, на наш погляд, можна вважати: пріоритетність захисту життя фізичних осіб, які наражаються на небезпеку внаслідок поширення практик насильницьких злочинів, найперше – умисних убивств; законність та неухильне додержання прав і свобод людини та громадянина на всіх етапах кримінального провадження у справах про умисні вбивства; невідворотність покарання за участь у вчинення умисних убивств; перевагу превентивних заходів протидії умисним убивствам; незалежність суду; активне роль захисника та пріоритет матеріальної справедливості над формальною коректністю процесу [8, с. 517–544].

Розслідування умисних убивств в умовах воєнного стану характеризується підвищеною складністю, багатосуб'єктністю та необхідністю адаптації класичних криміналістичних методик до умов збройного конфлікту. Це обумовлює потребу у формуванні спеціалізованих підходів, спрямованих на забезпечення ефективності, оперативності та повноти досудового розслідування.

Окремо варто відмітити, що на сьогодні в Україні уже створена відповідна нормативно-правова база для реалізації державної кримінально-правової політики протидії умисним убивствам в умовах війни. Наприклад, у Національній стратегії у сфері прав людини, яка затверджена Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021 [9], названі такі завдання для органів державної і муніципальної влади у цій сфері діяльності: створення ефективної системи запобігання та протидії кримінальним правопорушенням проти життя людини; посилення спроможності органів досудового розслідування, органів прокуратури щодо розслідування випадків смерті, зокрема тих, що сталися внаслідок російської збройної агресії проти України, дій російських збройних формувань та створених, підпорядкованих, керованих і фінансованих нею незаконних збройних формувань, а також російської окупаційної адміністрації на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях; запровадження компенсаційних механізмів за неефективне розслідування кримінальних правопорушень проти життя людини; ужиття заходів для захисту цивільного населення в умовах збройного конфлікту, спричиненого збройною російською агресією та тимчасовою окупацією частини території України, відповідно до положень міжнародного права [10].

У Комплексному Стратегічному плані реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, який затверджений Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023 [11], йдеться про те, що поточна ситуація потребує схвалення комплексного нормативно-правового акта, який закріплює концепцію проведення реформ у сфері діяльності органів правопорядку та прокуратури, що дадуть змогу вирішити низку проблемних питань. При цьому у сфері протидії умисним убивствам особливо актуальними видаються такі напрями: установлення критеріїв розмежування напрямів діяльності, яку здійснюють органи правопорядку на основі виключної функціональної спрямованості; забезпечення подальшого розвитку інституційної спроможності системи органів правопорядку на основі застосування ризик-орієнтованих

підходів, інформаційно-аналітичної діяльності, стратегічного менеджменту та прогнозування; посилення системної взаємодії з інститутами громадянського суспільства у сфері протидії злочинності; модернізація правових засад оперативно-розшукової діяльності; запровадження стратегічного планування у сфері кримінальної політики, що визначатиме міжгалузеві, галузеві та інституційні заходи протидії злочинності, забезпечення захисту особи, суспільства і держави від можливих посягань із додержанням принципів верховенства права та захисту прав людини; подальший розвиток координаційної ролі прокуратури щодо органів правопорядку відповідного рівня під час реалізації ними повноважень щодо протидії злочинності; удосконалення механізмів та розвиток міжвідомчої координації у сфері кримінальної юстиції; посилення оперативності кримінального провадження з дотриманням міжнародних стандартів та принципу верховенства права; удосконалення інституту підслідності, координації діяльності та взаємодії органів правопорядку на основі системності й процесуальної економії зі збереженням гарантій дотримання прав людини; розвиток інституту відшкодування шкоди особам, які постраждали від умисних убивств [12].

Нарешті, у Стратегії боротьби з організованою злочинністю, яка затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126-р. [13], передбачено: удосконалення нормативно-правового забезпечення боротьби з організованою злочинністю; формування ефективної системи інституційного забезпечення боротьби з організованою злочинністю; запровадження механізмів координації та взаємодії у сфері протидії злочинності; запобігання організованій злочинності та боротьба із злочинними організаціями у сферах з високим ризиком її прояву; інформаційно-аналітичне, наукове та кадрове забезпечення державних органів, що беруть участь у боротьбі зі злочинністю; залучення громадськості до активної участі в боротьбі з організованою злочинністю; міжнародне співробітництво у сфері боротьби з організованою злочинністю [14].

Основними напрямками удосконалення державної кримінально-правової політики у сфері протидії умисним убивствам слід визначити: 1) удосконалення нормативно-правового забезпечення (із систематизацією різновидів умисних убивств, зокрема шляхом включення до їх числа серійних убивств, окреслення пріоритетів такої протидії та оновлення процесуальних і превентивно-правових механізмів); 2) підвищення ефективної діяльності інституційного блоку такої політики (виокремлення умисних убивств в окремий напрям правоохоронної діяльності Національної поліції та інших органів, до підслідності яких віднесено розслідування умисних убивств; зміцнення інституційної спроможності цих органів); 3) чітке функціональне розмежування повноважень та форм взаємодії у сфері протидії умисним убивствам; 4) зміцнення інформаційно-аналітичного, матеріально-технічного, наукового та кадрового забезпечення державних органів, що беруть участь у боротьбі з умисними вбивствами; 5) ширше залучення громадськості до активної участі у протидії умисним убивствам; 6) розширення рамок міжнародного співробітництва у протидії цьому виду насильницької злочинності.

Висновки. Війна створює додаткові криміногенні фактори, зокрема, такі, як: поширення зброї; психологічна травматизація; соціальна дестабілізація. У зв'язку з цим кримінально-правова політика має включати посилення контролю за обігом зброї; програми психологічної реабілітації; вдосконалення та поглиблення роботи з групами ризику. Практика інших держав свідчить, що ігнорування цих факторів призводить до зростання насильницької злочинності після завершення збройного конфлікту. Тому уже сьогодні у державі здійснюються відповідні заходи, спрямовані на удосконалення нормативного та організаційно-інституційного забезпечення протидії умисним убивствам в умовах війни та післявоєнного періоду.

Література:

1. Сміх В.В. Принципи державної кримінально-правової політики протидії умисним убивствам. *Актуальні проблеми держави і права*. 2026. № 111. С. 47–56.
2. Орлов Ю. В., Прібиткова Н. О. Війна та кримінально-правова політика України: виклики і відповіді. *Право і безпека*. 2022. № 2 (85). С. 40–49.
3. Сокуренко В. В. Воєнно-агресивна злочинність: феномен, детермінація, протидія: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.08. Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2025. 44 с.
4. Письменський Є. О. Реалізація кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану: дослідження негативних тенденцій. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право.* Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2024. Вип. 17 (29). С. 300–310.
5. Про схвалення Стратегії боротьби з організованою злочинністю: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text.
6. Тома М. Г., Боднарук О. М. Протидія злочинності в умовах війни. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2025. №74. С. 55–59.
7. Берназюк І. М. Конституційно-правовий статус та механізми реалізації стратегічних (програмних) актів: автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.02. ДВНЗ «Ужгород. нац. ун-т». Ужгород, 2017. 36 с.
8. Погорецький М. А. Конституційна модель кримінального процесуального доказування: доктринальні категорії, феномен процесуальної токсичності та роль Верховного Суду у формуванні доказових стандартів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2025. Серія ПРАВО. Випуск 92: частина 4*. С. 517–544.
9. Національна стратегія у сфері прав людини: затверджено Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021.
10. Карчевський М. В. Протидія злочинності в Україні (2013 – 2022): аналіз статистичних даних. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 17 бер. 2023 р.).* Дніпро : ДДУВС, 2023. С. 293–294.
11. Указ Президента України від 11.05.2023 № 273/2023 «Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text.
12. Указ Президента України від 11.05.2023 № 273/2023 «Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text/
13. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 № 1126-р «Про схвалення Стратегії боротьби з організованою злочинністю». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text.

14. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 № 1126-р «Про схвалення Стратегії боротьби з організованою злочинністю». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text.
15. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 25–26. Ст. 131.

Smikh V. Problems of criminal-legal policy of combating deliberate murder in conditions of martial state in Ukraine

Summary. The article states that intentional murders encroach on a key social value – human life, therefore the policy of countering this type of violent crime is, naturally, one of the defining priorities of the state, the center of whose axiological system is human life and health. A concentrated expression of such state activity in the specified sphere of legal relations is its criminal law policy, aimed at countering intentional murders committed within the jurisdiction of this state. The improvement of the criminal law policy of countering intentional murders is proposed to be understood as a complex process of modernization and optimization of the regulatory, legal, organizational, institutional, functional, ideological, resource and praxeological principles of the state and its specialized bodies. This activity is aimed at ensuring the prevention of the aforementioned crimes, their detection and bringing to justice of the guilty, and ensuring the inevitability of punishment of criminals, taking into account modern criminogenic threats. The need to improve the criminal law policy to combat intentional homicides during martial law is due to: the transformation of the nature of crimes; the complexity of qualification and proof; the increase in the risks of impunity; the need to comply with international standards; the needs of post-war reconstruction. This is not just about the modernization of individual norms, but about the restructuring of the entire system of state response to the most serious crimes in wartime. The investigation of intentional homicides during martial law is characterized by increased complexity, multi-subjectivity and the need to adapt classical forensic methods to the conditions of armed conflict. This necessitates the formation of specialized approaches aimed at ensuring the efficiency, efficiency and completeness of pre-trial investigation in order to ensure legality and law and order, and guarantees of the human right to life.

Key words: human life, human rights, crime, intentional homicide, martial law, state, state criminal and legal policy, improvement of state criminal and legal policy to combat intentional homicide.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 19.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 21.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.13
DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.27

Кулик М. Й.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1373-6749

Кравець Ю. І.,
доктор філософії
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-8203-1101

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПУБЛІЧНИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄС

Анотація. Статтю присвячено дослідженню європейських стандартів забезпечення права на публічний судовий розгляд кримінального провадження. На підставі аналізу рішень Європейського суду з прав людини, а також європейського законодавства (Естонія, Норвегія, Іспанія, Італія) підсвічено деякі прогалини українського законодавства в частині порядку та підстав здійснення судового розгляду за зачиненими дверима.

Констатовано, що публічність виступає не стільки декларативним принципом, а скільки механізмом, що спонукає суд та інших учасників судового провадження до суворого дотримання процесуальної дисципліни. Відмічено, що присутність громадськості виступає не лише засобом нагляду за процесуальною поведінкою суддів та прокурорів, а й формою підтримки судової влади в ситуаціях, коли вона перебуває під тиском у питаннях здійснення правосуддя.

Встановлено, що у КПК Італії на відміну він національного кримінального процесуального законодавства суд не тільки наділений правом, а в деяких випадках зобов'язаний ухвалювати рішення про закритий судовий розгляд. Наголошено, що такий законодавчий підхід ілюструє пріоритетність прав людини над принципом гласності судового розгляду в чутливій категорії проваджень. З огляду на сучасні безпекові виклики акцентовано на необхідності чіткого формулювання у положеннях національного законодавства військової безпеки в якості підстави для закритого судового процесу.

З'ясовано, що згідно з практикою Європейського суду з прав людини суди зобов'язані розглянути альтернативні способи захисту учасників судового процесу (видалення із зали судових засідань; закликання присутніх осіб до порядку, проведення окремих судових засідань у закритому режимі) замість загальної заборони доступу громадськості.

Звернено увагу на формальний підхід національних судів у частині обмеження гласності кримінального судочинства. У зв'язку з цим висвітлено питання наявності механізмів перевірки законності рішення суду про проведення судового розгляду за зачиненими дверми. Констатовано, що законодавець не передбачає можливості оскарження ухвал, постановлених в порядку ч. 2 ст. 27 КПК України, що ускладнює перевірку обґрунтованості такого рішення під час провадження.

Ключові слова: європейські стандарти, гласність та відкритість, кримінальне провадження, право на публічний судовий розгляд, закритий судовий процес.

Постановка проблеми. У демократичній державі, заснованій на принципі верховенства права, судочинство повинно відповідати мінімальним стандартам справедливого судового розгляду, серед яких реалізація права на публічний судовий розгляд має вагоме значення. На сучасному етапі розвитку судової влади важливість забезпечення доступного і прозорого судового процесу та можливості слідкувати за його перебігом є очевидною. Так, з досвіду представників адвокатської спільноти за наявності спостерігачів суд частіше надає стороні захисту повноцінну можливість висловити позицію, більш уважно формулює процесуальні рішення, відмовляється від практики проведення формальних та «прискорених» засідань тощо [1]. Відтак, публічність виступає не стільки декларативним принципом, а скільки саме тим механізмом, що спонукає суд та інших учасників судового провадження (прокурора, захисника, представника тощо) до суворого дотримання процесуальної дисципліни. Водночас, слід відмітити, що присутність громадськості виступає не лише засобом нагляду за процесуальною поведінкою суддів та прокурорів, а й формою підтримки судової влади в ситуаціях, коли вона перебуває під тиском у питаннях здійснення правосуддя.

При цьому, на нашу думку, публічність максимально актуалізується у сфері кримінальної юстиції, адже безпосередньо у цій площині вирішується питання про застосування найсуворіших заходів, передбачених правовою системою.

На важливості забезпечення прозорості відправлення правосуддя наголошує і Страсбурзький суд, який розглядає її як надійний механізм захисту учасників судового розгляду від системи правосуддя, яка уникає громадського контролю, і таким чином є одним із засобів, що сприяють збереженню довіри до судів, забезпечуючи прозорість здійснення правосуддя [2, п. 22]; гарантуючи сторонам у справі, що правосуддя не здійснюватиметься таємно, без публічного контролю. Здійснення правосуддя і, зокрема, судовий процес набувають легітимності завдяки гласності [3, п. 56]. Наведені аспекти підтверджують важливість

анонсованої тематики та актуалізують потребу в подальших наукових розвідках в контексті удосконалення належної реалізації права особи на публічний судовий розгляд кримінального провадження.

Стан дослідження. Зміст права на публічне правосуддя як елемента справедливого судового розгляду висвітлювався у науковій літературі представниками різних галузей процесуального права, серед яких: О. В. Бойко, Н. М. Грень, Р. О. Кабальський, Д. Т. Ковальська, О. І. Коровайко, Н. І. Максимюк, А. О. Маляренко, Н. Шелевер, Т. А. Цувіна та ін.

Водночас положення національного законодавства забезпечують реалізацію права на публічний розгляд через нормативне закріплення принципів гласності та відкритості судового процесу. У зв'язку з цим анонсоване питання розглядається у наукових джерелах переважно саме в такому ключі. Відтак дослідженню принципів гласності та відкритості діяльності судової влади у кримінальному судочинстві та поза ним присвячені роботи таких науковців як: В. М. Вільгушинський, В. В. Голобородько, В. П. Гончар, В В. Городовенко, І. В. Грицюк, А. В. Захарко, В. В. Король, А. О. Коршун, О. Ю. Льошенко, М. М. Малетич, О. О. Овсяннікова, О. В. Ромасєв, А. В. Рось, А. І. Тімонов та ін.

Принцип прозорості правосуддя у фаховій літературі дослідники розглядають у двох його значеннях – інституційному та процесуальному. З одного боку, публічні судові процеси дозволяють громадянам ознайомитися з роботою органів судової влади, а з іншого – публічні слухання мають на меті досягнення справедливого судового розгляду та забезпечення того, щоб процес доказування ґрунтувався на змагальності та рівності сторін. При цьому особливу увагу в контексті реалізації досліджуваного конвенційного стандарту правники звертають на питання узгодженості публічності окремих аспектів досудового розслідування і прозорості судових процесів із правом на приватність [4], балансування між забезпеченням відкритості правосуддя та гарантуванням безпеки учасників судового процесу [5]. Поруч з цим на сьогодні проблеми належної реалізації права на публічний судовий розгляд зумовлені збільшенням кількості проваджень, пов'язаних із злочинами проти національної безпеки, широким застосуванням дистанційного судочинства, формалізацією судами підстав для закритого судового розгляду та ін. З огляду на це, наявні наукові напрацювання в частині досліджуваної проблематики потребують відповідного оновлення та доповнення.

Мета статті – дослідити підходи ЄСПЛ до тлумачення змісту реалізації права на публічний судовий розгляд, здійснити порівняльний аналіз їх імплементації у положеннях кримінального процесуального законодавства країн ЄС та України для виявлення проблемних питань та обґрунтування шляхів удосконалення вітчизняної практики.

Виклад основного матеріалу. Публічний судовий розгляд кримінальних проваджень закріплено у численних положеннях міжнародних документів (ст. 10 Загальної декларації прав людини, п. 1 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини, п. 2 ст. 47 Хартії основних прав Європейського Союзу та п. 1 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права). Поруч із Конституцією України (ст. 129) та Законом України «Про судоустрій і статус суддів» (ст. 11) аналізований конвенційний стандарт унормований у приписах КПК України (ст. 27). Спираючись на положення міжнародних актів та кримінального-процесуального законодавства у науковій літературі закономірно виокремлюють такі структурні елементи досліджуваної категорії як: усність кримінального провадження та особиста присутність під час судового розгляду, відкритість судового розгляду, публічне проголошення і доступ громадськості до судових рішень.

Однак, як зауважує ЄСПЛ у п. 45 рішення у справі «Мраович проти Хорватії», ст. 6 § 1 не забороняє судам вирішувати, з огляду на особливості справи, що їм належить, відступати від цього принципу: відповідно до фактичного формулювання цього положення, «преса та громадськість можуть бути виключені з усього судового розгляду або його частини, якщо ... цього вимагає захист приватного життя сторін». Таким чином, іноді може бути необхідним згідно зі статтею 6 обмежити відкритий та публічний характер провадження, наприклад, для захисту безпеки або конфіденційності свідків або для сприяння вільному обміну інформацією та думками у прагненні до правосуддя [6].

Законодавчий досвід європейський країн в цілому спираючись на практику ЄСПЛ по різному адаптує аналізований стандарт в частині підстав та порядку обмеження участі громадськості у судовому розгляді. Так, згідно з § 12 КПК Естонії суд може оголосити слухання частково або повністю закритим: 1) для захисту державної або комерційної таємниці або секретної іноземної інформації; 2) для захисту моралі або сімейного чи приватного життя; 3) в інтересах неповнолітнього або потерпілого; 4) в інтересах правосуддя, зокрема у випадках, коли публічний характер судового засідання може поставити під загрозу безпеку суду або сторони судового провадження чи свідка [7].

У свою чергу КПК Італії у положеннях ст. 472 закріплює перелік справ, у яких провадження проводиться за закритими дверима. Зокрема суддя повинен наказати провести судовий розгляд або деякі з його проваджень за закритими дверима, якщо публічність може зашкодити добрим моральним нормам або, на вимогу компетентного органу, коли публічність може передбачати поширення інформації, яка повинна зберігатися в таємниці в інтересах держави. На прохання заінтересованої сторони суддя постановляє провести закрите засідання щодо збирання доказів, які можуть загрожувати таємниці свідків або приватних осіб щодо фактів, не охоплених обвинувальним актом. Суддя також постановляє, що судовий розгляд проводиться за закритими дверима, коли публічність може завдати шкоди громадському здоров'ю, коли відбуваються публічні демонстрації, які порушують звичайний хід слухань, або коли це необхідно для забезпечення безпеки свідків чи підсудних. Разом з тим відповідно до вказаного нормативного акта судовий розгляд щодо статевих злочинів проводиться публічно; проте потерпіла сторона може вимагати, щоб навіть частина судового розгляду проводилася у закритому порядку. Судовий розгляд завжди проводиться у закритому порядку, якщо потерпіла сторона є неповнолітньою [8]. Відтак на відміну він національного кримінального процесуального законодавства суд не тільки наділений правом, а в деяких випадках зобов'язаний ухвалювати рішення про закритий судовий розгляд. Такий законодавчий підхід ілюструє пріоритетність прав людини над принципом гласності судового розгляду в чутливій категорії проваджень.

Поруч з цим заслуговує на увагу беззаперечний підхід наведених вище зарубіжних законодавців в частині наявності неповнолітнього потерпілого як підстави для закритого судового процесу. Таке бачення базується на необхідності захисту психічного здоров'я та гідності дитини та має бути імплементова-

но у національне законодавство. В цьому контексті показовим є рішення Ковпаківського районного суду м. Суми від 14 травня 2026 року, яке, на нашу думку, не відповідає європейським стандартам захисту прав дитини. Так, як убачається із змісту ухвали, суд не задовольнив клопотання прокурора, який у підготовчому судовому засіданні просив про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні, оскільки потерпілою є малолітня особа. Примітно, що учасники судового провадження підтримали клопотання прокурора про розгляд кримінального провадження в закритому судовому засіданні. Однак, суд відмовив у задоволенні клопотання, мотивуючи тим, що під час підготовчого судового розгляду обставин визначених ч. 2 ст. 27 КПК України, які б давали суду підставу для ухвалення розгляду кримінального провадження в закритому судовому засіданні, судом не встановлено, а відтак відсутні підстави для задоволення клопотання прокурора про розгляд кримінального провадження в закритому судовому засіданні [9].

Згідно з норвезьким законодавством суд може серед іншого ухвалити рішення про проведення судових засідань за зачиненими дверима, якщо цього вимагають міркування щодо відносин держави з іноземною державою, або міркування конфіденційності або пристойності (під цим терміном у норвезькому законодавстві розуміється публічна мораль), або у воєнний час, коли цього вимагають міркування військових операцій або безпеки військових частин [10]. Нормативне закріплення останньої підстави заслуговує на особливу увагу, адже чітке формулювання військової безпеки в якості підстави для закритого судового процесу є актуальним для українського законодавства з огляду на сучасні безпекові виклики.

Прикладом збалансованого підходу до реалізації досліджуваного конвенційного стандарту є положення ст. 681 КПК Іспанії [11], відповідно до якої суд може, як за власною ініціативою, так і на прохання будь-якої зі сторін, після їх вислуховування, постановити, що всі або деякі провадження чи засідання судового розгляду проводяться у закритому режимі, коли цього вимагають міркування безпеки чи громадського порядку, або для належного захисту основних прав учасників справи, зокрема права потерпілого на недоторканність приватного життя, поваги до потерпілого або його родини, або коли це необхідно для запобігання значній шкоді потерпілим, яка могла б виникнути внаслідок звичайного ходу провадження. Однак Суддя або Голова Суду може дозволити присутність осіб, які демонструють особливий інтерес у справі.

Суд для захисту недоторканності приватного життя жертви та членів її родини може: a) заборонити розголошення або публікацію інформації, що стосується особи жертви, даних, які можуть прямо чи опосередковано сприяти її ідентифікації, або тих особистих обставин, які були оцінені для задоволення її потреб у захисті; b) заборонити отримання, розголошення або публікацію зображень жертви або членів її родини. У будь-якому випадку забороняється розголошення або публікація інформації, що стосується особи неповнолітніх жертв, жертв з інвалідністю, які потребують спеціального захисту, та жертв злочинів сексуального насильства, а також даних, які можуть прямо чи опосередковано сприяти їх ідентифікації, або тих особистих обставин, які були оцінені для вирішення їхніх потреб у захисті, а також отримання, розкриття або публікація їх зображень або їхніх родичів [11].

Детальний аналіз зазначеної статті іспанського кримінального процесуального закону дозволяє констатувати про диференційований підхід законодавця у питаннях закритого та відкритого судового процесу у кримінальному провадженні. Адже такі положення дають можливість суду балансувати між принципом гласності і відкритості та захистом приватного життя, не вдаючись до повного обмеження громадськості до правосуддя. Поруч з цим позитивно оцінюємо положення щодо можливості іспанського суду дозволити присутність окремих осіб (осіб, які демонструють особливий інтерес у справі) навіть за умов закритого судового процесу, що забезпечує мінімально необхідний рівень громадського контролю.

Відповідно до практики ЄСПЛ проведення провадження, повністю або частково, у закритому порядку, має відповідати критерію «суворої обумовленості обставинами справи» [6]. Так, Суд у справі «Вельке та Бялек проти Польщі», аналізуючи критерій «суворої необхідності» за обставин справи, зазначає, що, схоже, на всіх слуханнях, окрім першого, суд першої інстанції розглядав секретні докази, пов'язані з таємними записами та перехопленням посилки, або заслуховував поліцейських, які брали участь у таємному перехопленні посилки, огляді її вмісту та обшуку квартири першого заявника. Щодо секретних записів Суд зазначає, що суд першої інстанції заслухав ці докази, а згодом, після закриття судового розгляду, вирішив виключити їх. Заявники стверджували, що оскільки всі секретні докази були виключені, не було підстав проводити закрите слухання. Однак Суд не погоджується з цим аргументом. Він зазначає, що після закриття судового розгляду Регіональний суд вирішив виключити як незаконну частину секретних доказів, отриманих за допомогою секретних записів. Але ці докази були не єдиними секретними доказами, розглянутими судом першої інстанції, який також розглянув докази, пов'язані з таємним перехопленням та спостереженням за посилкою, та заслухав поліцейських, які брали участь у таємному перехопленні. У цій справі Суд вважає, що виключення публіки було необхідним, враховуючи секретний характер доказів та законний інтерес держави у переслідуванні злочинів, пов'язаних з наркотиками. Виключення публіки було також виправдане необхідністю зберегти таємні поліцейські методи розслідування, які були використані у справі заявників, та отримати свідчення від поліцейських, які проводили таємні операції [12, п. 76]. Відтак, згідно з практикою ЄСПЛ проведення закритого судового розгляду є виправданим, якщо воно обумовлено необхідністю зберігати в таємниці певні поліцейські методи розслідування, навіть якщо згодом частина секретних доказів була визнана недопустимими та виключена із матеріалів справи.

У будь-якому випадку перед недопущенням публіки під час кримінального провадження національний суд повинен зробити конкретний висновок про необхідність недопущення публіки для захисту вагомого суспільного інтересу, і повинен обмежити закритість процесу тією мірою, яка необхідна для захисту цього інтересу. Це має значення для визначення, чи було рішення про проведення закритого судового розгляду кримінальної справи сумісним з правом на публічний судовий розгляд за статтею 6 Конвенції, а також чи було забезпечено баланс між міркуваннями стосовно суспільного інтересу і необхідністю відкритості, чи були усі докази відкриті стороні захисту та чи було провадження у цілому справедливим (рішення у справі «Бошкоскі проти Північної Македонії») [13, п. 39].

Практика ЄСПЛ свідчить про недотримання зазначеної вище вимоги українськими судами. Так, у рішенні у справі «Суслов

та Батікян проти України» від 06 жовтня 2022 року (п. 124) Суд зазначає, що, хоча українське законодавство вимагало, щоб будь-який відхід від принципу публічного судового розгляду було виправдано вмотивованою ухвалою суду, районний суд ухвалив проведення закритого судового розгляду без постановлення такої ухвали. Він просто задовольнив клопотання родичів потерпілого про недопущення публіки, яке ґрунтувалося, як вони стверджували, на міркуваннях безпеки та конфіденційності. По-перше, родичі потерпілого посилалися на присутність у судовому залі деяких родичів першого заявника, які, як стверджувалося, погрожували їм помстою. Суд першої інстанції міг би відреагувати на таку проблему, закликавши відповідних осіб до порядку або видаливши їх із зали судового засідання, замість повного закриття судового розгляду для публіки. По-друге, потерпілі стверджували, що «під час судового розгляду справи можуть бути порушені питання, пов'язані з їхньою комерційною та сімейною таємницею». Ця необхідність забезпечення конфіденційності була сформульована нечітко. Навіть припустивши, що існували які-небудь підстави для цього, вони могли стосуватися виключно окремих засідань або процесуальних заходів, але не усього судового розгляду [14]. Таким чином у даному випадку ЄСПЛ звертає увагу не тільки на відсутність відповідного рішення суду, але і на обов'язок суду розглянути альтернативні способи захисту учасників судового процесу (видалення із зали судових засідань; закликання присутніх осіб до порядку, проведення окремих судових засідань у закритому режимі) замість загальної заборони доступу громадськості.

Водночас, слід відзначити приклади виваженого підходу українських судів до цього питання. Зокрема, як справедливо зазначається у змісті ухвали Приморського районного суду м. Одеси від 23 вересня 2025 року проведення закритого розгляду має бути виправданим і вмотивованим. Сторона, яка вимагає закритого процесу, мусить обґрунтовано довести, що відкритий розгляд завдасть шкоди певному її інтересу. Суддя має дати оцінку вказаним обставинам, чітко визначити, хто найбільше потребує судового розгляду в закритому режимі, з яких мотивів, і лише після того ухвалити відповідне рішення. Враховуючи, що клопотання прокурора є необґрунтоване, суд приходить до висновку, що підстав для здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні немає, тому у задоволенні клопотання слід відмовити [15].

Наведене судове рішення, хоча і демонструє про поступовий перехід до впровадження стандарту доказування необхідності проведення закритого судового розгляду, скоріше є винятком аніж усталеною практикою. Вивчення ухвал щодо вирішення питання про закритий судовий розгляд, відображених в Єдиному державному реєстрі судових рішень, на наш погляд, свідчить про формальний підхід суддів до питання обмеження гласності кримінального судочинства. Адже суди, як убачається із змісту ухвал, не з'ясовують питання необхідності здійснення закритого судового розгляду у конкретних обставинах справи.

В контексті викладеного актуальним є питання наявності механізмів перевірки законності рішення суду про проведення судового розгляду за зачиненими дверми, адже законодавець не передбачає можливості оскарження ухвал, постановлених в порядку ч. 2 ст. 27 КПК України, що ускладнює перевірку обґрунтованості такого рішення під час провадження.

З позиції Верховного Суду прийняття рішення про відкритий або закритий судовий розгляд належить до дискреційних повноважень суду, водночас можливі порушення при прийнятті такого рішення не віднесені кримінальним процесуальним законом до безумовних підстав для його скасування, передбачених ч. 2 ст. 412 КПК України, а тому істотність таких порушень з огляду на їх вплив на законність та обґрунтованість рішення в цілому має бути оцінена у кожному окремому випадку [16].

Відповідно до практики ЄСПЛ відсутність публічного слухання в суді першої інстанції може мати негативні наслідки для справедливості провадження, відсутність публічності в жодному разі не може бути виправлена нічим іншим, окрім повного повторного слухання в апеляційному суді [17]. Враховуючи такий висновок ЄСПЛ, обґрунтований у пунктах 35–41 рішення у справі «Ріпан проти Австрії» щодо відсутності публічності під час судового розгляду у суді першої інстанції, можна припустити, що у разі порушення національним судом першої інстанції конвенційної вимоги публічності, апеляційний суд зобов'язаний застосувати ст. 404 КПК України (межі перегляду судом апеляційної інстанції) максимально широко. При цьому, як зауважує ЄСПЛ «будь-яке обмеження дослідження доказів в апеляції за наявності такого порушення автоматично перетворює апеляційне провадження на формальність, що не відповідає вимогам статті 6 Конвенції» [17].

Як свідчить аналіз рішень Вищої ради правосуддя, однією з найбільш дієвих превентивних гарантій забезпечення принципу гласності є встановлена законодавством дисциплінарна відповідальність судді. Так, згідно з пп. «в» п. 1 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», умисне або внаслідок недбалості порушення засад гласності та відкритості судового процесу є підставою для притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності. Вказане положення виступає інституційним запобіжником, що стримує суддів від безпідставного або автоматичного закриття судових засідань.

Висновки. Проведений аналіз практики ЄСПЛ, європейського законодавства, позицій Верховного Суду, а також рішень національних судів підтверджує необхідність удосконалення українського законодавства через внесення змін до ст. 27 КПК України. Зокрема існує потреба у перегляді процесуального порядку та підстав здійснення судового розгляду у закритому режимі, а також доцільно закріпити обов'язок суду розглянути альтернативні способи захисту учасників судового процесу (видалення із зали судових засідань; попередження про відповідальність за неповагу до суду; проведення окремих судових засідань у закритому режимі) замість загальної заборони доступу громадськості.

Література:

1. Алексєєва А. Публічність як інструмент захисту справедливого суду. *Юридична газета.* URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/publichnist-yak-instrument-zahistu-spravedlivogo-sudu.html
2. Рішення ЄСПЛ у справі «Гемічі проти Туреччини» від 2 грудня 2008 року (заява № 25471/02). *Європейський суд з прав людини.* URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22languageisocode%22:[%22FRE%22],%22appno%22:[%2225471/02%22],%22documentcollectionid2%22:[%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-90005%22]}
3. Рішення ЄСПЛ у справі «Шагін проти України» від 10 грудня 2009 року (заява № 20437/05). *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_612#Text.
4. Михайленко В. Між законом і сумлінням: публічність, приватність, відповідальність. *Just talk.* URL: https://justtalk.com.ua/post/mizh-zakonom-i-sumlinnyam-publichnist-privatnist-vidpovidalnist.

5. Проскурня В. О. Міжнародно-правові стандарти публічності судової влади та їх застосування в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 2. С. 1112–1116.
6. Рішення ЄСПЛ у справі «Мраович проти Хорватії» від 14 травня 2020 року (заява № *30373/13*). *Європейський суд з прав людини.* URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-202119%22]}
7. Eesti kriminaalmenetluse seadustik.Vastu võetud 12.02.2003.RT I 2003, 27, 166. jõustumine 01.07.2004. URL: https://www.riigiteataja.ee/et/akt/106012016019?leiaKehtiv
8. Codice di procedura penale italiano. Testo del D.P.R. 22 settembre 1988, n. 447. URL: https://www.altalex.com/documents/news/2014/10/28/giudizio-dibattimento
9. Ухвала Ковпаківського районного суду м. Суми від 14 травня 2026 року у справі № 592/4592/26 (провадження № 1-кп/592/787/26). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/136539842.
10. Norsk domstolslov. LOV-1915-08-13-5. URL: https://gemini.google.com/app/c6a1dc70ab69ee71?hl=uk
11. Real Decreto de 14 de septiembre de 1882 por el que se aprueba la Ley de Enjuiciamiento Criminal. «Gaceta de Madrid» núm. 260, de 17/09/1882. URL: https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1882-6036
12. Рішення ЄСПЛ у справі «Вельке та Бялек проти Польщі» від 01 березня 2011 року (заява № 15924/05). *Європейський суд з прав людини.* URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-103696%22]}}
13. Рішення ЄСПЛ у справі «Бошкоскі проти Північної Македонії» від 4 червня 2020 року (заява № 71034/13*). Європейський суд з прав людини.* URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-202700%22]}
14. Рішення ЄСПЛ у справі «Суслов та Батікян проти України» від 06 жовтня 2022 року (заяви № 56540/14 і № 57252/14*). Європейський суд з прав людини.* URL: https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:[%22001-223352%22]}
15. Ухвала Приморського районного суду м. Одеси від 23 вересня 2025 року у справі № 522/12557/21 (провадження № 1-кп/522/1881/25). *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130412669
16. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 23 листопада 2021 року у справі № 369/1044/19 (провадження № 51-2732км21). *Правові позиції Верховного Суду*. URL: https://lpd.court.gov.ua/legal-position/6661/document/7396
17. Рішення ЄСПЛ у справі «Ріпан проти Австрії» від 14 листопада 2000 року (Заява № *35115/97). Європейський суд з прав людини.* URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-58978%22]}

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Kulyk M., Kravets Yu. European standards for the realization of the right to a public trial in criminal proceedings: specifics of their implementation in Ukraine and EU countries

Summary. The article is devoted to the study of European standards for ensuring the right to a public trial in criminal proceedings. Based on the analysis of the decisions of the European Court of Human Rights, as well as European legislation (Estonia, Norway, Spain, Italy), some gaps in Ukrainian legislation regarding the procedure and grounds for conducting a trial behind closed doors are highlighted.

It is stated that publicity is not so much a declarative principle, but rather a mechanism that encourages the court and other participants in judicial proceedings to strictly observe procedural discipline. It is noted that the presence of the public is not only a means of supervising the procedural behavior of judges and prosecutors, but also a form of support for the judiciary in situations when it is under pressure in matters of administering justice.

It is established that the Italian Code of Criminal Procedure, unlike the national criminal procedural legislation, not only grants the court the right, but in some cases is obliged to decide on a closed trial. It is emphasized that such a legislative approach illustrates the priority of human rights over the principle of publicity of the trial in a sensitive category of proceedings. In view of modern security challenges, the need for a clear formulation in the provisions of national legislation of military security as a basis for a closed trial is emphasized.

It was found that, according to the practice of the European Court of Human Rights, courts are obliged to consider alternative ways of protecting participants in the trial (removal from the courtroom; calling those present to order, holding individual court sessions in closed session) instead of a general ban on public access.

Attention is drawn to the formal approach of national courts in terms of limiting the publicity of criminal proceedings. In this regard, the issue of the availability of mechanisms for verifying the legality of a court decision to hold a trial behind closed doors is highlighted. It is noted that the legislator does not provide for the possibility of appealing decisions made in accordance with Part 2 of Article 27 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, which complicates the verification of the validity of such a decision during the proceedings.

Key words: European standards, transparency and openness, criminal proceedings, right to a public trial, closed trial.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Дата першого надходження статті до видання: 11.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО
ТА ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

УДК 341.231.14:341.3
DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.28

Беспаленков Р. О.,
доктор філософії в галузі права,
доцент кафедри європейського та міжнародного права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
ORCID: https://orcid.org/0009-0006-7215-3470

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ, ВИМУШЕНО ПЕРЕМІЩЕНИХ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: СТАНДАРТИ МГП ТА МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена комплексному науково-правовому дослідженню засад, нормативно-правових стандартів та практичних інституційних механізмів міжнародно-правового співробітництва України із суб'єктами міжнародного права у сфері забезпечення захисту прав дітей, вимушено переміщених внаслідок повномасштабної збройної агресії. У роботі проаналізовано нормативно-правовий зміст ключових актів міжнародного гуманітарного права – зокрема IV Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 року (статті 14, 23, 24, 49, 50) та Додаткового протоколу I 1977 року (статті 77, 85), – а також суміжних норм міжнародного права прав людини щодо встановлення гарантій безпеки, абсолютного захисту цивільного населення, заборони примусового переміщення та депортації. Окрему увагу приділено практичній реалізації фундаментального принципу забезпечення найкращих інтересів дитини, закріпленого в Конвенції ООН про права дитини 1989 року та деталізованого у Зауваженнях загального порядку Комітету ООН з прав дитини № 6 та № 14.

У статті розкрито особливості правового статусу та системи захисту найбільш вразливих категорій неповнолітніх, зокрема дітей без супроводу та дітей, розлучених із сім'єю, які опинилися в умовах активних бойових дій або були вимушено переміщені. Визначено ризики насильницької зміни їхнього цивільного та сімейного статусу, незаконного усиновлення, експлуатації, втрати національної ідентичності та торгівлі людьми. Обґрунтовано юридичні підстави кваліфікації системних дій держави-агресора щодо примусового переміщення та депортації українських дітей як серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, воєнних злочинів (ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду) та одного з елементів злочину геноциду (ст. 6 Римського статуту).

Досліджено практичні та інституційні механізми взаємодії України з універсальними та регіональними міжнародними організаціями (ООН, ЮНІСЕФ, УВКБ ООН, МКЧХ, ЄС) і державами-партнерами. Проаналізовано специфіку застосування Директиви Ради ЄС 2001/55/ЕС про тимчасовий захист для забезпечення юридичного обліку та опіки над переміщеними дітьми у країнах Європи. Висвітлено роль Міжнародного кримінального суду та Спільної слідчої групи (JIT) у розслідуванні злочинів проти дітей. Визначено ключові проблеми процедурного характеру, пов'язані з відсутністю реальних важелів примусового допуску міжнародних інституцій до місць утримання дітей на території держави-агресора, та запропоновано конкретні шляхи вдосконалення міжнародно-правових механізмів репатріації й гармонізації національного законодавства України.

Ключові слова: міжнародно-правове співробітництво, міжнародне гуманітарне право, захист прав дітей, вимушено переміщені особи, діти без супроводу, IV Женевська конвенція, депортація дітей, найкращі інтереси дитини, Міжнародний кримінальний суд, репатріація.

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія проти України спричинила наймасштабнішу кризу вимушеного переміщення населення в Європі з часів Другої світової війни. Опинившись у зоні активних бойових дій, на тимчасово окупованих територіях або перебуваючи в умовах евакуації за кордоном, в першу чергу, саме діти зазнають системних порушень фундаментальних прав і свобод, являючись найбільш вразливою категорією. Особливу гостроту ця проблема має стосовно дітей без супроводу дорослих, а також дітей, розлучених із сім'єю. Такі діти піддаються підвищеним ризикам незаконного переміщення, примусової депортації, насильницької зміни цивільного статусу, а також загрозам торгівлі людьми та експлуатації.

Міжнародне гуманітарне право (МГП) містить імперативні норми, спрямовані на надання дітям як особливої, так і загальної системи захисту під час збройних конфліктів. Проте сучасні реалії демонструють суттєвий дефіцит дієвих механізмів примусового виконання цих норм стосовно держав-порушниць. Насьогодні в Україні існують такі проблеми, як забезпечення належного захисту прав дітей, запобігання їх незаконній депортації, створення умов для їх повернення (репатріації) та надання тимчасового захисту за кордоном – все це потребує від України створення ефективної налагодженої системи міжнародно-правового співробітництва з суб'єктами міжнародного права – міжнародними організаціями, до яких належать ООН, ЮНІСЕФ, МКЧХ, ЄС та державами-партнерами. Зазначені чинники зумовлюють актуальність цього дослідження.

Стан дослідження. Праці багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців присвячені саме дослідженню питання захисту прав дітей у період збройних конфліктів, міжнародно-правового статусу біженців та вимушено переміщених осіб. Теоретико-методологічні засади міжнародного гуманітарного права та права прав людини у цій сфері висвітлені у працях таких вчених, як

В. Денисов, О. Задорожній, В. Буткевич, О. Котляр, Л. Фоміна, М. Бурменський, Т. Короткий, А. Гаверд та інші.

Так, окремі аспекти захисту дітей-біженців та дітей без супроводу детально розглянуті в наукових публікаціях О. Котляр [1, с. 183–186], яка акцентує увагу на існуючи ризики людського трафіку та забезпеченні найкращих інтересів дитини у міжнародному праві. Важливе значення також мають Зауваження загального порядку Комітету ООН з прав дитини № 6 (2005 р.) [2, с. 8] та № 14 (2013 р.) [3, с. 10], якими розкрито юридичний зміст принципів недопущення дискримінації, заборони тримання під вартою та пріоритетності інтересів дитини під час міграційних процедур.

Слід відмітити той факт, що більшість публікацій розкривають лише загальні теоретичні аспекти захисту дітей або аналізують окремі конвенційні норми.

Насьогодні, через відсутність прямого доступу до депортованих дітей, в тому числі відсутність належної правової кваліфікації їх системного переміщення у розрізі співвідношення норм МГП і Римського статуту МКС, залишаються недостатньо висвітленими питання щодо визначення та розробки конкретних юридичних алгоритмів та механізмів взаємодії України з міжнародними інституціями.

Метою статті є комплексний науково-правовий аналіз міжнародно-правових засад співробітництва України із суб'єктами міжнародного права у сфері захисту прав дітей, вимушено переміщених дітей внаслідок збройного конфлікту, розкриття нормативного змісту відповідних стандартів міжнародного гуманітарного права та вироблення рекомендацій щодо вдосконалення практичних механізмів їх реалізації.

Виклад основного матеріалу. Захист прав дітей під час збройних конфліктів у міжнародному гуманітарному праві (МГП) побудований за принципом поєднання загального захисту (який надається дітям як частині цивільного населення) та спеціального (підвищеного) захисту, який враховує фізичну та психологічну вразливість неповнолітніх.

Слід зазначити, що основним фундаментом системи МГП у цій сфері є IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року [4], аналізуючи її положення можна чітко стверджувати про наявність імперативних норм, спрямованих саме на забезпечення безпеки та прав дітей:

– Стаття 14 передбачає можливість створення санітарних і безпечних зон для захисту від наслідків війни дітей віком до 15 років, вагітних жінок і матерів з дітьми до 7 років [4, с. 12];

– Стаття 23 покладає на держави зобов'язання безперешкодно пропускати вантажі з медикаментами, предметами першої необхідності та продуктами харчування, призначеними для дітей віком до 15 років [4, с. 18];

– Стаття 24 визначає обов'язок сторін конфлікту вживати необхідних заходів для того, щоб дітей віком до 15 років, які стали сиротами або розлучені з сім'єю внаслідок війни, не було залишено напризволяще, а також щоб сприяти їх утриманню, виконанню релігійних обрядів і здобуттю освіти [4, с. 19].

Розвиток цих норм відбувся із прийняттям у 1977 році Додаткових протоколів I та II до Женевських конвенцій. Зокрема, у ст. 77 Додаткового протоколу I закріплено фундаментальний принцип, за яким діти користуються особливою повагою та забезпечується їх захист від будь-якого роду непристойних зазіхань, а сторони конфлікту зобов'язані надавати дітям допомогу та піклування, які їм необхідні [5, с. 45].

Для захисту прав переміщених дітей засадниче значення має принцип недопущення примусового їх переміщення та депортації. Так, індивідуальне або масове переселення, а також депортація заступлених осіб з окупованої території на територію окупаційної держави або на територію будь-якої іншої держави, незалежно від їхніх мотивів, забороняються відповідно до ст. 49 IV Женевської конвенції [4, с. 35].

Винятком є лише тимчасова евакуація, яка може здійснюватися виключно у випадках, коли цього вимагає безпека населення або вагомі причини військового характеру. Проте, навіть за умов такої евакуації окупаційна держава зобов'язана забезпечити належні санітарно-гігієнічні умови, безпеку та переконатися, що члени однієї сім'ї не розлучені [4, с. 36].

У випадку вимушеного переміщення за межі своєї країни діти опиняються під перехресним регулюванням двох систем права: міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини (МППЛ). У цьому разі ключовою сполучною ланкою між цими системами є Конвенція ООН про права дитини 1989 року [6].

Принцип забезпечення найкращих інтересів дитини, закріплений ч. 1 ст. 3 Конвенції ООН про права дитини, є центральним імперативом всієї системи захисту, згідно з якою в усіх діях щодо дітей першочергова увага приділяється як найкращому забезпеченню інтересів дитини [6, с. 3]. Комітет ООН з прав дитини у своєму Зауваженні загального порядку № 14 (2013 р.) роз'яснив, що цей принцип має тривимірний характер: це право дитини, правовий принцип і правило процедури [3, с. 4].

Особливо гостро питання дотримання цього принципу постає стосовно таких категорій дітей, як:

1. Діти без супроводу (unaccompanied children) – діти, які розлучені з обома батьками та іншими родичами і не перебувають під опікою дорослого, який за законом або звичаєм відповідає за це [2, с. 3];

2. Розлучені діти (separated children) – діти, які розлучені з обома батьками або з попередніми законними чи звичними піклувальниками, але не обов'язково з іншими родичами [2, с. 3].

Держави-учасниці відповідно до ст. 22 Конвенції про права дитини вживають необхідні заходи для забезпечення того, щоб дитина, яка бажає отримати статус біженця або яка вважається біженцем відповідно до застосовуваного міжнародного або внутрішнього права, як у супроводі, так і без супроводу батьків чи будь-якої іншої особи, отримувала належний захист і гуманітарну допомогу [6, с. 11].

Слід відмітити той факт, що зауваження загального порядку Комітету ООН з прав дитини № 6 (2005 р.) прямо забороняє поміщати дітей-мігрантів та дітей без супроводу в установи позбавлення волі, в'язниці чи міграційні ізолятори. Факт тримання під вартою виключно через міграційний статус дитини або її батьків є грубим порушенням ст. 37 Конвенції про права дитини та принципу найкращих інтересів [2, с. 12; 6, с. 18]. Натомість держави зобов'язані забезпечувати такі категорії дітей альтернативними формами догляду (патронатні сім'ї, заклади сімейного типу) та негайно призначати законного представника (опікуна) для захисту їхніх юридичних інтересів [2, с. 15].

Дії примусового переміщення та депортації дітей з тимчасово окупованих територій України на територію держави-агресора є не лише грубим порушенням Женевських конвенцій, а й має чітку кваліфікацію в міжнародному кримінальному праві.

Так, відповідно до ст. 85 Додаткового протоколу I 1977 року,

примусове переміщення або депортація всього або частини населення окупованої території кваліфікується як серйозне порушення (grave breach) Протоколу і вважається воєнним злочином [5, с. 52].

У контексті міжнародної кримінальної юрисдикції, згідно зі ст. 8(2)(a)(vii) Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС), незаконна депортація або переміщення чи незаконне позбавлення волі належать до воєнних злочинів [7, с. 12]. Крім того, ст. 8(2)(b)(viii) визначає як воєнний злочин «пряме або опосередковане переміщення окупаційною державою частини її власного цивільного населення на окуповану нею територію або депортацію чи переміщення населення окупованої території або його частини в межах чи за межі цієї території [7, с. 14].

Виняткову важливість має кваліфікація дій щодо змінення цивільного статусу дітей, їх примусового передання в іноземні сім'ї чи примусового надання їм громадянства держави-окупанта. Факти скоєння таких дій порушують ст. 50 IV Женевської конвенції, яка категорично забороняє окупаційній державі змінювати сімейний чи цивільний статус дітей [4, с. 38]. Більше того, відповідно до ст. 6(e) Римського статуту МКС, примусова передача дітей однієї людської групи до іншої групи є однією з форм злочину геноциду [7, с. 5].

Видача Міжнародним кримінальним судом ордерів на арешт вищих посадових осіб РФ саме за підозрою у здійсненні воєнного злочину незаконної депортації та незаконного переміщення дітей (статті 8(2)(a)(vii) та 8(2)(b)(viii) Римського статуту) стала прецедентом, який підтвердив фундаментальне значення міжнародно-правового захисту дітей під час збройного конфлікту. Втім, чи спроможні наявні важелі МГП забезпечити реальне повернення дітей?

Практика наявного збройного конфлікту та реалії, в яких перебувають українські діти вже майже 5 років, демонструють очевидний системний збій, головний бар'єр якого полягає у тому, що ні МКЧХ, ні органи ООН не мають важелів примусового допуску до місць утримання українських дітей на території РФ.

Практична реалізація імперативних норм міжнародного гуманітарного права та забезпечення ефективного повернення примусово переміщених дітей вимагають від України створення цілісної, багаторівневої системи міжнародно-правового співробітництва. Зазначена діяльність повинна охоплювати як взаємодію з універсальними та регіональними міжнародними організаціями, так і розгортання двосторонніх юридичних механізмів із державами-партнерами.

Ключове місце в системі багатостороннього співробітництва посідає взаємодія України з інституціями Організації Об'єднаних Націй та її спеціалізованими установами.

Так, здійснюючи співпрацю у межах процедур моніторингу Комітету ООН з прав дитини, Україна забезпечить систематичне документування фактів порушень конвенційних прав неповнолітніх та залучення авторитетних міжнародних інституцій до правової оцінки дій держави-агресора. Крім того, Україна має налагоджені взаємовідносини з Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) та Управлінням Вищого комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН). Цей напрям співробітництва орієнтований на створення ефективних інструментів юридичного супроводу дітей, ведення міжнародного обліку переміщених осіб, а також на розробку та впровадження програм комплексної соціально-психологічної реабілітації та надання правової допомоги.

В умовах відсутності прямих дипломатичних відносин із державою-агресором, окремого значення набуває використання гуманітарного мандата Міжнародного Комітету Червоного Хреста та інституту Держави-покровительки (Protecting Power), передбачених статтями 11 та 49 IV Женевської конвенції [4, с. 10, 35]. Взаємодія з МКЧХ дозволяє задіяти ресурси Центрального агентства розшуку для ідентифікації місця перебування депортованих або розлучених дітей, створення нейтральних правових коридорів для їх репатріації та подальшого возз'єднання з біологічними сім'ями чи законними опікунами.

Вимушене переміщення українських дітей до країн ЄС зумовило формування спеціального правового режиму співробітництва в межах виконання Директиви Ради ЄС 2001/55/ЕС про надання тимчасового захисту [8]. У цьому контексті міжкомпетентна взаємодія дипломатичних відомств та консульських установ України з уповноваженими органами держав-членів ЄС орієнтована, в першу чергу, на забезпечення належного юридичного обліку неповнолітніх громадян, узгодження процедур призначення тимчасових опікунів відповідно до національного законодавства України та норм країни перебування, а також на створення імперативних юридичних заслонів проти незаконного усиновлення українських дітей за кордоном під час дії режиму тимчасового захисту.

Слід відмітити, що маючи розвинену нормативно-правову базу та досконале законодавче підґрунтя, реалізація заходів із захисту вимушено переміщених дітей стикається на практиці із суттєвими перешкодами. Насамперед, головною проблемою є відсутність у міжнародних організаціях (зокрема МКЧХ та ООН) реальних механізмів примусового допуску до місць утримання депортованих дітей на території держави-агресора, що ускладнює їх ідентифікацію та повернення. Ключовим напрямом подолання цих перешкод є налагоджена співпраця з Міжнародним кримінальним судом (МКС) та Спільною слідчою групою (JIT).

Наявність фактів примусової зміни цивільного статусу, незаконного усиновлення та позбавлення дітей батьківського піклування з тенденцією збільшення їх систематичності дозволяє кваліфікувати ці дії як воєнні злочини відповідно до ст. 8 Римського статуту [7, с. 12] та злочин геноциду згідно зі ст. 6 [7, с. 5].

З метою забезпечення надійного захисту прав дітей за кордоном Україні необхідно вжити відповідні заходи, а саме: прискорити гармонізацію національного законодавства з міжнародним гуманітарним правом шляхом спрощення процедур встановлення опіки консульськими установами, діджиталізації обліку дітей без супроводу та створення двосторонніх міждержавних комісій із країнами ЄС для координації питань захисту неповнолітніх.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує, що захист прав дітей, вимушено переміщених внаслідок збройного конфлікту, є комплексною проблемою, яка знаходиться на стику міжнародного гуманітарного права, права прав людини та міжнародного кримінального права.

За результатами проведеного аналізу встановлено, що фундаментальні принципи МГП – зокрема заборона депортації (ст. 49 IV Женевської конвенції) та принцип забезпечення найкращих інтересів дитини – створюють імперативні обов'язки для всіх суб'єктів міжнародного права. Водночас системні порушення цих норм з боку держави-агресора виявили дефіцит дієвих інституційних важелів впливу.

Як підсумок, ключовими засадами міжнародно-правового

співробітництва України у цій сфері є:

1. Залучення гуманітарного потенціалу МКЧХ та ООН для розшуку, ідентифікації та репатріації дітей;

2. Координація дій із країнами ЄС щодо забезпечення соціально-правового захисту та запобігання незаконному усиновленню дітей за кордоном;

3. Документування злочинів проти дітей для притягнення винних осіб до відповідальності в МКС.

Перспективним напрямом подальших досліджень вбачається розробка уніфікованого Міжнародного протоколу репатріації дітей з зон збройних конфліктів, а також дослідження механізмів відшкодування шкоди дітям, які постраждали від примусового переміщення та депортації.

Література:

1. Котляр О. І. Міжнародне регулювання захисту прав дітей, які вимушено залишили свою країну. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 6. С. 183–186.
2. General comment No. 6 (2005): Treatment of Unaccompanied and Separated Children Outside Their Country of Origin / UN Committee on the Rights of the Child (CRC). CRC/GC/2005/6. 1 September 2005. URL: https://www.refworld.org/docid/42d6b42b4.html (дата звернення: 02.08.2026).
3. General comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para. 1) / UN Committee on the Rights of the Child (CRC). CRC/C/GC/14. 29 May 2013. URL: https://www.refworld.org/docid/51a84b5e4.html (дата звернення: 02.08.2026).
4. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. *Офіційний вісник України*. 2006. № 52. Ст. 3521. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (дата звернення: 03.08.2026).
5. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1990. № 10. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199 (дата звернення: 04.08.2026).
6. Конвенція про права дитини: Прийнята 44-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 року. *Урядовий кур'єр*. 1991. № 18. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 04.08.2026).
7. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року. *Офіційний вісник України*. 2024. № 70. Ст. 4180. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення: 10.08.2026).
8. Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof. Official Journal of the European Communities. L 212. 07.08.2001. P. 12–23. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32001L0055 (дата звернення: 12.08.2026).

Bespalenkov R. International legal cooperation of Ukraine on the protection of the rights of children forcibly displaced as a result of armed conflict: IHL standards and implementation mechanisms

Summary. The article is devoted to a comprehensive scientific and legal study of the foundations, normative standards, and practical institutional mechanisms of Ukraine's international legal cooperation with subjects of international law in ensuring the protection of the rights of children forcibly displaced as a result of full-scale armed aggression. The paper analyzes the normative content of key instruments of International Humanitarian Law – in particular, the IV Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War of 1949 (Articles 14, 23, 24, 49, 50) and Additional Protocol I of 1977 (Articles 77, 85), – as well as interrelated norms of international human rights law regarding safety guarantees, absolute protection of civilians, and the prohibition of forced displacement and deportation. Particular attention is paid to the practical implementation of the fundamental principle of ensuring the best interests of the child, enshrined in the 1989 UN Convention on the Rights of the Child and detailed in General Comments No. 6 and No. 14 of the UN Committee on the Rights of the Child.

The article reveals the specific legal status and protection framework for the most vulnerable categories of minors, specifically unaccompanied and separated children caught in hostilities or forcibly displaced. The risks of forced alteration of their civil and family status, unlawful adoption, exploitation, loss of national identity, and human trafficking are examined. The legal grounds for qualifying the systemic actions of the aggressor state regarding the forced transfer and deportation of Ukrainian children as grave breaches of international humanitarian law, war crimes (Article 8 of the Rome Statute of the International Criminal Court), and an element of the crime of genocide (Article 6 of the Rome Statute) are substantiated.

The practical and institutional mechanisms of Ukraine's interaction with universal and regional international organizations (UN, UNICEF, UNHCR, ICRC, EU) and partner states are thoroughly investigated. The specifics of applying EU Council Directive 2001/55/EC on temporary protection to ensure proper legal registration and guardianship of displaced children in European countries are analyzed. The role of the International Criminal Court and the Joint Investigation Team (JIT) in investigating crimes against children is highlighted. Key procedural challenges related to the lack of effective mechanisms for forcing access of international institutions to locations where children are held in the aggressor state are identified, and specific ways to improve international legal mechanisms for repatriation and harmonization of Ukraine's domestic legislation are proposed.

Key words: international legal cooperation, international humanitarian law, protection of children's rights, forcibly displaced persons, unaccompanied children, IV Geneva Convention, deportation of children, best interests of the child, International Criminal Court, repatriation.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту використовувалися виключно для мовного редагування, перевірки граматики, перекладу або інших допоміжних завдань, без використання згенерованих ними об'єктів як результатів академічної діяльності.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 20.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 21.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

УДК 341.231.14:341.3:004.738.5
DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.29

Діденко Л. В.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін та статистики
Міжнародного університету
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6806-5017

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ ТА ПРОПАГАНДІ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження міжнародно-правових механізмів протидії дезінформації та пропаганді в умовах інформаційної війни.

Встановлено, що чинне міжнародне право не містить універсальної заборони будь-якої неправдивої інформації та не формує єдиного договірного режиму інформаційної війни. Нормативна протидія здійснюється через взаємодію правил про свободу вираження поглядів, заборону пропаганди війни й підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, принцип невтручання, міжнародну відповідальність держав, міжнародне гуманітарне та міжнародне кримінальне право, а також через регулювання цифрових платформ.

Розмежовано дезінформацію як умисне поширення неправдивих або оманливих відомостей, пропаганду як систематичну комунікативну діяльність із формування визначених установок та інформаційну операцію як координовану поведінку, що поєднує контент, суб'єктів, канали поширення і вимірювану мету.

Доведено, що юридична оцінка повинна стосуватися не лише змісту повідомлення, а й координованої поведінки, алгоритмічного підсилення, джерела фінансування, цільової аудиторії, транскордонного ефекту та зв'язку з конкретною шкодою.

Запропоновано авторську чотириконтурну модель міжнародно-правового механізму протидії: превентивно-резильєнтний, обмежувально-захисний, міждержавно-відповідальнісний та юрисдикційно-відновлювальний контури.

Сформульовано п'ятиетапний алгоритм реагування, який охоплює ідентифікацію інформаційної поведінки, установлення суб'єкта й атрибуцію, визначення порушеного первинного міжнародного зобов'язання, вибір найменш обмежувального ефективного заходу та забезпечення контролю й засобу юридичного захисту.

Методологічну основу становлять формально-юридичний, системно-структурний і функціональний методи, а також аналіз практики міжнародних судів та актів міжнародних організацій.

Показано, що запропонована модель забезпечує послідовний перехід від раннього попередження і суспільної стійкості до цільового обмеження, міжнародної відповідальності та відновлення порушених прав.

Окремо наголошено на необхідності розмежовувати оцінку змісту й аналіз поведінки, оскільки виявлення прихованої координації, бот-мережі або непрозорого фінансування дає змогу припиняти маніпуляцію без установлення державної монополії на істину.

Обґрунтовано, що атрибуція операції державі сама по собі не доводить міжнародної протиправності: необхідно встановити порушення конкретної норми, зокрема заборони примусового втручання, договірного зобов'язання у сфері прав людини або норми міжнародного гуманітарного права.

Розкрито роль ООН, ОБСЄ, Ради Європи, Європейського Союзу, цифрових платформ і міжнародних судових установ.

Запропоновано напрями імплементації моделі в Україні, серед яких стандарти доказування координованих операцій, збереження цифрових доказів, прозорість обмежень, судовий контроль та співпраця з міжнародними інституціями.

Ключові слова: дезінформація, пропаганда, інформаційна війна, міжнародне право, свобода вираження поглядів, цифрові платформи, міжнародна відповідальність, атрибуція, інформаційна безпека, міжнародні механізми.

Постановка проблеми. Інформаційна війна перетворила комунікаційний простір на самостійне середовище стратегічного протиборства. Її засобами є не тільки неправдиві повідомлення, а й вибіркове подання достовірних фактів, імітація незалежних джерел, мережі неавтентичних акаунтів, мікротаргетинг, алгоритмічне підсилення та генеративний контент. Такі практики можуть підривати демократичні процеси, перешкоджати доступу до достовірної інформації, сприяти дискримінації, виправдовувати агресію та створювати передумови для насильства. Транскордонність цифрової інфраструктури водночас ускладнює визначення автора операції, застосовного права, юрисдикції та належного засобу реагування.

Проблема має подвійний характер. Недостатня реакція залишає без захисту суспільство й осіб, проти яких спрямовано інформаційний вплив. Надмірна реакція у формі загальної заборони «неправдивої інформації», позасудового блокування або криміналізації критики здатна сама порушувати свободу вираження поглядів. Тому міжнародно-правовий механізм повинен не просто надавати державі засоби припинення інформаційної шкоди, а встановлювати матеріальні пороги, процедури доказування, межі повноважень та ефективні гарантії від свавілля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальне розмежування mis-information, dis-information і mal-information розроблено К. Вордл та Х. Дерахшаном [1, p. 20–22]. Б. Бааде, аналізуючи міжнародно-правове регулювання «фейкових новин», обґрунтував небезпеку загальної заборони викривленої інформації та значення плюралістичних медіа, прозорості й на-

лежної обачності [2, p. 1371–1376]. Г. Ламанн дослідив умови міжнародної відповідальності за транскордонну дезінформацію, особливо атрибуцію та застосування принципу невтручання [3, p. 421–438]. У документах ООН, ОБСЄ, Ради Європи та ЮНЕСКО сформовано окремі тести щодо свободи вираження, мови ненависті й платформного врядування. Проте ці елементи здебільшого аналізуються ізольовано. Невирішеним залишається питання їх об'єднання в послідовний механізм, який охоплює превенцію, кваліфікацію, міждержавну відповідальність, індивідуальну відповідальність і відновлення порушених прав.

Метою статті є визначення нормативної та інституційної структури міжнародно-правових механізмів протидії дезінформації й пропаганді, установлення умов правомірного застосування обмежувальних заходів та розроблення чотириконтурної моделі, придатної для кваліфікації транскордонних інформаційних операцій і практичного використання Україною.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжнародне право не закріплює універсального визначення інформаційної війни, тому це поняття слід розглядати як контекст організованого інформаційного протиборства, а не як окремий правовий режим. Дезінформацією є завідомо неправдиві або оманливі відомості, поширені з наміром увести аудиторію в оману та спричинити суспільно значущу шкоду. Пропаганда є ширшою систематичною діяльністю, що може використовувати і правдиві відомості; міжнародно-правового значення набувають її предмет та наслідки. Інформаційна операція відрізняється координованістю суб'єктів, повторюваністю наративів, приховуванням походження, автоматизацією та спрямуванням на визначену аудиторію. Отже, кваліфікація повинна враховувати не лише зміст повідомлення, а й поведінку поширювачів.

Вихідні нормативні межі встановлюють статті 19 і 20 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Обмеження свободи вираження має бути передбачене законом, переслідувати легітимну мету та відповідати вимогам необхідності й пропорційності [4; 5]. Тому неправдивість повідомлення сама по собі не є достатньою підставою заборони, а загальні заборони «неправдивої» чи «необ'єктивної» інформації несумісні з міжнародними стандартами [6; 7]. Водночас пропаганда війни та підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства мають бути заборонені. Для встановлення цього порогу Рабатський план дій вимагає оцінювати контекст, статус промовця, умисел, зміст, масштаб і ймовірність шкоди [8]. Кримінальна відповідальність повинна застосовуватися лише до найтяжчих проявів [9].

Інституційно механізм має мережевий характер. Договірні органи та спеціальні процедури ООН визначають універсальні стандарти й розглядають індивідуальні або тематичні ситуації; Представник ОБСЄ з питань свободи медіа здійснює моніторинг і раннє попередження; Рада Європи формує стандарти та забезпечує судовий контроль через Європейський суд з прав людини; Європейський Союз регулює системні ризики платформ і застосовує обмежувальні заходи. Ці інституції не утворюють єдиної ієрархії, а їхні повноваження різняться за юридичною силою, територіальним охопленням і доступними засобами реагування. Тому ефективність залежить від координації моніторингу, обміну доказовими даними та взаємного врахування стандартів.

Запропонований міжнародно-правовий механізм складається з чотирьох взаємопов'язаних контурів. Превентивно-резильєнтний контур охоплює доступ до офіційних даних, плюралізм медіа, захист журналістів, фактчекінг, медіаграмотність, прозорість реклами та підтвердження походження контенту. Керівні принципи ЮНЕСКО доповнюють його належною обачністю платформ, прозорістю, підзвітністю й незалежним наглядом [10, p. 35]. Регламент (ЄС) 2022/2065 передбачає оцінювання системних ризиків для прав людини, громадянського дискурсу й виборів [11], а Регламент (ЄС) 2024/1689 – маркування deepfake та іншого синтетичного контенту [12]. Такі заходи зменшують ризик без наділення держави монополією на встановлення істини.

Обмежувально-захисний контур включає зниження алгоритмічного охоплення, демонетизацію, видалення контенту, тимчасове обмеження сервісу та санкції. Для дезінформації, яка не досягає порогу статті 20 Пакту, пріоритетними є розкриття джерела, спростування, маркування й припинення штучної координації. Видалення допустиме за наявності окремої чіткої правової підстави, зокрема погрози або підбурювання. Рішення має бути мотивованим, обмеженим у часі та підлягати незалежному перегляду; автоматизована модерація не може бути єдиною підставою остаточного рішення у складній контекстній справі.

Міждержавно-відповідальнісний контур потребує розмежування атрибуції та міжнародної протиправності. Згідно зі Статтями Комісії міжнародного права, необхідно довести як присвоєння поведінки державі, так і порушення конкретного міжнародного зобов'язання [13]. Державне фінансування медіа чи вигідність наративу не завжди підтверджують контроль над певною операцією. Щодо принципу невтручання Міжнародний Суд ООН у справі Nicaragua визначив примус конститутивною ознакою порушення [14]. Отже, прихований вплив на громадську думку не автоматично є втручанням. За доведеного правопорушення виникають обов'язки припинення, гарантій неповторення та відшкодування [13]; якщо необхідний поріг не досягнуто, можливі реторсії, дипломатичні заходи та публічне викриття операції.

Під час збройного конфлікту інформаційні операції оцінюються за функцією та наслідками. Міжнародне гуманітарне право не забороняє пропаганду загалом, але забороняє акти або погрози насильством, метою яких є тероризування цивільного населення [15]. Найвищий поріг відповідальності становить пряме й публічне підбурювання до геноциду [16; 17]. У справі Nahimana, Barayagwiza and Ngeze міжнародний трибунал підтвердив, що медіадіяльність може утворювати злочин, якщо з урахуванням мовного й суспільного контексту містить прямий заклик до знищення захищеної групи [18].

Юрисдикційно-відновлювальний контур об'єднує судові та квазісудові процедури, індивідуальну відповідальність, захист потерпілих і збереження доказів. У справі RT France v Council Загальний суд ЄС визнав пропорційним тимчасове обмеження мовлення, врахувавши його зв'язок з агресією, строк дії та судовий контроль [19]. Це рішення не створює загального дозволу блокувати іноземні медіа лише за походженням. До видалення контенту слід зберегти первинний файл, хеш-значення, часові позначки, метадані, відомості про охоплення, фінансування і зв'язки координованої мережі з дотриманням приватності та ланцюга збереження доказу.

Застосування моделі здійснюється за п'ятьма етапами: ідентифікація змісту, координованості та шкоди; встановлення автора, оператора, замовника і можливої державної атрибуції; визначення порушеного первинного зобов'язання; вибір

найменш обмежувального ефективного засобу; забезпечення мотивованого рішення, контролю, оскарження та відновлення прав. Алгоритм розмежовує законний маніпулятивний контент, координовану дезінформацію із системним ризиком, заборонену пропаганду або підбурювання та міжнародний злочин. Кожній категорії відповідає окремий набір заходів – від медіаграмотності й платформної прозорості до цільових обмежень і кримінального переслідування.

Для України нормативне підґрунтя становлять Стратегія інформаційної безпеки та Закон «Про медіа» [20; 21]. Практична імплементація потребує єдиного стандарту документування й атрибуції операцій, відокремлення розвідувальної оцінки від судового доказу, незалежного перегляду невідкладних блокувань, строків дії обмежень і протоколів з платформами щодо збереження доказів. Рішення державного органу має зазначати конкретний ризик, правову підставу, обсяг і тривалість втручання, а також порядок оскарження. Доцільно публікувати знеособлену статистику звернень до платформ, розвивати незалежний фактчекінг і передбачити періодичну переоцінку заходів після зміни безпекової ситуації. Міжнародна співпраця через ООН, ОБСЄ, Раду Європи, ЄС і Міжнародний кримінальний суд має поєднувати раннє попередження, обмін доказами, належну обачність платформ, прозорість і підзвітність [22].

Висновки. Міжнародно-правова протидія дезінформації та пропаганді не утворює одного централізованого режиму. Вона є мережевим механізмом, що поєднує універсальні й регіональні стандарти свободи вираження, спеціальні заборони небезпечного контенту, правила міжнародної відповідальності, міжнародне гуманітарне та кримінальне право, платформне регулювання і процедури юридичного захисту.

Науковим результатом дослідження є чотириконтурна модель: превентивно-резильєнтний контур зменшує вразливість інформаційного середовища; обмежувально-захисний забезпечує цільове й пропорційне припинення шкоди; міждержавно-відповідальнісний установлює атрибуцію, порушену первинну норму та правові наслідки; юрисдикційно-відновлювальний забезпечує судовий контроль, відповідальність, збереження доказів і захист потерпілих. Їх застосування через п'ятиетапний алгоритм унеможливлює автоматичне ототожнення неправдивості, ворожого походження та міжнародної протиправності.

Для України пріоритетними є доказово орієнтована атрибуція, незалежний контроль обмежувальних заходів, інтеграція платформної належної обачності, збереження цифрових доказів і міжнародна правова допомога. Перспективи подальших досліджень пов'язані з критеріями причинного зв'язку між алгоритмічним підсиленням і шкодою, стандартами присвоєння державі операцій через приватних виконавців та процесуальним використанням синтетичного контенту як доказу.

Література:

1. Wardle C., Derakhshan H. Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making. Council of Europe report DGI(2017)09. Strasbourg, 2017. 109 p. URL: https://rm.coe.int/information-disorder-report/1680764666.
2. Baade B. Fake News and International Law. *European Journal of International Law.* 2018. Vol. 29, Issue 4. P. 1357–1376. DOI: https://doi.org/10.1093/ejil/chy071.
3. Lahmann H. Infecting the Mind: Establishing Responsibility for Transboundary Disinformation. *European Journal of International Law.* 2022. Vol. 33, Issue 2. P. 411–440. DOI: https://doi.org/10.1093/ejil/chac023.
4. International Covenant on Civil and Political Rights, 16 December 1966. *Treaty Series*. Vol. 999. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights.
5. General Comment No. 34: Article 19: Freedoms of Opinion and Expression. CCPR/C/GC/34. 12 September 2011. URL: https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no34-article-19-freedoms-opinion-and.
6. Disinformation and Freedom of Opinion and Expression: Report of the Special Rapporteur on the Promotion and Protection of the Right to Freedom of Opinion and Expression. A/HRC/47/25. 13 April 2021. URL: https://undocs.org/A/HRC/47/25.
7. Joint Declaration on Freedom of Expression and "Fake News", Disinformation and Propaganda. 3 March 2017. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/6/8/302796.pdf
8. Rabat Plan of Action on the Prohibition of Advocacy of National, Racial or Religious Hatred that Constitutes Incitement to Discrimination, Hostility or Violence. A/HRC/22/17/Add.4. 11 January 2013. URL: https://undocs.org/A/HRC/22/17/Add.4.
9. Recommendation CM/Rec(2022)16 of the Committee of Ministers to Member States on Combating Hate Speech. 20 May 2022. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680a67955.
10. Guidelines for the Governance of Digital Platforms: Safeguarding Freedom of Expression and Access to Information through a Multistakeholder Approach. Paris, 2023. 58 p. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000387339.
11. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market for Digital Services. *Official Journal of the European Union.* 2022. L 277. P. 1–102. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj.
12. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 Laying Down Harmonised Rules on Artificial Intelligence. *Official Journal of the European Union.* 2024. L, 2024/1689. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj.
13. Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries. Yearbook of the International Law Commission. 2001. Vol. II, Part Two. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf.
14. Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America). Merits. Judgment. I.C.J. Reports 1986. URL: https://www.icj-cij.org/case/70/judgments.
15. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977. *Treaty Series.* Vol. 1125. URL: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977.
16. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 9 December 1948. *Treaty Series*. Vol. 78. URL: https://www.un.org/en/genocide-prevention/1948-convention.
17. Rome Statute of the International Criminal Court, 17 July 1998. *Treaty Series.* Vol. 2187. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Rome-Statute.pdf.
18. Prosecutor v. Nahimana, Barayagwiza and Ngeze. Judgment. ICTR-99-52-A. Appeals Chamber. 28 November 2007. URL: https://unictr.irmct.org/sites/unictr.org/files/case-documents/ictr-99-52/appeals-chamber-judgements/en/071128.pdf.
19. RT France v Council, T-125/22, Judgment of the General Court (Grand Chamber), 27 July 2022, ECLI:EU:T:2022:483. URL: https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=T-125/22.
20. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 28 грудня 2021 р. № 685/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069.

21. Про медіа: Закон України від 13 грудня 2022 р. № 2849-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20 .
22. Joint Statement on the Russian Federation's Invasion of Ukraine and the Importance of Freedom of Expression and Information. 4 March 2022. URL: https://www.osce.org/representative-on-freedom-of-media/513459.

Didenko L. International legal mechanisms for countering disinformation and propaganda in the context of information warfare

Summary. The article provides a comprehensive analysis of international legal mechanisms for countering disinformation and propaganda in the context of information warfare.

It establishes that international law neither prohibits all false information nor creates a single treaty-based regime of information warfare. The applicable framework is formed by the interaction of freedom of expression, the prohibition of propaganda for war and incitement to discrimination, hostility or violence, the principle of non-intervention, the rules of State responsibility, international humanitarian and criminal law, and the regulation of digital platforms.

The article distinguishes disinformation as the intentional dissemination of false or misleading information, propaganda as systematic communication aimed at shaping attitudes and behaviour, and an information operation as coordinated conduct combining content, actors, distribution channels and a measurable objective. It is argued that legal assessment should address not only the content of a message but also coordinated behaviour, algorithmic amplification, financing, the target audience, cross-border effects and the connection with specific harm.

The author proposes a four-contour model of the international legal mechanism: the preventive-resilience contour, the restrictive-protective contour, the inter-State responsibility contour, and the jurisdictional-remedial contour. A five-stage response algorithm is developed, comprising identification of the information conduct; determination of the actor and attribution; identification of the breached primary international obligation; selection of the least restrictive effective measure; and provision of oversight and an effective remedy.

The article demonstrates that attribution of an operation to a State does not by itself establish international wrongfulness. A breach of a specific rule must also be proved, such as the prohibition of coercive intervention, a human rights treaty obligation or a rule of international humanitarian law.

The roles of the United Nations, the OSCE, the Council of Europe, the European Union, digital platforms and international judicial bodies are examined.

Particular attention is given to systemic-risk assessment under the Digital Services Act, transparency duties for synthetic content under the EU Artificial Intelligence Act, and the preservation of digital evidence.

Recommendations for Ukraine include unified standards for documenting and attributing coordinated operations, a distinction between intelligence assessments and court-admissible evidence, independent review of urgent restrictions, time limits and periodic reassessment, platform protocols for preserving evidence, and intensified cooperation with international institutions.

Key words: disinformation, propaganda, information warfare, international law, freedom of expression, digital platforms, State responsibility, attribution, information security, international mechanisms.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Конфлікт інтересів. Автор є головним редактором журналу. Для забезпечення незалежності редакційного процесу рукопис розглядався уповноваженим редактором, який не перебував у підпорядкуванні автора та не мав конфлікту інтересів. Автор не брав участі у відборі рецензентів, процесі рецензування та прийнятті рішення щодо публікації статті. Рукопис пройшов стандартну процедуру подвійного сліпого рецензування.

Дата першого надходження статті до видання: 05.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 347.793 – 049.5 (045)
DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.30

Костиря О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри морського права
Національного університету «Одеська морська академія»
ORCID: https://orcid.org/ 0000-0001-9300-8957

Вишневський В. Л.,
кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри морського права
Національного університету «Одеська морська академія»
ORCID: https://orcid.org/ 0000-0003-4547-2127

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРАВ ЛЮДИНИ НА МОРІ ТА ПРАВ МОРЯКІВ

Анотація. У статті розглядаються питання правової регламентації забезпечення захисту прав людини на морі та прав моряків, які є складовою частиною загальних прав людини. Для досягнення соціальної справедливості та встановлення єдиних стандартів прав людини на морі, Міжнародна організація праці та Міжнародна морська організація встановлюють нові вимоги що стосуються прав моряків, які будуть обов'язковими для застосування державами, судноплавними компаніями та моряками.

Ухвалення нових поправок до Конвенції про працю в морському судноплавстві 2006 року доповнять прогалину щодо прав моряків новими положеннями прав людини на морі. Також, 1 січня 2026 року набули чинності нові поправки до Кодексу ПДНВ-95 (STCW) за Резолюцією IMO MSC. 560 (108). Ці зміни стосуються програм базової підготовки моряків і передбачають обов'язкове навчання з питань запобігання нещасним випадкам, а також заходи щодо запобігання знущанням та сексуальним домаганням.

Встановлено, що права моряків є складовою частиною прав людини на морі, права людини універсальні й мають застосовуватися на морі так само, як і на суші. Визначено, що права моряків тісно пов'язана з добробутом самих моряків, особливо це стосується правового захисту моряків.

Запропоновано вжити таких заходів: посилити координацію діяльності міжнародних організацій у сфері захисту прав моряків; посилити контроль держави порту за дотриманням положень Кодексу STCW-95 з поправками 2026 року та положень Конвенції про працю в морському судноплавстві 2006 року; відповідно до Міжнародного кодексу з управління безпекою суден включити до Політики компанії заходи щодо протидії насильству, знущанням та домаганням на борту суден; зобов'язати держави прапора, держави порту та держави, що надають робочу силу, проводити неупереджені розслідування скарг та застосовувати відповідні санкції за порушення прав моряків; застосовувати спільні рекомендації IMO та ILO, зокрема ті, що стосуються справедливого ставлення до моряків під час морських аварій та у випадках підозри у вчиненні кримінальних правопорушень, з метою покласти край свавільним затриманням моряків; забезпечувати морякам доступ до безкоштовних послуг перекладачів, адвокатів та інформації про їхні права під час досудового та судового розгляду.

Ключові слова: права людини на морі, права моряків, дискримінація, міжнародні стандарти захисту прав людини, Женевська Декларація про права людини на морі, Міжнародна організація праці, Міжнародна морська організація, Конвенція Про працю в морському судноплавстві (MLC – 2006), Кодекс STCW-95.

Постановка проблеми. Права людини на морі стали однією з найважливіших галузей міжнародного морського права за відносно короткий проміжок часу. У сучасному світі, коли загострюються дипломатичні конфлікти та розгортаються військові дії як на суші, так і на морі, особливої актуальності набуває тема дотримання прав людини та забезпечення прав моряків як складової частини загальних прав людини. За оцінками міжнародної неурядової організації Права людини на морі (Human Rights at Sea), щодня в океані перебувають 30 мільйонів людей. Права моряків є складовою частиною прав людини на морі. Моряки можуть ставати жертвами різних форм дискримінації, жертвами сексуального насильства, знущань (булінгу) і водночас стикатися з обмеженими можливостями відстоювати свої права або домагатися засобів правового захисту від порушень цих прав. Залежно від виду діяльності та місця знаходження судна обов'язки та відповідальність розподіляються між різними державами. Ці складнощі, пов'язані з юрисдикцією, перешкоджають вільному здійсненню та забезпеченню дотримання прав людини на морі.

Стан дослідження**.** Питання міжнародних стандартів захисту прав людини та прав людини на морі досліджували такі автори: Т. М. Слінько, П. М. Рабінович, Яцковина В. В., Переверзєва О., Омельченко В. М., Klein N., Tafsir Malick Ndiaye, Tulio Treves, та інші.

Т. М. Слінько, П. М. Рабінович та В. В. Яцковина розглядають міжнародно-правові стандарти прав людини, які відображені в актах Організації Об'єднаних Націй, та Їх значення для забезпечення захисту прав людини.

Тему міжнародних стандартів захисту прав людини на морі висвітлювали такі автори: О. Переверзєва, В. М. Омельченко, Klein N., Tafsir Malick Ndiaye, Tulio Treves.

Мета статті – проаналізувати правові та міжнародні передумови, які в процесі свого розвитку мали фундаментальний

вплив на захист прав людини на морі, дослідження міжнародно-правових стандартів прав моряків в актах Міжнародної морської організації та Міжнародної організації праці, з'ясування їх значення у забезпеченні та захисту прав моряків.

Виклад основного матеріалу. Міжнародні стандарти в галузі прав людини – це загальновизнані міжнародно-правові норми, які закріплюють на загальнолюдському рівні статус особистості й встановлюють перелік основоположних прав і свобод, обов'язок держав їх дотримуватися, а також межі можливого або припустимого їх обмеження [1, с. 31].

П.М. Рабінович вважає, що якщо стандарти прав людини мають відігравати орієнтуючу, а нерідко й юридично-регулюючу роль, то їх інтерпретація повинна бути – принаймні у рамках певної сфери суспільних відносин – справді достатньо уніфікованою. Особливо це стосується стандартів міжнародних. [2, с. 20].

Стандарти захисту прав людини в міжнародному праві почали стрімко розвиватися після Другої світової війни. Перша загальна декларація всіх прав людини – це Статут Організації Об'єднаних Націй. До цього права людини мали суто національний характер, а міжнародні ініціативи були частковими й допоміжними у світі відносин, позначеному суверенітетом держав. І з самого початку Статут Організації Об'єднаних Націй встановив тісний зв'язок між правами людини та світом. Статті 1, 3, 55 і 68 Статуту стосуються прав людини. Таким чином, Статут Організації Об'єднаних Націй являє собою істотний елемент нормативного порядку в галузі прав людини [3].

Права людини належать до фундаментальних цінностей сучасної цивілізації. Сама концепція прав людини втілена у Загальній декларації прав людини (ООН, 1948 р.), де визнання гідності та невід'ємних прав людини є основою свободи, справедливості та загального миру [4, с. 65].

Міжнародне співробітництво держав у галузі прав людини відбувається у формі розробки певних стандартів та прийняття державами зобов'язань дотримуватись цих стандартів у своєму внутрішньому законодавстві, використовуючи їх у повсякденній діяльності. Попри невизначеність правового статусу Загальної декларації прав людини, її прийняття можна сміливо назвати відправною точкою у створенні окремої галузі міжнародного публічного права – міжнародного права захисту прав людини. Стандарти прав людини, закріплені у Загальній декларації 1948 р., згодом знайшли своє відображення у всіх багатосторонніх міжнародних договорах із захисту прав людини [5, с. 40].

До особистих прав і свобод Загальна декларація прав людини 1948 р. відносить такі: право на життя, на свободу й особисту недоторканість, рівність перед законом, право на розгляд справи прилюдно незалежним і безстороннім судом, право на громадянство. До політичних прав і свобод декларація встановлює: свободу думок, совісті, релігії, свободу мирних зборів і асоціацій, право брати участь в управлінні своєю країною. До соціально-економічних прав відноситься: право людини володіти майном, право на соціальне забезпечення, право на працю, право на відпочинок і довкілля [6, с. 414].

Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 41/120 «Встановлення міжнародних стандартів у сфері прав людини», яка була ухвалена 4 грудня 1966 року, містить керівні принципи, що мають враховуватися під час розробки міжнародних документів щодо прав людини. Зокрема, такі документи повинні мати фундаментальний характер і ґрунтуватися на гідності, властивій людській особистості, враховувати вже існуючі міжнародно-правові стандарти у сфері прав людини та передбачати механізм їхнього виконання, у тому числі системи звітування [7].

Правова природа прав та свобод людини полягає у тому, що незалежно від того, у якій країні проживає чи перебуває людина, вона знаходиться під міжнародним захистом, а також захистом тієї держави, громадянином якої вона перебуває [8, с. 50].

Однак, існують відмінності між юрисдикцією на суші та на морі. На суші передбачається, що суверенітет здійснює одна держава, на морі юрисдикція розподіляється між різними державами. На морі юрисдикція організована за зональним підходом, який врівноважує права прибережних держав зі свободами судноплавства та верховенством юрисдикції держави прапора [9].

Важливу роль у процесі становлення принципу «поваги до прав людини», як самостійного принципу міжнародного права, відіграла Конвенція Міжнародної Організації Праці «Про дискримінацію в галузі праці та занять» № 111, яка була прийнята в Женеві 4 червня 1958 року. У статті 1 Конвенції МОП № 111 термін «дискримінація» охоплює: будь-яке розрізнення, недопущення або перевагу, що робиться за ознакою раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних переконань, іноземного або соціального походження [10].

Одним з таких важливих міжнародних актів стала прийнята 1 березня 2022 р. у м. Женеві Декларація про права людини на морі. Документ був підготовлений неурядовою організацією Права людини на морі (Human Rights at Sea) і має рекомендаційний характер. Мета прийняття цього документа полягає в тому, щоб привернути загальну увагу до порушень прав людини на морі, сформувати спільну міжнародну відповідь на них та забезпечити ефективні засоби правового захисту для тих, хто став жертвою порушень прав людини на морі. Женевська декларація про права людини на морі – це по-перше керівництво, в якому викладаються міжнародні стандарти. Згідно з міжнародним морським правом, держава-прапора, держава порту, прибережні держави за будь-яким обставин зобов'язані дотримуватися міжнародного правопорядку в Світовому океані [11, с. 126].

Женевська декларація має дуже просту пропозицію. У ній сформульовано «чотири основоположні принципи», а саме: права людини універсальні, вони застосовуються на морі, так само як і на суші; усі люди на морі, без будь-якої відмінності, мають право на свої права людини; не існує специфічних для моря причин для відмови в правах людини на морі; усіх прав людини, встановлених як договірним, так і звичаєвим міжнародним правом, має бути дотримано на морі [12].

У Додатку А «Докази порушень прав людини на морі» Женевської декларації наведен список порушень і загроз правам людини на морі: злочинне насильство та загроза життю та безпеці, злочини на сексуальному ґрунті, рабство та примусова праця у рибній промисловості, порушення трудових прав у морському судноплавстві, загрози добробуту моряків та працівників морського транспорту, покинуті моряки, порушення у різноманітності, рівності та інклюзивності, дитяча праця, незаконна змішана міграція та торгівля людьми, піратство.

Женевська декларація передбачає багатовекторну стратегію, яка полягає у визначенні, визначенні конкретних прав людини на морі, що стають предметом розгляду в рамках чинного міжнародного права, а також у спробах сприяти виконанню зобов'язань у сфері прав людини шляхом надання рекомендацій прибережним державам, державам порту та державам прапора [13, с. 5].

Міжнародна морська організація (далі – ІМО) як спеціалізований орган ООН відіграє провідну роль у кодифікації та прогресивному розвитку морського права. Це стосується перш за все безпеки мореплавання, а також захисту навколишнього середовища (Солас-74, МАРПОЛ 73/78, Конвенція про Вантажну марку та інші) [14, с. 99]. Однак ІМО не залишає поза своєю увагою і такі питання, як сприяння міжнародному морському судноплавству, протидія піратству і тероризму, незаконна міграція, людський фактор. Міжнародна морська організація захищає права моряків, насамперед співпрацюючи з Міжнародною організацією праці (далі – ILO). У той час як ILO встановлює основні трудові стандарти, ІМО втілює їх у вигляді обов'язкових до виконання глобальних конвенцій з питань безпеки, підготовки та експлуатації, щоб забезпечити безпечні умови праці, справедливе поводження під час затримання суден та захист моряків від покидання їх без допомоги.

На 108-й сесії Комітету з безпеки ІМО було прийнято проект поправок до Кодексу стандартів підготовки, дипломування та несення вахти моряків (далі STCW-95) з метою запобігання та реагування на знущання та домагання у морському секторі, включаючи сексуальне насильство та сексуальні домагання. Резолюція MSC. 560 (108) Міжнародної морської організації, яка була прийнята 23 травня 2024 року, внесла зміни до Кодексу підготовки, сертифікації та несення вахти моряків, який набрав чинності 1 січня 2026 року. Поправки включені до таблиці A-VI/1-4 (Специфікація мінімального стандарту компетентності у сфері особистої безпеки та соціальної відповідальності) Кодексу STCW-95 [15].

Згідно з даними, наданими організацією Права людини на морі (Human Rights at Sea), 45 % жінок, які працюють у морі, повідомили про сексуальні домагання; 11 % усіх випадків смерті моряків у 2019–2023 роках сталися внаслідок самогубств, що перевищує кількість смертей внаслідок травм на борту [16].

Міжнародна палата судноплавства (ICS) ще у листопаді 2016 року прийняла «Керівництво щодо викорінення домагань та знущань на борту суден». Якщо будь-який моряк скаржиться на те, що став жертвою домагань або знущань, скарги необхідно сприймати серйозно та розслідувати. Домагання та знущання (Harassment and bullying) – це приклади поведінки, яка є небажаною та спричиняє негативні наслідки, серед яких можуть бути: стрес, відсутність мотивації, зниження продуктивності праці, прогули та звільнення. Домагання включають будь-яку недоречну та небажану поведінку, яка, незалежно від того, чи є вона навмисною, чи ні, викликає у особи, що її зазнає, почуття неспокою, приниження, збентеження або дискомфорту [17]. Судноплавні компанії, відповідно до вимог Міжнародного кодексу з безпечної експлуатації суден та оновлених стандартів ІМО щодо прав моряків, зобов'язані включити до своєї Системи управління безпекою політику щодо протидії насильству, знущанням та домаганням. Для успішного впровадження судноплавним компаніям слід керуватися спільними рекомендаціями Міжнародної палати судноплавства та Міжнародної федерації працівників транспорту (ITF).

У січні 2020 року Міжнародна палата судноплавства опублікувала «Рекомендації для судновласників щодо запобігання дискримінації за віком на борту суден» [18]. Ці рекомендації підготовлено з метою сприяння усуненню вікової дискримінації та поліпшення умов праці на борту суден. Дискримінація за віком є потенційною формою несправедливого ставлення на роботі, з огляду на те, що різниця у віці між працівниками на робочому місці може сягати 50 років. Відповідно до Конвенції Міжнародної організації праці Про працю в морському судноплавстві 2006 року кожна держава-член повинна переконатися, що положення її законів та нормативних актів дотримуються фундаментального права на усунення всіх форм дискримінації у сфері зайнятості та професійної діяльності. Дискримінація за віком може серйозно вплинути на фізичне та емоційне здоров'я працівників та претендентів на роботу, так як вона може призвести до зниження мотивації та збільшення кількості випадків хвороби, а також може зашкодити згуртованій та ефективній командній роботі, негативно вплинути на компанії, що може мати потенційні організаційні, економічні та правові наслідки. Судно часто є домівкою для моряка протягом багатьох місяців. Тому надзвичайно важливо забезпечити сприятливі умови проживання та праці, щоб уникнути відчуття ізольованості та вразливості у моряків. Ці рекомендації покликані допомогти судновласникам, менеджерам та фахівцям з управління персоналом уникати дискримінації за віком у всіх сферах діяльності; усвідомити переваги робочого середовища, вільного від дискримінації за віком; створити інклюзивне робоче середовище, щоб співробітники відчували свою приналежність незалежно від віку та не відчували себе зневаженими або недооціненими.

За своєю природою умови праці моряків такі, що потребують міжнародно-правового регулювання. Особливе значення в цьому процесі належить Міжнародній організації праці, яка здійснює міжнародно-правовий захист трудових прав громадян на універсальному рівні. Особливі умови праці та життя моряків призвели до того, що під егідою ILO було прийнято більш ніж 50 «морських конвенцій» і рекомендацій, присвячених цій категорії працівників, а в деяких випадках і рибалкам [19, с. 261].

Головна стратегічна ціль Міжнародної організації праці – це реалізація права всіх людей на гідну та продуктивну працю в умовах свободи, рівності, безпеки та поваги до особистості. Ця мета досягається шляхом розробки міжнародних заходів та програм, спрямованих на сприяння реалізації основних прав людини, поліпшення умов праці та життя, а також розширення можливостей для зайнятості.

Наразі всесвітнім «Біллем» про права моряків є Конвенція Міжнародної організації праці № 186 «Про працю у морському судноплавстві» 2006 року (далі – MLC), яка є обов'язковою для застосування на суднах торгівельного флоту. MLC 2006 року встановлює умови зайнятості моряків, які працюють у судноплавній галузі. Однак, MLC 2006 року не є договором про права людини, хоча вона включає права, які також відображені в міжнародному праві в галузі прав людини [20].

З 7 по 11 квітня 2025 року в Женеві відбулося п'яте засідання Спеціального тристороннього комітету Міжнародної організації праці. Уряди, моряки та судновласники зі світової судноплавної галузі погодили низку поправок до Конвенції про працю в морському судноплавстві 2006 року. Поправки до MLC мають набути чинності до грудня 2027 року та передбачають: захист моряків від насильства й домагань на борту суден; заклик до визнання моряків як «Ключових працівників» світової економіки; зміцнення прав моряків щодо звільнення на берег на користь їхнього здоров'я та добробуту; сприяння переміщенню моряків з метою репатріації без жодних форм дискримінації; справедливе поводження з моряками у випадку морських аварій та затриманими моряками у зв'язку з ймовірними злочинами;

наявність на борту суден актуальної медичної інформації та рекомендацій.

Міжнародна морська організація та Міжнародна організація праці діють у тісному партнерстві для захисту прав моряків у всьому світі. Важливим аспектом спільної роботи є захист моряків у критичних ситуаціях. Обидві організації спільно керують базами даних, які фіксують випадки залишення екіпажів судновласниками, та вимагають від держав забезпечення моряків їжею, водою та можливістю повернутися додому [21].

Права моряків протягом багатьох десятиліть є одним із головних пріоритетів Міжнародної морської організації та Міжнародної організації праці.

У 2022 році IMO та ILO створили Спільну тристоронню робочу групу для виявлення та вирішення проблем моряків і врахування людського фактора, об'єднавши уряди, судновласників та моряків для розробки практичних рішень, керівних принципів та вдосконалення нормативно-правової бази. Керівні принципи щодо справедливого поводження з моряками, затриманими у зв'язку з імовірними злочинами, були розроблені Об'єднаною робочою групою з питань безпеки на морі у листопаді 2024 року та прийняті Юридичним комітетом IMO у 2025 році.

Метою цих керівних принципів є захист прав моряків та забезпечення справедливого й гідного ставлення до них у всіх юрисдикціях. Керівні принципи охоплюють питання, пов'язані з: захистом права на належну правову процедуру; захистом від довільного затримання, примусу чи залякування; забезпеченням того, щоб заробітна плата, медичне обслуговування та права на репатріацію залишалися незмінними протягом будь-яких судових розглядів; покращенням координації між країнами, включаючи держави портів, держави прапора, прибережні держави, держави, громадянами яких є моряки, судновласників та моряків.

Однак, Резолюція LEG.7(112), яка була прийнята Міжнародною морською організацією 28 березня 2025 року «Рекомендації щодо справедливого ставлення до моряків, затриманих у зв'язку з підозрою у скоєнні злочинів», має рекомендаційний характер і не є обов'язковою для виконання державами [22].

У світовому масштабі все ще існує проблема кримінальної відповідальності моряків, яких було затримано за підозрою у причетності до незаконної діяльності. Досі не вирішено справу восьми філіппінських членів екіпажу судна MV Harris, заарештованих в Алжирі 28 липня 2023 року після того, як влада виявила на борту 35,8 кілограмів кокаїну. Члени індійського екіпажу судна Harbour Phoenix, IMO (9110432), перебувають під вартою в іранській в'язниці Бандар-Аббас з того часу, як їхнє судно було заарештоване іранськими властями в липні 2025 року [23].

Висновки. Отже, права моряків є складовою частиною прав людини на морі. Міжнародні організації у сфері мореплавства занепокоєні фактами порушення прав людини на суднах торговельного флоту та приймають ряд рекомендаційних документів, а також поправки до Кодексу STCW-95 і Конвенції MLC 2006 року, які встановлюють обов'язкові вимоги до держав, судноплавних компаній, моряків щодо дотримання та захисту прав людини на морі, зокрема прав моряків.

На нашу думку, для дотримання вимог Міжнародної морської організації та Міжнародної організації праці щодо прав моряків у межах загальних прав людини необхідно вжити наступних заходів: посилити координацію діяльності міжнародних організацій у сфері захисту прав моряків; запровадити посилений контроль з боку держави порту за дотриманням положень Кодексу STCW-95 із поправками 2026 року та положень Конвенції про працю у морському судноплавстві 2006 року; Компанія зобов'язана розробити чітку політику протидії насильству, булінгу та домаганням, яка має бути інтегрована в Систему управління безпекою, відповідно до вимог Міжнародного кодексу з управління безпечною експлуатацією суден (ISM Code); зобов'язати держави прапора, держави порту та держави, що надають робочу силу, проводити неупереджені розслідування скарг та застосовувати відповідні санкції за порушення прав моряків: судові органи повинні активно застосовувати спільні рекомендації IMO та ILO, зокрема ті, що стосуються справедливого ставлення до моряків під час морських аварій та у випадках підозри у вчиненні кримінальних правопорушень, з метою покласти край свавільним затриманням моряків; забезпечувати моракам доступ до безкоштовних послуг перекладачів, адвокатів та інформації про їхні права під час досудового та судового розгляду.

Література:

1. Слінько Т. М. Міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини та їх відображення в Конституції України. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/03cf086a-c92f-4919-b48e-f951f30c51c4/content
2. Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України.* Київ, 2016. № 1 (84). С. 19–29. URL: https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-19-29.pdf
3. Tafsir M. N. Human rights at sea and the law of the sea. *Beijing Law Review*. 2019. N 2 Vol. 10. URL: https://www.scirp.org/journal/articles?searchcode=Tafsir+Malick++Ndiaye&searchfield=authors&page=1
4. Пильгун Н. В., Плис Н.В. Права людини як фундаментальна цінність в українському суспільстві. *Юридичний вісник*. Одеса, 2022. № 4 (65). С. 65–71. DOI: 10.18372/2307-9061.65.17041
5. Кузенко У. І. Загальна декларація прав людини як джерело універсальних міжнародно-правових стандартів прав людини. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія Право*. Івано-Франківськ, 2020. №8 (21). С. 36–42. DOI: 10.33098/2078-6670/2020.9.21.36-42
6. Наливайко О.І., Братішко Н.А. Поняття та особливості міжнародно-правових стандартів прав людини. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.71
7. Setting international standards in the field of human right: resolution / adopted by the General Assembly. URL: https://digitallibrary.un.org/record/126473?v=pdf
8. Яцковина В. В. Міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини. *Південно-український правничий часопис.* Одеса, 2022. № 1-2. С. 49–53. DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.9
9. Lewis R., Galani S. Addressing the challenges of applying human rights law at sea. *International & Comparative Law Quarterly, Supplement S1: Maritime Law: Current Challenges and Future Directions.* 2025. Vol. 74. PP. 305–320. DOI: https://doi.org/10.1017/S0020589325101085
10. Конвенція про дискримінацію в галузі праці та занять № 111. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_161#Text
11. Переверзєва О., Омельченко Н. Міжнародно-правові стандарти прав людини на морі: перспективи розвитку в Україні. *Юридичний вісник*. Одеса, 2023. № 4. С. 123–129. DOI https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2023.16

12. Женевська декларація про права людини на морі. URL: https://www.humanrightsatsea.org/sites/default/files/media-files/2023-07/GDHRAS_UKRAINIAN_Version_Updated_July_2023.pdf
13. Klein N. Geneva Declaration on Human Rights at Sea: An Endeavour to Connect Law of the Sea and International Human Rights Law. *Ocean Development and International Law.* 2022. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4186970
14. Костиря О. В. Роль міжнародної морської організації в кодифікації міжнародного морського права. *Держава та регіони. Серія: Право.* Одеса, 2020. № 4 (70). С. 95–100. DOI https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.4.15
15. Resolution MSC.560 (108). Amendments to part a of the seafarers' training, certification and watchkeeping (STCW) Code. 2024. URL: https://wwwcdn.imo.org/localresources/en/KnowledgeCentre/IndexofIMOResolutions/MSCResolutions/MSC.560(108).pdf
16. Human Rights at Sea. URL: https://www.humanrightsatsea.org/
17. Guidance on eliminating shipboard harassment and bullying. URL: https://www.ics-shipping.org/resource/ics-itf-guidance-on-eliminating-shipboard-harassment-bullying/
18. Guidelines for shipowners to avoid age discrimination on board ships. URL: https://www.ics-shipping.org/wp-content/uploads/2020/01/guidelines-for-shipowners-to-avoid-age-discrimination-on-board-ships.pdf
19. Іванова А.В., Костиря О.В., Савич О.С. Правове регулювання морського судноплавства»: навч. посіб. Одеса: «Гельветика», 2021. 332 с.
20. Maritime Labour Convention, 2006. URL: https://www.ilo.org/international-labour-standards/maritime-labour-convention-2006
21. Seafarer abandonment. ILO/IMO Joint Database on Abandonment of Seafarers. URL: https://www.imo.org/en/ourwork/legal/pages/seafarer-abandonment.aspx
22. Guidelines on fair treatment of seafarers detained in connection with alleged crimes. Resolution LEG.7(112). 2025. URL: https://wwwcdn.imo.org/localresources/en/KnowledgeCentre/IndexofIMOResolutions/LEGDocuments/LEG.7(112).pdf
23. Seafarer criminalisation. Human Rights at Sea. 2025. URL: https://www.humanrightsatsea.org/news/criminalisation-10-indian-seafarers-languish-irans-bandar-abbas-jail-july-2025

Kostyria O., Vyshnevskyi V. International standards on human rights at sea and seafarers' rights

Summary. This article examines issues relating to the legal regulation of the protection of human rights at sea and the rights of seafarers, which are an integral part of human rights in general.

With a view to achieving social justice and establishing uniform standards for human rights at sea, the International Labour Organization and the International Maritime Organization are setting new requirements regarding seafarers' rights, which will be binding on states, shipping companies and seafarers.

The adoption of new amendments to the 2006 Maritime Labour Convention will address the gap in seafarers' rights by introducing new provisions on human rights at sea. Furthermore, on 1 January 2026, new amendments to the STCW Code 1995 came into force pursuant to IMO Resolution MSC.560(108). The changes relate to basic training programmes for seafarers and introduce compulsory training on accident prevention, as well as measures to prevent bullying and sexual harassment.

It is established that seafarers' rights are an integral part of human rights at sea; human rights are universal and must apply at sea just as they do on land. It is determined that seafarers' rights are closely linked to their welfare, particularly in terms of their legal protection.

It is proposed that the following measures be taken: to strengthen coordination among international organisations in the field of seafarers' rights protection; to enhance Port State Control over compliance with the provisions of the 1995 STCW Code, as amended in 2026, and the provisions of the Maritime Labour Convention, 2006; in accordance with the International Safety Management Code, incorporate measures to combat violence, bullying and harassment on board ships into the Company's Policy; oblige flag States, port States and labour-supplying States to conduct impartial investigations into complaints and impose appropriate sanctions for violations of seafarers' rights; implement the joint recommendations of the IMO and the ILO, in particular those relating to the fair treatment of seafarers during maritime accidents and in cases where criminal offences are suspected, with a view to putting an end to the arbitrary detention of seafarers; ensure that seafarers have access to free interpretation and translation services, legal representation and information about their rights during pre-trial and court proceedings.

Key words: human rights at sea, seafarers' rights, discrimination, international human rights standards, Geneva Declaration on Human Rights at Sea, International Labour Organization, International Maritime Organization, ILO Maritime Labour Convention 2006, STCW Code 1995.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 22.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

УДК 341.9:341.17:342.738
DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.31

Микитенко В. С.,
аспірант кафедри права Європейського Союзу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: https://orcid.org/0009-0005-2004-5024

ФРАГМЕНТАЦІЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ОСОБЛИВИХ (ЧУТЛИВИХ) КАТЕГОРІЙ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ У ЄС: КОЛІЗІЙНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Анотація. Стаття присвячена дослідженню фрагментації правового режиму чутливих персональних даних у праві Європейського Союзу та її наслідків для внутрішнього ринку. Доведено, що мета GDPR щодо усунення розрізненості національних режимів часів Директиви 95/46/ЄС у сфері чутливих даних досягнута лише частково. Надання державам-членам права встановлювати власні обмеження на обробку генетичних, біометричних і медичних даних (ст. 9(4)), а також інформації про працівників і наукові дослідження, фактично призвело до повторної фрагментації законодавства. Водночас колізійну норму Директиви 95/46/ЄС не було перенесено до GDPR: його ст. 3 визначає лише територіальну сферу дії самого Регламенту, але не вказує, право якої саме країни застосовується там, де залишено простір для національної нормотворчості. На основі аналізу національного законодавства, ухваленого на підставі застережних положень GDPR у Німеччині, Франції, Польщі, Данії та Нідерландах, а також звітів інституцій ЄС показано, що ця фрагментація поглиблюється через розбіжну практику наглядових органів і невизначеність щодо застосовного права. Для внутрішнього ринку це означає нерівні умови конкуренції саме в тому сегменті, де до контролерів висуваються найсуворіші вимоги, а свобода вибору місця заснування створює для них стимул віддавати перевагу юрисдикціям із менш обтяжливим режимом. Сама по собі розбіжність національних матеріальних режимів відповідає принципу субсидіарності, однак вона не пояснює відсутності в праві ЄС колізійних норм, які розмежовували б сфери їхньої дії. У роботі критично проаналізовано три доктринальні підходи до вирішення колізійного питання (місце фактичної присутності контролера, lex loci laboris та звичайне місце проживання суб'єкта даних), оцінено значення рішення Суду ЄС у справі C-34/21, а також розглянуто деліктний вимір проблеми (зокрема, ризики forum shopping через розрив між юрисдикцією та застосовним правом). Доведено, що навіть пакет Digital Omnibus не усуває цю колізійну прогалину. Запропоновано відновити в GDPR колізійну норму як функціональний аналог ст. 4 Директиви, що поєднував би загальний критерій місця фактичної присутності контролера із захисними правилами для відносин зі слабшою стороною. Визначено значення результатів для України: показано, що гармонізація законодавства за моделлю GDPR імпортує і його структурні дефекти, проте пізніший старт реформи дає українському законодавцю змогу заздалегідь усунути цю правову невизначеність.

Ключові слова: чутливі персональні дані, особливі категорії персональних даних, GDPR, застережні положення, колізійна норма, застосовне право, внутрішній ринок ЄС, гармонізація законодавства України.

Постановка проблеми. Ухвалення Загального регламенту про захист даних (GDPR) [1] мало покласти край розрізненості національних режимів захисту персональних даних, що склалася за понад два десятиліття дії Директиви 95/46/ЄС [2]. Вибір правової форми був принциповим, адже регламент підлягає прямому застосуванню в усіх державах-членах і тому мав гарантувати тотожність правил у всіх державах-членах. Мета акта подвійна: захист фундаментальних прав фізичних осіб та вільний рух персональних даних, який у межах Союзу згідно зі ст. 1(3) не може бути обмежений з міркувань, пов'язаних із захистом фізичних осіб [1]. GDPR, отже, від початку замислювався як інструмент внутрішнього ринку, покликаний усунути регуляторні бар'єри та вирівняти умови конкуренції для контролерів і операторів персональних даних.

Щодо чутливих даних, або, в термінології GDPR, особливих категорій персональних даних, уніфікаційний задум реалізовано лише частково. Стаття 9(4) GDPR прямо уповноважує держави-члени зберігати або запроваджувати додаткові умови, у тому числі обмеження, щодо обробки генетичних, біометричних даних і даних стосовно здоров'я [1]. Подібні застереження містять ст. 88 (обробка даних працівників) та ст. 9(2)(j) у поєднанні зі ст. 89(1) (наукові дослідження).

Проблема, однак, не зводиться до неповноти гармонізації. Директива 95/46/ЄС містила у ст. 4 спеціальне правило визначення застосовного національного права у сфері захисту персональних даних [2]. Це не була класична двостороння колізійна норма: ст. 4 не обирала між правопорядками на основі нейтральної прив'язки, а визначала просторову сферу застосування національного законодавства, ухваленого на виконання Директиви. Функціонально вона все ж виконувала колізійно-алокативну роль, дозволяючи встановити, законодавство якої держави-члена регулює конкретну транскордонну обробку, тож надалі характеризуємо її як односторонню колізійну норму. GDPR аналогічної норми не має: його ст. 3 окреслює лише територіальну сферу застосування самого Регламенту, тобто визначає чи застосовується GDPR як такий. Наслідком стало парадоксальне становище, за якого інструмент, покликаний усунути фрагментацію, у сфері чутливих даних її відтворив і водночас ліквідував механізм, який цю фрагментацію принаймні впорядковував. Для роботодавців, страховиків, медичних і дослідницьких установ це означає правову невизначеність у цілком типових транскордонних ситуаціях. Актуальності темі додають визнання фрагментації у другому звіті Комісії про застосування GDPR [3; 4] та розпочатий наприкінці 2025 р. перегляд Регламенту в межах пакета

Digital Omnibus [5], який ані ст. 9(4), ані колізійної прогалини не торкається.

Стан дослідження. У зарубіжній доктрині вагоме значення для цієї статті мають праці К. Чакарової [7], К. Пормейстер [8], Г. Абрахи [17], М. Свєрчинського [18] та М. Бркан [20]. Порівняльний вимір представлений колективною монографією за редакцією К. Мак-Каллах, О. Тамбу та С. Буртона [10] і дослідженнями на замовлення інституцій ЄС [12]. У вітчизняній науці розглядаються переважно питання адаптації українського законодавства до acquis ЄС (К. Боднар [28], О. Яворська [29]), тоді як колізійний вимір обробки чутливих даних усередині Союзу залишається практично недослідженим.

Метою статті є розкриття нормативного механізму фрагментації правового режиму чутливих персональних даних у ЄС, оцінка її наслідків для внутрішнього ринку, визначення підходів до вирішення питання застосовного права при транскордонній обробці, а також з'ясування значення виявленої фрагментації для гармонізації українського законодавства із законодавством ЄС у сфері захисту персональних даних.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 288 ДФЄС регламент є обов'язковим у повному обсязі та підлягає прямому застосуванню в усіх державах-членах [6], тож заміна директиви регламентом подавалася як спосіб остаточно усунути розбіжності, породжені неоднаковою транспозицією. Проте GDPR став продуктом компромісу з державами-членами, які прагнули зберегти регуляторну автономію у чутливих сферах: трудових відносинах і охороні здоров'я, а також у науці. Юридичною формою компромісу стали застережні положення (opening clauses)[1], що уповноважують або зобов'язують держави-члени ухвалювати власне регулювання. Їх кількість у GDPR є безпрецедентною для регламенту, адже мова про кілька десятків норм, що делегують нормотворчість на національний рівень. Як зазначає К. Чакарова, через це GDPR нерідко характеризують як гібрид між регламентом і директивою, а обсяг делегування загрожує повторною фрагментацією правової бази ЄС у сфері захисту даних [7, с. 6, 88].

Для особливих категорій персональних даних ця фрагментація закладена не лише у ст. 9(4), а в самій нормативній архітектурі ст. 9 GDPR. Поряд із загальною забороною обробки таких даних у ст. 9(1) та переліком винятків у ст. 9(2), низка останніх прямо пов'язує допустимість або умови обробки з правом Союзу чи держав-членів. Це стосується, зокрема, трудового права та соціального забезпечення (ст. 9(2)(b)), істотного суспільного інтересу (ст. 9(2)(g)), охорони здоров'я (ст. 9(2)(h)–(i)) та наукових досліджень (ст. 9(2)(j) у поєднанні зі ст. 89). Крім того, ст. 9(2)(a) допускає встановлення правом Союзу або держави-члена випадків, коли заборона обробки не може бути знята згодою суб'єкта даних. Найвиразнішою формою такого національного регуляторного розсуду є ст. 9(4), яка прямо дозволяє державам-членам зберігати або запроваджувати додаткові умови, включно з обмеженнями, щодо обробки генетичних, біометричних даних та даних про здоров'я. Тому йдеться не про «мінімальну гармонізацію» у класичному значенні цього поняття, а про контрольований національний нормотворчий розсуд усередині застосовного регламенту [7, с. 32].

Неповнота гармонізації не була б настільки серйозною проблемою, якби правова система ЄС зберегла механізм упорядкування національних розбіжностей. У Директиві 95/46/ЄС він був: ст. 4 визначала застосовне національне право за критерієм осідку (establishment)[2] контролера, у контексті діяльності якого здійснювалася обробка персональних даних [2]. GDPR цієї норми не успадкував. Окремі елементи колишнього режиму територіальної дії трансформувалися у ст. 3 GDPR, однак функція цієї статті принципово інша: вона визначає територіальну сферу застосування самого Регламенту як безпосередньо застосовного акта права ЄС, а не здійснює розмежування сфер дії національного законодавства держав-членів [8, с. 715–716]. Це розмежування набуває особливого значення саме там, де GDPR залишає державам-членам простір для власних матеріально-правових вимог, адже висновок про застосовність Регламенту за ст. 3 ще не дає відповіді, приписи якої держави-члена регулюють конкретну обробку.

Особливого значення для розмежування цих нормативних площин набуває рішення Суду ЄС у справі C-191/15 Verein für Konsumenteninformation v Amazon EU [9]. Суд виходив із того, що питання права, застосовного до обробки персональних даних, має визначатися відповідно до спеціального правила ст. 4 Директиви 95/46/ЄС, а не лише на підставі загальних колізійних механізмів. Тим самим практика Суду підтвердила самостійну алокативну функцію ст. 4 у системі європейського міжнародного приватного права. Після скасування Директиви ця нормативна основа зникла, тож проблема полягає не у відсутності в GDPR текстуальної копії ст. 4, а у втраті самого механізму визначення застосовного національного законодавства у транскордонних ситуаціях.

Точкові відсилання до застосовного права в тексті все ж трапляються, але вони розрізнені, додаткових умов за ст. 9(4), 88 і 89 не охоплюють і конфлікту односторонніх національних норм між собою не знімають. К. Чакарова схиляється до того, що загальну колізійну норму пропущено ненавмисно: колізійні правила прибрали, не запропонувавши ні заміни, ні бодай орієнтирів [7, с. 7]. Найімовірніше, розробники мислили категоріями повної уніфікації, за якої колізійна норма справді не потрібна, але кілька десятків застережних положень цю передумову знімають. Наслідком стає або паралельна застосовність кількох національних законів із неоднаковими вимогами, або, якщо жоден із них не визначає сфери власної дії, утворюється прогалина, адже односторонні норми про просторову дію національні акти містять далеко не завжди [7, с. 79, 82, 84].

У Німеччині федеральний закон про захист даних (BDSG) у § 22 визначає власний перелік підстав обробки особливих категорій даних, а § 26 встановлює спеціальний режим обробки даних працівників на підставі ст. 88 GDPR, що дослідники оцінюють як відхилення від положень Регламенту, несумісне з його гармонізаційною метою [10, с. 31; 11]. Схожі відхилення фіксують і в інших державах-членах. Колективна монографія за редакцією К. Мак-Каллах, О. Тамбу та С. Буртона констатує, що більшість національних транспозицій GDPR залишаються неповними та викликають сумніви щодо відповідності самому Регламенту. Там само наведено попередження Європейської

[1] У контексті GDPR opening clauses слід розуміти не просто як застереження, а як положення Регламенту, які прямо залишають державам-членам нормативний простір для встановлення, конкретизації або збереження національного правового регулювання у певних питаннях.

[2] Осідок (establishment) контролера – під ним розуміється автономне поняття права ЄС, яке відповідно до практики Суду ЄС передбачає реальне й ефективне здійснення діяльності через стабільну організаційну присутність та не зводиться до місця реєстрації чи інкорпорації контролера.

Комісії, що відтворення чи доповнення положень Регламенту національним законодавцем повертає бізнес до незнання застосовних правил [10, с. 26]. Системність картини підтверджує дослідження для Генерального директорату Комісії з питань здоров'я (DG SANTE), яке охопило всі держави-члени. Його автори констатують, що відмінності у тлумаченні Регламенту та в національному законодавстві призвели до фрагментованого підходу, який ускладнює транскордонну співпрацю в медичній допомозі та дослідженнях [12, с. 9, 80]. Через ст. 9(4), зазначають вони, GDPR у сфері охорони здоров'я не застосовуватиметься однаково в кожній державі-члені: у Франції автоматизована обробка генетичних даних потребує авторизації, у Нідерландах вона за загальним правилом заборонена щодо даних, які не стосуються суб'єкта, від якого їх отримано, а Данія обмежила використання генетичної інформації роботодавцями та страховиками [12, с. 26, 30].

Хоча GDPR ґрунтується вже на спеціальній компетенції ст. 16 ДФЄС [6], вільний рух даних прямо визначено предметом Регламенту (ст. 1(1)), і за однакових правил контролери отримують єдине правове середовище, а сам Регламент, як зазначає Європейська Комісія, створює рівні умови конкуренції для бізнесу [3]. У сегменті чутливих даних цієї передумови немає, адже заборона обмежувати вільний рух даних за ст. 1(3) формально нікуди не поділася, тоді як однаковість застосовних правил зруйнована застережними положеннями.

Розбіжність між задумом і реальністю зафіксовано вже і в офіційних документах: у огляді Європейського Парламенту констатовано, що застережні положення та інтерпретаційні неоднозначності призвели до фрагментації, зокрема щодо умов обробки генетичних, біометричних даних і даних про здоров'я [4], що узгоджується з труднощами, про які повідомляють стейкхолдери у другому звіті Комісії про застосування GDPR [3]. Держави-члени схильні вважати певний ступінь фрагментації корисним, тоді як компанії, що працюють у кількох державах, повідомляють про неоднакові рівні захисту [4]. Другий рівень проблеми утворює правозастосовна практика, оскільки наглядові органи неоднаково тлумачать ключові поняття Регламенту, а деякі публікують настанови, що суперечать позиціям Європейської ради із захисту даних [4]. Для внутрішнього ринку це означає, що контролери, які самостійно обирають місце заснування, отримують стимул віддавати перевагу юрисдикції з найменш обтяжливим режимом. Сама по собі така розбіжність відповідає принципу субсидіарності, проте складність виникає на наступному кроці, адже право ЄС не визначає, регулювання якої держави-члена підлягає застосуванню. Наприклад, роботодавець, заснований у Німеччині, обробляє дані про здоров'я працівника, який дистанційно виконує роботу в Польщі. Застосовність самого GDPR сумнівів не викликає (ст. 3(1)), проте обидві держави скористалися застережними положеннями Регламенту. Німеччина ухвалила спеціальні режими § 22 і § 26 BDSG [11], а польський законодавець конкретизував правила обробки особливих категорій даних працівників, зокрема даних про здоров'я, у ст. 22^{1b} Кодексу праці [13], допустивши їх обробку на підставі згоди лише тоді, коли дані передано з ініціативи самого працівника. Відповідно, у роботодавця виникає логічне питання: дотримуватися німецьких вимог, польських чи обох одночасно.

Доктрина запропонувала щонайменше три підходи до визначення застосовного права, і кожен із них має істотні вади. Перший, оснований на критерії осідку контролера, продовжує логіку скасованої ст. 4 Директиви. К. Пормейстер розглядає можливість перенесення на нові умови позиції Суду ЄС у справі C-230/14 *Weltimmo* [14], за якої застосовним є право держави-члена, в контексті діяльності осідку якої здійснюється обробка. Такий критерій дає контролерові єдиний режим і передбачуваність, однак контролер у державі А, який не має осідку у державі Б, не підпадатиме під законодавство держави Б, навіть обробляючи чутливі дані її резидентів [8, с. 714, 718, 721, 723]. Працівник, відповідно, втрачає спеціальні гарантії власного правопорядку саме тоді, коли той свідомо їх посилив. До того ж ця конструкція виведена доктриною з практики тлумачення норми, якої більше не існує, і суд держави-члена не зобов'язаний її дотримуватися. Другий підхід, lex loci laboris, спирається на аналогію зі ст. 8 Регламенту Рим I, яка для трудових договорів вказує на право держави звичайного виконання роботи і захищає слабшу сторону [15]. Він системно послідовний, але переносить договірну колізійну норму на режими переважно публічно-правової, наглядової природи, а для роботодавця з персоналом у кількох державах означає стільки ж паралельних режимів адміністрування. Третій підхід, орієнтований на звичайне місце проживання суб'єкта даних, найповніше відповідає правозахисній меті Регламенту, однак множить паралельні режими за кількістю держав проживання працівників чи клієнтів.

До проблематики застережних положень долучився і Суд ЄС. У рішенні у справі C-34/21 *Hauptpersonalrat der Lehrerinnen und Lehrer* він визначив, що більш конкретні норми у розумінні ст. 88(1) GDPR мусять мати нормативний зміст, відмінний від загальних правил Регламенту, а національне законодавство, яке лише відтворює його умови або не задовольняє вимог ст. 88(2), не підлягає застосуванню, якщо тільки воно не може становити правової основи обробки за ст. 6(3) GDPR [16, п. 61, 82–84]. Г. Абраха підкреслює, що наслідки рішення є далекосяжними, оскільки несумісним з Регламентом виявляється і структурно подібний § 26(1) BDSG, а більшість національних норм про обробку даних працівників, нотифікованих Комісії за ст. 88(3) GDPR, навряд чи відповідатиме вимогам ст. 88 [17, с. 493–495]. Попри позитивний ефект рішення у вигляді обмеження нових національних винятків, його дія вичерпується перевіркою валідності норми, залишаючи відкритим питання визначення застосовного законодавства у разі конфлікту декількох легітимних режимів. У короткостроковій перспективі невизначеність навіть зростає, адже роботодавець як контролер мусить спершу оцінити чинність потенційно застосовних норм за критеріями Суду. Деякі держави-члени почали заповнювати прогалину односторонньо. Наприклад, оновлений французький закон про захист даних містить власну колізійну норму за критерієм місця проживання суб'єкта даних, яка здатна суперечити підходам інших держав і сама фрагментує територіальну сферу дії правил захисту даних [10, с. 56]. Унаслідок цього розбіжності виникають одночасно на двох рівнях: у матеріальних режимах чутливих даних і в національних підходах до визначення застосовного права.

Виявлена проблема має два взаємопов'язані, але юридично різні виміри, які не слід ототожнювати. Перший є регуляторним і полягає у визначенні просторової сфери дії національних спеціальних приписів, ухвалених державами-членами на підставі opening clauses GDPR. Саме цю функцію за режиму Директиви виконувала ст. 4. Другий виникає вже у приватноправовій пло-

щині, коли порушення правил захисту даних породжує вимогу про відшкодування шкоди та необхідно визначити право, застосовне до відповідного недоговірного зобов'язання. У цій площині постає питання співвідношення GDPR із системою європейського міжнародного приватного права, передусім Регламентом Рим II та національними колізійними нормами.

Третю, окрему площину становить міжнародна юрисдикція. Стаття 79(2) GDPR надає суб'єкту даних альтернативні юрисдикційні можливості, але визначення компетентного суду не тотожне визначенню права, яке цей суд має застосовувати. Саме відсутність необхідного паралелізму між forum та ius робить проблему особливо складною.

У контексті деліктної площини порушення національних специфікацій породжує вимоги про відшкодування шкоди за ст. 82 GDPR, однак Регламент, як констатує М. Свєрчинський, містить лише норми міжнародного цивільного процесу, а не колізійне регулювання, тож суди змушені звертатися до національного міжнародного приватного права [18, с. 40, 43]. Регламент Рим II тут не допомагає, оскільки прямо виключає зі своєї сфери позадоговірні зобов'язання, що виникають із порушень приватності та прав особистості [19]. До них, зокрема, доктриною відноситься і захист персональних даних, хоча сам текст Регламенту про нього не згадує (і цю прогалину законодавець так і не заповнив) [20, с. 27–28]. При цьому доктриною пропонуються несумісні шляхи вирішення проблеми. М. Бркан, чий аналіз стосувався ще режиму Директиви 95/46/ЄС, розглядає два варіанти: або ст. 4 Директиви цілком лежить поза сферами дії Рим I і Рим II та застосовується самостійно, або співвідноситься з ними як lex specialis із lex generalis [20, с. 27–28], причому при скасуванні ст. 4 обидві конструкції втратили нормативну опору. У свою чергу М. Свєрчинський обґрунтовує пряму застосовність моделі Рим II, доводячи, що сформульоване задовго до GDPR виключення не охоплює порушень створеного ним режиму, хоч і визнає дискусійність такої позиції [18, с. 49, 52–55]. Додаткову невизначеність створює розрив між юрисдикцією та застосовним правом, на відсутність паралелізму між якими у сфері захисту даних, на відміну від споживчого права, звертає увагу М. Бркан [20, с. 15]. За ст. 79(2) GDPR суб'єкт даних може позиватися не лише в державі осідку контролера чи оператора, а й, альтернативно, у державі свого звичайного місця проживання, право якої, найімовірніше, не збігатиметься із застосовним, а сполучення сприятливих для позивача юрисдикційних правил із браком уніфікованих колізійних норм створює передумови для *forum shopping*, тобто обрання позивачем найзручнішого суду.

Шляхи розв'язання. Наявні пропозиції різняться глибиною втручання та адресованим рівнем проблеми. Тлумачний шлях представлений у роботі К. Чакарової застосовувати за аналогією правила визначення провідного наглядового органу за ст. 56 GDPR, вважаючи застосовним право держави цього органу [7, с. 87–88]. Вразливість підходу полягає в тому, що механізм провідного органу створений для розподілу наглядової компетенції, тож його перенесення в колізійну площину є доктринальною творчістю без опори в позитивному праві. Матеріально-правовий шлях, тобто точкову гармонізацію правил використання чутливих даних у дослідженнях на рівні ЄС, пропонує К. Пормейстер [8, с. 723]. Однак ухвалений у 2025 р. Регламент про Європейський простір даних про здоров'я (EHDS) показав межі цього напряму, адже його ст. 51(4) дозволяє державам-членам суворіші заходи щодо генетичних, епігеномних і геномних даних при вторинному використанні [21], відтворюючи логіку застережних положень на новому рівні. Міжнародно-приватноправовий шлях охоплює пропозицію М. Бркан доповнити Регламент Брюссель I bis спеціальною секцією про юрисдикцію у спорах щодо захисту даних [20, с. 24, 36–37] та вже згадане обґрунтування застосовності моделі Рим II, проте обидві пропозиції адресують юрисдикційний і деліктний шари, тоді як регуляторний потребує власного вирішення.

Запропоноване вирішення також потребує розмежування компетенційних підстав права ЄС. Якщо майбутня норма має визначати просторову сферу застосування національних спеціальних вимог, ухвалених на підставі GDPR, її функція залишається безпосередньо пов'язаною із системою захисту персональних даних, для якої спеціальну правову основу встановлює ст. 16 ДФЄС. Інша ситуація виникає щодо права, застосовного до цивільно-правових наслідків порушення таких вимог: у цій частині питання належить до сфери судового співробітництва у цивільних справах та колізійного регулювання, передбаченого ст. 81(2)(c) ДФЄС. Тому пропонований функціональний аналог ст. 4 Директиви доцільно розуміти насамперед як спеціальне правило просторового розмежування національних регуляторних режимів усередині GDPR, а не як універсальну колізійну норму для всіх приватноправових наслідків обробки персональних даних.

На нашу думку, доцільним було б відновлення в самому GDPR односторонньої колізійної норми як функціонального аналога ст. 4 Директиви, де загальний критерій осідку (establishment) контролера поєднувався б із захисними правилами для відносин зі слабшою стороною, насамперед трудових, за зразком ст. 8 Регламенту Рим I [15]. Від тлумачної аналогії, описаної в доктрині [7, с. 87–88], такий варіант відрізняється тим, що правило закріплюється в тексті самого Регламенту і діє як загальний критерій незалежно від наявності провідного органу, а захисний елемент стає складовою самої норми. Вирішальним при цьому є не вибір конкретного критерію з розглянутих вище, а сам факт його нормативного закріплення на рівні ЄС.

Нагода для такого вибору формально існує: пропозиція Комісії від 19 листопада 2025 р. передбачає звуження сфери посиленого захисту до даних, які безпосередньо розкривають чутливі характеристики особи [5], та нові винятки для чутливих даних, які без цілеспрямованого збирання залишково потрапляють до наборів даних систем штучного інтелекту, за умови суворих гарантій їх видалення чи невпливу на результати системи, і для біометричної верифікації під одноосібним контролем суб'єкта [22, с. 19]. У пропозиції Комісії стаття 9(4) при цьому залишається недоторканою, а колізійної норми для внутрішньосоюзних ситуацій пакет не запроваджує. Оцінки пакета полярні, проте в питанні узгодженості критики та прибічники сходяться. Організація noyb застерігає, що елементи запропонованого Комісією тексту, які залишають державам-членам простір для власного регулювання (national options), як-от передбачена запропонованою ст. 88c можливість запроваджувати вимогу згоди на обробку даних для цілей штучного інтелекту, самі здатні спричинити нову фрагментацію єдиного цифрового ринку [23, с. 79], а М. Барчентевич, підтримуючи новий виняток ст. 9(2)(k), констатує, що Комісія визнає потребу в послідовнішому та гармонізованішому правозастосуванні, не пропонуючи механізму, здатного це забезпечити [24, с. 2–3]. Отже, запропоновані зміни стосуються обсягу ст. 9, тоді як механізм ст. 9(4) і питання застосовного права залишаються поза межами перегляду.

Український вимір проблеми. Гармонізація законодавства про захист персональних даних з acquis ЄС є зобов'язанням України за Угодою про асоціацію [25] і набула додаткової ваги з отриманням статусу кандидата на членство. Чинний Закон України «Про захист персональних даних» 2010 р. [26] будувався ще на моделі Директиви 95/46/ЄС, а покликаний замінити його законопроєкт № 8153 [27] майже повністю відтворює архітектуру GDPR. На темп реформи впливає також внутрішній контекст. За спостереженням К. Боднар, євроінтеграційний регуляторний трек поступається пріоритетністю воєнному, і парламент ухвалив законопроєкт у першому читанні лише 20 листопада 2024 р., через два роки після подання [28, с. 425–426]. У світлі результатів цього дослідження українська перспектива потребує уточнення, оскільки, ухвалюючи закон за моделлю GDPR, Україна разом із гарантіями Регламенту переймає і його структурні дефекти. При цьому орієнтація на єдиний європейський стандарт обробки чутливих даних в значній мірі ілюзорна, адже він складається із загальної рамки GDPR і десятків національних спеціальних вимог, правила розмежування яких не визначені. Для українських контролерів, які оброблятимуть дані суб'єктів із держав-членів, відповідність майбутньому закону сама по собі не зніматиме питання про застосовність посилених вимог конкретних національних правопорядків, тож теза про усунення юридичних бар'єрів у співпраці з партнерами з ЄС [29, с. 119] справдиться лише з урахуванням фрагментованості самого європейського права. При цьому пізніший старт реформи дає українському законодавцеві певну перевагу – колізійну визначеність можна закласти заздалегідь, прямо окресливши в законі просторову сферу дії українських спеціальних вимог до обробки чутливих даних, чого свого часу не зробила більшість держав-членів.

Висновки. Фрагментація правового режиму чутливих персональних даних у ЄС має нормативно закладений характер. Внаслідок застережних положень статей 9(4), 88 та 9(2)(j) у поєднанні зі ст. 89(1) GDPR держави-члени отримали право посилювати вимоги Регламенту на національному рівні. Водночас, при скасуванні Директиви 95/46/ЄС, її колізійна норма (ст. 4) що визначала застосовне право конкретної країни не була відтворена в новому акті. Перехід від Директиви 95/46/ЄС до GDPR загалом істотно підвищив рівень уніфікації права захисту персональних даних у Союзі. Водночас у тих сферах, де GDPR свідомо зберіг простір для національного нормотворення, виникла специфічна асиметрія: матеріально-правова фрагментація була легітимована самим Регламентом, тоді як передбачений ст. 4 Директиви механізм визначення застосовного національного права не отримав функціонального аналога. Тому йдеться не про загальний регрес рівня гармонізації, а про регрес у механізмі координації залишкових національних режимів.

Розбіжності національних режимів зафіксовані доктриною та офіційними дослідженнями інституцій ЄС і стосуються ключових параметрів режиму, від підстав обробки до меж використання генетичної інформації і не обмежуються текстами національних законів, оскільки до них додаються розбіжна правозастосовна практика наглядових органів та неоднакові методи визначення застосовного права. Для внутрішнього ринку подібна конфігурація створює нерівні умови конкуренції саме на тому рівні, де до контролерів висуваються найсуворіші вимоги. І хоча принцип субсидіарності виправдовує розбіжності між матеріально-правовими режимами, він не пояснює, чому в праві ЄС відсутні колізійні норми для розмежування сфер їхньої дії.

Ядром виявленої проблеми є не відсутність у GDPR колізійного регулювання взагалі, а відсутність уніфікованого механізму розмежування просторової сфери дії національних спеціальних приписів, існування яких прямо допускається самим Регламентом. У цьому регуляторному вимірі доктрина пропонує декілька конкуруючих критеріїв – установу контролера, звичайне місце виконання роботи та звичайне місце проживання суб'єкта даних, – жоден з яких не отримав нормативного закріплення на рівні ЄС. Від цієї проблеми необхідно відмежовувати колізійне питання у власному міжнародно-приватноправовому значенні, яке виникає щодо цивільно-правових наслідків порушення правил захисту даних. Виключення окремих порушень приватності та прав особистості зі сфери Регламенту Рим II, альтернативні юрисдикційні підстави ст. 79(2) GDPR та відсутність необхідного паралелізму між forum і ius утворюють окремий, хоча й пов'язаний, рівень правової невизначеності. Саме розмежування цих двох площин дозволяє точніше визначити напрями реформування: регуляторна проблема потребує спеціального правила в GDPR щодо застосування національних специфікацій, тоді як приватноправовий деліктний вимір має вирішуватися засобами європейського міжнародного приватного права.

Реформа Digital Omnibus змінює обсяг матеріального захисту чутливих даних, залишаючи конструкцію ст. 9 (4) і колізійну прогалину поза межами перегляду, а елементи пакета, що допускають національні варіанти регулювання, здатні породити додаткову фрагментацію. Для України, що гармонізує законодавство за моделлю GDPR, це означає перенесення у національне право тих самих конструктивних вад. Водночас український законодавець може закласти колізійну визначеність заздалегідь, окресливши просторову сферу дії національних спеціальних вимог до обробки чутливих даних, й уникнути відтворення описаної правової невизначеності. Перспективи подальших досліджень пов'язані з опрацюванням конкретної моделі колізійного регулювання для GDPR, аналізом практики наглядових органів і судів держав-членів щодо визначення застосовного права та з'ясуванням форми, в якій відповідне правило доцільно закріпити в українському законодавстві.

Література:

1. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). *Official Journal of the European Union*. 2016. L 119. P. 1–88.
2. Directive 95/46/EC of the European Parliament and of the Council of 24 October 1995 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data. *Official Journal of the European Communities*. 1995. L 281. P. 31–50.
3. Second Report on the application of the General Data Protection Regulation : Report from the Commission to the European Parliament and the Council, COM(2024) 357 final of 25 July 2024 / European Commission. Brussels, 2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52024DC0357 (дата звернення: 29.07.2026).
4. Second report on the application of the GDPR : at a glance / European Parliamentary Research Service. Brussels, 2024. 2 p. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2024/762475/EPRS_ATA(2024)762475_EN.pdf (дата звернення: 29.07.2026).
5. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on the simplification of the digital legislative framework

(Digital Omnibus) : COM(2025) 837 final of 19 November 2025 / European Commission. Brussels, 2025. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52025PC0837 (дата звернення: 29.07.2026).
6. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. Official Journal of the European Union. 2016. C 202. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12016E/TXT (дата звернення: 29.07.2026).
7. Chakarova K. General Data Protection Regulation: Challenges Posed by the Opening Clauses and Conflict of Laws Issues. *Stanford-Vienna European Union Law Working Papers*. 2019. No. 41. URL: https://law.stanford.edu/wp-content/uploads/2019/11/chakarova_eulawwp41.pdf (дата звернення: 29.07.2026).
8. Pormeister K. Genetic research and applicable law: the intra-EU conflict of laws as a regulatory challenge to cross-border genetic research. *Journal of Law and the Biosciences*. 2018. Vol. 5. No. 3. P. 706–723. DOI: https://doi.org/10.1093/jlb/lsy023.
9. Judgment of the Court (Third Chamber) of 28 July 2016 in Case C-191/15 Verein für Konsumenteninformation v Amazon EU Sàrl, ECLI:EU:C:2016:612 / Court of Justice of the European Union.
10. National Adaptations of the GDPR / eds. K. Mc Cullagh, O. Tambou, S. Bourton. Luxembourg : Blogdroiteuropéen, 2019. 130 p. URL: https://hal.science/hal-03521416 (дата звернення: 29.07.2026).
11. Bundesdatenschutzgesetz vom 30. Juni 2017 / Bundesrepublik Deutschland. Bundesgesetzblatt. 2017. Teil I. S. 2097.
12. Assessment of the EU Member States' rules on health data in the context of the GDPR / European Commission. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2021. URL: https://health.ec.europa.eu/system/files/2021-02/ms_rules_health-data_en_0.pdf (дата звернення: 29.07.2026).
13. Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy. Dziennik Ustaw. 1974. Nr 24, poz. 141 (z późn. zm.).
14. Judgment of the Court (Third Chamber) of 1 October 2015 in Case C-230/14 Weltimmo s.r.o. v Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság, ECLI:EU:C:2015:639 / Court of Justice of the European Union.
15. Regulation (EC) No 593/2008 of the European Parliament and of the Council of 17 June 2008 on the law applicable to contractual obligations (Rome I). *Official Journal of the European Union*. 2008. L 177. P. 6–16.
16. Judgment of the Court (First Chamber) of 30 March 2023 in Case C-34/21 Hauptpersonalrat der Lehrerinnen und Lehrer beim Hessischen Kultusministerium v Minister des Hessischen Kultusministeriums, ECLI:EU:C:2023:270 / Court of Justice of the European Union.
17. Abraha H.H. Hauptpersonalrat der Lehrerinnen: Article 88 GDPR and the Interplay between EU and Member State Employee Data Protection Rules. *The Modern Law Review*. 2024. Vol. 87. No. 2. P. 484–496. DOI: https://doi.org/10.1111/1468-2230.12849.
18. Świerczyński M. Prawo właściwe dla zobowiązań deliktowych wynikających z naruszenia zasad ochrony danych osobowych przyjętych w RODO. *Problemy Prawa Prywatnego Międzynarodowego*. 2020. T. 27. S. 39–59. DOI: https://doi.org/10.31261/PPPM.2020.27.02.
19. Regulation (EC) No 864/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 on the law applicable to non-contractual obligations (Rome II). *Official Journal of the European Union*. 2007. L 199. P. 40–49.
20. Brkan M. Data Protection and European Private International Law. Florence : European University Institute, 2015. 37 p. (EUI Working Paper RSCAS ; 2015/40). URL: https://hdl.handle.net/1814/36335 (дата звернення: 29.07.2026).
21. Regulation (EU) 2025/327 of the European Parliament and of the Council of 11 February 2025 on the European Health Data Space and amending Directive 2011/24/EU and Regulation (EU) 2024/2847. *Official Journal of the European Union*. 2025. L, 2025/327.
22. Skiotytė G., Sadauskaitė A. A Digital Omnibus: Identifying Interlinks and Possible Overlaps Between Different Legal Acts in the Field of Digital Legislation to Streamline Tech Rules : study requested by the IMCO Committee / European Parliament, Policy Department for Economy and Growth. Brussels, 2026. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2026/772641/ECTI_STU(2026)772641_EN.pdf (дата звернення: 29.07.2026).
23. Digital Omnibus Report V3: Analysis of Select GDPR and ePrivacy Proposals by the Commission / noyb – European Center for Digital Rights. Vienna, 2026. URL: https://noyb.eu/en/digital-omnibus-report-v3-analysis-select-gdpr-and-eprivacy-proposals-commission (дата звернення: 29.07.2026).
24. Barczentewicz M. ICLE Comments to the European Commission on GDPR and ePrivacy in the Digital Omnibus. *International Center for Law & Economics* : веб-сайт. 2026. URL: https://laweconcenter.org/resources/icle-comments-to-the-european-commission-on-gdpr-and-eprivacy-in-the-digital-omnibus/ (дата звернення: 29.07.2026).
25. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Міжнародний документ від 27.06.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 29.07.2026).
26. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17 (дата звернення: 29.07.2026).
27. Про захист персональних даних : проєкт Закону України від 25.10.2022 р. № 8153 (прийнятий за основу 20.11.2024 р.). URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40707 (дата звернення: 29.07.2026).
28. Bodnar K. Regulatory Adaptation of Personal Data Protection Standards to Hybrid Threats in the EU and Ukraine. *Pressing Problems of Public Administration*. 2025. No. 2 (67). P. 419–436. DOI: https://doi.org/10.26565/1684-8489-2025-2-21.
29. Яворська О.С. Захист персональних даних у цифровому середовищі: досвід ЄС. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 9. С. 117–119. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-9/26.

Mykytenko V. Fragmentation of the legal regime for special (sensitive) categories of personal data in the EU: the conflict-of-laws dimension

Summary. This article investigates the fragmentation of the legal regime governing sensitive personal data in European Union law and its consequences for the internal market. It argues that the GDPR's goal to eliminate the divergence of national regimes originating from Directive 95/46/EC regarding sensitive data has been only partially achieved. Granting Member States the right to introduce their own restrictions on the processing of genetic, biometric, and health data (Art. 9(4)), as well as data concerning employment and scientific research, has effectively led to the re-fragmentation of the legislation. Concurrently, the conflict-of-laws rule from Directive 95/46/EC was not transposed into the GDPR: Article 3 only defines the territorial scope of the Regulation itself, without specifying which country's law applies in areas where room for national rulemaking is retained. Based on an analysis of national adaptations (in Germany, France, Poland, Denmark, and the Netherlands) and reports from EU institutions, the study demonstrates that this fragmentation is exacerbated by the divergent practices of supervisory authorities and uncertainty regarding the applicable law. For the internal market, this entails unequal conditions of competition precisely in the segment where the most stringent requirements are imposed on controllers, while the freedom to choose the place of establishment gives them an incentive to favour jurisdictions with a less burdensome regime. The divergence of national

substantive regimes is itself consistent with the principle of subsidiarity; it does not, however, explain the absence in EU law of conflict-of-laws rules delimiting their respective scopes. The paper critically analyzes three doctrinal approaches to resolving the conflict-of-laws issue (the place of the controller's actual establishment, lex loci laboris, and the habitual residence of the data subject), evaluates the significance of the CJEU ruling in Case C-34/21, and considers the tort dimension of the problem (particularly the risks of forum shopping due to the disconnect between jurisdiction and applicable law). It is demonstrated that even the Digital Omnibus package fails to eliminate this conflict-of-laws gap. The article proposes restoring a conflict-of-laws rule in the GDPR as a functional analogue to Article 4 of the Directive, which would combine the general criterion of the controller's place of establishment with protective rules for relations involving a weaker party. Finally, the implications of these findings for Ukraine are outlined: it is shown that harmonizing legislation following the GDPR model also imports its structural defects; however, the delayed start of the reform affords the Ukrainian legislator the opportunity to preemptively address this legal uncertainty.

Key words: sensitive personal data, special categories of personal data, GDPR, opening clauses, conflict-of-laws rule, applicable law, EU internal market, harmonisation of Ukrainian legislation.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту використовувалися виключно для мовного редагування, перевірки граматики, перекладу або інших допоміжних завдань, без використання згенерованих ними об'єктів як результатів академічної діяльності.

Дата першого надходження статті до видання: 14.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

УДК 343.85:343.541
DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.32

Ричка Д. О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правоохоронної діяльності
Університету митної справи та фінансів
ORCID: https://orcid.org/0009-0001-0207-907X

Скачедуб С. А.,
старший викладач кафедри публічного управління та права
ННІ Придніпровська державна академія
будівництва та архітектури
Українського державного університету науки та технології
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4256-1127

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЩОДО ПРОТИДІЇ ПОРУШЕННЯМ ПРАВ ДИТИНИ У ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ ТА МЕХАНІЗМИ ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ

Анотація. У статті досліджено міжнародне співробітництво правоохоронних органів у сфері протидії порушенням прав дитини у цифровому середовищі, зокрема у випадках секстингу, кібергрумінгу, сексуальної експлуатації дітей, поширення матеріалів сексуального насильства над дітьми та інших форм технологічно опосередкованого сексуального насильства.

Цифрове середовище змінило традиційні межі кримінально-правового реагування, оскільки злочинець, потерпіла дитина, цифрова платформа, сервер, платіжний інструмент, електронні докази та юрисдикція можуть перебувати у різних державах. У таких умовах ефективний захист дитини неможливий без швидкого міжнародного обміну даними, використання каналів Інтерполу, Європолу, мережі постійно діючих контактних пунктів за Будапештською конвенцією, міжнародних баз ідентифікації жертв, механізмів збереження електронних доказів та співпраці з приватними цифровими платформами.

Проаналізовано трирічний горизонт 2023–2025 років, у межах якого виокремлено три ключові тенденції: зростання масштабів повідомлень про онлайн-сексуальну експлуатацію дітей; посилення ролі платформних даних, гарячих ліній і міжнародних баз даних; поява нових ризиків, пов'язаних із генеративним штучним інтелектом, шифрованими сервісами, фінансовим сексторшеном і транскордонним обігом матеріалів сексуального насильства над дітьми.

Звернуто увагу на міжнародні приклади, зокрема операцію Europol щодо платформи Kidflix, операції Інтерполу щодо виявлення жертв і підозрюваних у різних юрисдикціях, а також український портал StopCrime як інструмент повідомлення про сексуальне насильство над дітьми онлайн.

Окремо розглянуто суміжні теми, які вже вивчалися українськими науковцями, а саме цифрові права дітей, міжнародний досвід протидії сексуальній експлуатації дітей в Інтернеті, міжнародне співробітництво у сфері боротьби з кіберзлочинністю, застосування штучного інтелекту для протидії злочинам у сфері сексуальної експлуатації дітей.

Запропоновано механізми вдосконалення: створення спеціалізованої національної моделі міжнародної взаємодії у справах про онлайн-насильство щодо дітей; посилення постійно-діючого контактного пункту; запровадження стандарту невідкладного збереження цифрових доказів; розвиток співпраці з INHOPE, NCMEC, Інтерполом та Європолом; формування національного протоколу взаємодії між Кіберполіцією, органами прокуратури, ювенальною поліцією, Мінцифрою, соціальними службами та закладами освіти.

Ключові слова: права дитини, цифрове середовище, онлайн-безпека дітей, секстинг, кібергрумінг, сексуальне насильство щодо дітей, сексуальна експлуатація дітей, дитяча порнографія та/або матеріали сексуального насильства над дітьми, нормативно-правові інструменти, дитиноцентричне правосуддя.

Постановка проблеми. Цифрове середовище є одним із ключових просторів реалізації прав дитини – права на освіту, інформацію, комунікацію, участь у суспільному житті, творчість і самовираження [1]. Водночас воно стало простором підвищеної уразливості, оскільки дитина може взаємодіяти з невідомими особами, алгоритмічно рекомендованим контентом, закритими групами, шифрованими каналами комунікації, онлайн-іграми, соціальними мережами та платформами для обміну зображеннями [1; 5; 6; 10].

Загальний коментар № 25 Комітету ООН з прав дитини підкреслює, що права дитини мають повністю поважатися, захищатися й реалізовуватися також у цифровому середовищі, а держави повинні адаптувати законодавство та інституційну практику до технологічних змін [1].

Особливістю порушень прав дитини у цифровому середовищі є їхня транскордонність. У кримінальному провадженні щодо кібергрумінгу, сексуального шантажу або поширення матеріалів сексуального насильства над дітьми слідчий може стикнутися з ситуацією, коли потерпіла дитина перебуває в Україні, підо-

зрюваний – в іншій державі, сервер – у третій, платіжний рахунок – у четвертій, а цифрова платформа належить компанії, зареєстрованій взагалі поза межами Європи [3; 4; 11]. Саме тому класична модель внутрішньодержавного розслідування є недостатньою.

Необхідною стає модель міжнародного правоохоронного співробітництва, яка поєднує кримінально-процесуальні інструменти, оперативний обмін інформацією, технічну ідентифікацію жертв, співпрацю з онлайн-платформами та дитиноцентричні механізми захисту [2; 3; 4; 11; 12; 13].

Упродовж 2023–2025 років ця проблема набула особливої актуальності. NCMEC повідомляв, що у 2023 році CyberTipline отримала понад 36,2 млн повідомлень про підозрювану сексуальну експлуатацію дітей онлайн, а кількість повідомлень про онлайн-спокушання, включно із сексторшеном, зросла більш ніж на 300% порівняно з 2021 роком [8].

У 2024 році загальна кількість повідомлень CyberTipline зменшилася до 20,5 млн, однак NCMEC пов'язував це не з вирішенням проблеми, а зі змінами у структурі звітування та одночасним зростанням окремих категорій повідомлень [9].

У 2025 році WeProtect Global Alliance прямо зазначила, що масштаб і складність технологічно опосередкованої сексуальної експлуатації та насильства над дітьми випереджають наявні глобальні механізми захисту [10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська наукова думка вже сформувала низку суміжних напрямів, на які доцільно спиратися при дослідженні міжнародного співробітництва правоохоронних органів щодо захисту дітей у цифровому середовищі [16; 17; 18; 19; 20].

По-перше, вивчається загальна проблематика цифрових прав дітей. Зокрема, Л.А. Музика у статті «Цифрові права дітей: сучасні виклики та євроінтеграція» досліджує правове регулювання цифрових прав дитини, їх види, проблеми правового регулювання та практики застосування, акцентуючи увагу на захисті персональних даних, протидії кіберзлочинності та євроінтеграційному контексті [16]. Цей напрям є важливим для цієї статті, оскільки міжнародне поліцейське співробітництво не може розглядатися лише як інструмент репресії; воно має бути підпорядковане правам дитини, принципу найкращих інтересів дитини та стандартам захисту персональних даних [1; 16].

По-друге, українські дослідники аналізували міжнародний досвід протидії сексуальній експлуатації дітей в Інтернеті. В. Сенько у праці «Актуальні питання протидії сексуальній експлуатації дітей та сексуального насильства над дітьми в інтернеті: міжнародний досвід» розглядав зарубіжні підходи до протидії таким діянням, у тому числі значення баз даних, міждержавної взаємодії та співпраці з приватним сектором [17].

По-третє, значний блок українських публікацій стосується міжнародного співробітництва у сфері протидії кіберзлочинності загалом.

М.В. Гуцалюк аналізував напрями посилення міжнародного співробітництва у сфері боротьби з кіберзлочинністю, а А.В. Войціховський ще раніше звертав увагу на комплекс проблем міжнародної співпраці правоохоронних органів у боротьбі з кіберзлочинністю [18; 19].

Ці праці створюють загальну методологічну основу для теми, однак потребують спеціалізації саме на злочинах проти дітей у цифровому середовищі [18; 19].

По-четверте, у 2025 році з'являються дослідження щодо застосування штучного інтелекту для протидії злочинам у сфері сексуальної експлуатації дітей у мережі Інтернет. О.І. Зачек аналізує можливості використання ШІ для протидії таким злочинам, що є особливо актуальним у контексті автоматизованого виявлення CSAM, ідентифікації повторюваних матеріалів, аналізу великих масивів даних і пошуку цифрових слідів [20].

Отже, в передовій українській науці вже розглядаються цифрові права дитини, сексуальна експлуатація дітей онлайн, міжнародне співробітництво у боротьбі з кіберзлочинністю та використання ШІ для протидії відповідним злочинам [16; 17; 18; 19; 20].

Водночас недостатньо розробленою залишається саме комплексна модель міжнародного співробітництва правоохоронних органів у справах про порушення прав дитини у цифровому середовищі, яка поєднувала б кримінальний процес, оперативну взаємодію, платформну відповідальність, захист персональних даних, дитиноцентричне правосуддя та реабілітацію потерпілої дитини [1; 5; 6; 11; 16; 20].

Мета статті. Метою статті є комплексний аналіз міжнародного співробітництва правоохоронних органів щодо протидії порушенням прав дитини у цифровому середовищі, визначення проблем чинної моделі такої взаємодії та обґрунтування механізмів її вдосконалення з урахуванням міжнародно-правових інструментів, практики Інтерполу, Європолу, міжнародних мереж і цифрових платформ, а також дитиноцентричного підходу.

Виклад основного матеріалу. Базовим міжнародним документом у сфері протидії сексуальній експлуатації та сексуальному насильству щодо дітей є Ланцаротська конвенція [2]. Вона визначає комплексний підхід до захисту дітей, охоплюючи запобігання сексуальному насильству, криміналізацію відповідних діянь, захист дітей-жертв і міжнародне співробітництво [2]. Рада Європи характеризує Ланцаротську конвенцію як комплексний міжнародний правовий інструмент захисту дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства [2].

Другим ключовим документом є Конвенція про кіберзлочинність, або Будапештська конвенція [3]. Для цієї теми вона має подвійне значення. По-перше, її стаття 9 стосується правопорушень, пов'язаних із дитячою порнографією, вчинених із використанням комп'ютерних систем [3]. По-друге, Конвенція створює процесуальну й інституційну основу для міжнародної взаємодії, зокрема через мережу постійно-діючих контактних пунктів, які мають забезпечувати невідкладну допомогу у справах, пов'язаних із комп'ютерними даними та електронними доказами [3; 4].

Для України важливим є те, що Будапештська конвенція є чинною для України з 2006 року. Офіційна база Верховної Ради України зазначає, що документ ратифіковано Україною, а набрання чинності для України відбулося 01.07.2006 [3]. В умовах цифрових злочинів проти дітей це означає, що Україна має не лише формальну договірну базу для міжнародної взаємодії, а й практичний обов'язок підтримувати дієвий механізм швидкого обміну даними, збереження електронних доказів і комунікації з іноземними компетентними органами [3; 4].

На рівні Європейського Союзу важливе значення має Digital Services Act. Регламент (EU) 2022/2065 встановлює правила відповідальності цифрових послуг і платформ, а стаття 28 передбачає спеціальний захист неповнолітніх на онлайн-платформах [5]. У 2025 році Європейська комісія опублікувала керівні

принципи щодо заходів для забезпечення високого рівня приватності, безпеки й захисту неповнолітніх онлайн відповідно до статті 28(4) DSA [6].

В українському законодавстві важливими є зміни, внесені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Ланцаротської конвенції» від 18 лютого 2021 року щодо імплементації Ланцаротської конвенції [7]. Цей Закон став підставою для оновлення кримінально-правового реагування на сексуальні злочини проти дітей, зокрема для появи норм про домагання дитини для сексуальних цілей та спеціальних складів щодо дитячої порнографії [7].

У межах цієї статті проаналізовано трирічний горизонт 2023–2025 роки, тобто останній повний трирічний період, який дозволяє простежити сталі тенденції до початку 2026 року. Окремі події 2026 року можуть використовуватися як підтвердження тенденцій, започаткованих у 2025 році [8; 9; 10].

2.1. 2023 рік: різке зростання повідомлень і проблема доказового перевантаження. У 2023 році NCMEC повідомив про понад 36,2 млн повідомлень до CyberTipline та понад 105 млн файлів, пов'язаних із підозрюваною сексуальною експлуатацією дітей. Також було зафіксовано 186 819 повідомлень про онлайн-спокушання, включно із сексторшеном [8].

Ці дані демонструють головну проблему міжнародного співробітництва: правоохоронні органи дедалі частіше працюють не з одиничними епізодами, а з великими масивами повідомлень, зображень, відео, чатів, IP-адрес, акаунтів, платіжних слідів і метаданих [8; 10; 11]. Тому ефективність співробітництва залежить не лише від наявності міжнародного договору, а й від технічної сумісності баз даних, якості повідомлень від платформ, швидкості збереження доказів і здатності відокремити пріоритетні загрози від масового інформаційного шуму [3; 4; 8; 11].

2.2. 2024 рік: інституційне посилення повідомлень і запуск українського StopCrime. У 2024 році в Україні запрацював портал StopCrime – перший портал повідомлень про матеріали, пов'язані із сексуальним насильством над дітьми в мережі [14]. Міністерство цифрової трансформації України зазначало, що повідомлення може бути анонімним, а головне – надати посилання, де розміщено відповідний контент; ГО «Магнолія», як член міжнародної мережі INHOPE збирає, аналізує та передає інформацію до Кіберполіції та Інтерполу [14].

Національна поліція України у вересні 2024 року повідомила, що з початку року за допомогою StopCrime було верифіковано 687 повідомлень про сексуальне насильство над дітьми, а інформація про такі факти передавалася до правоохоронних органів країн за місцем імовірного вчинення злочинів [15].

Це важливий приклад не лише національного, а й транскордонного механізму, оскільки повідомлення громадян можуть стосуватися контенту, розміщеного за межами України, або матеріалів, пов'язаних з іноземними цифровими сервісами [14; 15].

2.3. 2025 рік: платформна відповідальність, ШІ та масштабні міжнародні операції. У 2025 році європейський підхід до захисту дітей онлайн дедалі більше зміщується від моделі реагування на вже виявлений незаконний контент до моделі превентивного управління ризиками платформ [5; 6].

Публікація керівних принципів Європейської комісії щодо захисту неповнолітніх за DSA свідчить про формування нового стандарту: платформа має не лише видаляти незаконний контент, а й проєктувати свої сервіси так, щоб зменшувати ризики грумінгу, небажаних контактів, сексуалізованого контенту, маніпулятивних інтерфейсів і шкідливих алгоритмічних рекомендацій [6].

Паралельно WeProtect Global Alliance у Global Threat Assessment 2025 звернула увагу на те, що технологічно опосередкована сексуальна експлуатація дітей прискорюється через шифровані простори, фінансовий сексторшен, генеративний ШІ та взаємоперетин різних форм шкоди [10].

Це означає, що міжнародне співробітництво правоохоронних органів має враховувати не лише класичні форми обміну доказами, а й нові інструменти: аналіз синтетичних зображень, виявлення фінансових потоків, швидке блокування токенізованих або криптовалютних платежів, співпрацю з провайдерами генеративних моделей і платформами обміну контентом [10; 20].

2.4. Приклади міжнародного співробітництва правоохоронних органів. Одним із найбільш показових прикладів є міжнародна операція проти платформи Kidflix. Europol повідомив, що в операції брали участь понад 35 країн; було арештовано 79 підозрюваних, вилучено понад 3 000 електронних пристроїв, захищено 39 дітей, а сама платформа містила понад 91 000 відео з матеріалами сексуального насильства над дітьми [12].

Цей приклад демонструє кілька важливих висновків. По-перше, сучасні злочини проти дітей у цифровому середовищі часто мають платформну організацію, тобто йдеться не лише про окремого користувача, а про інфраструктуру обігу незаконного контенту [12]. По-друге, криптовалютні або токенізовані механізми оплати можуть використовуватися для підтримання такої інфраструктури [12]. По-третє, успішне припинення діяльності подібної платформи потребує синхронізованих дій кількох держав, одночасного вилучення серверів, ідентифікації адміністраторів, користувачів і потерпілих дітей [11; 12].

У 2025 році Інтерпол повідомив про міжнародну операцію проти виробництва та розповсюдження матеріалів сексуального насильства над дітьми, яку ініціювала іспанська поліція за участю Інтерполу та Європолу [13]. У результаті було заарештовано 20 осіб у 12 країнах Америки та Європи; підставою стали онлайн-групи в месенджерах, де поширювалися зображення сексуальної експлуатації дітей [13].

Цей приклад цікавий тим, що демонструє значення не лише формальних запитів про міжнародну правову допомогу, а й робочих зустрічей, спеціалізованих груп з ідентифікації жертв і оперативного обміну орієнтуваннями [11; 13].

У справах про дітей час має критичне значення: чим швидше встановлено країну перебування дитини, платформу, акаунт або підозрюваного, тим вищі шанси припинити насильство та зберегти докази [4; 11; 13].

Український StopCrime є важливим прикладом гібридної моделі, де поєднуються зусилля держави, громадських організацій, міжнародної мережі гарячих ліній і правоохоронних органів [14; 15].

Створено проєкт ГО «Магнолія» за підтримки Міністерства цифрової трансформації, Дія.Освіта та Департаменту кіберполіції Національної поліції України, ГО «Магнолія» є членом INHOPE [14].

Особлива цінність цієї моделі полягає у тому, що вона дає громадянам простий канал повідомлення про матеріали сексуального насильства над дітьми онлайн, а правоохоронним органам – структурований потік інформації, який може бути використаний для блокування контенту, ідентифікації серверів,

встановлення країни походження матеріалу та передачі інформації іноземним компетентним органам [14; 15].

2.5. Проблеми чинної моделі міжнародного співробітництва. Незважаючи на наявність міжнародно-правових інструментів, чинна модель співробітництва має низку проблем [2; 3; 4; 10; 11].

Перша проблема – часова невідповідність між швидкістю цифрового злочину та швидкістю правової допомоги. Матеріали сексуального насильства над дітьми можуть поширюватися за хвилини, тоді як класичні запити про міжнародну правову допомогу можуть опрацьовуватися тижнями або місяцями [3; 4; 10]. Саме тому важливо розвивати не лише MLAT-процедури, а й механізми невідкладного збереження даних, постійно-діючі контактні пункти і попередній оперативний обмін інформацією [3; 4].

Друга проблема – залежність від приватних платформ. У багатьох провадженнях ключові дані перебувають у розпорядженні соціальних мереж, месенджерів, хостинг-провайдерів, хмарних сервісів, платіжних систем або платформ для обміну файлами [5; 6; 8; 10]. Без швидкої комунікації з ними правоохоронні органи можуть втратити IP-адреси, журнали входів, дані акаунтів, хеші файлів або листування [3; 4; 5; 6].

Третя проблема – шифрування та анонімізація. Шифровані канали самі по собі є важливим інструментом захисту приватності, однак вони також можуть використовуватися правопорушниками для приховування кібергрумінгу, сексторшену, обміну CSAM і координації злочинної діяльності [10]. WeProtect Global Alliance визначає шифровані простори одним із факторів, що ускладнюють глобальну протидію сексуальній експлуатації дітей онлайн [10].

Четверта проблема – ризик вторинної віктимізації дитини. Міжнародне співробітництво не повинно перетворювати дитину на «джерело доказів», яке багаторазово опитують різні органи [1; 2]. Дитиноцентричний підхід вимагає мінімізації повторних допитів, конфіденційності, психологічної підтримки, захисту від контакту з кривдником і швидкого видалення незаконного контенту [1; 2; 14; 15].

П'ята проблема – відсутність достатньо деталізованої статистики. Україна потребує системи, яка окремо відображатиме кількість проваджень щодо кібергрумінгу, сексторшену, поширення CSAM, використання ШІ для створення сексуалізованих зображень дітей, міжнародних запитів, звернень до платформ, відповідей іноземних органів і випадків ідентифікації потерпілих дітей [8; 9; 10; 11; 20].

2.6. Механізми вдосконалення міжнародного співробітництва. Доцільно розробити спеціальний міжвідомчий протокол дій у справах про онлайн-сексуальне насильство щодо дітей [1; 2; 3; 4; 14; 15].

Він має визначати порядок взаємодії Кіберполіції, ювенальної превенції, слідчих органів, прокуратури, Мінцифри, соціальних служб, освітніх закладів, гарячих ліній і міжнародних партнерів [14; 15].

Такий протокол має передбачати:

1. Первинну оцінку ризику для дитини;
2. Невідкладне збереження цифрових доказів;
3. Визначення юрисдикції сервера, платформи або підозрюваного;
4. Звернення через постійно-діючий контактний пункт;
5. Передачу інформації до Інтерполу або Європолу;
6. Взаємодію з INHOPE, NCMEC та іншими гарячими лініями;
7. Забезпечення психологічного й правового супроводу дитини;
8. Процедуру екстреного видалення або обмеження доступу до матеріалів [3; 4; 8; 11; 12; 13; 14; 15].

Мережа постійно-діючих контактних пунктів за Будапештською конвенцією має бути одним із ключових інструментів у справах щодо дітей [3; 4]. Рада Європи прямо зазначає, що підтримує функціонування мережі постійно-діючих контактних пунктів відповідно до статті 35 Конвенції про кіберзлочинність, зокрема шляхом ведення каталогу контактних пунктів [4].

Для України доцільно передбачити спеціалізацію в межах контактного пункту саме щодо злочинів проти дітей у цифровому середовищі [3; 4]. Це означає, що чергові фахівці мають бути підготовлені не лише з технічних питань кіберзлочинності, а й з питань захисту дітей, термінології CSAM, взаємодії з платформами, пріоритизації випадків, де дитина може перебувати в актуальній небезпеці [1; 3; 4; 11].

Україна підписала Другий додатковий протокол до Будапештської конвенції у 2022 році разом із Республікою Молдова; Рада Європи зазначала, що його підписання відкриває можливості для вдосконалення міжнародного співробітництва щодо кіберзлочинності та електронних доказів [3; 4].

У 2025 році Рада Європи та Eurojust проводили для України захід, присвячений операційним і правовим наслідкам цього Протоколу, який передбачає нові форми прямої співпраці з постачальниками послуг, прискорені процедури запитів даних і посилені гарантії прав людини [3; 4].

Для справ про дітей це має принципове значення. Найбільш цінні докази – IP-адреси, журнали входу, дані акаунтів, метадані, інформація про пристрої, платіжні сліди – можуть бути швидко видалені або змінені [3; 4; 8; 10]. Тому Україна має розглядати імплементацію таких процедур як один із пріоритетів кримінальної юстиції у цифровому середовищі [3; 4].

Міжнародна база даних сексуальної експлуатації дітей є одним із ключових інструментів міжнародної ідентифікації дітей-жертв [11]. Інтерпол повідомляє, що ця база містить 4,9 млн зображень і відео та допомогла ідентифікувати 42 300 жертв у світі; доступ до неї мають спеціалізовані слідчі більш ніж із 70 країн [11].

Україні доцільно посилювати підготовку спеціалістів, які працюють з такими базами, оскільки у справах про CSAM правоохоронець часто починає не з заяви потерпілої дитини, а з цифрового зображення, відео або фрагмента локації [11]. Саме тому потрібні навички OSINT-аналізу, візуальної ідентифікації, геолокації, аналізу метаданих, порівняння хешів і співставлення з міжнародними базами [11; 18; 20].

Також Україні доцільно адаптувати окремі елементи європейської моделі DSA [5; 6]. Йдеться не про механічне копіювання, а про поступове формування національної моделі платформної відповідальності щодо дітей [5; 6].

Онлайн-платформи, доступні дітям, повинні мати обов'язки щодо:

– швидкого реагування на повідомлення про CSAM;

– збереження доказів для правоохоронних органів;

– блокування повторного завантаження відомих незаконних матеріалів;

– обмеження небажаних контактів дорослих із дітьми;

– прозорої системи скарг;

– співпраці з довіреними повідомниками;

– звітності щодо видалення матеріалів сексуального насильства над дітьми [5; 6; 8; 10].

Європейські керівні принципи за DSA у 2025 році підтверджують, що безпека дітей має бути інтегрована у саму архітектуру онлайн-платформ, а не лише в процедури реагування після скарги [6].

Штучний інтелект також може бути використаний для ідентифікації повторюваних матеріалів, класифікації ризиків, пошуку зв'язків між акаунтами, аналізу відкритих джерел, виявлення патернів грумінгу та прискорення обробки великих масивів повідомлень [20].

Водночас використання ШІ в цій сфері потребує процесуальних гарантій: перевірюваності результатів, людського контролю, захисту персональних даних, недопущення автоматичного прийняття процесуальних рішень без оцінки слідчого або прокурора [1; 20].

Це важливо і з огляду на те, що генеративний ШІ сам стає інструментом створення синтетичних сексуалізованих матеріалів за участю дітей або зображень осіб, які виглядають як діти [10; 20].

NCMEC у 2026 році повідомляв, що у 2025 році отримав понад 1,5 млн повідомлень CyberTipline, які мали зв'язок із генеративним ШІ та сексуальною експлуатацією дітей [8; 9; 20].

Висновки. Міжнародне співробітництво правоохоронних органів у сфері протидії порушенням прав дитини у цифровому середовищі є об'єктивною необхідністю, а не факультативним елементом кримінального провадження [1; 2; 3; 4]. Транскордонна природа кібергрумінгу, сексторшену, поширення матеріалів сексуального насильства над дітьми, використання цифрових платформ, хмарних сервісів, шифрованих месенджерів і платіжних інструментів робить неможливою ефективну протидію виключно національними засобами [3; 4; 5; 8; 10; 11].

Аналіз 2023–2025 років показує, що проблема має тенденцію до ускладнення [8; 9; 10]. Зростають обсяги повідомлень, посилюється роль платформних даних, збільшується значення міжнародних баз ідентифікації жертв, а генеративний ШІ створює нові виклики для кримінального права, кримінального процесу та міжнародної взаємодії [8; 9; 10; 11; 20].

Приклади Kidflix, операцій Інтерполу та українського StopCrime демонструють, що ефективною є не ізольована діяльність окремого органу, а мережна модель: правоохоронні органи – міжнародні організації – приватні платформи – гарячі лінії – громадський сектор – соціальні служби [12; 13; 14; 15].

Для України першочерговими напрямами вдосконалення є: посилення спеціалізованого постійно-діючого контактного пункту; розроблення міжвідомчого протоколу міжнародної взаємодії у справах про онлайн-насильство щодо дітей; імплементація прискорених процедур доступу до електронних доказів; розвиток співпраці з Інтерполом, Європолом, INHOPE і NCMEC; нормативне врегулювання обов'язків платформ; підготовка спеціалізованих слідчих, прокурорів і суддів; впровадження ШІ-інструментів із правовими гарантіями; створення статистичної системи моніторингу порушень прав дитини у цифровому середовищі [3; 4; 5; 6; 8; 11; 12; 13; 14; 15; 20].

Головним принципом має залишатися дитиноцентричність [1; 2]. Міжнародне співробітництво у таких справах повинно бути спрямоване не лише на встановлення і покарання винних, а й на швидке припинення насильства, видалення незаконного контенту, ідентифікацію та захист потерпілої дитини, запобігання повторній віктимізації та відновлення порушених прав [1; 2; 11; 14; 15].

Література:

1. General comment No. 25 on children's rights in relation to the digital environment / UN Committee on the Rights of the Child. 2021. URL: https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-25-2021-childrens-rights-relation (дата звернення: 26.05.2026).
2. The Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse – Lanzarote Convention / Council of Europe. URL: https://www.coe.int/en/web/gender-matters/the-council-of-europe-convention-on-the-protection-of-children-against-sexual-exploitation-and-sexual-abuse-also-known-as-the-lanzarote-convention (дата звернення: 26.05.2026).
3. Конвенція про кіберзлочинність : Конвенція Ради Європи від 23.11.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_575 (дата звернення: 26.05.2026).
4. 24/7 Network established under the Convention on Cybercrime / Council of Europe. URL: https://www.coe.int/en/web/cybercrime/24/7-network-new (дата звернення: 26.05.2026).
5. Regulation (EU) 2022/2065 on a Single Market for Digital Services – Digital Services Act : Regulation of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj/eng (дата звернення: 26.05.2026).
6. Guidelines on measures to ensure a high level of privacy, safety and security for minors online pursuant to Article 28(4) of Regulation (EU) 2022/2065 / European Commission. 2025. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/C/2025/5519/oj/eng (дата звернення: 26.05.2026).
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Ланцаротської конвенції : Закон України від 18.02.2021 № 1256-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1256-20 (дата звернення: 26.05.2026).
8. CyberTipline Data / National Center for Missing & Exploited Children. URL: https://www.missingkids.org/gethelpnow/cybertipline (дата звернення: 26.05.2026).
9. NCMEC Releases New Data: 2024 in Numbers / National Center for Missing & Exploited Children. 2025. URL: https://www.missingkids.org/blog/2025/ncmec-releases-new-data-2024-in-numbers (дата звернення: 26.05.2026).
10. Global Threat Assessment 2025 / WeProtect Global Alliance. 2025. URL: https://www.weprotect.org/global-threat-assessment-25/ (дата звернення: 26.05.2026).
11. International Child Sexual Exploitation database / INTERPOL. URL: https://www.interpol.int/en/Crimes/Crimes-against-children/International-Child-Sexual-Exploitation-database (дата звернення: 26.05.2026).
12. Global crackdown on Kidflix, a major child sexual exploitation platform / Europol. 2025. URL: https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/global-crackdown-kidflix-major-child-sexual-exploitation-platform-almost-two-million-users (дата звернення: 26.05.2026).
13. 20 arrested in international operation targeting child sexual abuse material / INTERPOL. 2025. URL: https://www.interpol.int/News-and-Events/News/2025/20-arrested-in-international-operation-targeting-child-sexual-abuse-material (дата звернення: 26.05.2026).
14. Повідомляйте про сексуальне насильство над дітьми онлайн: портал StopCrime / Міністерство цифрової трансформації України. 2024. URL: https://thedigital.gov.ua/news/technologies/povidomlyayte-pro-seksualne-nasilstvo-nad-ditmi-onlayn-portal-stopcrime (дата звернення: 26.05.2026).

15. Безпека неповнолітніх: кіберполіція розвиває міжнародну співпрацю з питань захисту дітей / Національна поліція України. 2024. URL: https://npu.gov.ua/news/bezpeka-nepovnolitnikh-kiberpolitsiia-rozvyvaie-mizhnarodnu-spivpratsiu-z-pytan-zakhystu-ditei (дата звернення: 26.05.2026).
16. Музика Л. А. Цифрові права дітей: сучасні виклики та євроінтеграція. 2025. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/11/59.pdf (дата звернення: 26.05.2026).
17. Сенько В. Актуальні питання протидії сексуальній експлуатації дітей та сексуального насильства над дітьми в інтернеті: міжнародний досвід. 2021. URL: https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/8272 (дата звернення: 26.05.2026).
18. Гуцалюк М. В. Напрями посилення міжнародного співробітництва у сфері боротьби з кіберзлочинністю. 2021. URL: https://il.ippi.org.ua/article/view/248840 (дата звернення: 26.05.2026).
19. Войціховський А. В. Міжнародне співробітництво в боротьбі з кіберзлочинністю. 2011. URL: https://dspace.univd.edu.ua/bitstreams/70821933-3b8f-491e-8c7f-3b2c4576d2b4/download (дата звернення: 26.05.2026).
20. Зачек О. І. Застосування штучного інтелекту для протидії злочинам у сфері сексуальної експлуатації дітей у мережі Інтернет. 2025. URL: https://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/law/article/view/1012 (дата звернення: 26.05.2026).

Rychka D., Skachedub S. International cooperation of law enforcement agencies in combating violations of children's rights in the digital environment and mechanisms for its improvement

Summary. The article examines international cooperation between law enforcement agencies in countering violations of children's rights in the digital environment, particularly in cases of sexting, cyber grooming, child sexual exploitation, dissemination of child sexual abuse material and other forms of technology-facilitated sexual violence against children.

It is argued that the digital environment has transformed traditional criminal justice boundaries, since the offender, the child victim, the digital platform, servers, payment instruments, electronic evidence and jurisdiction may be located in different states. Under such conditions, effective child protection is impossible without rapid international data exchange, the use of INTERPOL and Europol channels, the 24/7 contact point network under the Budapest Convention, international victim identification databases, mechanisms for the preservation of electronic evidence and cooperation with private digital platforms.

The article analyses the three-year period of 2023–2025 and identifies key trends: the growing scale of reports on online child sexual exploitation; the increasing role of platform data, hotlines and international databases; and new risks associated with generative artificial intelligence, encrypted services, financial sextortion and cross-border circulation of child sexual abuse material.

The article considers practical examples, including Europol's operation against the Kidflix platform, INTERPOL operations aimed at identifying victims and suspects across jurisdictions, and Ukraine's StopCrime portal as a mechanism for reporting online child sexual abuse.

Key words: children's rights, digital environment, online child safety, sexting, cyber grooming, sexual violence against children, sexual exploitation of children, child pornography / child sexual abuse material, legal and regulatory instruments, child-centred justice.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 24.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

УДК 341.72+341.82
DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.33

Фурса С. Я.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного, публічного та приватного права
Київського університету права Національної академії наук України
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2931-1393

СИСТЕМА «Е-КОНСУЛ» ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ОРГАНІЗАЦІЮ РОБОТИ КОНСУЛЬСЬКИХ УСТАНОВ І ПРОЦЕДУРУ ВЧИНЕННЯ НОТАРІАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ

Анотація. У статті досліджено вплив інформаційно-комунікаційної системи «е-Консул» на організацію роботи закордонних дипломатичних установ України та процедуру вчинення нотаріальних проваджень. Основну увагу приділено співвідношенню публічного інтересу в оперативному наданні консульських послуг і приватного інтересу заявника в належному захисті його особистих та майнових прав. Метою дослідження є визначення організаційних і правових проблем використання електронної черги та обґрунтування напрямів її узгодження з гарантіями нотаріального процесу. Методологічну основу становлять формально-юридичний метод, системне тлумачення нормативних положень та моделювання типових ситуацій звернення до консула.

Розмежовано електронний запис на прийом, попереднє передавання відомостей, подання необхідних документів і безпосереднє вчинення нотаріальної дії. Показано, що цифрове впорядкування підготовчих етапів не усуває потреби встановлювати особу заявника, перевіряти передбачені законом умови, з'ясовувати дійсне волевиявлення та роз'яснювати правові наслідки документа. Наголошено на необхідності обережного тлумачення правила про строк учинення нотаріальної дії, яке не можна автоматично ототожнювати з обов'язком завершити будь-яке провадження в день першої спроби звернення без оцінки його передумов.

Окремо розглянуто становище осіб, які не можуть самостійно скористатися електронною ідентифікацією або прибути до установи. Обґрунтовано доцільність доступного допоміжного каналу комунікації, індивідуального опрацювання звернень із ризиком утрати права та прозорих критеріїв організаційного пріоритету. Проаналізовано потребу враховувати різну складність нотаріальних дій під час планування тривалості прийому, підготовки проєктів і виконання реєстраційних процедур. Звернуто увагу на міжнародно-правові межі виконання консульських функцій поза консульським округом та в третій державі.

Запропоновано створення систематизованої бази зразків документів, розвиток методичної співпраці консулів із нотаріусами та вдосконалення спеціальної підготовки посадових осіб. Підкреслено, що використання зразка або залучення автора проєкту не звільняє уповноважену особу від самостійної перевірки документа і не зумовлює автоматичного перенесення відповідальності. Практичне значення висновків полягає у можливості використання запропонованих підходів для вдосконалення правил консульського прийому та підготовки методичних рекомендацій. Перспективою подальших досліджень визначено емпіричне оцінювання доступності запису, строків очікування й навантаження установ. Загальний висновок полягає в тому, що належна цифровізація має підтримувати процесуальні гарантії, індивідуальний підхід і конфіденційність взаємодії заявника з консулом.

Ключові слова: консул, дипломатичне представництво, консульська установа, консульські функції, публічний інтерес, система «е-Консул», захист приватних прав, нотаріальні дії.

Постановка проблеми. Цифровізація консульської діяльності ставить питання про співвідношення публічного інтересу в оперативному й організаційно ефективному наданні послуг та приватного інтересу особи в належному захисті її прав. Система «е-Консул» має спрощувати звернення до закордонних дипломатичних установ, однак технологічне впорядкування прийому саме по собі не гарантує якості нотаріального провадження. Особливого значення ця проблема набуває під час посвідчення заповітів, довіреностей та інших правочинів, правові наслідки яких можуть істотно впливати на майнове становище громадян України за кордоном. Тому необхідно визначити, як поєднати електронну організацію прийому з індивідуальним підходом до заявника та виконанням установлених законом процесуальних гарантій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використання електронних технологій у діяльності нотаріусів і консулів уже стало предметом наукового аналізу. Є. Є. Фурса досліджував вплив цифровізації на документи, що підтверджують особу заявника, та необхідність узгодження нових засобів ідентифікації з процедурою вчинення нотаріальних дій [1, с. 177–182]. С. Я. Фурса розглянула проблеми запровадження е-нотаріату крізь призму теорії нотаріального процесу, зокрема під час посвідчення договорів, які виникають із земельних правовідносин [2, с. 455–462]. Ці дослідження дають підстави оцінювати цифрові інструменти з урахуванням їхнього впливу на процесуальну форму та захист прав учасників.

Офіційні повідомлення МЗС України пов'язують розвиток системи «е-Консул» із підвищенням доступності консульських сервісів та спрощенням взаємодії з громадянами [3]. Водночас недостатньо розкритими залишаються співвідношення електронного запису і строків учинення нотаріальної дії, порядок допомоги особам, які не можуть скористатися цифровими засобами, а також організація складних і невідкладних проваджень. Саме ці питання потребують спільного опрацювання науковцями, консулами та нотаріусами.

Мета статті. Метою дослідження є визначення впливу системи «е-Консул» на організацію консульського прийому та процедуру вчинення нотаріальних проваджень і формулювання пропозицій щодо узгодження цифрових інструментів із гарантіями захисту прав заявників. Предметом аналізу є співвідношення організаційних правил електронного запису з положеннями законодавства про нотаріат, зокрема Положення про порядок учинення нотаріальних дій у дипломатичних представництвах та консульських установах України [4]. Застосовано формально-юридичний метод, системне тлумачення нормативних положень і моделювання типових ситуацій звернення до консула. Наведені ситуації використовуються як аналітичні приклади, а не як результати окремого емпіричного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Закон України «Про нотаріат» визначає коло нотаріальних дій, які вчиняють консульські установи, та загальні вимоги до відповідних проваджень [5]. Звернення за нотаріальною дією передбачає виконання встановлених законом умов, перевірку документів і, залежно від характеру дії, особисту участь заявника або допустиме законом представництво. Електронний запис, попереднє надсилання відомостей і підготовка проєкту документа є організаційними етапами, які необхідно відрізняти від безпосереднього вчинення нотаріальної дії.

Оголошені МЗС перспективи переведення окремих консульських сервісів в електронну форму слід оцінювати диференційовано [3]. Можливість дистанційного отримання певної послуги не означає автоматичного запровадження дистанційного посвідчення всіх правочинів. Електронна ідентифікація також не замінює всього комплексу перевірок, необхідних для встановлення дієздатності, дійсного волевиявлення та розуміння правових наслідків. Розвиток технологій має супроводжуватися визначенням належної процедури таких перевірок. Інакше виникають ризики для достовірності нотаріального акта та його доказового значення. Теоретичне підґрунтя оцінки доказової сили й суміжних категорій доказового права розглядає М. Дякович [6, с. 157–165].

Стаття 42 Закону України «Про нотаріат» пов'язує строк учинення нотаріальної дії з поданням усіх необхідних документів та виконанням інших установлених умов, а також передбачає можливість відкладення чи зупинення провадження у визначених законом випадках [5]. Відповідно, день першої спроби записатися на прийом і день, коли уповноваженій особі подано повний комплект необхідних документів, не завжди збігаються. Із цієї норми не слід беззастережно виводити обов'язок негайно вчинити будь-яку нотаріальну дію лише за фактом прибуття заявника до установи. Водночас організація прийому не повинна фактично позбавляти особу можливості подати документи та реалізувати своє право.

Електронна черга допомагає розподілити навантаження, передбачити кількість відвідувачів і забезпечити підготовку до прийому. Однак вона виконує своє призначення лише за умови доступності запису та зрозумілості правил для заявника. Якщо особа не може пройти електронну ідентифікацію або скористатися відповідним інтерфейсом, суто технічна перешкода здатна перетворитися на перешкоду в реалізації права. Тому оцінювати систему доцільно за можливістю отримати належну допомогу, а не лише за кількістю створених електронних записів.

Конституційні засади діяльності державних органів вимагають узгодження підзаконної організації прийому із законодавчими гарантіями прав людини [7]. Положення про інформаційно-комунікаційну систему «е-Консул» визначає нормативну основу її функціонування [8]. Проте сам факт існування електронної черги ще не вирішує питання про межі її впливу на доступ до нотаріального провадження. На нашу думку, відсутність запису потребує розмежування з установленими законом підставами відмови у вчиненні нотаріальної дії. Правомірність конкретного рішення має оцінюватися з урахуванням компетенції консула, поданих документів, змісту звернення та застосовних процедурних правил.

Для осіб, які об'єктивно не можуть самостійно зареєструватися, доцільно передбачити зрозумілий механізм звернення до установи по організаційну допомогу. Таке звернення має містити відомості, достатні для зворотного зв'язку, опис технічної або іншої перешкоди та зазначення потрібної консульської дії. Передавання підтверджувальних матеріалів повинно обмежуватися необхідними даними. Конкретні канали зв'язку й порядок погодження прийому слід з'ясовувати за офіційною інформацією відповідної установи.

Надсилання електронного листа не слід ототожнювати з автоматичним бронюванням часу прийому чи з учиненням нотаріальної дії. Водночас допоміжний канал має забезпечувати змістовну відповідь на проблему заявника. Доцільно нормативно визначити порядок фіксації таких звернень, строки організаційної відповіді та спосіб повідомлення про подальші дії. Це дасть змогу оцінювати доступність послуги і запобігатиме ситуаціям, коли особа залишається без зрозумілого алгоритму звернення.

Особливі правила потрібні для осіб похилого віку, осіб з інвалідністю, заявників із тимчасовими проблемами електронної ідентифікації та осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах. Допомога із записом має надаватися з дотриманням вимог ідентифікації та конфіденційності. Заявник не повинен передавати стороннім особам засоби електронного підпису або інші засоби доступу до свого електронного кабінету. Організаційне сприяння має полягати у доступному способі комунікації та погодженні законної процедури прийому.

Так, у підпункті 66^1 пункту 4 Положення про Міністерство закордонних справ України [9] йдеться про те, що Міністерство закордонних справ України здійснює заходи щодо створення, забезпечення функціонування та модернізації інформаційно-комунікаційних систем консульської служби.

Згідно з пунктом 1 Порядку функціонування системи електронної реєстрації для вчинення консульської дії, електронного кабінету інформаційно-комунікаційної системи «е-Консул» [10] (далі – Порядок) цей Порядок встановлює механізм функціонування системи електронної реєстрації для вчинення консульської дії (далі – е-черга) інформаційно-комунікаційної системи «е-Консул» (далі – система «е-Консул»), електронного кабінету, визначає права і обов'язки користувачів системи «е-Консул», встановлює строки зберігання інформації в системі «е-Консул», порядок її видалення та знищення.

На нашу думку, законодавче регулювання має чіткіше розмежовувати електронну реєстрацію, подання документів та відкриття нотаріального провадження. Без такого розмежування заявник і консул можуть по-різному визначати момент виникнення обов'язку розглянути звернення. Потребує врегулювання і спосіб підтвердження того, що документи прийнято: запис у черзі не посвідчує їх повноти, а попередньо завантажена копія не завжди замінює документ, необхідний для відповідної дії.

Необхідність узгодження цифрових засобів із процесуальною формою випливає також із досліджень захисту нотаріальних документів та впливу такого захисту на права громадян і юридичних осіб [11, с. 20–25]. Порушене у цій праці питання зберігає значення і для розвитку системи «е-Консул»: технологічний засіб має підтримувати правову гарантію, а зміна способу комунікації потребує належного процедурного забезпечення.

Планування прийому повинно враховувати відмінності між видами нотаріальних дій. Умовний інтервал у 10–20 хвилин може використовуватися для ілюстрації організаційної проблеми, однак його не можна вважати універсальним нормативним строком учинення будь-якої дії. Перевірка складного проєкту договору, з'ясування волі сторін, роз'яснення правових наслідків та оформлення результату потребують різного часу. Тому тривалість запису має визначатися з урахуванням змісту звернення й попереднього опрацювання документів.

Якщо особа звернулася без попереднього запису, доцільно оцінити можливість організаційного вирішення її питання, характер необхідної дії та ризик утрати права через зволікання. Сам по собі вільний проміжок у графіку ще не підтверджує можливості завершити складне провадження: можуть бути потрібні додаткові документи, перевірки або підготовка проєкту. Водночас формальне посилання на відсутність запису без з'ясування обставин не відповідає запропонованій у цій статті моделі сприяння заявникові.

Пояснення причин неможливості прийому не повинно супроводжуватися розкриттям персональних даних інших заявників або відомостей, що становлять нотаріальну таємницю. Для повідомлення про зайнятість достатньо знеособленої інформації про графік і найближчий доступний час. Водночас відсутність вільного місця в електронному інтерфейсі сама по собі не доводить усіх причин недоступності прийому: вона може бути пов'язана і з організацією оприлюднення графіка або технічним збоєм. Ці ситуації потребують різних способів реагування.

Цілком можливо, що у графіку прийому може звільнитися час через неявку попередньо записаного заявника. Якщо особу влаштовує очікувати, що хтось з черги не з'явиться, то їй можна запропонувати почекати. Але і в цьому випадку можуть з'явитися певні проблеми, оскільки при записі в черзі особа вказує те питання, яке вона сподівається вирішити. Тому консул наперед має підготувати наприклад, відповідний проєкт договору, але мають місце вимоги про те, що особа повинна надати консулу відповідний проєкт нотаріального акта тощо. У зв'язку з цим консул може бути неготовий до прийому громадянина, який з'явився несподівано, що ускладнить надання йому правової допомоги у відведений для прийому однієї особи час.

Складні життєві обставини потребують індивідуального розгляду. Наприклад, заявник може готуватися до госпіталізації та потребувати оформлення довіреності або засвідчення справжності підпису на заяві про прийняття спадщини, яку належить подати компетентному нотаріусу. У такому разі необхідно точно визначити потрібну дію, її правові наслідки та строк, а не посилатися загалом на терміновість. Доцільно передбачити канал повідомлення про такі обставини та процедуру погодження прийому з урахуванням обґрунтованого ризику втрати права.

Стаття 41 Закону України «Про нотаріат» передбачає можливість учинення нотаріальних дій поза приміщенням дипломатичного представництва або консульської установи, якщо особа не може з'явитися до нього або цього вимагають особливості відповідної дії [5]. Отже, планування роботи має охоплювати не лише прийом у приміщенні установи, а й належно організовані виїзди. Сам факт неможливості прибути не скасовує вимог до документів, установлення особи та перевірки інших умов провадження.

Особливої уваги потребує посвідчення заповіту особи, стан здоров'я якої створює ризик неможливості подальшого звернення. Пропонуємо передбачити прозорі критерії організаційного пріоритету таких звернень та резерв часу для їх розгляду. Цю пропозицію слід розуміти як напрям удосконалення регулювання, а не як висновок про безумовне право будь-якого заявника змінювати електронну чергу на власну вимогу. Також не можна наперед виключати використання інших допустимих правових механізмів за законодавством держави перебування та застосовними міжнародними договорами.

Нотаріальні провадження не є тотожними за обсягом перевірок і складністю. Перелік повноважень консульських установ, визначений статтею 38 Закону України «Про нотаріат», слід застосовувати з урахуванням установлених обмежень [5]. Зокрема, приклади договорів щодо нерухомості не можна механічно переносити на консульську практику без перевірки компетенції. Навіть у межах допустимого виду дії необхідно прочитати проєкт, перевірити його відповідність закону, з'ясувати волевиявлення, пояснити наслідки та оформити результат. Організаційне прискорення не повинно усувати жодної з необхідних перевірок.

Міжнародно-правові межі консульської діяльності також впливають на організацію виїздів. Віденська конвенція про консульські зносини розмежовує виконання функцій поза консульським округом, у третій державі та від імені третьої держави: цим ситуаціям присвячено відповідно статті 6, 7 і 8 [12]. Вони не є взаємозамінними підставами для довільного розширення території діяльності. Оприлюднення установами, зокрема Посольством України в Республіці Індія, інформації про консульське обслуговування має оцінюватися в межах конкретної компетенції та погоджених умов [13]. Для заявника суттєвими є завчасні відомості про місце, дату, доступні дії та спосіб подання документів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Система «е-Консул» створює організаційні передумови для впорядкування консульського прийому, однак ефективність цифровізації залежить від її узгодження з процедурою вчинення нотаріальних дій. Електронна черга має полегшувати доступ до провадження і враховувати його складність. Доцільно чітко визначити співвідношення запису, попереднього подання документів та їх прийняття для вчинення конкретної дії, а також установити доступний механізм допомоги особам, які не можуть самостійно скористатися системою.

Для скорочення підготовчої роботи пропонуємо створити систематизовану базу зразків документів із зазначенням виду дії, необхідних відомостей та меж використання. Зразок має допомагати заявникові сформулювати волю, але не підміняти її типовим формулюванням. Остаточний текст потребує індивідуальної перевірки, а відповідальність за належне вчинення нотаріальної дії не усувається використанням стандартної форми.

Час прийому доцільно диференціювати за характером провадження. Окремо потрібно планувати попереднє опрацювання складних проєктів, роз'яснення заявникові правових наслідків, оформлення документів і виконання реєстраційних процедур. Для звернень, пов'язаних із ризиком утрати права або немож-

ливістю прибути до установи, пропонуємо визначити критерії індивідуального розгляду та можливість резервування часу без необґрунтованого порушення інтересів інших заявників.

Співпраця консулів із досвідченими нотаріусами може охоплювати методичні консультації, підготовку знеособлених зразків і навчання. Обмін матеріалами має відбуватися з дотриманням нотаріальної таємниці та захисту персональних даних; передавання баз посвідчених документів із відомостями про конкретних осіб для цієї мети є неприйнятним. Використання консультацій не звільняє консула від самостійної перевірки документа в межах його повноважень.

Залучення нотаріуса до підготовки проєкту договору потребує фіксації змісту замовленої послуги та її виконавця. Проте відповідальність автора проєкту і відповідальність особи, яка вчиняє нотаріальну дію, необхідно розмежовувати з урахуванням закону, характеру порушення та причинного зв'язку. Походження проєкту від нотаріуса саме по собі не означає автоматичного перенесення на нього всіх наслідків подальшого посвідчення документа консулом.

Перспективним є вдосконалення спеціальної підготовки консульських посадових осіб і використання практичного досвіду нотаріусів у межах установлених вимог до дипломатичної служби. Подальші дослідження доцільно спрямувати на розроблення критеріїв складності проваджень, моделі доступного запису та процедур опрацювання невідкладних звернень. Перевірка їх ефективності потребуватиме окремого емпіричного аналізу строків очікування, причин відмов і навантаження установ.

Література:

1. Фурса Є.Є. Діджиталізації та її вплив на нові види документів, які підтверджують особу, яка звертається до консула за вчиненням нотаріальних дій: необхідність внесення змін до законодавства. *Global and regional aspects of sustainable development* : матер. VII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Копенгаген, 6-8 липня 2022 р.). Copenhagen : Berlitz Forlag, 2022. С. 177–182.
2. Фурса С.Я. Запровадження е-нотаріату в Україні: актуальні проблеми нотаріальної діяльності та роль теорії нотаріального процесу (на прикладі посвідчення договорів, що виникають із земельних правовідносин). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Вип. 91. Т. 1. С. 455–462. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.1.67.
3. Завдяки системі е-Консул сервіси МЗС для громадян України за кордоном стануть набагато доступнішими. URL: https://mfa.gov.ua/news/zavdyaki-sistemi-e-konsul-servisi-mzs-dlya-gromadyan-ukrayini-za-kordonom-stanut-nabagato-dostupnishimi (дата звернення: 24.09.2026).
4. Положення про порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах, затверджено наказом Міністерства юстиції України та Міністерства закордонних справ України від 27.12.2004 № 142/5/310. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1649-04#Text (дата звернення: 24.09.2026).
5. Про нотаріат. Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text (дата звернення: 24.09.2026).
6. Дякович М. Доказова сила доказів та інші категорії доказового права. *Юридичний вісник*. 2026. № 4. С. 157–165.
7. Конституція України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4537 (дата звернення: 24.09.2026).
8. Положення про інформаційно-комунікаційну систему «е-Консул», затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 16 серпня 2024 року № 945. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/945-2024-%D0%BF#Text (дата звернення: 24.09.2026).
9. Положення про Міністерство закордонних справ України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 30 березня 2016 року № 281. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-2016-%D0%BF#Text (дата звернення: 24.09.2026).
10. Порядок функціонування системи електронної реєстрації для вчинення консульської дії, електронного кабінету інформаційно-комунікаційної системи «е-Консул», затверджений Наказом Міністерства закордонних справ України від 12.03.2025 № 129. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0422-25#Text (дата звернення: 24.09.2026).
11. Фурса Є.Є. Захист нотаріальних документів та його вплив на права громадян, юридичних осіб: діяльність нотаріусів та консулів. Цивілістична процесуальна думка. 2016. № 2. С. 20–25.
12. Віденська конвенція про консульські зносини від 24.04.1963. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_047#Text (дата звернення: 24.09.2026).
13. Посольство України в Республіці Індія. URL: https://india.mfa.gov.ua/ (дата звернення: 24.09.2026).

Fursa S. The E-Consul System and Its Impact on the Organisation of Consular Institutions and the Procedure for Performing Notarial Acts

Summary. The article examines how the E-Consul information and communication system affects the organisation of Ukrainian consular services and the procedure for performing notarial acts abroad. It focuses on the relationship between the public interest in efficient service delivery and the applicant's interest in effective protection of personal and property rights. The purpose is to identify legal and organisational difficulties associated with electronic appointments and to propose ways of aligning digital tools with the safeguards of notarial procedure. The study uses formal legal analysis, systematic interpretation of relevant provisions and hypothetical situations illustrating applications to a consular officer.

The analysis distinguishes appointment booking, preliminary transmission of information, submission of the required documents and performance of a notarial act. Digital management of preparatory stages does not remove the need to identify the applicant, verify the applicable legal requirements, establish genuine intention and explain the legal consequences of the document. The statutory rule concerning the timing of a notarial act requires careful interpretation. It cannot automatically be understood as an unconditional duty to complete every requested act on the day of an initial attempt to obtain an appointment, irrespective of the procedural requirements.

Particular attention is paid to applicants who cannot independently use electronic identification or attend the consular premises. The article proposes an accessible support channel, individual consideration of requests involving a risk of losing a right, and transparent criteria for organisational priority. Appointment planning should reflect the different complexity of notarial acts and allow time for document preparation, legal explanations and registration. The analysis also distinguishes the international legal conditions for exercising consular functions outside a consular district and in a third State.

Proposals include a structured collection of anonymised document templates, methodological cooperation between consular officers and experienced notaries, and improved

professional training. A template should assist the applicant without replacing individual assessment of the intended transaction. Assistance with drafting does not release the certifying officer from independent verification or automatically transfer responsibility to the drafter. The findings may inform appointment rules and practical guidance. Further research should empirically examine waiting times, accessibility and institutional workload. The central conclusion is that digitalisation should support procedural safeguards, confidentiality and an individual approach throughout consular notarial proceedings.

Key words: consul, diplomatic mission, consular post, consular functions, public interest, E-Consul system, protection of private rights, notarial acts.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Дата першого надходження статті до видання: 09.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Стечишин А. В.
МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ІНСТИТУЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....4

Топор І. В.
СИСТЕМА ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПОРЯДКУ: УНІВЕРСАЛЬНИЙ, ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ РІВНІ.....9

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Задорожня О. В., Пляс Є. В.
КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ: ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА КОМПАРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....14

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ФІНАНСОВЕ, ПОДАТКОВЕ ПРАВО

Войтовський В. С.
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ВЕТЕРАНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....19

Донченко О. С., Ольшанська О. С.
ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ МЕДИЧНИХ ДАНИХ ПРИ ВИКОРИСТАННІ ТЕЛЕМЕДИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНІ.....22

Д'ячук М. Ю.
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ПРИРОДА ВІДНОВЛЕННЯ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ.....28

Калмикова О. В., Улютіна О. А.
ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ.....33

Клочков В. В.
АДМІНІСТРАТИВНІ ОРГАНИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СИЛ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ.....38

Кузьменко О. В., Чорна В. Г., Островський С. О.
ОСОБЛИВОСТІ ТА СТРУКТУРА ДИСЦИПЛІНАРНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ПОСАДОВИХ ОСІБ БЮРО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....43

Онищук О. О.
ФІЛОСОФСЬКІ ТА ПРАВОВІ ЧИННИКИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....50

Піть І. Ю.
ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ПУБЛІЧНО-ПРАВОВІЙ СФЕРІ: СТАТУСНИЙ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІРИ.....55

Смирний О. С.
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ.....61

Тернущак М. М.
ДО ПИТАННЯ ЩОДО ЗМІСТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН.....64

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Гнатенко С. С.
ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ УЧАСНИКІВ ВІДНОСИН У СФЕРІ ПАСАЖИРСЬКИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ **69**

Діденко Д. В.
ЗДІЙСНЕННЯ ДИТИНОЮ ПРАВА НА СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАКОНОМ І ЗА ЗАПОВІТОМ В УКРАЇНІ **74**

Кириленко О. М., Грицюк А. Р.
ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ БАТЬКІВ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ДІТЕЙ У НЕПОВНИХ СІМ'ЯХ: КОМПЛЕКСНИЙ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ПІДХІД **79**

Коваленко С. О.
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ТА МІСЦЯ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ В СИСТЕМІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ **86**

Кривіцька К. В.
МОДЕРНІЗАЦІЯ (УДОСКОНАЛЕННЯ) МЕХАНІЗМУ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРИМУСОВЕ ВІДЧУЖЕННЯ МАЙНА ДЛЯ ПОТРЕБ ОБОРОНИ **91**

Ментух Н. Ф.
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СМАРТ-КОНТРАКТІВ **96**

Рєзнікова В. В., Щербина В. С., Боднар Т. В.
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ РЕЖИМІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ **101**

Тулянцева В. А.
СПЕЦІАЛЬНІ ПРАВОВІ РЕЖИМИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА КОНСТИТУЦІЙНІ МЕЖІ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ **107**

Храпенко О. О.
ОРДЕР АДВОКАТА У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА СУЧАСНІ ПИТАННЯ ПІДТВЕРДЖЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ **111**

Щамбура Д. В.
ОХОРОНА ПРАВА НА ЗДОРОВ'Я У ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ: ЦИВІЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ **115**

ЗЕМЕЛЬНЕ, АГРАРНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ, ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Пасечник О. В.
ЕКОЛОГО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ШКОДУ, ЗАВДАНУ ДОВКІЛЛЮ, АГРАРНИМ РЕСУРСАМ ТА ЕНЕРГЕТИЧНІЙ ІНФРАСТРУКТУРІ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ТА ВОЄННИХ ДІЙ **120**

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Кононюк В. С.
ПРИЧИНИ ТА УМОВИ ВЧИНЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ **127**

Сміх В. В.
ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ ПРОТИДІЇ УМИСНИМ УБИВСТВАМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ **133**

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Кулик М. Й., Кравець Ю. І.
ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПУБЛІЧНИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄС.....**138**

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

Беспаленков Р. О.
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ, ВИМУШЕНО ПЕРЕМІЩЕНИХ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: СТАНДАРТИ МГП ТА МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ.....**144**

Діденко Л. В.
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ ТА ПРОПАГАНДІ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ.....**148**

Костиря О. В., Вишневський В. Л.
МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРАВ ЛЮДИНИ НА МОРІ ТА ПРАВ МОРЯКІВ.....**152**

Микитенко В. С.
ФРАГМЕНТАЦІЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ОСОБЛИВИХ (ЧУТЛИВИХ) КАТЕГОРІЙ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ У ЄС: КОЛІЗІЙНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР.....**157**

Ричка Д. О., Скачедуб С. А.
МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЩОДО ПРОТИДІЇ ПОРУШЕННЯМ ПРАВ ДИТИНИ У ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ ТА МЕХАНІЗМИ ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ.....**164**

Фурса С. Я.
СИСТЕМА «Е-КОНСУЛ» ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ОРГАНІЗАЦІЮ РОБОТИ КОНСУЛЬСЬКИХ УСТАНОВ І ПРОЦЕДУРУ ВЧИНЕННЯ НОТАРІАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ.....**170**

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; PHILOSOPHY OF LAW

Stechyshyn A.
LOCAL SELF-GOVERNMENT AS AN INSTITUTIONAL MECHANISM OF INTERACTION BETWEEN THE STATE AND CIVIL SOCIETY.....4

Topor I.
THE SYSTEM OF LEGAL VALUES IN THE UKRAINIAN LEGAL ORDER: UNIVERSAL, EUROPEAN AND NATIONAL LEVELS.....9

CONSTITUTIONAL LAW AND MUNICIPAL LAW

Zadorozhnia O., Plias Ye.
CRIMINAL OFFENSES AGAINST MORALITY IN THE CONTEXT OF CONSTITUTIONAL HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS: ISSUES OF LEGAL CLASSIFICATION AND COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS.....14

ADMINISTRATIVE, FINANCE, TAX LAW

Voitovskyi V.
CONCEPTUAL WAYS TO IMPROVE PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF VETERAN POLICY UNDER MARTIAL LAW.....19

Dyachuk M.
ADMINISTRATIVE AND LEGAL NATURE OF THE RESTORATION OF UKRAINE'S CRITICAL INFRASTRUCTURE IN CONDITIONS OF ARMED AGGRESSION.....22

Donchenko O., Olshanska O.
LEGAL FRAMEWORK FOR CYBERSECURITY OF MEDICAL DATA IN THE USE OF TELEMEDICINE TECHNOLOGIES IN UKRAINE.....28

Kalmykova O., Uliutina O.
PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF INFORMATION ACTIVITIES BY COURTS OF GENERAL JURISDICTION.....33

Klochkov V.
ADMINISTRATIVE BODIES FOR ENSURING PSYCHOLOGICAL ACTIVITIES OF THE SECURITY AND DEFENCE FORCES OF UKRAINE.....38

Kuzmenko O., Chorna V., Ostrovskyi S.
FEATURES AND STRUCTURE OF DISCIPLINARY PROCEEDINGS CONCERNING OFFICIALS OF THE BUREAU OF ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE.....43

Onyshchuk O.
PHILOSOPHICAL AND LEGAL FACTORS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT FOR NOTARIAL ACTIVITIES.....50

Pit I.
SPECIFIC FEATURES OF THE LEGAL LIABILITY OF MILITARY PERSONNEL IN THE PUBLIC-LAW SPHERE: STATUS AND FUNCTIONAL DIMENSIONS.....55

Smyrnyi O.
ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF INTERACTION BETWEEN LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES AND EXECUTIVE AUTHORITIES IN UKRAINE: CURRENT STATE AND AREAS FOR IMPROVEMENT.....61

Ternushchak M.
ON THE SUBJECT OF THE NATURE OF ADMINISTRATIVE-LEGAL RELATIONSHIPS.....64

CIVIL AND ECONOMIC LAW AND PROCESS

Hnatenko S.
INDIVIDUAL ISSUES REGARDING THE CIVIL LAW STATUS OF PARTIES TO PASSENGER TRANSPORTATION RELATIONS IN THE INFORMATION SPACE: A THEORETICAL AND APPLIED PERSPECTIVE **69**

Didenko D.
A CHILD'S EXERCISE OF THE RIGHT TO INHERIT BY LAW AND UNDER A WILL IN UKRAINE **74**

Kyrylenko O., Hrytsiuk A.
SPECIFICS OF FULFILLING PARENTAL DUTIES TO ENSURE CHILDREN'S WELL-BEING IN SINGLE-PARENT FAMILIES: A COMPREHENSIVE SOCIO-LEGAL APPROACH **79**

Kovalenko S.
INDIVIDUAL ISSUES REGARDING THE LEGAL NATURE AND PLACE OF INHERITANCE CONTRACTS WITHIN THE SYSTEM OF CIVIL LAW CONTRACTS **86**

Kryvitska K.
MODERNISATION OF THE MECHANISM OF LEGAL LIABILITY FOR COMPULSORY ALIENATION OF PROPERTY FOR DEFENCE NEEDS **91**

Mentukh N.
FOREIGN EXPERIENCE OF LEGAL REGULATION OF SMART CONTRACTS **96**

Reznikova V., Shcherbyna V., Bodnar T.
LEGAL REGULATION OF SPECIAL REGIME OF ECONOMIC ACTIVITY **101**

Tuliantseva V.
SPECIAL LEGAL REGIMES OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY: A THEORETICAL AND LEGAL CHARACTERISATION AND THE CONSTITUTIONAL LIMITS OF THE DIFFERENTIATION OF LEGAL REGULATION **107**

Khrapenko O.
THE ADVOCATE'S ORDER IN CIVIL PROCEEDINGS OF UKRAINE: HISTORY OF ITS DEVELOPMENT AND CURRENT ISSUES OF CONFIRMING AUTHORITY **111**

Shchambura D.
PROTECTION OF THE RIGHT TO HEALTH IN CONTRACTUAL OBLIGATIONS: A CIVIL LAW ANALYSIS **115**

LAND, AGRICULTURAL, ENVIRONMENTAL, NATURAL RESOURCES LAW

Pasechnyk O.
ENVIRONMENTAL LEGAL LIABILITY FOR DAMAGE CAUSED TO THE ENVIRONMENT, AGRICULTURAL RESOURCES AND ENERGY INFRASTRUCTURE AS A RESULT OF ARMED AGGRESSION AND HOSTILITIES **120**

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, CRIMINAL EXECUTIVE LAW

Kononiuk V.
CAUSES AND CIRCUMSTANCES OF MILITARY CRIMINAL OFFENSES UNDER MARTIAL LAW **127**

Smikh V.
PROBLEMS OF CRIMINAL-LEGAL POLICY OF COMBATING DELIBERATE MURDER IN CONDITIONS OF MARTIAL STATE IN UKRAINE **133**

CRIMINAL PROCEDURE, FORENSIC SCIENCE, OPERATIVE INVESTIGATIVE ACTIVITY

Kulyk M., Kravets Yu.
EUROPEAN STANDARDS FOR THE REALIZATION OF THE RIGHT TO A PUBLIC TRIAL IN CRIMINAL PROCEEDINGS: SPECIFICS OF THEIR IMPLEMENTATION IN UKRAINE AND EU COUNTRIES.....138

INTERNATIONAL LAW AND COMPARATIVE LAW

Bespalenkov R.
INTERNATIONAL LEGAL COOPERATION OF UKRAINE ON THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF CHILDREN FORCIBLY DISPLACED AS A RESULT OF ARMED CONFLICT: IHL STANDARDS AND IMPLEMENTATION MECHANISMS.....144

Didenko L.
INTERNATIONAL LEGAL MECHANISMS FOR COUNTERING DISINFORMATION AND PROPAGANDA IN THE CONTEXT OF INFORMATION WARFARE.....148

Kostyria O., Vyshnevskyi V.
INTERNATIONAL STANDARDS ON HUMAN RIGHTS AT SEA AND SEAFARERS' RIGHTS.....152

Mykytenko V.
FRAGMENTATION OF THE LEGAL REGIME FOR SPECIAL (SENSITIVE) CATEGORIES OF PERSONAL DATA IN THE EU: THE CONFLICT-OF-LAWS DIMENSION.....157

Rychka D., Skachedub S.
INTERNATIONAL COOPERATION OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES IN COMBATING VIOLATIONS OF CHILDREN'S RIGHTS IN THE DIGITAL ENVIRONMENT AND MECHANISMS FOR ITS IMPROVEMENT.....164

Fursa S.
THE E-CONSUL SYSTEM AND ITS IMPACT ON THE ORGANISATION OF CONSULAR INSTITUTIONS AND THE PROCEDURE FOR PERFORMING NOTARIAL ACTS.....170

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

Науковий збірник

Виходить шість разів на рік

№ 83 2026

Серію засновано у 2010 р.

Коректор Вишнякова Я. І.
Комп'ютерна верстка Фесенко Н. В.

Дата розміщення онлайн: 09.11.2026. Дата друку: 16.11.2026.
Формат 60×84/8. Обл.-вид. арк. 25,18, ум. друк. арк. 21,16.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 200 примірників. Замовлення 1026/843.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)
Україна, м. Одеса, 65101, вул. Інглезі, 6/1
Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua